

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ (TEFSİR) ANABİLİM DALI

KUR'ÂN'DA *ARD* KELİMESİNİN SEMANTİK TAHLİLİ

Doktora Tezi

Tuğba YAZICI

ANKARA-2017

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ (TEFSİR) ANABİLİM DALI

KUR'ÂN'DA *ARD* KELİMESİNİN SEMANTİK TAHLİLİ

Doktora Tezi

Tuğba YAZICI

Tez Danışmanı

Prof. Dr. Halis ALBAYRAK

ANKARA- 2017

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ (TEFSİR) ANABİLİM DALI

Tuğba YAZICI

KUR'ÂN'DA *ARD* KELİMESİNİN SEMANTİK TAHLİLİ

Doktora Tezi

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Halis ALBAYRAK

Tez Jürisi Üyeleri

Adı ve Soyadı	İmzası
Prof. Dr. Halis ALBAYRAK
Prof. Dr. Ahmet Nedim SERİNSU
Prof. Dr. Nahide BOZKURT
Prof. Dr. İsmail ÇALIŞKAN
Yrd. Doç. Dr. Harun ŞAHİN

Tez Sınavı Tarihi :

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Bu belge ile bu tezdeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu beyan ederim. Bu kural ve ilkelerin gereği olarak, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce ve sonuçları andığımı ve kaynağını gösterdiğimi ayrıca beyan ederim. (...../...../ 2017)

Tezi Hazırlayan Öğrencinin

Adı ve Soyadı

Tuğba YAZICI

İmzası

ÖNSÖZ

Kur'ân'ın gerek bütüncül gerekse indirgemeci ve determinist bakış açısı ile yaklaşılsın her bir bölümü fikri açıdan uyum ve bütünlülüğe sahiptir. Kur'ân'da işlenen konular pek tabidir ki her devirde incelenmiştir. Fakat yaşadığımız dönemin ilim ve teknikte açtığı yeni ufuklar, Kur'ân'a daha sentezci yaklaşmayı adeta zorunlu hale getirmiştir. Bu çalışmada Ard kelimesinin Kur'ân bütünlüğü içindeki kullanışı tahlil edilmiştir.

Kur'ân'ın bütünsel açıdan tefsir etme işine dış etkenlerin yanında yine tefsirin kendi içinde kullanageldiği, gelenekselleşmiş metodları da zarar vermiştir. Ayetlerin yorumlanmasında bütüncül yaklaşım önemlidir. Hz. Peygamberin Kur'ân hakkındaki açıklamalarında kelime kelime tahlillerin ve cümlelerin yapısıyla ilgili izahların yer almadığı vakıadır. Onun beyanları, vahyin muhataba göre değişik biçimlerde aktarılması yoluyla olmuştur.¹ Önemli olan ayetlerin doğru ve pürüzsüz bir şekilde anlaşılmasını sağlamaktır.

Kur'ân insanın hakikat dünyasına, doğruları tespit edebilme alanına taşınmış, beşeri bir dille, beşer için gelmiştir. İnsana tahsis ve teshir edilen sayısız nimetlerden biri olan Ard ise, insan için donatılmış, geniş kılınmış, insanın yaşayabileceği, kullanabileceği, üzerinde gezebileceği hale getirilmiş, çeşitli nimetler ile birlikte insanın hizmetine ve sorumluluğuna sunulmuştur.² Ard tüm doğallığı ile insana hitap eder. Tezimiz ayetlerin eşliğinde bu hitabı yazıya dökme çabasıdır.

Varlıklar kendilerini var edenin gücü ve kudretine işaret eder. Ard, ontolojik alandaki göstergeleri ile Allah'ı övmekte ve yüceltmektedir (*أَلَمْ تَرَ أَنَّ اللَّهَ يُسَبِّحُ لَهُ مَنْ فِي السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَالطَّيْرِ صَافَاتٍ كُلُّ قَدْ عَلِمَ صَلَاتَهُ وَتَسْبِيحَهُ وَاللَّهُ عَلِيمٌ بِمَا يَفْعَلُونَ* "Görmez misin ki, göklerde ve yerde olanlar, havada kanatlarını açarak hareketsiz gibi duran kuşlar Allah'ı

¹ Halis Albayrak, *Kur'ân'ın Bütünlüğü Üzerine*, s. 47-50, 86

² (يَا عِبَادِيَ الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّ أَرْضِي وَاسِعَةٌ فَإِنِّي فَاعْبُدُون) Ankebut 29/56

tesbih ederler. Hepsi duasını ve tesbihini bilmekte, Allah da onların bütün yaptıklarını bilmektedir." Nur 24/41. Maddenin üç halini yapısında tutan, mineral, element ve organik maddelerden oluşan, florası, faunası, havası ve suyu ile çeşitlilik gösteren Ard bir çok canlı türünün yaşam alanıdır.

Ard, içinde var olanlarla birlikte Allah'ı tesbih halindedir. (تُسَبِّحُ لَهُ السَّمَوَاتُ السَّبْعُ) "Yedi gök, yer ve bunlarda bulunanlar O'nu tesbih eder; O'nu hamd ile tesbih etmeyen hiçbir şey yoktur. Fakat siz onların tesbihini anlayamazsınız. O halîmdir, bağışlayıcıdır." İsrâ 17/44 Bu tesbihle ilgili bilgilenen inançlı birey, Arda ve barındırdıklarına değer verir, onlara karşı sorumluluklarını yerine getirmeye çalışır. O, Ardın Allah'a ait olduğunu unutmadan, onu hor kullanmadan, israf etmeden, emanet sorumluluğu ile hareket etme bilincini kendinde canlı tutar.

Yüce Allah'ın ilk insan ve ilk peygamber Hz. Adem'den bu yana çeşitli zaman dilimlerinde, kullarına peygamberleri ve kutsal kitapları vasıtasıyla ilahi bildirimler gönderdiği bilinen bir olgudur. İnsanlığa hediye edilen son ilahi davet olan Kur'ân-ı Kerim, müneccemen nazil olan ayetleri ile yaklaşık yirmi üç senede tamamlanmış, açık ve aydınlatan bir kitap (mübîn) olarak muhataplarının kendisini anlamasını hedeflemiş, bu sebeple bu kitabın ayetleri nüzul dönemi toplumunun diliyle Arapça indirilmiştir.³ İlk muhatapların farkı, Kur'ân'ın sözcüsü şerefli elçinin henüz aralarında bulunuyor olmasıdır.

Zaman ve mekan unsuru evrendeki her şeyi farklı ölçülerde etkilediği gibi, yeryüzünde insanların birbirleri ile iletişimlerdeki temel unsurlardan dil olgusunu da yine belli oranlarda etkiler. Gerek sosyolojik ve ekonomik, gerekse dini, siyasi ve kültürel faktörlerden etkilenen dil ve dile ait disiplinler, araştırmacıların ilgi

³ Yusuf 12/1, 2; Ra'd 13/37, Hicr 15/1, Nahl 16/103, Taha 20/113, Neml 27/1, Şuara 26/2, 195; Kasas 28/2, Zümer 39/28, Fussilet 41/3, 44; Şûrâ 42/7, Zuhruf 43/2, 3; Duhan 44/2, Ahkaf 46/12

odaklarındandır. İnceleme yöntemimiz olan semantik, Kur'ân'ın kelime ve ifadelerini doğru anlamada kullanılan metodlardan birisidir. Semantik analiz yönteminde, aradan geçen zamanın yatay ve dikey ekseninde dolaşan kelimelerin kök anlamlarında değişiklik olup olmadığı tesbit edilir.

Tezin ana konusu “Kur'ân'da *Ard* Kelimesinin Semantik Tahlili” olacaktır.

Bu çalışmada en başından beri her türlü konuda dualarını ve katkılarını esirgemeyen, her aşamasında bilimsel kimliği ve insani duyarlılığı ile yol gösteren danışman hocam sayın Prof. Dr. Halis ALBAYRAK'a teşekkür etmeyi bir borç bilirim. Teşvik ve yardımları sebebiyle sayın Prof. Dr. Ahmet Nedim Serinsu, sayın Prof. Dr. Nahide BOZKURT ve Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Tefsir Ana Bilim Dalı Emekli Öğretim Üyesi sayın Prof. Dr. Bedreddin Çetiner hocalarım başta olmak üzere, katkılarından dolayı sayın Prof. Dr. İsmail ÇALIŞKAN, sayın Yrd. Doç. Dr. Harun ŞAHİN'e, emek veren tüm hocalarıma teşekkür ederim. Tezin hazırlanması sürecinde gösterdikleri sabır, anlayış ve destekten dolayı başta eşim Zekeriya YAZICI'ya, çocuklarım ve yakınlarıma en içten sevgi ve saygılarımı sunar teşekkürlerimi arz ederim.

Tuğba YAZICI

Kastamonu 2017

İçindekiler

ÖNSÖZ	V
KISALTMALAR	XIII
GİRİŞ	15
Araştırmanın Konusu ve Önemi	15
Araştırmanın Amacı	19
Araştırmanın Metodu.....	20
Araştırmanın Planı.....	33
İSLAMİYETİN İLK DEVİRLERİNDE	36
ARAP TOPLUMUNUN ARD TASAVVURU	36
A. Arap Yarımadasının Jeolojik/Coğrafi Konumu.....	36
B. Önemli Merkezler	40
C. Arap Coğrafyasında Sosyal Hayat	51
C.1. Arapların Kısaca Tarihi.....	51
C.2. Arap Toplumuna Genel Bakış.....	53
C.3. Bedevîler ve Hadarîler	58
DEĞERLENDİRME	70
BİRİNCİ BÖLÜM	75
ARD KELİMESİNİN ETİMOLOJİSİ VE ANLAM TAHLİLLERİ	75
I. 1. ARD Kelimesinin Etimolojik Yapısı	75
I.2. ARD Kelimesinin Lugavi İzahı.....	79
I.2.1. Güzel manzara, verimli toprak/kara parçası anlamında ARD.....	79
I.2.2. Ağaç kurdu anlamında ARD	82
I.2.3. Alt, her şeyin yere bakan kısmı anlamında ARD.....	84
I.2.4. Toynak anlamında ARD.....	85
I.2.5. Kalın kilim anlamında ARD.....	85
I.2.6. Mütevazi, hayırsever kişi anlamında ARD	86
I.2.7. Nezle hastalığı anlamında ARD	87
I.2.8. Yaradan iltihap akması anlamında ARD.....	87
I.2.9. Sarsılma, titreme anlamında ARD.....	88

I.2.10. Hareket bozukluğu hastalığı anlamında ARD	88
I.2.11. Hurma fidesinin kök salması anlamında ARD	89
I.2.12. Bitkinin biçilecek hale gelmesi anlamında ARD	89
I.2.13. Semiz, besili anlamında ARD	90
I.2.14. Acele etmemek, ağır davranmak anlamında ARD	90
I.2.15. Mukavemet göstermek anlamında ARD	91
I.2.16. İtaat etmek, af dilemek anlamında ARD	92
I.2.17. Zemmetmek, kınamak anlamında ARD	92
I.2.18. Sözü pürüzlerden arındırıp düzgün söylemek anlamında ARD	93
I.2.19. İslah etmek, onarmak anlamında ARD	94
I.2.20. Yerkabuğu, yeryüzü anlamında ARD	94
I.2.21. Garib anlamında ARD	95
I.2.22. Yer, bölge isimlerinde tamlama olan ARD	95
I.2.23. Belirli bir mevki anlamında ARD	96
I.3. ARD kelimesinin anlam alanına giren kelimeler	96
DEĞERLENDİRME	102
İKİNCİ BÖLÜM	105
KUR'ÂN'DA TABİÎ VARLIK ALANINDA ARD.....	105
II.1. OLUŞUM SÜRECİNDE ARD	107
II.1.1. Ardın Bitişikliği	116
II.1.2. Yaratılmış Varolan Anlamında Ard	123
II.1.3. İnsanın Yaratılışına Kaynak Olma Bakımından Ard	132
II.2. ALLAH'IN TASARRUF ALANI OLMASI AÇISINDAN ARD	137
II.3. ARDDA DOĞAL VAR OLANLAR.....	141
II.3.1. Nehirler:	141
II.3.2. Yollar:	142
II.3.3. Ovalar, çöller, engin düzlükler, ıssız yerler:	143
II.3.4. Dağlar, tepeler, yükseltiler	145

II.3.5. Denizler/ Su.....	152
II.3.6. Toprak/Yeryüzeyi	153
II.3.7. Taşlar, Büyük Kayalar	155
II.3.8. Canlılar (İnsanlar-Hayvanlar-Bitkiler).....	156
II.3.9. Ardın Doğusu ve Batısı.....	160
II.4. ÜRETKENLİK ANLAMINDA ARD	161
II.4.1.Bitki İçin Çatlayan Ard	161
II.4.2. Ekin Ekilecek Yer Olarak Ard	164
II.4.3. Bitkinin Oluşumuna Kaynaklık Etme Bakımından Ard	167
II.5.GİZLİLİKLERİ BARINDIRAN ARD	173
II.5.1. Evrende Bilinmeyen Varolanlar.....	174
II.5.2.Ardın Derinliklerindeki Tanecik	179
II.5.3. Ardın Sırrı, Gizemi	181
II.5.4. Ardın Hazineseri.....	183
II.5.5. Ardın Kilitleri.....	184
II.6. YAŞAM ALANI OLMAYA ELVERİŞLİLİĞİ BAKIMINDAN ARD	187
II.6.1. Ardın Esnetilmesi.....	187
II.6.2. Ardın Geniş Kılınması ve Donatılması	188
II.6.3. Ardda Yaşam Yeri/Ölüm Yeri	193
II.6.4. Ardda Geri Dönüşüm	196
II.6.5. Ardda Allah'ın Nuru	198
II.6.6. Barınma/Toplanma Yeri	201
II.7. ARDDA ALLAH'IN KUDRETİ.....	202
DEĞERLENDİRME	213
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM.....	216
KUR'ÂN'DA TARİHSEL VARLIK ALANINDA ARD	216
III.1. YAŞAM ALANI OLARAK ARD	216
III.1.1. Yaşanılan Mekan Olarak Ard	216

III.1.2. Ardda Geçim Vasıtaları	224
III.1.3. Ardın İnsanla Ma'mûr Olması/Ardın İmarı.....	228
III.1.4. Vatan Olarak Toprak Parçası.....	233
III.2. İNSAN DIŞINDA VAR OLANLARIN TARİHSEL VARLIK ALANINA İŞTİRAKI.....	235
III.3. SİMGELER İHTİVA ETMESİ BAKIMINDAN ARD	244
III.4. ARDIN ÇEKİCİLİĞİ	248
III.5.KÜLTÜR HAVZASI OLARAK ARD	253
III.6. SİYASİ ALAN OLARAK ARD	257
III.7. ARD ÜZERİNDE BOZGUNCULUK	272
III.8. ARDDA GEZİNTİ/SEYRÜSEFER.....	277
III.9. ARD İLE ETİK İLİŞKİ.....	283
III.10. KUTSALLIK BAĞLAMINDA ARD.....	296
III.10.1. Kutsal Topraklar	296
III.10.2. Bereketli Şehir	299
III.10.3. Mübarek Bir Yer.....	302
III.10.4. Mukaddes Vadi: Tuva.....	305
III.10.5. Ardı Çepeçevre Kuşattığına İnanılan Dağ.....	306
DEĞERLENDİRME	307
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM.....	310
KUR'ÂN'DA ARDIN AHİRET BOYUTU	310
IV.1. KIYAMET ÖNCESİ VE KIYAMET ANINDA ARD	310
IV.1.1. Kıyamet Anının Bilgisi.....	311
IV.1.2. Göklerin ve Yerin Kıyametin Ağırlığını Kaldıramaması	314
IV.1.3. Dabbetü'l-Ard.....	315
IV.1.4. Kıyametin Şiddetinden Korunmak İçin Arddaki Her Şeyi Feda Etme İsteği	318
IV.1.5. Ardın Allah'ın Kabzında Olması.....	319
IV.1.6. Ardda Şiddetli Zelzele	320
IV.1.7. Zelzele Sonrası Ardın Vaziyeti	325

IV.1.8. Kıyamette Ardın Esnetilmesi	327
IV.1.9. Ardın Dümdüz Hale Gelmesi	329
IV.1.10. Ardın Bütünüyle Görünür Hale Gelmesi.....	333
IV.1.11. Kıyamet Sabahı Ard	333
IV.2. DİRİLİŞ VE SONRASINDA ARD	335
IV.2.1. Yeniden Dirilme	336
IV.2.2. Ardın Allah'ın Nuru İle Aydınlanması.....	338
IV.2.3. Ahirette Mekân Olarak Ard/ Cennet Yurdu	340
DEĞERLENDİRME	344
SONUÇ	346
EKLER	349
EK 1: Kur'ân'da ARD Kelimesine İstatistiki Bakış.....	349
EK 2: TABLOLAR.....	351
BİBLİYOGRAFYA	360
ÖZET	377
ABSTRACT	377

KISALTMALAR

Çalışmada kullanılan bazı kısaltmalar, açıklamaları ile birlikte aşağıda sunulmuştur.

<u>Kısaltmalar</u>	<u>Açıklama</u>
a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.m.	: Adı geçen makale
AÜİFD	: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
b.	: İbn
bkz.	: Bakınız
c.	: Cilt
çev.	: Çeviren
DİA	: Diyanet İslam Ansiklopedisi
D.İ.B.	: Diyanet İşleri Başkanlığı
h.	: Hicrî
haz.	: Hazırlayan
Kom.	: Komisyon
m.	: Mîladi
N.S.	: Nüzul Sırası
s.	: Sayfa
tah/thk.	: Tahkik eden
terc.	: Tercüme eden
TDK	: Türk Dil Kurumu
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
TTK	: Türk Tarih Kurumu
vd.	: Ve devamı
trsz/ts.	: Tarihsiz

yy : Yayın yeri yok
yay. : Yayınları

GİRİŞ

Araştırmanın Konusu ve Önemi

Kur'ân-ı Kerim, diğer ilahi kitaplara nazaran kelime kelime, cümle cümle aynen tilavet edilerek, metlûv bir şekilde, Hz. Muhammed tarafından telakki edilmiştir.⁴

Kur'ân'ı doğru anlayabilmenin metodları çerçevesinde, vahiy kelimeleri, öncelikle Kur'ân'ın bütünlüğü içinde değerlendirilerek, bağlı bulunduğu nüzul ortamı göz önünde tutulur. Bu noktada ayetlerin dilbilim ve anlambilim tahlili de önem taşır. Ayetleri doğru anlamlandırabilmek için bir takım sistematik çalışmalara, ilmi değerlendirmelere yer verilir.⁵ Bu değerlendirmelere bir katkı mahiyetinde araştırmamızın konusu; Kur'ân'da ARD kelimesinin anlambilim metodu ile incelenmesidir.

Kur'ân'ın anlaşılması ve yorumlanmasında geleneksel yöntemlerin (klasik belağat disiplinleri, iştikak ve etimoloji, ğaribu'l Kur'ân, mecazü'l Kur'ân, irabul Kur'ân, müfredatül Kur'ân, meanil Kur'ân, el-vücuḥ ve'n-nezair ve diğer Kur'ân ilimleri), özellikle son yüzyılda modern disiplinler⁶ kapsamında dilbilim/linguistik, sözlükbilim-sözcükbilim/leksikoloji, anlambilim/semantik, göstergebilim/semiyotik, tarihsellik ve hermenotik/yorumbilim ile ilgili çalışmalarla desteklenmesi anlam dünyasına zenginlik katar.

⁴ Kıyamet 75/16, 17; Taha 20/114

⁵ el-Huli, Emin, *Kur'ân Tefsirinde Yeni Bir Metod*, çev. Mevlüt Güngör, İstanbul, 1995, s. 84; Albayrak, Halis, *Tefsir Usûlü*, Şule Yayınları, İstanbul, 2011, s. 127- 143

⁶ Ebu Zeyd, Nasr Hamid, *İlahi Hitabın Tabiatı*, çev. M. Emin Maşalı, Kitabiyat yay., Ankara 2002, s. 21, 291

Kur'ân'ın insan hayatında işlevsel bir rolünün olabilmesi; metninin anlaşılması, dolayısıyla ayetlerde kullanılan kelime ve ifadelere yüklenen anlamların doğru bir şekilde çözümlenmesiyle ilintilidir.

Kur'ân'ın doğru anlaşılması ile ilgili her dönemde çalışmaların yapıldığı müşahede edilmiştir. Literatür açısından Ard kelimesine dair yapılan çalışmalar incelendiğinde, Kur'ân'da Ardın ayetler bağlamında bir kaç yönüyle araştırmalarda konu edildiği görülmüştür:⁷

Zaghlul Ragıb Muhammed en-Neccar, “el-Ard fi'l-Kur'ân”, Mecelletü Külliyyeti'l-Ulûmi'l-İctimâiyye, III, Riyad 1979, s. 257-327. Eserinde Ard ayetlerinden bir kısmını bilimsel açıdan yorumlamıştır.

Jane Dammen McAuliffe editörlüğünde yazılan, Köln 2001 tarihli, altı ciltlik “Encyclopaedia of the Qur'an” da “Earth, Egypt, Ethics and the Qur'an, Geography, Grammar and the Qur'an, Heaven and sky, Intercession, Jerusalem, Ka'ba, Last Judgment, Nature as Signs, Politics and the Qur'an, Power and Impotence, Rebellion, Rhetoric and the Qur'an, Sacred Precincts, Smoke, Spatial Relations, Syria, World” maddelerinde Ard kelimesi ile ilintili hareket edilmiştir. Bakıldığında kelime yalın olarak değil de, Kur'ân'da geçtiği şekilde, belirli bir özelliği çerçevesinde, yardımcı unsur olarak ele alınmıştır.

Bekir Tatlı, “Kur'ân'da ‘Dünya’ ve ‘Arz’ Kelimelerinin Kullanımı” adıyla bir makale yayınlamıştır. Makalede dünya ve Ard kelimelerinin arasındaki fark dile

⁷ Ard kelimesi hakkındaki çalışmaları inceleme aşamamızda Mehmet Altuntaş'ın hazırladığı, 2008 tarihli “Kur'ân Perspektifinden Dünyanın Değeri” adlı bir doktora tezinde “Kur'ân'da el-Ard (الارض) Kelimesi” şeklinde bir başlık dikkatimizi çekmiştir. Burada, (الارض) değil de (عرض) kökünün geçtiği ayetlerle kelimeye “sunmak, göstermek, yüz çevirmek, dünya malı, yağmur bulutu, engel, bahane” şeklinde anlam verildiğini gördük. Bu eğer bir zühûl değilse bariz bir bilgi yanlışlığı olarak kaydedilmelidir. Altuntaş, Mehmet, “Kur'ân Perspektifinden Dünyanın Değeri”, Doktora Tezi, Ankara 2008, s. 49.

getirilmiş, Kur'an'da zikredilen dünyanın ölümden önceki hayat, Ardın ise Türkçe'de "dünya" olarak tanımlanan yeryüzü anlamında kullanıldığı sonucuna varılmıştır.

İsa Yüceer ise "Kur'an'da Toprak ve Yeryüzü Lafızları", "*Kültürümüzde Toprak*" adlı makalede Ardın Kur'an'daki kullanımları biçimsel olarak ele almış, cümledeki görevi itibarıyla özne, nesne ve aldığı hareke açısından esre olarak geçtiği ayetlerde ne anlama geldiğini zikretmiştir. Ard dışında ayetlerde zikredilen toprak kelimesi de incelenmiştir. Toprak ve yeryüzünün insanın tefekkür unsuru olduğu sonucuna varılmıştır.

Enver Bayram, "Râzî'nin, Kur'an'daki Yeryüzü (Arz) Âyetleriyle İlgili Tefsir-i Kebir'deki Yorumları: Modern Jeoloji Biliminin Verileriyle Kısa Bir Mukayese" *Tarih, Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisindeki* makalesinde Ardı incelemiştir. Razi'ye (606/1210) göre yer gökten daha faziletlidir. Müfessir kendi döneminin ilmi verilerine göre Ard ayetlerinin tefsirinde Allah'ın varlığı ve birliğine delalet eden unsur olduğuna vurgu yapmıştır.

Mustafa Çağrı, Diyanet İslam Ansiklopedisinin "Yer" maddesinde; Ard kelimesinin Kur'an'da, hadislerde ve diğer kaynaklarda anlamını ana hatları ile açıklamıştır.

Annemarie Schimmel, "Tanrının Yeryüzündeki İşaretleri"; Yazar eskatolojiden, kutsal zaman ve mekan, doğa ve kültürün kutsal görünümlelerinden bahsetmiştir.

Cemal Mahmud el-Hûbî, "أحوال الأرض ونهايتها كما يصورها القرآن الكريم", *İslam Üniv. Dergisi, İslam Araştırmaları Serisi*, Ardın ahavalinden bahsettiği makalesinde şu sonuçlara varılmıştır: "Kur'an'da Ard konusuna büyük önem verilmiştir. Allah'ın insana sunduğu yüce nimetlerdendir. İlk insandan kıyamete kadar insanın hizmetine sunulmuştur. Kıyamette değişikliğe uğrayacak, görevi sona erecek, insanın iyilik ve kötülüklerine şahitlik edecektir. Allah yer ve üzerindeki tek varisidir."

Dua Hassan, “القرآن الكريم وخلق السموات والأرض”, *Medine Üniv. İslami İlimler Fakültesi Dergisi*; Makalede göklerin ve yerin yaratılışı, Ardın başlangıçta gök ile bitişik iken ayrılması hadisesinin kıyametle tekrar edileceğinden bahsederek (İbrahim 14/48, Enbiya 21/30, 104; Fussilet 41/9-11) ayetlerindeki Kur’ân’ın bilimsel açıdan yorumuna değinmiştir.

Behzat Saidi Rızavî, "The Viewpoint of Quran and Nahj’albalaghah Regarding the Earth” Kuran ayetleri, indiği dönemdeki insanların bilimsel kapasitesine göre bilimsel konuları açıklamıştır. Yazar ayetlere ve İmam Ali’nin sözlerine göre, yeryüzünün yaratılması, şekli, hareketi, canlıları, sonu ile ilgili bilimlere inceleyerek iki metin arasında kısaca kıyaslama yapmıştır.

Iravani, Mohammad Reza, and Ahmed Reza Shekarchi Zade. "Study the Dynamics of the Earth in the Quran", *Journal of Social Issues & Humanities Kur’ân* perspektifinden Ardın dinamiklerini, ontolojik yapısını, kısaca ayetlerde tasvir edilen karakteristik özelliklerini anlatmıştır.

Iravani, Mohammad Reza, and Faezeh Taghipour. "The Shape and Structure of the Earth in the Quran", *Journal of Social Issues & Humanities Çalışmada Arddan veya doğadan bahseden 750 den fazla ayetlerde Kur’ân’ın doğal olaylara referans yaptığı, insanların bunun üzerinde tefekkür etmelerinin istendiği sonucuna varılır. Ardın katmanları hakkında kısaca bilgi verir. Tüm bu çalışmalarda Ard kelimesinin anlamı ve Kur’ân’da zikredilen Ardın tanıtımı yeterli görülmediği, daha kapsamlı bir araştırmaya ihtiyaç duyulduğu tesbit edilmesinden dolayı tez kaleme alınmıştır.*

Yukarıda zikredilen eserlerde konu edinilenlerden ziyade olarak Ard kelimesinin semantik metodla araştırılması, İslamiyetin ilk yıllarında Arap toplumunun Ard tasavvuru, erken devir sözlükleri ve tefsirlerinden hareketle kelimenin vahiy dönemindeki anlamına ışık tutmak amacıyla ayetler mercek altına alınmıştır. Ayrıca özelde Ard kelimesine “alem, dünya” gibi anlamlar verilmesi sebebiyle konuya açıklık

getirme ihtiyacı hissedilmiştir. Kur'ân'da Ard kelimesinin anlam dünyasında deskriptif ya da sistematik açıdan yer edinmesi amacıyla ortaya çıkan bu tez çalışması “Kur'ân'da Ard Kelimesinin Semantik Tahlili” olarak isimlendirilmiştir.

Araştırmanın Amacı

Kur'ân ile ilgili yapılan araştırmalar; onun doğru bir şekilde anlaşılmasına katkı sağlama, ilahi gerçekliklere ulaşabilme ve onları kavrayabilme amacını taşır. Kur'ân'ın doğru bir şekilde anlaşılmasını sağlayacak etmenlerden birisi de, ayetleri ve onları oluşturan kelimeleri dilbilim açısından tahlil etmektir. Bu da nüzul dilindeki kelimelerin kuramsal olarak hangi anlamlarda kullanıldığının tespit edilmesiyle mümkündür.

Çalışmamız, göksel bir korumaya⁸ sahip olan Kur'ân-ı Kerim'in, Hz. Peygamberin ve nüzul dönemi muhataplarının anladığı gibi sonraki nesiller tarafından da öylece anlaşılmasına katkı sağlamak amacını taşımaktadır. Buradan hareketle ilk muhataplarının konuştuğu ve anladığı Arap Dilini ve kültürünü, hayat tarzını bilmek gereklidir.⁹

Diller ile ilgili olarak; bazıları zenginleşme, bazıları ortadan kalkma, bir kısmının ise yeni kuramsal ve teknolojik gelişmelere bağlı olarak ortaya çıkma özelliğini taşıyan, zamanla değişiklik gösterebilen canlı bir varlık niteliğinde olduğu gözlemlenmiştir.¹⁰

Bu araştırmanın öncelikli amacı Kur'ân'ın daha doğru anlaşılabilmesi ve içerdiği kelimelerin anlamlarını ortaya çıkarmak adına; Kur'ân'da ARD kelimesinin tahlilidir.

⁸ (إِنَّا نَحْنُ نَزَّلْنَا الذُّكْرَ وَإِنَّا لَهُ لَحَافِظُونَ) Hier 15/ 9 Burada dikkati çeken nokta şudur ki; Allah kutsal kitabının mesajlarını elbette koruyacaktır. Ancak son kutsal kitabının ve peygamberinin ilkelerinin öncekilere nazaran korunma ve nüfuz açısından diğerlerinden farklı olabileceği düşüncesi ihtimal dahilindedir.

⁹ Halis Albayrak, *Kur'ân'ın Bütünlüğü Üzerine*, Şule yay., İstanbul 2011, s. 57

¹⁰ Betül Parlak, “Dil Değişimi ve Türkçe Kullanımı Tartışmaları”, *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 2000, c. 1, sayı 1, s. 2

İlgili kelimenin nüzul sürecindeki anlamı ön planda tutularak başlangıcından günümüze tarihi seyri irdelenmeye çalışılmıştır.

Araştırmanın Metodu

İletişimin unsurlarından birisi olan, “dil” denilen varlık sahasını inceleyen bir çok ilim mevcuttur. Diller arası münasebetleri, her bir dilin yapısını, özelliklerini, gelişmesini inceleyen dil ilimleri yanında, dil psikolojisi, dil sosyolojisi de sahnede yerini alır. “Dil felsefesi” ise, tek bir dil ya da diller grubunun felsefesi değil, hususi bir varlık sahası olan “dil”in felsefesidir. Dilin varlık karakterini, dil ile varlık alemi arasındaki münasebeti, insan düşüncesi açısından ifade ettiği anlamı, dilin fonksiyonlarını inceler.¹¹ Anlama çalışmasının temel unsurlarından olan dil ve kullanım alanları, araştırmamızın metodu açısından değer taşır.

Dil, dilbilim ve dil felsefesi alanından hareketle bu semantik çalışmada, Ard kelimesi çeşitli açılardan ele alındı: Kelimenin yapısı, etimolojik tahlilinin yanısıra Ard kelimesi tabî varlık sahasında; gerek oluşum süreci, gerekse Ardda doğal varolanlar bakımından incelendi. Aynı zamanda yaşam alanı ve mekan olarak Ardın pozisyonu, nebatatı bitirmeye elverişliliği, Allah’ın kudretinin göstergesi olması, Ardda Allah’ın tasarrufu da bu çerçevede tahlil edilmeye çalışıldı. Tarihsel alana gelince, Ardın insan ve diğer canlılarla etkileşimi, insan için anlamı, psikolojik, siyasi, kültürel boyutları araştırıldı. Son olarak ayetler ışığında Ardın kıyamet öncesi ve kıyamet anındaki durumu, dirilişte ve devamında ahiretteki pozisyonu masaya yatırıldı.

Bu çalışmada Ard kelimesini tahlil ederken kelimenin lugavi ve ardından doğal varlık dünyasındaki karşılığının yanısıra, insanın onu hangi dönemlerde, ne ölçülerde ve maksatlarda kullandığını, insanla ve diğer canlı ve cansız varlıklarla olan çok yönlü bağlantısı araştırılmıştır.

¹¹ Mengüşoğlu, Takiyettin, *Felsefeye Giriş*, İstanbul Matbaası, İstanbul 1958, s. 242

Dil ile bütün var olan şeyler arasında sıkı bir münasebet vardır. Dil, var olan şeyleri adlandırmak sureti ile onların ne olduklarının bilinmesine yardımcı olmaktadır. Ard kelimesi de kendisiyle bağlantılı olan tüm etkenlerle birlikte gerek ontolojik gerekse tarihi açıdan bir anlam kazanmıştır.

Bir dil ne kadar primitif/iptidai olursa olsun, çevremizdekileri de, terminolojik açıdan çevremizi aşan duyu organlarımızla algılayamadığımız şeyleri de adlandırır. İkinci grup, insan düşüncesinin analogilere/benzeşime, kıyasa, temsillere dayanarak mevcut dilden ürettiği hususi bir dildir. Maksadı, var olan şeyleri aksettirmek, varlık alemi ile insan, insanla insan arasında komünikatif/birleştirici bir bağ kurmak olmalıdır. Bu bağlantıyı kaybeden kelime veya kelime grupları ortadan kaybolur, tarihin anılarında kalır, tutunamaz. Bir başka deyişle dil ile tekabül ettiği var olan arasında, bir korelasyon/karşılıklı münasebet vardır.¹² Ardın tarihsel gelişiminde insanın paylaşımlarına, birikimlerine bağlı olarak çoğul anlam örüntülerine büründüğünü görmekteyiz. Yaratıcının ve yaratılmış mahlukların kullanım alanlarına göre farklı açılardan ele alınan Ard, aslında Allah'ın kudretini güçlü bir biçimde örneklendirerek muhataba iletmede bir sunum malzemesi olarak kullanılmıştır. Ard esas unsurun daha iyi anlaşılmasını sağlayan yardımcı unsurdur.

Bir mesajı anlatmanın ve anlamanın temel anahtarı olan dil, aynı zamanda insanın ve içinde bulunduğu toplumun hafızasını yansıtır. Dil, zaman ve mekân boyutunda değişime uğradığı esnada anlam değişimine de uğrayabilmektedir. Bu nedenle müfessirler, Kur'ân'ı anlamak için ekseriyetle İslâm öncesi Arap şiirine başvurma ihtiyacı duymuşlardır. Kıraat, Tefsir, Fıkıh, Gramer, Belâgat vb. bilimler bu ihtiyaçtan dolayı ortaya çıkmış ve gelişmiştir. Ard kelimesinin tahlilinde de Arapça şiir ve terkiplerden faydalanılmıştır.

¹² Felsefeye Giriş, s. 245

Kur'ân'ın söz ve anlamını birbirinden ayırmayı düşündüğümüzde “dil ve düşünce” arasındaki yakın ilişkiyi bertaraf etmiş ve Kur'an'ı asıl bağlamından çıkarmış oluruz. Diğer taraftan Kur'ân, yer yer fizik ötesi bir dünyadan bahsettiği için, sembolik bir dil kullanır. Bu nedenle Kur'ân'da herhangi bir sözcüğün anlamı, bu sözcüklerin kendi söz ağı içinde değerlendirilir. Kur'ân'ın Arapça indirilmiş olması, dili ile alakalı bir niteliktir. Anlamın ise dili yoktur, herkes kendi dili ile düşünür ve anlamını kurgular.¹³ Ard kelimesini irdeleyen bu çalışma, bağlamından hareketle Ardın doğal, tarihi ve uhrevi yönünü günümüz dünyasına taşıyan, güncelleyen bir koridor niteliğindedir.

Kur'an, kendisini “Arapça hüküm” (Ra'd 13/37), “Arapça lisan” (Nahl 16/103, Ahkaf 46/12, Şuara 26/195), “Arapça Kur'ân” (Yusuf 12/2, Taha 20/113, Zümer 39/28, Fussilet 41/3, Şura 42/7, Zuhuruf 43/3) olarak vasıflandırır. Kur'an'ın kendisini “Arapça bir lisan” olarak nitelemesinden çıkarılabilecek sonuca göre, Kur'an'da kullanılan Arap dili bilindiği takdirde, hem Kur'an'ın muhatabında oluşturmak istediği dünya görüşü hem de onun insanlara ulaştırmak istediği mesaj anlaşılabilir.

Araplar, nüzulü esnasında Kur'an'ın kavram ve ifadelerinden nelerin kastedildiğini büyük çoğunlukla anlamaktaydılar. Çünkü ondaki kelimeleri geçmişten beri kullanmakta olup, bu kelimelerin anlattığı manaları kuşatan birikime sahiptiler.¹⁴ Kur'ân bunun dışında Arapların çok kullanmadığı, kıyıda köşede kalmış kelimeleri de zikrederek onların tekrar canlanmasına sebep olmuştur.

İnsan, yaşadığı kültür ortamının ürünüdür. İnsan karakteri, hayatını idame ettirdiği doğal ve sosyal ortamın oluşturduğu koşullara bağlı olarak biçimlenir. Kur'an'ı

¹³ Güven, Mustafa, “Kur'ân'ın Dili ve Anlatım Üslûbu Üzerine Bir Deneme”, *Hikmet Yurdu*, Ocak – Haziran 2011, Yıl: 4, C: 4, Sayı: 7, ss. 135 - 151

¹⁴ el-Mevdudî, Ebu'l-A'lâ, *Kur'an'a Göre Dört Terim*, Çev. Osman Cilacı, İsmail Kaya, Beyan Yayınları, İstanbul, 1991, s. 10; Kasapoğlu, Abdurrahman, “Kur'ân'ı Anlamada Semantik Yöntem”, *Hikmet Yurdu*, Yıl: 6, C: 6, Sayı: 11, Ocak – Haziran 2013/1, s. 117-120

Kerim, belli bir dili olan, belli bir zaman ve mekanda yaşayan Arap toplumuna son ilahî vahiy olarak gönderilmiştir. Gönderildiği dil Arapçadır. Gönderildiği mekan -kendi deyimiyle- Ümmü'l Kurâ ve çevresidir. Gönderildiği zaman ise 610-632 yılları arasındır. Bu vaziyetiyle Kur'an büyük ölçüde yerel özelliklere sahiptir. Kur'an okumalarında nüzul ortamı, sosyal, ekonomik ve kültürel bağlamı göz önünde tutulur.

Kur'ân'da yeryüzü ya da diğer tabiat olayları anlatılırken, nedenlerinden çok, tüm bu olayların meydana gelişinin Allah tarafından gerçekleştiği vurgulanmıştır.¹⁵ Kur'ân, bu olaylara bilimsel ya da bilime aykırı bir açıklama getirmemiştir. Fiziksel olayları bile ahlaki değer alanına çekip onlara anlam kazandırmak istemiştir. Kur'an dilinde metafizik anlamda, olayların ahlaki değerleri ve nedensellikleri iç içedir.¹⁶ Örneğin "Allah insanı alaktan yarattı" Alak 96/2 ayetinin; kendisine varlık veren, bilmediklerini öğreten Yaratana bağlılık, minnet ve şükran duygusu içinde bulunma yönü ile ahlaki bir özellik taşıdığı görülebilir. Ayet aynı zamanda bilgi veren, dolayısıyla kognitif bir muhtevaya sahip olan bir ifade olarak da görülüp değerlendirilebilir. Dolayısıyla dinin hedefinde ahlaki görevlerin yanı sıra olayların bilgisel değeri de dolaylı olarak vurgulanmaktadır.¹⁷ Ayetlerin bilişsel düzeye hitap etmesi, insanların idrak etmeleri, kavrayabilmeleri içindir. İlerleyen bölüm ve başlıklarda görüleceği üzere Ardın da bu şekilde ahlak ve bilgi açısından çift yönlü olarak ayetlerde sergilendiğini söyleyebiliriz. Kur'ân'ın Ardın sembolize edildiği ayetlerinde evrenin yasaları güçlü bir üslupla serdedilmiş, Allah'ın büyüklüğüne, teslimiyete yönelten beliğ ve fasih ifadeler kullanılmıştır. Bütün bunlardaki üslup, muhatap alınan kitlenin sanat ve zevkine göre şekil almıştır.

¹⁵ Muhammed Bâkır es Sadr, *Kur'an Okulu* (çev. Mehmet Yolcu), İstanbul tsz, s.71; Mehmet Murat Karakaya, *Kur'ân'ın Anlaşılmasında Dil Problemi*, Marifet yay., İstanbul 2003, s. 42

¹⁶ Ömer Özsoy, *Sünnetullah*, Ankara 1994, s. 143; Mehmet Murat Karakaya, *a.g.e.* s. 43

¹⁷ Aydın, Mehmet, *Din Felsefesi*, Dokuz Eylül İlahiyat Fakültesi Yayınları, İzmir 2001, s.129; Zafer Koç, *Kur'ân Tefsirinde Yöntem Arayışları*, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 2007, s. 39

Kur'ân'ın nazil olduğu dönemde ümmi Arap toplumunda egemen olan kültür sözlü kültür idi. Sözlü kültürde insan yaşamının özelliğine göre şekillenme olup, o an için insanların gündemindeki konu ne ise, o konudan başlanarak söylenmek istenen şeyler, belirli bir çizgi takip edilmeden anlatılmaya çalışılır.¹⁸ Yazılı kültürün alışık olduğu giriş, gelişme, sonuç bölümlerinden oluşan bir metin yapısı sözlü kültürde görünmemektedir. Dolayısıyla muhatabı böyle olunca, 23 yılda değişik olay ve gelişmelere bağlı olarak vahyedilen, birbirinden bağımsız pasajları içeren Kur'an'da, kronolojik, sistematik ve konularına göre tertip yoktur.¹⁹ Bu noktada Kur'an, nasil muhatap aldığı toplumun dilini kullanmış ise üslup olarak tamamen özdeşleştirmek mümkün görünmese de sözlü kültüre yabancı olmayan bir tarzı tercih etmiştir.²⁰ Kur'ân dil ve üslup olarak daha çok sözlü kültür unsurlarını barındırmakla birlikte hem ifade hem de anlam bakımından bir bütünlük arz etmektedir.

Kur'ân dili, peygamber döneminin dilini temsil eder nitelikte olmakla birlikte sadece belli bir kitleye değil, her gruptan insana hitap etmektedir. Tenzilin ilk muhataplarının üzerinde yaşamsal faaliyetlerini gerçekleştirdikleri, basit bir düşünce yapısıyla anlayabilecekleri Ard kelimesi, ayetlerde dikkat çekici bir üslupla sık sık örnek olarak kullanılmıştır. Zamanla Ard ayetlerine müfessirler ya da araştırmacılar tarafından bilimsel izahlar getirilmiştir. Bu araştırma Ardın merkeze en yakın anlamlarını kullanarak, nüzul dönemine ışık tutmaya çalışmakta, Kur'ân üslubundaki Ardın anlam alanını günümüze taşımaktadır. Bu noktada anlam bağlam ilişkisi önem arzeder.

¹⁸ Ong, Walter J., *Sözlü ve Yazılı Kültür* (Çev. Sema Postacıoğlu Benan), İstanbul 1995, s. 122–123; Zafer Koç, *a.g.e.*, s. 98, 99

¹⁹ Özsoy, Ömer, “Çeviri Kuram Açısından Kur'an Çevirisi Sorunu”, *Kur'an Sempozyumu II*, (4–5 Kasım 1995) Ankara 1996, s. 264; Zafer Koç, *Kur'ân Tefsirinde Yöntem Arayışları*, s. 98, 99

²⁰ Zafer Koç, *a.g.e.*, s. 98, 99

Anlam konusu, dilbilimde semantics (anlambilim) ve pragmatics (edimbilim, kullanımbilim) alt başlıkları ile ele alınır. Semantiğin bazı tanımlarında bağlam dikkate alınmaz ve onun bağlamdan bağımsız olarak salt cümlenin, kelime topluluklarının ve kelimelerin anlamı ile ilgili olduğu belirtilir. Bu tanımlarda dil kullanıcıları, kullanım ortamları ve amaçları kullanılmaz. Anlamın soyut bir biçimde zihinde oluşumu ve nesne ile onun simgesel tasarımı arasındaki ilişki üzerinde durulur. Edimbilimde ise bağlamdaki ya da kullarımdaki anlam şeklinde yaklaşılır ve bir bağlamda kullanılmış dilin anlamıyla uğraştığı vurgulanır. Anlambilim bir ifadenin anlamına odaklanır, edimbilim ise onun işlevini ele alır. Bir bakıma edimbilim, anlambilimin bütünleyici bir parçası olarak algılanabilir.²¹

Araştırmamızda, Ard kelimesinin etimolojisi bölümünde bağlamdan çok anlamı öne çıkarken, doğal, tarihsel varlık alanında ve ahiretteki pozisyonu ile ilgili olarak bağlamı ile birlikte değerlendirilmiştir.

Edimbilim terimi eski olmasına karşın, daha çok felsefe ve mantıkçı Charles William Morris'in (1979) adıyla özdeşleştirilmektedir. Edimbilim "göstergelerin onları yorumlayan ya da kullananlarla ilişkisini inceler; göstergelerin işleyişiyle belirlenen çok geniş bir alan olan ruhbilimsel ve toplumbilimsel olguları içine alır."²² Anlambilimde konuşan, dile getiren – alıcı - iletişim durumu, amacı, sözceleme zaman ve uzamı yanında - konuşan öznenin vurgu, tavır ve tutumları gibi bir takım göstergeler anlamayı kuvvetlendiren unsurlardır. Ard kelimesinin semantik tahlilini konu edinen bu araştırma, nüzul ortamına şahit olamama gibi beşeri imkanların yetersizliği sebebiyle anlam açısından bakıldığında buzdağının görünen kısmına benzetilebilir.

²¹ Çakır, Cemal, "Anlamın Bağlam Açısından İncelenmesi: Kökanlambilim ve Artanlambilim", G.Ü. *Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Cilt 24, Sayı 3 (2004), ss. 245-255

²² Garric, Nathalie, *Calas Frédéric, Introduction à la pragmatique*, Hachette yayınevi, Paris 2007, s. 6; Kıran, Ayşe Eziler, "Dilbilim, Anlambilim ve Edimbilim", *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 9/6 Spring 2014, p. 719-729, Ankara-Turkey

Morris (1979), işaret sistemleri açısından syntax, semantics ve pragmatics üçlüsünü şöyle ilişkilendirir: Syntax/sözdizim, işaretler arasındaki düzen ilişkisini; semantics/anlam, işaret ile onun anlamı arasındaki ilişkiyi ve pragmatics/kullanım, işaret ile onu algılayan ve yorumlayan arasındaki ilişkiyi inceler. Trafik lambaları örneğiyle açıklayacak olursak durum şöyledir: Üç rengin sırasını ve düzenini syntax (kırmızı→ sarı →yeşil), her bir rengin anlamını semantics (kırmızı “dur”, sarı “hazır ol” ve yeşil “geç”) ve kişinin her bir rengi gördüğünde sergilediği davranışı pragmatics (kırmızıda durur, sarıda hazır olur ve yeşilde geçer) inceler.²³

Anlambilim ya da özelde dilbilimsel anlambilim, hem disiplinlerarası, hem de disiplinler üstü bir bilim olarak kabul edilmektedir. Anlam dil katmanları içinde en soyut, en zihinsel, en zor tanımlanabilen bölgeyi oluşturmaktadır. Anlambirim ya da sözcük bir buzdağına benzetilirse, anlambilim bu buzdağının görünmeyen bölümü ile ilgilenir. Bu görünmeyen, işitilmeyen bölüm aynı dil topluluğunun üyeleri tarafından paylaşılan bir bilgidir. Anlambilim, dil kurallarının merkezinde dilin oluşturucu ögesidir.²⁴

Süleyman Hayri Bolay’a göre anlam (sense, meaning); bir kelimenin ifade ettiği, düşündürdüğü şey, bir hükmün anlatmak istediği şey, dilsel bir ifadenin bir iletişim ortamında taşıdığı muhtevadır.²⁵

Anlama olgusu dil çerçevesinde ele alındığında anlama faaliyetinde bir takım temel unsurlar karşımıza çıkar :

1. Anlatan,
2. Anlayan.

²³ Çakır, Cemal, “Anlamın Bağlam Açısından İncelenmesi: Kökanlambilim ve Artanlambilim”, *Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Cilt 24, Sayı 3 (2004), ss. 245-255

²⁴ Eziler, a.g.m.

²⁵ S. Hayri Bolay, *Felsefî Doktrinler ve Terimler Sözlüğü*, Akçağ, Ankara 1997, s. 21.

3. Anlatılan

4. Anlama

Kur'ân'ı anlama ve yorumlama faaliyetinde bir takım nesnel/objektif kriterler ilmi değerlendirmelerde göz önünde tutulur.²⁶

Kur'an üzerine bütüncül bir araştırma yapmak ve O'nun temel ilkelerini tespit edebilmek, anlama ve yorumlama faaliyetlerini sağlıklı yapabilmek için, mesajın kim tarafından, neyi, kime, niçin, nasıl, nerede ve ne zaman gerçekleştiği sorularına yanıt aramak gereklidir.²⁷

Kelime ve ifadelerin kavramsal münasebet açısından, mânâ sisteminden semantik alanlar doğar. Eğer kelimelerin etimolojik kökeniyle bu kökten türeyen kelimelerin mânâları örtüşüyorsa aralarında semantik bir bağ vardır anlamına gelir.

Semantik tahlil metodu, dili anlam bakımından ele alan, gösterge ya da işaretlerle gösterilen arasındaki ilişkiyi inceleyen bir disiplindir.²⁸ Semantik, anlam çalışmasıyla ilgili olarak kullanılan teknik bir terimdir. Bu yüzden anlam, dilin bir parçası ise, semantik de dilbilimin bir parçasıdır. Batı dillerinde ortak bir kullanıma sahip olan terim, Türkçe'de "anlambilim" sözcüğüyle ifade edilir. Anlambilimin Arapça'daki karşılığı, "ilmü'd-delale" olarak ifade edilir. Henüz yüz yıllık bir geçmişi olan Semantik bilimi, Türkiye'de ve İslam Dünyası'nda 1960'lı yıllarda ilim insanlarının ilgi alanına girmiştir.²⁹

Çağdaş bir bilim dalı olarak semantiğin geçmişi, son iki asırda Batı'daki gelişim sürecinde kendini gösterir. Bunun yanında semantiğin konularını tarih boyunca çeşitli

²⁶ Halis Albayrak, *Tefsir Usûlü*, s. 147, 124

²⁷ Zafer Koç, *Kur'ân Tefsirinde Yöntem Arayışları*, s. 71, 74-81

²⁸ Cevizci, Ahmet, *Felsefe Sözlüğü*, Paradigma yay., İstanbul 1999, s. 763

²⁹ Uysal, Halil, *Kur'ân Semantiği Bağlamında Sentaks Farklılıklarının Anlama Etkisi*, Doktora Tezi, Sivas 2003, s. 8, 13,

düşünürler incelemişlerdir.³⁰ Önceleri dilbilimin bir alt bilimsel disiplini olarak kabul edilen, XX. yy.da yapısalcılığın (structuralisme) da etkisiyle yeni bir bilim alanı olarak karşımıza çıkan Semantik kelimesinin; Grekçe semantike-semantikos kelimesinden geldiği, sözlük manasının “anlam veren, anlam belirten” demek olduğu, ilk defa Alman dilcisi K. Reisig’in 1826-1827 yıllarında “Latin Dil Bilimi Üzerine Dersler” adlı kitabını hazırlarken “semasiologie” kelimesini “anlambilimi” karşılığında kullandığı bildirilir. Semantik disiplininin ilk sistemleştirme çalışması ise Fransız ilim adamı Michel Breal tarafından yapılmıştır. Onun 1883’de yazdığı bir makalesinde semantiğin programını çizdiği, semantik kelimesini terim manasıyla kullanan ilk kişi olduğu; bu sebeple de Breal’in, semantiğin kurucusu olarak kabul edildiği ve 1894 yılında Amerikan Filoloji Topluluğuna sunulan “Reflected Meanings: A Point in Semantics” başlıklı bir bildiriyle Batı âleminin gündemine girdiği ifade edilmektedir.³¹

M. Breal’den başka semantik alanında diğer önemli isimlerin başında Ferdinand de Saussure (1857–1913), A. J. Greimas (1917- ?), Alfred Korzybski (1897–1950) gibi dilbilimciler gelmektedir.³²

Bir anlam kuramı olarak semantik, göstergenin gösterilen bölümünü ya da içeriğini eş süremlî ve art süremlî açılardan inceleyen bilim dalı olarak tanımlanmıştır.³³ Semantik bir dilde kullanılan kelime ve kavramların anlam örgüsünü tesbit etmenin yanında, o dili kullanan toplumun düşünce sistemlerini, dünya görüşlerini yansıtmaya yardımcı olur. Manası olan her şey, semantiğin konusu olmakla birlikte, semantik yalnızca dilbilimsel anlamlarla ilgilenir. Anlambilimin sınırları, anlam ve onun tarihsel

³⁰ Abdurrahman Kasapoğlu, “Kur’ân’ı Anlamada Semantik Yöntem”, *Hikmet Yurdu*, Yıl: 6, C: 6, Sayı: 11, Ocak – Haziran 2013/1, s. 105-110

³¹Seber, Abdülkerim, “Semantik-Delâlet Kavramlarının Mukayesesi ve Anlambilim Kavramının Muhtevasının Tespiti”, *C.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2013, Cilt: XVII, Sayı: 2 Sayfa: 100

³² Zafer Koç, *Kur’ân Tefsirinde Yöntem Arayışları*, s. 120

³³ Berke Vardar, *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*, Multilingual Yabancı Dil Yayınları, İstanbul, 2007, s. 18

gelişimidir.³⁴ Diğer taraftan yapılan semantik çalışmada esas ve bağlamsal/mecazi/izafi mana göz önünde tutulur.³⁵

Semantik, göstergelerle ya da sözcük ve önermelerle onların yüklendiği anlam arasındaki ilişkiyi inceleyerek bir şablon oluşturur, aralarındaki bağlantıyı tasvir eder. Kelimelerin anlamlarını, kullanılışlarını, yapılarını, tarihsel gelişimlerini, insan düşünce ve davranışlarıyla olan ilişkilerini araştırır. Sözcüklerin anlamları üzerinde bilimsel ve eleştirel nitelikte araştırmalar yapar.³⁶ Bu çalışmada Ard kelimesinin etimolojisi, Kur'ân'da kullanılışı, bağlamına göre vermek istediği mesajı ve bu mesajın günümüze yansımaları incelenmiştir. Ardın insan ve diğer varlıklar karşısındaki konumu tesbit edilmeye çalışılmıştır.

Kur'ân kelime ve kavramları ile ilgili semantik çalışmalar, bu kavramlar hakkındaki Kur'ân'ın dünya görüşünü anlamaya yardımcı olmuştur. Semantik yöntem Kur'ân'ı anlamada "objektif kriterler"den yola çıkar. Kur'ân semantiği, Kur'ân tefsirinde kullanılan temel metodlar arasındadır. Günümüzde semantik, Kur'an kavramlarını bütün gerçekliğiyle doğru bir şekilde anlamak için ihtiyaç duyulan disiplinlerden biri haline gelmiştir. Başarılı bir semantik çalışma ile Kur'ân kelimeleri, ilk muhataplarının onlardan anladıklarını temsil etme niteliği taşır. Bu kelimelerin belli bir zaman dilimindeki anlamları ile zaman içinde uğrayabileceği anlam değişiklikleri semantik tahliller sayesinde tesbit edilir. Bu da araştırmacıların kendi doğrularını Kur'ân'a onaylattırmalarına,³⁷ yanlış yorumlamalarına engel olarak, kelime ve kavramları Kur'ân atmosferi içinde incelemeye imkan veren, ayetler arasında anlam

³⁴ Toshihiko Izutsu, *Kur'an'da Allah ve İnsan*, Çev. Süleyman Ateş, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul, tsz., s.15.

³⁵ Toshihiko Izutsu, *a.g.e.*, s. 25, 26

³⁶ Kasapoğlu, *a.g.m.*, s. 105-110

³⁷ Gezgin, Ali Galip, "Kur'an'ı Anlamak İçin Hermenötik mi? Semantik mi?", *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı: 7, 2000, s. 142; Kasapoğlu, *a.g.m.*, s. 105-110;

uyumunu sağlayan bir yöntem olarak karşımıza çıkar.³⁸ Kur'ân, semantik ilişkilerle doludur.

Semantik çalışmalar Toshihiko İzutsu'ya (1934-1993) göre bir dilin anahtar terimleri üzerinde yapılan tahlili/analitik bir çalışmadır. Kur'ân semantiği ise, vahiy kelimelerinin (vocabulary) tarihsel süreçte kazandıkları anlam derecelendirmelerini inceleyerek Kur'ân'ın dünya görüşüne ulaşmayı hedefler.

Semantik metod, İzutsu'nun ele aldığı 1950 li yıllarda da çok karmaşık bir yapı arzetmekteydi, spesifik yerleşik bir sistemi yoktu, yeni ortaya atılmış bir felsefe sistemi olarak algılanmaktaydı. Ona göre semantik, aslında manası olan her şey ile ilgilenen bir sistemdir. Semantiğin öncelikli hedefi, bir kelimenin bir sistemden başka bir sisteme geçince anlamında bir değişiklik olup olmadığını gözlemlemektir. Kur'ân semantiğinde ise, Kur'ân terimlerinin tarihi bakımından İslam'dan hemen önceki devir önemlidir. Çünkü bu devir Kur'ân kelimelerinin asıl manalarına ışık tutar. Kelimelerin Kur'ân öncesi uzak devirlerdeki tarihi gelişimi Kur'ân semantiğinin ilgi alanına girmez. Kur'ân sonrası sistemlerdeki Kur'ân kelimelerinin durumu da semantiğin alanına dahildir.³⁹ Bu araştırma, Ard kelimesinin İslam'dan az öncesi, nüzul zamanı ve sonrası senkronik ve diakronik açıdan tahlilini konu edinmiştir.

Arap dili üzerinde ilk dönemlerde çalışan dil bilimcilerin çoğu aynı zamanda Kur'an'ın dili ve edebî yönü üzerinde de çalışmalar yapmışlardır. “Garîbu'l-Kur'an” türü eserleri bunlar arasında sayabiliriz. Ayrıca bazı dirâyet tefsirlerinin, Kur'an kelimelerinin lügavî yönüne ağırlık verdikleri bilinmektedir. Örneğin Zemahşerî (538/1144), Râzî (606/1210), Beyzâvî (685/1286), Ebussuûd Efendi (982/1574) gibi müfessirlerin tefsirlerinde sık sık rastlanmaktadır.

³⁸ Kasapoğlu, *a.g.m.*, s. 105-110; Muhammed Yamaç, *Arap Dilinde Vahiy-Dua ve Dünya-Âhîret Kelimelerinin Semantik Analizi*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya, 2012, s. 7

³⁹ İzutsu, Toshihiko, *Kur'ân'da Allah ve İnsan*, s. 14-16, 36

Batı'da semantiğin ilk ortaya çıkış yöntemi olan art zamanlı semantik anlayışıyla, Kur'an kelimelerinin uğradığı anlam değişikliklerini örneklerle açıklayan alimlerin başında Gazzâlî gelir. Gazzâlî (505/1111), bazı Kur'an kavramlarına sahâbenin, selef-i sâlihînin ve Kur'an'ın muhatabı olan ilk nesillerin kastettikleri manaların dışında anlamların yüklendiğine dikkat çekmiştir. Anlam daralmasına uğramak suretiyle değişime uğrayan “fikh”, “ilm”, “tevhîd”, “zıkr” ve “hikmet” kelimelerini semantik açıdan tahlil etmiştir. Gazalî'nin bu çalışmaları, artzamanlı semantiğin İslâm dünyasında, Batı'daki semantik çalışmalardan çok daha önceleri başlamış olduğuna kanıt gösterilebilir. İslâm dünyasında Gazali dışında dilbilim çalışmalarında semantiğe yer verenler tarihsel sıraya göre İbn Fâris (395/1004), Râgıb el-İsfehânî (425/1034), Şâtıbî (790/1388), Muhammed Abduh (1323/1905), Elmalılı M. Hamdi Yazır (1361/1942) gibi âlimlere rastlanır. Bu hakikat, semantik araştırmaların tarihine İslâm medeniyetinin dahil olduğunu göstermektedir.⁴⁰

Sonuç olarak semantik yöntem, Kur'ân'ın doğru anlaşılmasına katkı sağlayan metodlarından birisidir ancak tefsir ve te'vil sürecinin tamamını temsil etmemektedir.

XX. yüzyılın başlarında Ferdinand de Saussure'ye (1857-1913) gelinceye kadar, semantik denildiğinde art süremlî/artzamanlı semantik anlaşılmaktaydı. Saussure ile birlikte kelime ve kavramların incelenmesinde art ve eşsüremlî semantik ayrımı yapılmıştır.⁴¹ Saussure'nin ve onu takip eden dilbilimcilerin de benimsediği bu bakış açısına göre; Art süremlî (dikey) semantik, dilin zamanla uğradığı değişimini, evrimini inceler. Eş süremlî (yatay) semantik ise, dilin halihazırdaki durumunu, durağan yönünü ya da belli bir zaman dilimi içindeki konumunu belirler.⁴² Artsüremlî/dikey semantik, dilin kaybolan kök anlamlarının yeniden keşfedilmesinde önem taşır. Eşsüremlî

⁴⁰ Kasapoğlu, *a.g.m.*, s. 122, 123, 171

⁴¹ Yunus Ekin, *Kur'an'a Göre İnançsızlık* (Küfür Kavramının Semantik Tahlili), Işık Yayınları, İstanbul 2001, s. 17

⁴² Akdemir, Salih, *Son Çağrı Kur'ân*, Ankara Okulu yay., Ankara 2009, s. XIII

semantikle birlikte çalışıldığında istenilen sonuçlara büyük oranda ulaşılır.⁴³ Ard kelimesinin semantik tahlilinde, birbirini tamamladığını düşündüğümüz bu iki yöntemi birlikte kullanarak ele alınmıştır. Senkronik semantik yöntemle öncelikle kelimenin vahiy dönemindeki anlamını tesbit edilmeye çalışılmış, diachronic semantik yöntemi ile de kelimenin varsa kaybolan kök anlamlarının yeniden keşfedilmesi hedeflenmiştir.

Ard kelimesinin eşsüremli tahlilinde, nüzul döneminin yakın öncesi ve sonrası ile birlikte anlam ağındaki yeri, anlam alanı, kapsadığı konular, artsüremli incelemesinde ise kelimenin zamanda yolculuğu, varsa anlam değişiklikleri, kök anlamı olarak üzerinde durulan “toprak, kara parçası, ekilmiş bahçe, yeryüzü, arazi, ülke, vatan” anlamları ile birlikte Ardın insan için kronolojik olarak ihtiva ettiği anlamı araştırılmıştır.

Anlam değişimleri artsüremli semantiğin inceleme konusudur. Dilde zaman içerisinde meydana gelen değişimler fonetik, anlam ve morfoloji alanlarında kendini gösterir. Bunlar arasında en kısa süreli değişimler anlam alanında ortaya çıkar. Anlam değişimi, “bir kelimenin gösterdiği anlamdan az ya da çok uzaklaşarak yeni bir anlam kazanması durumudur.”⁴⁴

Anlam değişimleri içerisinde yer alan anlam daralması, genişlemesi, kayması, iyileşmesi ve kötüleşmesi gibi ölçütler, o kelimenin toplumun zihninde ilk halinden daha farklı çağrışımlar uyandırması ile gerçekleşir.⁴⁵ Bir kısım Kur’an kelimeleri, Kur’ân’a girişte ya da nüzul esnasında farklı tarihlerde, hatta çeviri esnasında anlam değişimlerine uğramışlardır.

⁴³ Akdemir, Salih, *Son Çağrı Kur’ân*, s. XIII

⁴⁴ Kasapoğlu, *a.g.m.*, s. 130-138; Günay Karaağaç, *Dil Tarih ve İnsan*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2005, s. 40; Zafer Önlü, “Tarihsel Süreçte Anlam Değişimleri”, *Kur’an ve Dil –Dilbilim ve Hermenötik- Sempozyumu*, 17-18 Mayıs 2001, Van, s.370;

⁴⁵ Nazife Burcu Erden, *a.g.m.*, 987-992

Anlam değişmeleri genellikle uzun bir zaman dilimi içinde gerçekleşir. Bunun için bazen yüzyıllar gerekebilir. Araştırmalara göre, 1000 yıl içinde dildeki temel sözcüklerin beşte bir oranında yitime, anlam ve ses değişimine uğradığı belirtilmiştir.⁴⁶ Birçok dilbilimci kelime hazinesinin yaklaşık olarak her 30–35 yılda yapısal bir değişime uğradığını savunur.⁴⁷

Araştırmanın Planı

Tez çalışmasında kullanılan semantik metodla, klasik tefsir kaynakları ile çağımızda kullanılan dilbilimsel yöntemlerin birbirini desteklemesi neticesinde doğru anlamlara ulaşmaya çalıştık. Bu çerçevede yapılan sözlük çalışmalarında kronolojik hareketlilik göz önünde tutulmuştur. Bir diğer önemli husus, daha önce de zikrettiğimiz gibi tezimizin planlamasında, başlıklandırmalarda tesbit ettiğimiz ayetler ışığında danışman hocamın metodolojik katkıları çalışmaya yön vermiştir.

Araştırma, giriş ve dört bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde araştırmanın konusu, önemi, amacı ve planı hakkında bilgiler verilmiştir. Araştırmada semantik metodla Ard odağında kelimenin temel ve yan anlamları, anlam değişimleri olup olmadığı incelenmiştir.

Diğer taraftan İslamiyetin ilk devirlerinde Arap coğrafyasındaki önemli merkezler, Arapların mekân-toprak-inanç-evren algıları, sosyal, ekonomik, dini hayatları, kültür ve medeniyetleri Ard bağlamında irdelenmiştir. Arapların Ard algısı, Ardı ne oranda tanıdıkları, Ard ile ilgili ayetleri daha iyi anlamak için vahiy dönemi Arapları mercek altına alınmıştır.

⁴⁶ Başkan, Özcan, *Lingüistik Metodu*, Çağlayan Kitabevi, İstanbul 1967.

⁴⁷ Toshihiko İzutsu, *a.g.e.*, s. 25, 26

Birinci bölümde Ard kelimesinin kronolojik olarak Arapça sözlüklerdeki kullanımları, etimolojik yapısı ve sözlük anlamları araştırılmıştır. Ardın anlam alanına giren kelimeler tesbit edilmiş, ayetlerde Ard ile olan bağlantılarına kısaca değinilmiştir.

İkinci, üçüncü ve dördüncü bölümlerde ayetlerde Ardın kullanım alanları ana başlıklar halinde konu bütünlüğüne göre ele alınmıştır. Ontolojik bir varlık olarak Ardı kapsadığını düşündüğümüz ayetler ikinci bölümde alt başlıklar ile birlikte incelenmiştir. Üçüncü bölümde Ardın insan ve diğer canlılarla olan bağlantısı tarihsel açıdan tetkik edilmiş, dördüncü ve son bölümümüzde Ardın ahiret boyutunu konu alan ayetlerden tesbitler elde edilmiştir. Her bölüm sonunda bölümün genel bir değerlendirmesi yapılmıştır.

Bütün bunların sonucunda Kur'ân'da kelimenin hangi boyutlarda ele alındığı semantik açıdan yorumlanmıştır. Günümüz Ard algısı ve kelimenin tarihsel serüvenine tez genelinde değinilmiş, elde ettiğimiz sonuçlar genel değerlendirmede beyan edilmiştir.

Tezin etimoloji bölümünde kaynaklarımıza gelince, ağırlıklı olarak ilk dönem sözlükleri kullanılmış olup, günümüze doğru kelimenin geçtiği bir takım lugatlar da incelenmiştir. Bunlar Halil b. Ahmed'in *Kitâbu'l Ayn*'i, Cevherî'nin *Sıhah*'i, Mukâtil b. Süleyman'ın *el-Vucûh ve'n-Nezâir*'i, İbn Manzûr'un *Lisânul Arab*'i, Fîrûzâbâdi *Kâmûsu'l-Muhît*'i, Zebîdî *Tâcu'l Arûs*'u, İbn Fâris'in *Mu'cemu Megâyîsi'l-Luga*'sı, Rağîb el-İsfehanî'nin *Müfredât*'ı, Asım Efendi'nin *Kâmûs*'u, Emil Bedi Ya'kub'un *Mu'cemu'l-Mufassal*'ı, R. Martin Zammit'in *A Comparative Lexical Study of Quranic Arabic*, Hilâl Askerî'nin *el-Furûku'l-Luğaviyye* yanında bir kısım kadim divanlardan da yararlanılmıştır.

Ard kelimesinin geçtiği ayetlerin incelenmesinde Ardın anlam alanındaki kelimelerin sözlük anlamları verildikten sonra tefsir aşamasında, h.150-333 tarihleri arasındaki müfessirlerin kitaplarında yer verdikleri, tercih ettikleri yorumların konuya

ışık tutacağı düşünölen kısımları, kronolojik sırasına göre kullanıldı. Bu esnada kıymetli olarak telakki edilen söz konusu yorumlar, imkan ölçüsünde bozmadan aynen almaya özen gösterildi. Ardından kadim te'viller ışığında ayetteki Ardın bağlamında değerdirmelerde bulunuldu. Tefsiri araştırılan ayetler paket olarak Zeyd b. Ali, Mukâtil b. Süleyman, Yahya b. Sallam, Ferrâ, Ebu Ubeyde, Ahfeş, Taberi, İbn Ebi Hatim, Maturidi tefsirleri yanısıra bazı yerlerde Süfyan es-Sevrî tefsiri, Ebû Ubeyde/*Garîbu'l-Musannef*, Zemahşeri/*el-Fâik*, Keşşâf, Sicistani/*Garîbu'l-Kur'ân*, el-Herevî/*el-Garibeyn fi'l-Kur'ân ve'l-Hadis*, Muhammed Fuad Abdölbaki/*Mu'cemu Garîbi'l-Kur'ân*, Ebu Hayyân el-Endelûsî/*Tuhfetü'l-Erib/Tefsirü'l-Bahri'l-Muhit*, İbn Kesir/*Tefsîru'l-Kur'ân*, İbnu'l Cevzi/*Tezkiretül Erib/Zâdu'l Mesir*, Kurtubi, Nesefi, Beydâvî, Hâzin, Râzî tefsirlerinden istifade edildi. Ardın anlam alanını içeren her konu başlığında, incelenen ayetler birden fazla olduğu durumlarda, nüzul sırasına göre sıralayarak tahlil ve tefsir edildi.

Ardından günümüze doğru kelime odağında, ayetlerin konumuzla ilgili olan yönünü tarihsel olarak irdelemeye ve buradan bir takım dini, felsefi, tarihi, sosyolojik, psikolojik, kültürel, zirai, zoolojik, botanik, jeolojik tesbitler elde etmeye çalışıldı. Çünkü Ard kelimesinin geçtiği ayetlerin sayıca fazlalığı ve bağlantılı olduğu konu bakımından çeşitliliği, bizi bu şekilde rota çizmeye yönlendirdi. Tüm bunlarda bakış açımız, bir çok Kur'ân Araştırmacısının yaptığı gibi, Kur'ân-ı Kerim'in hayatımızda ne kadar yer edindiğini, bize neler söylemeye çalıştığını ve insan hayatına ışık tutmak ve kolaylaştırmak için ne gibi konulara değindiğini anlamaya çalışmaktır.

Ayet meallerinde Diyanet, Elmalı Hamdi Yazır, Hasan Basri Çantay, Celal Yıldırım, Ömer Nasuhi Bilmen, Fikri Yavuz, Abdölbaki Gölpınarlı, Salih Akdemir, Mustafa Öztürk meallerinden yararlandık. İngilizce meallerden Abdullah Yusuf Ali, Muhammed Esed, Muhammed Marmaduke Pickthall, Muhsin Khan, Muhammed Esed meallerinden anlam ve yorum incelemesinde faydalandık.

İSLAMİYETİN İLK DEVİRLERİNDE

ARAP TOPLUMUNUN ARD TASAVVURU

A. Arap Yarımadasının Jeolojik/Coğrafi Konumu

Arapların Ard tasavvuru hakkında bilgi sahibi olmak amacıyla Ard ile, yeryüzü ile ilgilenen coğrafyaya tez çerçevesinde kısaca değinmenin yararlı olacağı düşüncesinden hareketle bu alt başlık açılmıştır. Kuran'ın konularından olan Ard yani yeryüzü, ülkeler, verimli alanlar, anlam alanı dahilinde beldeler aslında ayetlerin bir nevi coğrafi açıdan tefsiridir. Ayrıca bu ana başlık altında, özellikle nüzul bölgesi Arap toplumunun ayetler ve daha çok ayetlerdeki Ard karşısındaki tutumları, Ard ve muhtevası ile münasebetleri, bu coğrafyadaki birikimleri, alışkanlıkları, kutsalları, bağlılıkları, fiziki, siyasi, ticari ve sosyal hareketliliklerindeki etik, ahlaki tavırları, bu esnada Ard kelimesinin ayetlerdeki şahitliğine de temas edilmiştir.

Jeolojik bakımdan Arabistan yarımadasının temelini eski Gondvana anakarasının parçalarından biri oluşturur. Bu bölge bazı dönemlerde deniz istilasına uğrayıp bir çok yeri kalın tortullarla örtülmüş, tektonik hareketler sonucu kırılmalara uğramıştır. Üçüncü zamandaki yerkaşu hareketleri sonucu oluşan çökme ve yükselmeler esnasında Kızıldeniz, Aden ve Akabe körfezleri gibi derin çukurlar ortaya çıkarak sözü edilen kütleyi Afrika kıtasından ayırmıştır.

Arabistan, genelde batıdan doğuya, Basra körfezine doğru hafifçe alçalan ve büyük bölümü çöllerle kaplı olan bir plato görünümündedir. Bazı kesimlerde bazaltik lavlarla örtülen platonun, yüzeyi yer yer sel karakterli akarsular tarafından derin vadilerle yarılmıştır. Bu platonun yer şekilleri sade bir yapıda ve ortalama 1000 m. yüksekliğindedir.⁴⁸

⁴⁸ Kurt, "Suudi Arabistan", *DİA*, XXXVII., s. 580.

Arapların çoğu Arap Yarımadasında yaşadığı için, bu millete nisbetle bu adı almıştır. Yarımada Asya'nın güneybatısındadır. Doğusunda Fars Halici ve Umman Denizi, batısında Kızıldeniz, kuzeyinde Şam sahrası, güneyinde Hint Denizi vardır. Yarımada devamlı akan ırmakların olmadığı, bir süre akıp sonra kuruyan derelerinin olduğu söylenir.

Arap yarımadasının büyük bir kısmını orta mevkide bulunan, özellikleri birbirine benzemeyen çöller oluşturur. Bunlar;

Semâve Çölü: Bâdiyetü's-Semâve, Sahrâu'n-Nüfûd ismini taşır. Nüfûd çölü Suriye çölünün (Bâdiyetü's-Şam) devamıdır. Burası adanın kuzeyinde olup, kuzeyden güneye 231 km., doğudan batıya 297 km. uzunluğundadır. Üzerinde yürüyen kişinin içinde kaybolduğu yumuşak ve hafif kumlara sahiptir. Çölde kuyular ve çeşmeler azdır. Rüzgarların kumlarını savurması, kum tepeleri ve derin çukurlar oluşturması sebebiyle, tabiatı icabı burada dolaşmak zordur. Kışın yağmur alır, bazı yerlerde sahraya mahsus otlar, renkli ufak çiçek ve güller biter. Halkı daha çok göçebe bir hayat yaşar, sıcak ve kıtlıktan dolayı yazları buradan ayrılırlar. Kışın deve ve koyunlarını otlatmak için yine buraya dönerler.

Çölün güneyinde, güneye doğru kambur, hilal şeklinde "Şemmer/Tayy" adında bir dağ bulunur. İklimi mutedil, yağmuru çok, otları boldur. Bu yüzden burada bir çok köy ve şehirler vardır.⁴⁹

Er-Rub'u'l-Hâlî: Araplar bu bölgeyi büyüklüğünden ve ıssızlığından dolayı "boş çeyrek" olarak adlandırmışlardır. Burası Arap yarımadasının güneybatı kuzeydoğu ekseninde uzanan tortul bir havzadır.⁵⁰

⁴⁹ Emin, Ahmed, *Fecrû'l-İslam*, terc. Ahmed Serdaroğlu, Kılıç Kitabevi, Ankara 1976, s. 27-29

⁵⁰ "Arabian Desert and East Sahero-Arabian xeric shrublands". *Terrestrial Ecoregions. World Wildlife Fund.*
<http://www.worldwildlife.org/ecoregions/pa1303> Erişim tarihi: 22.02.2017, 19:05

Arabistan yarımadasının en geniş çölü, dünyanın en kurak yerlerinden biridir. Sayhedâ-Ahkaf-Dehnâ adında kısımlardan oluşur. Burası doğuya doğru uzanarak Fars körfezine ulaşır. Arazinin çoğu düz ve serttir. Her tarafına çakıl taşları serpilmiş olup, kumları dağınıktır. Yağmur, mevsiminde yağarsa otlar biter. Göçebeler deve ve koyunlarını alır ve burada üç ay kalır. Yazın yeşilliği kuruduğu için geri dönerler. Kuraklık galiptir. Çölün az bir yerinde hurma ağaçları ve orman bulunur.

Harre/el-Harrât: Sahranın üçüncü kısmı, taşları ateşte yakılmış gibi ufalanmış ve siyahlaşmış taşlık arazidir. Bu taşlıklar eskiden yanardağların attığı lavlardan meydana gelmiştir. Medine şehri, iki harrenin -kara taşlık- ortasındadır. Harre, Arap Yarımadasında çoktur.⁵¹

Araplar tarafından daha çok sözlü kültürle⁵² nesilden nesile aktarım yoluyla bilinen, önceki toplulukların yaşadıkları yerler Kur'ân'da zikredilmiştir.⁵³ Bunların bir kısmı Arap coğrafyasıyla bağlantılı olduğu halde bir kısmı da ehl-i kitap ve ticari

⁵¹ Emin, Ahmed, *Fecrî'l-İslam*, s. 27-29

⁵² (Enam 6/25, Enfal 8/31, Nahl 16/24, Mü'minun 23/83, Furkan 25/5, Neml 27/68, Ahkaf 46/17, Kalem 68/15, Mutaffifin 83/13) ayetlerine ya da türevi başka ayetlere dayanarak yazılı olarak da bu bilgileri elde ettikleri ifade edilir.

⁵³ (Bakara 2/243; Maide 5/60; En'am 6/6, 11, 44-49, 131, A'râf 7/96-102; Tevbe 9/70, Yunus 10/13, 14, 39, 98-103; Hud 11/116, 117, Ra'd 13/11, İbrahim 14/9-15; Nahl 16/26, 33, 34, 36, 112, 113 İsra 17/16, 17, 58, Kehf 18/59, Meryem 19/74, Taha 20/128, Enbiya 21/6-15, 41, 42, 105; Hac 22/42-46; Mü'minun 23/31-44, Furkan 25/35-40, Şuara 26/208, 209; Neml 27/69; Kasas 28/58, 59; Ankebut 29/40, Rum 30/9, 10; Sa'd 38/1-16; Mümin 40/21, 22, 78, 82-85; Zuhuruf 43/6-8, 23-25; Muhammed 47/13, Kaf 50/12-14, 36, Necm 53/53, 54; Hakka 69/9-10; Fecr 89/6-14, Ashabu'l Karye (Köy halkı): Yasin 36/13-32 Sebe' kavmi (Belkıs): Neml 27/20-44, Sebe' 34/15-21 Ashâbu'l-Cenneh (Bahçe sahipleri): Kalem 68/17-32 Ashâbu'l-Uhdûd (Hendek sahipleri): Buruc 85/4-9 Tübba Kavmi: Duhan 44/37, Kaf 50/14, Ashabü's-Sebt (Cumartesi sahipleri): Nisa 4/47; A'râf 7/163-169 Ashâbu'l-Fil: Fil 105/1-5, Ashâbu'l-Eyke (Şuayb): Hicr 15/78, 79; Şuara 26/176-191; Kaf 50/14, Ashabü'l-Hicr (Salih): Hicr 15/80-84, Ashabü'r-Ress: Furkan 25/38, 39; Kaf 50/12-14)

Yolculuklar gibi sebeplerle çevre diyarlara aittir. Hud ve Ad kavmi,⁵⁴ Salih ve Semud kavmi,⁵⁵ Şuayb ve Medyen halkı,⁵⁶ Nuh,⁵⁷ Lut,⁵⁸ İbrahim peygamber⁵⁹ ve kavimleri, Sebeliler,⁶⁰ Musa ile Firavun ve zalim topluluğunun⁶¹ yaşadıkları yerler bunlardandır. Ayetlerde, Arap yarımadasında ve yakın çevresinde önceden mamur ve gösterişli mekan ve yapılara sahiplik yapan, güç ve iktidar elinde iken zulüm, taşkınlık içinde olan memleketlerin yerlerinde harabelerin bulunduğu ibret sadedinde anlatılır. İnsanların karakter ve davranışlarının Allah'ın öfkesine ve arkasından azabına davetiye çıkarmaması için uyarılar yapılır. Maksat, insanın kendisinin kul olduğunun ve Allah'ın yüceliğinin farkına varması, dünya ve ahiret mutluluğunu kazanmasıdır. Bu noktada yer ve zamanın ön plana çıkarılmamış olması durumunu konumuz açısından bakıldığında şöyle değerlendirebiliriz: Kur'an'da mekanın ve zamanın ilahi hikmetin yansıtılmasında bir araç olarak ele alınması, verilmek istenen asıl mesajın, kutsal değerlerin birey ve toplumların yaptıkları üzerinden anlatılması, böylelikle Allah'ın muradını insanların

⁵⁴ Hud (Araf 7/65-72, Hud 11/50-60, Muminun 23/32-39, Furkan 25/38, Şuara 26/123-140, Ankebut 29/38, Fussilet 41/13-16; Ahkaf 46/21-28; Kamer 54/18-21; Zariyat 51/41, 42; Necm 53/50; Kamer 54/18; Hâkka 69/6-8; Fecr 89/6)

⁵⁵ Salih (Araf 7/73-79, Hud 11/61-68, İsrâ 17/59, Şuara 26/141-159; Neml 27/45-53; Ankebut 29/37, 38; Fussilet 41/17,18; Necm 53/51; Zariyat 51/43-45; Kamer 54/23-31; Hâkka 69/4,5; Burûc 85/17-20; Fecr 89/9, Şems 91/11-14)

⁵⁶ Şuayb (A'râf 7/85-95, Hud 11/81-95, Şuara 26/176-191; Kasas 28/22, 23, 45; Ankebut 29/36, 37)

⁵⁷ Nuh (Araf 7/59-64, Yunus 10/71-74, Hud 11/25-49, Enbiya 21/76, 77, Muminun 23/23-30, Furkan 25/37; Şuara 26/105-122, Ankebut 29/14, 15; Saffat 37/75-82; Zariyat 51/46, Necm 53/52, Kamer 54/9-16, Hâkka 69/11, 12; Nuh 71/1-28)

⁵⁸ Lut (Araf 7/80-84, Hud 11/77-83, Hicr 15/58-77, Enbiya 21/74, 75; Şuara 26/160-175, Neml 27/54-58, Ankebut 29/28-35; Saffat 37/133-138; Kaf 50/13, Zariyat 51/32-37; Kamer 54/33-39)

⁵⁹ İbrahim (Enbiya 21/51-71; Şuara 26/69-89)

⁶⁰ Sebeliler (Neml 27/22-44; Sebe' 34/15-21)

⁶¹ Musa (Al-i İmran 3/11, A'râf 7/103-171, Yunus 10/75-97; Hud 11/96-102, 110; İbrahim 14/5-8, İsrâ 17/101-104; Kehf 18/59, Taha 20/9-99; Enbiya 21/11,14,97; Hac 22/48, Mü'minun 23/45-48, Furkan 25/35, 36; Şuara 26/10-68, Neml 27/12-14; Kasas 28/3-50, 76-82; Ankebut 29/39; Mü'min 40/23-45, 53, 54; Zuhuf 43/46-56, Duhan 44/17-36, Kaf 50/13, Zariyat 51/38-40; Kamer 54/41, 42; Hâkka 69/9, 10; Fecr 89/10-14)

daha iyi anlamasına, içselleştirmesine neden olması ve davranışlarına yön vermeleri hedeflenmiştir.

Kur'an'da, Arap toplumuna hitap edilirken kara ve deniz yolculuklarına, kervanlara, ticarete, cadde ve yollardaki yön gösteren işaretlere işaret edilmesi, gerek tarihsel bilgiler gerekse yaşam faktörleri sebebiyle, Arapların üzerinde yaşadıkları Ard hakkında tarihsel bilgi edinmelerine imkan sağlamıştır.

B. Önemli Merkezler

Kur'ân'da Ardın gerçek ya da mecazi anlamlarda zikri, erken devir Arap toplumundaki yerleşik hayatın, şehircilik anlayışının, yaşanılan toprakların insanla anlam kazanmasının, Arddaki ekolojik değerinin ya da dengenin göstergelerinden kabul edilebilir.

Ayetlerde vurgulanan Ard ile ilgili olarak, coğrafi açıdan öncelikle ilk muhatapların havasını teneffüs ettiği, üzerinde yaşadığı Hicaz bölgesinin, özellikle de Mekke ve Medine'nin ön planda tutulduğu görülür.

Arap yarımadasının batısının kuzey-güney parçasında Hicaz, güneyinde Yemen vardır. Hicaz Akabe'den Yemen'e kadar uzanır. Yarımada'nın ortasında, çevresindeki çukur alanlara göre yüksek olan Necid (kelime anlamı yüksek yer, yayla, plato) bulunur. Tihame ile Necid'i ayıran sıradağlar bulunduğu için bu bölgenin Hicaz adını (ayırma anlamında) aldığı söylenir. Tihame, Kızıldeniz kıyısında dar bir şerit halinde uzanan ovalardır. Bu kıyı ovaları kuzeyden güneye doğru genişleyip daralarak Akabe körfezinden Aden'e kadar hemen hemen kesintisiz biçimde devam eder. Bu ovaların doğusunda Kızıldeniz'e paralel bir dağlık kuşak yer alır. Söz konusu alanın güneyinde, Hicaz ve Asir bölgeleri arasında ülkenin en yüksek zirvesini oluşturan Ebha dağı (3133 m.) göze çarpar. Volkanik yapıya sahip dağlık kütle'nin üzerinde ve kenarlarında, fay kırıklarına ve donmuş lav akıntılarına (harre) rastlanır.

Hicaz'ın vadileri çoktur. Yağmurdan sonra bu toprakları su basar ve suları deniz tarafına akar. Ancak suları çok değildir. Bazı yerlerinin havası mutedil olmakla birlikte genelde çok sıcak bir bölgedir. Halkının çoğu göçebedir. Çok az bir kısmı köylerde ve şehirlerde yaşarlar.

Hicaz fakir ve ırmağı olmayan bir ülkedir. Toprağının çoğu taşlık ve kumluktur. Bu yüzden verim düşüktür. Toprağı ot bitmeye müsait değildir. Otlar ancak ovalarda ya da dağınık bir halde biter.⁶² Hicazlılar, Güney Yemenliler ve Afrika'nın otu dahi bitirmeyen sıcak çöl topraklarında yaşayanları geçim bakımından sıkıntı içindedirler. Buralardaki ahali genellikle hububat ve katıklık maddelerinden mahrumdurlar. Bunun yerine, gıdaları ve yiyecek maddeleri süt ve etten ibarettir.⁶³ Kuraklık Hicaz Araplarını tarım yerine ticaret ve hayvancılıkla geçimini sürdürmeye yönlendirmiştir.

Mekke, Medine ve Taif gibi İslam'ın merkezi şehirlerini içeren Hicaz bölgesi, konumu itibarıyla önemlidir. Kâbe'nin bütün Arap Yarımadası halkı için kutsal, dini bir merkez olmasından dolayı insanların burada toplanıp bir takım ritüelleri yerine getirmeleri, tavaf etmeleri, buna binaen yılın belirli aylarında panayırlar kurulması, bu bölge halkı için avantaj sağlamıştır. Mekke'nin, zirai bakımdan Medine'ye nazaran zayıf durumda olmasına rağmen dini ve iktisadi üstünlüğü, iki şehir arasında rekabeti neticelendirmiştir.⁶⁴

Hicaz Kuzey ve Güney Arabistan'ın aksine, dağlık bir araziye, dar yollara sahip olması ve asker sevkiyatının zorluğu gibi sebeplerle Bizans ve Sasaniler gibi güçlü devletlerin işgal saldırılarına maruz kalmamıştır. Ekonomik açıdan ise dikkat çekici bir zenginliğe sahip değildir. Bütün bunlar halkının özgür bir hayat sürmesine, nesep ve

⁶² Emin, Ahmed, *Fecrû'l-İslam*, s. 260

⁶³ İbn Haldûn, *Mukaddime*, haz. Süleyman Uludağ, Dergah yay., 5. Bsk., İstanbul 2007, c. 1, s. 270

⁶⁴ Çağatay, Neşet, *İslam'dan Önce Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı*, Ankara 1957, s. 70

dilinin safiyetine tesir etmiştir.⁶⁵ Ardın fiziksel özellikleri dış etkenlerden korunmalarına, ben ve biz duygusunun hakimiyetine, biraz da saplantılı hayat sürmelerine sebep olmuştur.

Bölge olarak başlıca özelliklerini ele almak gerekirse bu konuda ayetlerden istidlalle yola çıkabiliriz:

- Her şeyin semeresinin toplanageldiği, güvenli bir yerdir: (أَوَلَمْ نُمْكِّنْ لَهُمْ حَرَمًا آمِنًا يُجَبَىٰ) Kasas 28/57 N.S. 49 (إِلَيْهِ تَمْرَاتُ كُلِّ شَيْءٍ رَزَقْنَا مِنْ لَدُنَّا

- Güvenli olmasının yanısıra saygı duyulan bir yerdir: (أَوَلَمْ يَرَوْا أَنَّا جَعَلْنَا حَرَمًا آمِنًا) Ankebut 29/67 N.S. 85 , (إنما أمرت أن أعبد رب هذه البلدة الذي حرّمها) Neml 27/91

- İbrahim peygamberin ailesini yerleştirdiği, ekip biçme işlerinin olmadığı, kurak ve çorak bir yerdir.⁶⁶ (رَبَّنَا إِنِّي أَسْكَنْتُ مِنْ ذُرِّيَّتِي بِوَادٍ غَيْرِ ذِي زَرْعٍ عِنْدَ بَيْتِكَ الْمُحَرَّمِ رَبَّنَا لِيُقِيمُوا) İbrahim 14/37 N.S. 72 (الصلوة فاجعل أفئدة من الناس تهوي إليهم وارزقهم من الثمرات لعلهم يشكروا (۳۷)

- Bölgenin ikliminden bahsettiğimiz başlıkta açıklayacağımız üzere, sıcak ve kurak bir yerdir ki; (سِقَايَةَ الْحَاجِّ) Tevbe 9/19 N.S. 113 hacılar için su dağıtma olarak özel bir görev tahsis edilmiştir.

Sonuç olarak ayetlerde zikredildiği üzere Hicaz, ticari açıdan kazanç getirdiği için bereketli, güvenli, kutsal alanları yanında dağlık, sıcak ve kurak, sert iklim şartlarını havi bir bölge olarak karşımıza çıkmaktadır.

Hicaz şehirlerinden Mekke ve Medine'ye gelince bizzat Kur'ân'da zikredilmiştir. Kur'ân'da "Mekke" Fetih 48/24 ve "Bekke" Al-i İmran 3/96 sözcükleriyle iki yerde zikredilmiştir. "Bekke" insanlar için ilk kurulan, inşa edilen

⁶⁵ Sarıçam, *İbrahim, İlk Dönem İslam Tarihi*, Ankara 1999, s. 10

⁶⁶ İbrahim peygamber bu ayet gibi başka bir ayette de yaşadığı yeri aynı şekilde tasvir ettiği duasında Rabbine niyazda bulunmuştur: Bakara 2/126 N.S. 87

evin⁶⁷ bulunduğu şehir, “Mekke” müslümanların zafer kazandığı şehir olarak anılmıştır. Bunun yanısıra bir diğer vasfı; gerek dini, gerek ticari açılardan olsun çok yönlü olarak merkezi bir alanı teşkil eden Mekke, ulemanın yorumlarına göre “Ümmü’l-Kura” olarak ayetlerde nitelendirilmiştir: (لَتُنذِرَ أُمَّ الْقُرَىٰ وَمَنْ حَوْلَهَا) En’am 6/92, Şura 42/7 ayetlerinde peygamberin yaşadığı yerler olan Mekke ve civarı halkına vahyi tebliğ etmesi ve uyarıcı olması istenmiştir. Zira başka bir ayette de merkezi yerlerde, kritik noktalardaki uyarı işaretleri gibi, peygamberlerin de kendi yaşadıkları bölgelerde uyarıcı ya da dikkat edilmesi gereken şeyleri söyleyen kontrol mekanizması olarak zikredildiğini görmekteyiz: (وما كان ربك مهلك القرى حتى يبعث في أمها رسولا يتلو عليهم آياتنا وما كنا مهلكي القرى (إلا وأهلها ظالمون) Kasas 28/59. Bu işaretlere uymayan insanların zor durumda kalacakları anlatılmıştır.

Stratejik ve coğrafi açıdan önemli bir yeri olan Mekke, çevresindekilerin saygınlığını kazanmış bir şehir olarak bir çok açıdan avantajlı bir yerdi. Fil suresinde geçtiği üzere peygamberlikten kısa bir süre önce fil sahiplerinin burada hezimete uğraması Mekke’nin saygınlığını artıran etkenlerden olmuştur. Böylece birinci sırada Mekke olunca çevresindeki Hicaz bölgesinin diğer bazı şehirlerinin ikinci planda kaldığı, Araf 7/96-99 ayetinde de geçtiği üzere tarihin sayfalarında silinip gittiği söylenilir.⁶⁸ Ticari hareketliliğin merkezinde olmasından dolayı Mekke halkının refah seviyesi yüksekti. Kureyşin kış ve yaz ticaret kervanlarıyla refah ve güven içinde bulunması (Kureyş 106/1-4), dünya hayatının zinetine sahip olmaları (Kehf 18/28), mal ve evlat çokluğu ile övünmeleri (Sebe’ 34/35) konularından bahseden ayetlerin Mekki olması Mekkelilerin servet, makam ve mevki sahipleri olduklarına delil olarak

⁶⁷ Ayetteki ifadesi ile (وضع البيت) “evi bina etmek, kurmak; temel almak; yükseltmek, inşa etmek” anlamındadır.

Rağıb, Müfredat, s. 874;

⁶⁸ Derveze, İzzet, *Kuran'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı*, Yarı yay., İstanbul 2015, c. 1, s. 32

gösterilebilir.⁶⁹ Elbette onlar bu servetin ve itibarın ellerinden gitmesinden korktuklarından inat etmişler, İslam'a davete şiddetle itiraz etmişlerdir. Ancak ayetlerde de ifade edildiği gibi kendilerine verilen mevki, mal, evlat, eş gibi dünya hayatının çekiciliğine dair nimetler imtihan içindi.

Ot ve ekin bitmeyen vadide kurulan Mekke'de Zemzem kuyusu dışında su olmadığı ifade edilir.⁷⁰ Hz. İbrahim'den önce meskun bir yer değilken, eşi ve çocuğunu buraya bırakmasından ve zemzem suyu hadisesinden sonra, insanların yaşamını sürdürdüğü bir beldeye dönüşmüştür. Bu topraklarda Kureyş suresinde zikredildiği üzere, Mekkeliler kış ve yaz kara ve denizde ticari faaliyetlerde bulunarak geçimini sağlamışlardır. Bu kervanlar geleneksel olarak kışın güneye, yazın da kuzeye doğru hareket etmekteydi. Mekkeliler bu uzun kervan yollarının güvenliğini sağlamak için, kervanları koruyacak göçebe kabilelerle iyi geçinmeye çalışıyorlar, ödemeler yapıyorlardı. Burada Mekkelilerin nüfuzu, saygınlığı, askeri gücü, diplomatik yetenekleri önem taşımaktaydı. Watt (ö. 2006), Mekkelilerin bir iki kuşak öncesi bedeviler/göçebeler olarak köy ile şehir hayatı arasında bocalama yaşadıklarını, zor şartları içeren çöl hayatının sebep olduğu insani erdemlerin İslamın diğer insanlara ulaştırmasının, onun din olarak büyümesine sebep olduğunu söyler.⁷¹

Ticari işlerde Mekke ile Taif rakip olsa da Mekke'nin, açıkça daha güçlü bir yeri vardı. Mekke salt ticaret merkezi olmaktan ziyade, mâlî bir merkezdi.⁷² Mekkeliler ticari ve içtimai durumları itibariyle, Arap kavminin en nüfuzlusu olarak düşünülebilirse de uzun yıllar boyunca hürriyet havasını teneffüs eden Arap yarımadası halkı özellikle Hicaz ve Necid Arapları için bunun bir önemi yoktu. Arap kabilelerinden çoğu,

⁶⁹ Derveze, *Kur'ân'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı*, c. 1, s. 33, 34. Konu ile ilgili diğer ayetler: Müddesir 74/12, 13; Beled 90/6; Hümeze 104/1-3; Meryem 19/73; Taha 20/131; Mü'minûn 23/55-56.

⁷⁰ Ahmed Emin, *a.g.e.*, s. 29

⁷¹ Watt, Montgomery, *Kur'ân'a Giriş*, çev. Süleyman Kalkan, Ankara 1998, s. 18

⁷² Watt, Montgomery, *Hz Muhammed Mekke'de*, çev. Rami Ayas, Azmi Yüksel, Ankara 1986, s. 10

kutsallığı eski tarihlere dayanan Mekke'ye gelip Kâbe'yi ziyaret ve tavaf ederler, haccı ifa ederlerdi; fakat o devir Arap Yarımadasında bunun gibi yüz kadar tapınak vardı ki, Kâbe'ye yapıldığı gibi onlara da saygı gösterir ve etrafını tavaf ederler, hediye verir, kurban keserlerdi.⁷³ Buna göre Araplarda Mekke gibi kutsal olan başka Arın bölümleri de vardı ve bunlara da saygı gösterirlerdi. Bunlar arasından Kabe İslam'dan sonra tekrar ön plana çıkmıştır.

Mekke'de Kâbe'yi anlatan bir şiirinde Rasulullah'ın dedesi Abdülmuttalip şöyle söylemiştir:⁷⁴

Sütunlarla donatılan Allah'ın evi	Sağır dağlar ve sahralar arasında.
Öyle bir ev ki, üstünde lamba gibi bir nur vardır.	O zayıfların döndüğü yerdir.
Tesbih ile yükselen İbrahim'in yapısı	Ona bütün uzak beldelerden gelirler.
Onu, o rıfkla ve üstün bir hilm ile yaptı,	Çeşitli yerlerden, sıradağlar ve düz ovalardan..

Arazi yapısı itibarıyla istila edilmemiş, dikkati çekmeyen bir konumda bulunmaktadır. Kurak iklimi, ürkütücü çölleri ve engebeli tepelerine karşın çevre bölgelerin daha verimli olması, bu topraklarda ekonomik ve kültürel açıdan güvenlik ve istikrarı doğurmuştur. Şehrin bu konumu halkının ticari hareketliğe rağmen, özenliklerini dil ve kültürlerini koruyabilmelerine sebep olmuştur. Mekkeliler bu çerçeveye göre değerlendirildiğinde safiyetleri kaybetmeden hayatın canlılığından da yararlanmışlar, ilk muhatap olmanın öncülerini taşır hale gelmişlerdir. Örf ve adetlerine, atalarının getirdiklerine aşırı derecede bağlı olmaları onların ibtidailiklerini yansıtırken, hür ve köleler, dini gruplar gibi farklı toplumsal kategoriler halinde yaşamaları şehir hayatının göstergelerinden olarak karşımıza çıkmaktadır. Hem kültürlerine bağlılıkları hem de medeni hayatın getirdiği farklılıklarla yaşam, esneklik

⁷³ Çağatay, a.g.e. s. 89

⁷⁴ Muhammed b. İshak, *Siretü İbn İshak*, thk. Süheyl Zekkar, Darü'l-Fikr, Beyrut 1398/1978, c. 1, s. 46

sağlamış, sosyal hayatın standartlarını ortaya koymuştur. Vahiy ise bu sosyal düzene ilahi bir sistemle katkıda bulunmuş, insan hayatının mükemmelliğinin ölçülerini göstermiştir.

Mekke'nin kendisinden dolayı insanların cahiliye çağında ve İslamiyetten sonra rağbet gördüğü, müslümanların kiblesi Kabe ile ilgili olarak ayetlerde verilen bilgilere göre bu bölge aşağıdaki gibi yorumlanabilir:

- Kur'an'da "Kabe" kelimesi yalnızca iki defa geçer: Maide 5/95, 97
- Kabe yerine Beyt kelimesi yalın ya da sıfatlı olarak kullanılır: Kabe; yeryüzünde insanlar için kurulan ilk ev, Mekke'de bereket ve hidayet kaynağı, (Al-i İmran 3/96), temiz tutulması gereken beytullah (Bakara 2/125, Hac 22/26), saygı duyulan bir yer (Maide 5/97, İbrahim 14/37), mamur yapı (Tur 52/4), atik yapı (Hac 22/29, 33), işaret edilen evin Rabbi (Kureyş 106/3), İslamdan önce de bir takım ritüellerin gerçekleştiği yerdir. (Enfal 8/35),
- İbrahim peygamberin duasında hürmetli, kutsal bir ev, mekândır; (عِنْدَ بَيْتِكَ الْمُحَرَّمِ) İbrahim 14/37,

Hz. İbrahim ve oğlu İsmail'e hitaben Makamı İbrahim'in dua ve niyaz yeri edinmeleri, buradaki ibadet mekânının tavaf edenler, kulluk etmeye niyet edenler, rükuda bulunanlar ve secde edenler için temiz tutulması gereken alandır; (وَإِذْ جَعَلْنَا الْبَيْتَ مَثَابَةً لِّلنَّاسِ وَأَمْنًا وَاتَّخِذُوا مِن مَّقَامِ إِبْرَاهِيمَ مُصَلِّينَ وَعَهِدْنَا إِلَىٰ إِبْرَاهِيمَ وَإِسْمَاعِيلَ أَنَّ طَهِّرَا بَيْتِيَ لِلطَّائِفِينَ وَالْعَاكِفِينَ وَالرُّكَّعِ السُّجُودِ) Bakara 2/125

- Kâbe denilen mevki (جعل الله الكعبة البيت الحرام قياما للناس) Maide 5/97 ayetinde sebat, kararlılık, devamlılık göstergesi, motive edici görsel unsur ya da insanların kendisine dayandığı, dik durabildiği bir dayanak, kendisiyle hayatın kıvamını sağlayabileceği bir etken, saygı duyulan ziyaret yeri;⁷⁵ olarak ifade edilmiştir. Ayette Kabe gibi haram aylar

⁷⁵ Rağıb, *Müfredatü Elfâzi 'l-Kur'an*, thk. Safvan Adnan Davudi, Darü'l-Kalem, Dimeşk 2009, s. 690, 691

ve kurbanlıkların da aynı kategoride tutulduğu, insanlar için maddi ve manevi destek olarak yansıtıldığı görülmektedir.

- Allah hakkı için, belirli vakitlerde ziyaret edilen “kutsal bir yapı”dır. (والله على)
(الناس حج البيت من استطاع إليه سبيلا) Al-i İmran 3/97
- Allah’ı razı etmek için yapılan ziyaret esnasında tavaf edilen “kutsal ev”dir. (فمن)
(حج البيت أو اعتمر فلا جناح عليه أن يطوف بهما) Bakara 2/158
- Bu kutsal ibadet yerini Hz. İbrahim ve oğlu İsmail yapmışlardır.⁷⁶ (وإذ يرفع إبراهيم)
(القواعد من البيت وإسماعيل ربنا تقبل منا إنك أنت السميع العليم) Bakara 2/127

Bu tanımlara göre Kabe; Hz. İbrahim ve oğlu Hz. İsmail’in bina ettiği, belirli vakitlerde ziyaret edilen, bu esnada etrafında tavaf edilen, temiz tutulması istenen, kutsal bir yapıdır.

Mekke’nin kutsallığı sebebiyle burada bazı şeyler haram kılınmıştı. Çevresinde kendini savunacak kaleler olmadığı halde sakinleri güven içinde yaşıyorlardı. Ancak kerameti kendilerinden biliyorlar, Hz. Peygambere itaat ederlerse, kendilerinin ve Mekke halkının üzerinden bu güven ortamının kaldırılacağı, saldırıya uğrayacakları kanısına kapılıyorlardı: **“Onlar ‘Seninle beraber doğru yolu izlersek yurdumuzdan sökülüp atılırız’ demektedirler.”** Kasas 28/57 **“Görmezler mi, çevrelerindeki insanlar sürekli saldırılara uğrarken, biz (Mekke’yi) güvenli, kutsal bir belde kıldık!”** Ankebût 29/67.

Kabe ile ilgili son olarak şunu söyleyebiliriz: Cahiliye döneminde Kabe putlarla dolu idi. Müşriklerin kalplerindeki taşa bağlılık ve put sevgisi, kalplerinin katılaşması hatta taşlaşmasına sebep olmuştu. Rahmet peygamberi Mekke döneminde şirk inancının kökenlerini sorgulayan yöntemlerle kendilerine çağrıda bulundu. Ancak taşlaşan kalpler bu daveti büyük bir tepki ile karşıladılar. Ard gibi görsel unsurlar ya da kevnî deliller

⁷⁶ Rağıb, *Müfredat*, s. 653

tevhid çağrısına güç katmıştır. İleride de zikredileceği gibi Kur'ân'da 461 defa zikredilen kelimenin, 316 sı Mekke dönemi ayetlerinde geçmiştir.

Öte yandan gerek hac ibadetinde olsun gerek kible tayini gibi konularda Kabe'nin görsel bir unsur olarak sunumu, insanların mekan ve yer tayinine ihtiyaç duymasından kaynaklanan bir durum olsa gerektir. Maksat ilahi hakikatların bilinmesi, icra edilmesi, yaşatılması ve insana tesiridir.

Bir diğer önemli merkez olarak Medine'ye gelince; İslam dininin ikinci yurdu, bir miktar ticaretin yanı sıra zengin bir vaha olan Medine'dir. Her ikisi de çevresindeki göçebe halk ile yakın ilişki içindedirler.⁷⁷

Medine şehri, yine bir vadi üzerinde, kuzeyde Uhud dağı, doğuda volkanik dağlar ile çevrilidir. Mekke'nin 400 - 450 km. kuzeyinde ve Kızıldenizin 100 km. doğusundadır. Şehrin bir tarafı dağlarla, bir yönü hisarla çevrili idi. Hendek savaşında girişe elverişli olan kısmına hendek kazılarak şehir düşmandan korunmuştu. Şehrin kuyuları yanında su yolları da bulunmaktadır. Şehrin güneyinde meşhur Baki mezarlığı vardır.⁷⁸

Medine, Kur'ân'da eski adı olan "Yesrib" ismiyle zikredilmiştir (Ahzab 33/13). İslamdan sonra isim değişikliği ile Medine adını almıştır. Ayetlere baktığımızda Medine'nin belirgin özelliklerini sıralayacak olursak, muhkem kalelerle çevrili,⁷⁹ varlıklı insanların bulunduğu,⁸⁰ bahçeleri ile meşhur Hicaz'ın bir başka merkezi şehridir. Kur'ân'da, Medine döneminde müslümanlarla savaşanların kendilerini sağlam

⁷⁷ Watt, Montgomery, *Kur'ân'a Giriş*, s. 17

⁷⁸ Derveze, *Kur'ân'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı*, c. 1, s. 100 vd.

⁷⁹ (وَأَنْزَلَ الَّذِينَ ظَاهَرُوهُمْ مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ مِنْ صَافِيَتِهِمْ وَقَدْفَ فِي قُلُوبِهِمُ الرُّعْبَ فَرِيقًا تَقْتُلُونَ وَتَأْسِرُونَ فَرِيقًا) هُوَ الَّذِي أَخْرَجَ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ مِنْ دِيَارِهِمْ لِأَوَّلِ الْحَشْرِ مَا ظَنَّتُمْ أَنْ يَخْرُجُوا (Ahzab 33/26) "Kalelerinden indirdi.." Ahzab 33/26 (وَأَنْزَلَ الَّذِينَ ظَاهَرُوهُمْ مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ مِنْ صَافِيَتِهِمْ وَقَدْفَ فِي قُلُوبِهِمُ الرُّعْبَ فَرِيقًا تَقْتُلُونَ وَتَأْسِرُونَ فَرِيقًا) هُوَ الَّذِي أَخْرَجَ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ مِنْ دِيَارِهِمْ لِأَوَّلِ الْحَشْرِ مَا ظَنَّتُمْ أَنْ يَخْرُجُوا (Ahzab 33/26) "Kalelerinin kendilerini Allah'a karşı koruyacağını sanmışlardı.." Haşr 59/2 (الْأَبْصَارِ)

⁸⁰ (Al-i İmran 3/14; İsra 17/16, Meryem 19/73, 74; Taha 20/131; Mü'minun 23/55, 56; Nur 24/37, 38; Vakıa 56/45, 46; Mearic 70/24, 25; İnşikak 84/13-15; Beled 90/6)

kaleler ya da müstahkem mevkiilerde garantiye alarak savaştıkları anlatılarak, şehri koruyan unsurlar dile getirilir. Ayrıca bu bölgede yapılan mücadeleler, alışveriş ve beşeri münasebetler, hukuki kurallar yaşanan olaylar örnekliğinde anlatılmıştır.

لا يقاتلونكم جميعا إلا في قرى محصنة أو من وراء جدر بأسهم بينهم شديد تحسبهم جميعا وقلوبهم شتى ذلك بأنهم (قوم لا يعقلون) Haşr 59/14 N.S. 101

Ayetlerde toprağı verimli, suyu bol alanlar, ekinler, görenlerin içini açan bahçeler, gölgelikli bostanlar, çeşit çeşit bitkilerden bahsedilmesi Hicaz'ın dolayısıyla Medine'nin bu özelliğı taşıyan bölgelerine ve bereketine de dikkat çekmektedir. Çevresindeki komşu beldelerin ihtiyaçlarını karşılayacak oranda zirai faaliyetlerin gelişmiş olduğı yerlere işaret edilmiştir. Bu ürünlerin çeşitliliğinde ve bereketinde teknik bilgilerden uzak durmadıkları görülmektedir. Bütün bunlar insanlardaki ticari hareketliliğın bir sonucu olarak birbirlerinden öğrendikleri ve geliştirdikleri bir takım yöntemlerle de gerçekleşmiş olabilir. Medine'de toprak bereketli idi. Coğrafi koşullar, arazinin yapısı itibarıyla halkın ticarete nazaran daha çok ziraatle, bahçe ve bostan işleri ile uğraşmalarına etki etmiştir.

(إلا أن تكون تجارة حاضرة تديرونها بينكم) **...Aranızda yapmakta olduğunuz ticaret, peşin bir ticaret ise, onu yazmamanızda sizin için bir sakınca yoktur. Alışveriş yaptığınızda şahit tutun...** Bakara 2/282; (قُلْ مَا عِنْدَ اللَّهِ خَيْرٌ مِنَ اللَّهْوِ وَمِنَ النَّجَارَةِ) **De ki: 'Allah'ın yanında bulunan, eğlence ve ticaretten daha hayırlıdır. Allah, rızık verenlerin en hayırlısıdır.'** Cuma 62/11 N.S. 110

Medine'nin coğrafi komşularına nazaran şekilde tarım şehri olması, ayetlerde geçtiğı üzere onun ticaretten soyutlanmasına engel değildir. Öte yandan Medine, Mekke ticaret kervanlarının yolu üzerinde bulunmaktaydı. Ticari yeteneğı sahip Yahudilerin çoğı burada oturuyordu. Faiz, para birimi, dinar, dirhem, altın, gümüş gibi zenginlik,

ekonomi ve ticari hareketliliğin unsurlarını dile getiren ayetler, ölçü, tartı gibi bir takım sayısal işlemler⁸¹ daha ziyade Medeni surelerde karşımıza çıkmaktadır.

Mekke ve Medine dışında Taif, Yemen ve Necid bölgeleri hakkında kısaca birkaç ekleme yapılması uygun görülmüştür. Taif Araplar arasında “kışı Mekke’de veya Cidde’de, ilkbaharı Medine’de, yazı Taif’te” geçirmek gerektiği düşüncesinden dolayı ideal bir yaşama alanı olarak görülmekteydi. Hicaz bölgesinin ticari açıdan en önemli şehirleri Mekke ve Taif’ti, bu iki şehir Karyetan (iki karye) veya Mekketan (iki Mekke) ortak adlarıyla anılıyordu. Taif bol yağmur alan, halkının refah düzeyi yüksek, arada bir takım farklar olsa da adeta Mekke’nin küçük bir kopyası idi.⁸²

Ayetlerde Taif ile ilgili olarak bir tek ayet zikredilir: İnkarcılar peygamberliğin Mekke ya da Taif’in ileri gelenlerinden birine gelmesi gerektiği düşüncesini taşımaktaydılar. (وَقَالُوا لَوْلَا نُنَزَّلَ هَذَا الْقُرْآنُ عَلَى رَجُلٍ مِّنَ الْقَرْيَتَيْنِ عَظِيمٍ) **“Onlar, ‘Bu Kur’an, şu iki şehirden büyük bir kişiye indirilseydi ya!’ diye de eklediler.”** Zuhuf 43/31 ayetinin Taif’ten bahseden tek ayet olduğu ifade edilmiştir. Rivayetlerde Taif, etrafı sur ile çevrili, büyük ve zengin bir şehir olup, güçlü ve savaşçı bir halka sahip olarak bahsedilir.⁸³

Hicaz’ın güneyinde bolluk ve bereketi ile tanınan Yemen ise, yağmurun çevresine göre daha düzenli yağması sebebiyle verimli topraklara sahipti. Bu yüzden “el-Ardu’l-Hadra” olarak da isimlendirilirdi. Burada yağmurdan istifade etmek için Marib Seddi gibi su bentleri ve barajlar yapılmıştı. Ziraat, hayvancılık, sanayi ve ticaretle meşgul oluyorlardı. Konum itibarıyla bölge insanları yerleşik bir hayat tarzı

⁸¹ Ayetler: Faiz, (Al-i İmran 3/75, Yusuf 10/20), para birimi (Bakara 2/275, 278, 279; Al-İmran 3/130, Nisa 4/160, 161; Rum 30/39), altın, gümüş (Al-i İmran 3/14, Tevbe 9/34, Kehf 18/31, Zuhuf 43/53, 71; İnsan 76/15, 21), ölçü tartı vs.sayısal işlemler (Bakara 2/226, 228, 234, 259, 261; Al-i İmran 3/124; Nisa 4/3, 11, 12; Maide 5/26; Enfal 8/41, 65, Kehf 18/22, Saffat 37/147, Mearic 70/4) Derveze, Kur’an’a Göre Hz. Muhammed’in Hayatı, c. 1, s. 63-67

⁸² Çağatay, *a.g.e.*, s. 137-143

⁸³ Derveze, *a.g.e.*, c. 1, s. 38

benimsemişlerdi. Jeolojik ve arkeolojik incelemelere dayanarak, Güney Arabistan'ın bilhassa Yemen dolayları, Arap milletinin en eski ana yurdu olarak gösterilir.⁸⁴ Necid coğrafyası ise “en eski göçebe Arap kabilelerinin yaşadığı bir mekân”⁸⁵ olarak telakki edildiğinden, İslamiyetin ilk devirleri Arap toplumunu ve Ard tasavvurlarını tanımada Hicaz ile bağlantılı bir başka önemli merkez olarak düşünülebilir.

C. Arap Coğrafyasında Sosyal Hayat

C.1. Arapların Kısaca Tarihi

İslâmdan önceki Arap Devletleri tarihi hakkında, sarih belgeler bulunmaması sebebiyle net bilgiler elde edilememiştir. Mevcut veriler ticari hareketliliğin yoğun olduğu yerlerden sağlanmış, yarımadanın ticaret yolları ile ilgisi olmayan orta ve ücra bölgelerinde bulunanlardan bahsedilmemiş ya da çok az bilgi verilmiştir yahut da bu haberler hurafelere boğulup gitmiştir. Bu sebepten Ad, Semud, Amalika gibi kavimlerin durumları meçhuldür.⁸⁶

Alman Oryantalist Fritz Hommel'in (1854-1936) tespitlerine göre Arapların İslâmiyet öncesinde geçen yaklaşık 2500 yıllık tarihlerine ait izler; en eskisi M.Ö. 800 ya da 900'lü yıllara tarihlendirilen ve XIX. asır sonlarında 2000 kadar olduğu bildirilen yerli kitâbeler, diğer milletlerin sözlü/yazılı edebiyatları ile arkeolojik buluntular ve ilk dönem İslâm rivâyetlerinden edinilmiştir.⁸⁷

Tevrat hikayeleri kaynaklı eski kitaplarda Nuh peygamberin oğlu Sam soyundan geldiği bildirilen Sami milletler, genel kabul edilen fikre göre, Arabistan'dan kuzeye, Mezopotamya, Suriye ve Filistin dolaylarına yayılmışlardır. Jeoloji bilginleri, buzullar

⁸⁴ Çağatay, Neşet, *İslam'dan Önce Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı*, s. 1, 22-32.

⁸⁵ Kurşun, Zekeriya, “Necid”, *DİA*, İstanbul 2006, XXXII., s. 491.

⁸⁶ Çağatay, Neşet, *İslam'dan Önce Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı*, s. 33

⁸⁷ Özcan, Emine Sonnur, “İslâmiyet Öncesi (Câhiliye Devri) Arap Kültüründe Rivâyet ya da Tarih Bilinci”, *Tarih Okulu*, Eylül-Aralık 2011, Sayı XI, ss. 33-51.

devrinin akabinde, Arabistan'ın bugünkü kum çölleri ve kurak bölgeleri yerinde sık ve geniş ormanların, büyük ırmakların bulunduğu, iklim şartlarının insanların üreyip çoğalmasına elverişli olduğu, fakat buzulların kuzey sınırı daha da kuzeye ilerleyince, Orta Asya ve Büyük Sahra'daki gibi Arabistan'da da yavaş yavaş bir kuraklık başladığını bildirir. Bundan sonra Arap Yarımadası'nın güney ve orta kesimlerinde çoğunlukta olan Samiler, Milâddan önce 3. bin'in başlarından itibaren, Habeşistan ve Mısır'a, Mezopotamya'ya ve Suriye'ye büyük topluluklar halinde ve sürekli göç yürüyüşleri gerçekleştirmişlerdir.⁸⁸

Kaynaklarda Akadlar, Babil İmparatorluğu, Asur krallığı gibi ilk Sami devletlerin; Arap Yarımadası'ndan kuzeye çıkan kavimlerle, Mezopotamya'nın Sami olmayan ilk sakinlerinin yüzyıllarca birlikte yaşama ve nesillerinin karışmalarından tuedikleri zikredilir. Arap, Yahudi, Arâmi, Süryâni, Fenike ve Habeş dillerini konuşan halkın da dahil bulunduğu bu Sami topluluklar, bu ilk devirlerden hemen sonra ayrı ayrı milletler halinde yurt tutmuşlardır.⁸⁹

Tarihin en eski, en büyük ve bugün de varlığını devam ettiren milletlerinden olan Araplar, Samilerin günümüzde nüfus, yaşadığı coğrafya ve dil açısından en önde giden kavmidir. Arapça, Sami dillerin en zengini ve en gelişmişidir. Arabistan sahralarının geniş bir alanı kaplamasından ve ikliminden dolayı arkeolojik araştırmaların zorluğu, hatta imkansızlığı sebebi ile tarihini öğrenmek için çok gerilere gidilememektedir. Araplar hakkındaki en eski bilgiler komşu kavimlerin yazılı belgelerinden öğrenilmiştir.

Arap kelimesi, ilk defa Asur kralı III. Salmanasar'ın M.Ö. 9.yy.da yapılan bir savaşı anlatan kitabesinde geçer. Arapların tarihte Asurlular, Babiller, Persler, Helenler, Roma İmparatorluğu ile münasebetleri olmuştur. Tarihçi Herodot ve ondan sonraki

⁸⁸ Çağatay, Neşet, *a.g.e.*, s. 2

⁸⁹ Çağatay, Neşet, *a.g.e.*, s. 3-6

birçok müellif, Arabia ve Arap isimlerini bütün yarımada ve halkı için kullanırlar. Coğrafyacı Eratosthenes ve Strabon, tabiat tarihçisi Plinius ve tarihçi Sicilyalı Diodoros gibi Eskiçağ'ın tanınmış müellifleri Arabistan'ı “efsanevî servet ve bolluk diyarı”, halkını da “hürriyet ve istiklal aşığı” olarak anlatırlar.⁹⁰ Arap toplumu için Ard algısını incelediğimiz araştırmamızın bu bölümünde, bu toprakların yaşanmışlıklarına kısaca değinmeyi uygun gördük.

C.2. Arap Toplumuna Genel Bakış

Arap geleneği Arap milletini şu şekilde sınıflandırır:

ARAB-I BAİDE: Tarihin eski devirlerinde yaşamışlar sonra da ortadan kalkmışlardır. Kendileri hakkında fazla malumat yoktur. Bu konuda referanslar Kur'ân, Arap şiirleri, bir de kaynaklara aksetmiş efsane kategorisinde haberlerdir. Ad, Semud, Medyen, Amalika, Birinci Cürhüm kavimleri bu gruba girer. Bunlar Arabistan'da çeşitli devletler kurmuşlar ve hâkimiyetlerini Suriye ve Mısır'a kadar ulaştırmışlardır.

ARAB-I BAKİYE: Tevrat'ta da geçtiği üzere soyları devam eden Araplardır. Özetle zikretmek gerekirse bunlar başlıca iki gruba ayrılabilir:

Arab-ı Aribе: Bunlar köken itibarıyla Arap olarak tanınır. Kahtaniler denilen bu grubun anavatanı Yemen'dir. Güneye yerleşen Araplar yerleşik bir hayat sürmüşlerdir.

Arab-ı Müsta'ribе: Menşe itibarıyla Arap olmayıp sonradan Araplaşan kabilelerden oluşur. Adnaniler de denilen bu grubun İbranilerle akraba olduğu belirtilir. Yarımadanın daha çok orta ve kuzeyine yerleşmişlerdir.⁹¹

Arap toplum yapısında “seyyidler (reis, şeyh), hükümdara yakın devlet adamları, kumandanlar, muharipler, tüccarlar, sanatkâr ve çiftçiler” başlıca sosyal sınıfları teşkil ederlerdi. Toplum hür, mevali ve kölelerden müteşekkildi. Köle ve cariyeler mal gibi

⁹⁰ Yıldız, Hakkı Dursun, “Arap”, *DİA*, III., İstanbul 1991, s. 272-276

⁹¹ Yıldız, Hakkı Dursun, “Arap”, *DİA*, III., İstanbul 1991, s. 272-276

miras kalır, panayırlarda satılır, tarım ve ticaret işçiliklerinde çalıştırılırdı. Azat edilen kölelere “mevali” denilirdi ve bunlar hür insanlarla evlenemezlerdi.⁹²

İbrahim Sarıçam'ın *İlk Dönem İslam Tarihi* kitabında belirttiğine göre kutlama günleri olarak, Medineliler İranlılardan aldıkları iki ünlü Mecusi bayramı kutluyorlardı. Bunlar ilkbaharın başlangıcını dolayısıyla tabiatın uyanmasını simgeleyen Nevruz, diğeri sonbaharın başlangıcı, tabiatın uykuya hazırlanmasını simgeleyen Mihricandı. Tıp alanında da kahinlerle ve ilaçlama yöntemleri ile tedavi ediyorlardı. Kahinler hastaları okuyup üfleme, sihir yapmak, tapınaklara kurbanlar adayıp dua etmek gibi şeylerle tedavi ederlerdi. Araplar ilaç olarak ot tohumları, şerbetler ve bal kullanıyorlardı.⁹³ İslâm öncesi Arapları, yaşam tarzları nedeniyle, haseb (asâlet) ve nesebe büyük önem verirlerdi.⁹⁴

Arap Yarımadası halkının İslâm'dan önceki dini hayatları iptidai bir durumda idi. Onlar, kendilerini çevreleyen tabiatın, diğeri insanlardan üstün fakat özel vasıtalarla, kendi hizmetlerine alınabilen kuvvetlerle dolu olduğuna inanıyorlardı. Her kabilenin veya birkaç kabile topluluğunun özel bir cini, bir kayası, bir ağacı veya bir heykeli bulunup, bunun yakınında belli bir topluluk ikamet eder, mistik görevlerini yerine getirirdi. Esasen yalnız Araplar değil, bütün Sami uluslar, bu düşüncelerle ulu ağaçların, mağaraların, pınar başlarının ve büyük kaya parçalarının, ruhlarla, cinlerle meskun olduğuna inanıyordu. Ardın bazı kısımlarına değişik amaçlarla kutsallık atfetmekteydiler.⁹⁵ Başlangıçta kendilerine tapınılan şeyler arasında en belirginleri, taşlar ve ağaçlardı. Bunlar bazen kutsal varlıklar değil de, onların evleri ya da barındıkları yerler olarak kabul edilirdi. Daha sonraları belki de yabancı etkenler

⁹² Özeydın, Abdülkerim, “Arap”, *DİA*, III., İstanbul 1991, s. 321-324

⁹³ Sarıçam, *İlk Dönem İslam Tarihi*, s. 32

⁹⁴ Özcan, Emine Sonnur, “İslâmiyet Öncesi (Câhiliye Devri) Arap Kültüründe Rivâyet ya da Tarih Bilinci”, *Tarih Okulu*, Eylül-Aralık 2011, Sayı XI, ss. 33-51

⁹⁵ Çağatay, Neşet, *İslam'dan Önce Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı*, s. 90-92, 115

nedeniyle onlara soyut nitelikler atfedilmiş ve kendilerinin ilahi varlıklarla ilgili oldukları düşünülmüştür.⁹⁶ Kelimenin anlam tahlili bölümünde zikredileceği üzere Araplar Ardi birincil nitelikte “toprak, kara parçası, ekilmiş bahçe, yer, alt” olarak tasavvur etseler de bir takım dini ve milli algıları sebebi ile kutsallık atfettikleri yerler, sahip oldukları araziler, bağlı oldukları ülke, vatan anlamında niteleyerek benimsemişlerdir.

Arabistan Ardının insanı hayatını sürdürdüğü tabii şartlar itibarıyla kişilik yapısı asabidir, çabuk heyecanlanır, dilini iyi kullanır. Hazırcevaptır, yaşadığı hayattan daha mutlu hayatı hayal edemez. Aklından çok duygularının ve hayallerinin esiridir. Aklına estiği gibi, hoyratça yaşar. Arapların hürriyetten anladığı, ictimai hürriyetten çok şahsi hürriyettir. Eşitlikten anladıkları da kabile içindeki eşitliktir. Kabilesine çok önem verir. Cahiliye çağındaki Araplar genellikle göçebe bir hayat yaşar. Ancak bu durumları sonradan medeni hayata geçişlerine engel teşkil etmemiştir. Bu da daha çok din yolu ile olmuştur aksi takdirde kolay kolay bir hakimiyet altına girme, vahşi tabiatlarını dizginleme durumunda değillerdi. Denilir ki; Arap aklı; elinde bulunan dağmık incileri dizemez. Arap bir şeye bakarsa onu fikri ile ihata edemez ancak beğendiği yerlerine takılır kalır. Mesela bir ağacın önünde dursa ona bir bütün olarak bakmaz ancak ağacın gövdesinin düz oluşu ve dallarının güzelliği gibi belirli bir yeri dikkatini çeker. Şumüllü/bütüncül bir bakış, ince bir tahlil Arap aklına uygun değildir. Bu yüzden kalıcı, büyük eserler bırakamamışlardır.⁹⁷ Buna karşın Arabın bu özelliği bir noksanlık gibi gözükse de şiirlerinin, mesellerinin kendilerini olduğu gibi yansıtmak açısından tarihe ışık tutan birer vesika olmasını da sağlamıştır.

Arap yarımadasının yerleşik hayata ve ziraata elverişli yerleri olan Yemen, Basra ve Akabe körfezleriyle Bahreyn bölgelerinde eski zamanlarda çok önemli

⁹⁶ Watt, Montgomery, *Hz Muhammed Mekke'de*, s. 30

⁹⁷ Ahmed Emin, *Fecrü'l-İslam*, s. 72-75, 81

medeniyetler kurulmuş olmakla beraber, Araplar tabiat şartlarından dolayı genel olarak göçebe hayatı süren bir topluluktur. Yarı elverişli bölge sayılan Mekke ve Medine dolayları da dahil yarımada'nın diğer bölgelerindeki cahiliye çağının kültürel durumu, hemen hemen tamamıyla bu göçebe hayatın zaruretlerinden doğan tecrübe, adet ve geleneklerin geliştirdiği bilgilerden ibaretti. Bu bilgileri bazı zeki ve imtiyazlı kişilerden veya din adamlarından öğreniyorlardı. Okuyup yazma da ticaretle uğraşanların veya nüfuzlu, asil kimselerin bildiği bir şeydi ve ticaretle uğraşan Mekkeliler bu hususta daha ileri bir durumda idiler. Halkın çoğu ise tamamen cahildi.

Arap dili, o çağlarda göçebe hayatın zaruretleri ve ihtiyaçlarına göre şekillenmiştir. Deve neredeyse göçebe hayatının direğidir. Deve ve hurma ile ilgili bir çok müsemma var iken mesela gemi ile ilgili kelimeler bunlara nisbeten yok denecek kadar azdır hatta çoğu kelime muarrebdir. Ya da sahralar ve buralardaki kumlu yüksek tepeleri, çukur yerleri, bu yerlerin haşerat ve diğer varlıklarını tavsif edip çeşitli isimler koymuşlardır. Sert, galiz, düz ve geniş, münbit ve çorak topraklara, çukur ve derelere ayrı isimler takmışlardır. Toprağı, düz ve sarp dağları bir çok kelime ile tasvir etmişlerdir. Ardın özelliklerini, düz ve engebeli yerlerini çeşitli ve çok sayıda kelimelerle anlatmışlardır. İnsanları överken o devrin değer yargılarıyla övmüşler, yaşam şekillerini dillerine yansıtmışlardır. Denizlere, balık çeşitlerine, sedeflere, su çeşitlerine gelince Arap dili bu konuda diğerlerine göre fakir kalmıştır. Sevinç, eğlence, oyun ve mizaha dair sözler sıkıntı, kaygı, savaş ve tehlikeye dair sözlerden azdır.

Eski Arapların geleneksel bilgi kaynakları ahbar ve şiirlerdir. Yaşadıkları tabi çevrenin etkisi şiirlerinde, konuşmalarında kendisini hissettirmektedir. Çeşitli şekillerde hayatlarına dahil olmuş yerler hakkındaki bilgileri, çoğu yarımada'da bulunan tepe, dağ, vaha vb. yer adları için bazen en ufak ayrıntısına kadar tasvirini veren kitaplar yazılmıştır. Edebi malzeme ile birlikte intikal eden bilgileri, fetihlerden sonra fethedilen yerlerin "vasıf ve fezail" ine dair tarihi ve edebi bilgileri ihtiva eden kitaplar

yazılmıştır.⁹⁸ Ayet ve hadislerin Ardı tanımayı, seyahati teşvik etmesi, dinin direği olan namaz için kible tayini, hac için insanların Mekke’de bir araya gelmesi, sınırların genişlemesi ile idari merkezlerin ve birbirine bağlayan yollarının tanınması gibi etkenler konu ile ilgili özel bir kültür/disiplin alanlarının doğmasını sağlamıştır.

Yaşamı anlamlandırma faaliyetinin en temel birimi olarak tanımlanabilecek bilgi ve tecrübe, mevcut koşullara bağlı olarak toplumdan topluma farklılık arz etmektedir. Örneğin, İslâm öncesi dönemde çöl hayatı süren bedevî bir Arabın zihninde, imâra ilişkin bilgiler yeterli bir karşılık bulamamakta iken hadarî bir Yemenli muhtemelen yapı türlerine ilişkin çeşitli bilgilere sahip bulunmaktaydı. Göçebe hayat içindeki tabii, dini ve sosyal şartların tetiklediği ilhamlarla şiir, *eyyamü’l-Arap*, *ensab* gibi tarihi kalıntılar araştırmacılar için bir fırsat olarak görülmüştür.

Arap toplumunu daha yakından incelediğimizde lokasyon itibarıyla çöl toplumdur. Çöl hayatı, yaşam tarzlarına, dünya görüşlerine tesir etmiştir. Onlardaki Ard tasavvuru; “A’râbî, bedevi” temel anlamından hareketle çöl ve etkenleri ile iç içe gelişmiştir. Ard çetin çöl koşulları ile onları terbiye eden, hayallerini özlemine çektikleri su, yeşillik, bereket ve güzelliği çağrıştıran mekanlarla süsleyen, üzerinde güç ve nüfuz elde edebildikleri bir unsurdur. Ancak ellerindeki malzemeyi yanlış kullanmaları sebebiyle kolaylıkla anlayabilecekleri ve algılayabilecekleri bu unsur sık sık uyarı amaçlı zikredilmiştir. Anlaşılan o ki, bir takım temel hakikatlar göz ardı edilmektedir.

Arap Coğrafyasının karakteristik özellikleri arasında ilk akla gelen sıcak ve kurak iklimidir. Düşük nem oranı, ısınma ve soğumanın hızlı olması, gece ile gündüz arasındaki sıcaklık farklarını artırır. Göl ve nehir sayısının azlığına karşın yarımadaının altında antik akiferlerin varlığından bahsedilir. Bu da vahaların, tarımın ve verimin artması anlamında değerlendirilmiştir. Yarımadaının “şanslı Arabistan” olarak nitelendirilen daha yeşil, daha verimli ve yağış alan bölgesi, Yemen’in de bulunduğu

⁹⁸ Çetin, Nihad, “Arap”, *DİA*, İstanbul 1991, III., s. 276-302

güney taraflarıdır.⁹⁹ Tarıma elverişli münbit topraklarda yaşayan Arap kabileleri, bu bölgelerde köy ve şehirler kurarak yerleşik bir hayata geçmişlerdi. Arap yarımadasının önemli bir kısmının susuz, bitkisiz ve çöllerle kaplı olması, tarıma uygun olmaması sebebiyle sulama ve arazi ıslahı yapmışlar, verimli topraklara göç ederek yahut tabii şartlara göre hayatlarını sürdürmüşlerdir. Ardın imkan ve şartları hayatlarına yön vermiş, karakterlerini şekillendirmiştir.

C.3. Bedevîler ve Hadarîler

Hadarîler: Araplar içinde buldukları ortamın, yaşam koşullarının etkisiyle genel itibarıyla çöl hayatını benimsemelerine rağmen köy, kasaba ve şehirlerde yerleşik hayat yaşayanları da vardı. “Hadar, hadâret” Hazır olmak, gaybetin zıddı, kişinin civarı, önü ve yanı; “Hâdıra ve hıdâret” badiyenin zıddı; beldeler, kasabalar ve karyeler demektir. “Ehl-i hadar, hadarî” Şehirde oturan (şehrî, karavî) ve göçebe olmayan, yerleşik hayat yaşayan manalarına gelmektedir.¹⁰⁰

Hadarîler, köy, kasaba ve şehirlerde kendilerine mahsus mahallelerde kerpiç ya da taştan yapılan evlerde otururlardı. Arap coğrafyasında daha çok Yemen ve civarında, Sasani ve Bizans sınırlarında, Mekke, Medine ve Taifte bulunurlardı. Hadari Araplar Taif ve Medine gibi ziraata elverişli yerlerde tarım, Mekke gibi ziraata elverişli olmayan merkezlerde ise ticaretle meşgul olurlardı. Mekke’de bağ ve bahçe işleriyle meşgul olanlar da vardı. Ek olarak yarı göçebe hayatı yaşayan Araplar da vardı. Bunlar, ticaret kervanlarının uğradığı menzillerin bulunduğu vaha ve vadilerde yaşayan kabilelerdi.¹⁰¹ Ard üzerinde kendilerine sunulan imkanlar çerçevesinde bir hayat çizgisine sahiptiler.

⁹⁹ Mahmud, Esad, *İslâm Tarihi*, Tarih-i Dini İslâm, sadeleştiren: A.L.Kazancı ve Osman Kazancı, Marifet Yay., İstanbul 1984, s.99; Prothero, GW (1920). *Arabistan* . Londra: HM Kırtasiye Ofis. s. 15; David Frankfurter, *Geç Antik Mısır'da Hac ve Kutsal Mekan*, BRILL, 1998, ISBN 90-04-11127-1, sayfa 163

¹⁰⁰ İbn Haldûn, *Mukaddime*, c. 1, s. 103

¹⁰¹ Sarıçam, a.g.e., s. 24

Ardı işleyip tarım, ticaret ve imar faaliyetleri ile yaşamlarını sürdürmüşlerdir. Ard bedevinin vazgeçilmezi olduğu kadar hadarinin de geçim kaynağıdır.

Hadarîlerin iktisadi açıdan bedevîlerden farkı lüks, konfor, bolluk, aşırı üretim ve tüketim, işbölümü gibi etkenlerde görülür. Bu şartlarda yaşayan bedevî de tedrici bir şekilde hadarî hale gelebilmektedir. Diğer taraftan yerleşik bir hayat yaşayan her toplum medeni (hadarî) olmadığı gibi, göçebe bir hayat yaşayan her cemiyet de iptidai (bedevî) değildir. Örneğin çadır hayatının da kendine has bir medeniyeti İbn Haldun'un ifadesiyle "umran"ı olabilir. Bu medeniyet mağaralarda, ormanlarda, dağ başlarında ve köylerde yerleşik olarak yaşayan toplumların sahip oldukları medeniyet seviyelerinden daha ileri ve üstün de olabilir. Kişinin yaşam kalitesi, üst kültürü onun medeniyetinin göstergesi sayılabilir.

Mukaddime adlı eserinde bedevî ve hadarîlerin özelliklerine geniş yer veren İbn Haldûn'a göre hadarî hayat, kökü bedevî hayata dayanan, sonradan şekillenen bir yaşam tarzıdır, aslolan bedevî hayattır.¹⁰² Medeni hayat yaşayanlarda kabul gören sistem, kat'i, sabit, akla ve sağduyuya uygun düşebilecek kurallardır. Arapların bu grubu Ardın tesviyeden geçmiş, işlem görmüş ya da insan faktöründen dolayı görececek olan, bir takım kurallara tâbî alanlarının ahalisidir.

Öte yandan İslamiyetin doğuşundan itibaren ilk bir ya da bir buçuk asırlık devirde, bir başka deyişle İslamın yaklaşık ilk 120 senelik devrinde Müslüman halk daha çok bedevî bir hayat tarzını benimsemekte idi. Bu esnada kendilerinde ne bir mezhep ne de bir tarikat görüldü. Fakat Müslümanlar ileri kültürlerin mevcut olduğu toprakları ellerine geçirince tedrici bir şekilde hadarîliğe geçiş yaptılar. Hadarî hayat tarzına göre dinin ilk şekli ile muhafaza edilmesi mümkün görünmüyordu, dine yeni bir yorum getirilmesi gerekiyordu. Yorumların ardından itikadi, kelami, fihhi ve tasavvufi mezhepler ortaya çıktı. Müslümanların değişik coğrafyalara yayılmaları, Mısır, Suriye,

¹⁰² İbn Haldûn, *Mukaddime*, c. 1, s. 107, 324, 331

Filistin ve Irak topraklarında eski ve köklü medeniyet ve kültürlerle karşılaşmaları, sosyal hayatın devlet idaresinin de dahil olduğu bütün müesseselerini etkilediği gibi, din de bu değişimden payını almış oldu.¹⁰³ Ardın yeni alanları hayat tarzlarında yeniliklere ve değişimlere yol açmıştı.

İslamın ilk sade şeklini, bedevînin sade hayatı ile bağdaştıran İbn Haldûn'a (808/1406) göre, tabiatın ve Allah'ın yarattığı varlıkların içinde yaşayan bedevî, insan elinin eseri olan suni şeyler içinde yaşayan hadarîden, Rabb'ına daha yakındır. Kaldı ki, dinde sadelik daha önemlidir. Bütün hakiki ve ehliyetli din adamları, çevrelerindeki insanlara uzleti, halveti, inzivayı, rıza, tevekkül ve kanaat halini, maddiyata esir olmamayı telkin etmişlerdir. Bu sebepten manastırlar ve tekkeler, umumiyetle tenha, ıssız ve kimsesiz yerlerde kurulmuştur. Lüks, zenginlik, bolluk gibi maddi ve iktisadi amillerin insanlara din, ahlak ve beden itibarıyla zarar verdiği düşüncesinden hareketle, zühd, fakr ve tevekkülü tercih ve tavsiye etmişlerdir.¹⁰⁴

Ancak şunu da belirtmek gerekir ki, insanların çoğunlukta olduğu yerlerde medeni hayatın hakim olması kaçınılmazdır. İnsan, sorumlulukları itibarı ile, akli, ilim elde etme ve onu işleme yetisi ile imkanlarını çoğaltabilme, sınırlarını genişletebilme, hayatını kolaylaştırma gibi medeni hayatın gereklerini bünyesinde taşır. Tüm bunları belirli kurallar dahilinde ve Ardın kendisine takdim ettiği imkanlarla gerçekleştirir. İster medeni ister bedevi kültürü olsun insan denilen varlık kendine sunulan imkanlar ve tercihleriyle hayatına anlam katar. Ard, Allah'ın insanlar için tasarladığı bir üründür.

Bedevîler: “Bedv-bedâvet” zahir olmak, ortaya çıkmak, bir nesnenin ilk önce görünen tarafı¹⁰⁵ anlamındadır. Bedâvet “çölde, sahrada oturmak”, hadar veya hadâretin zıddıdır. “Bedevî”, “arazide ve kırdaki ikamet eden”, çadır hayatı yaşayan, göçmen,

¹⁰³ İbn Haldûn, *Mukaddime*, c. 2, s. 677

¹⁰⁴ İbn Haldûn, *Mukaddime*, c. 2, s. 677

¹⁰⁵ Bedavetu's-şey'; İptida, iptidai, iptidailik, primitive

göçebe, konargöçer anlamındadır.¹⁰⁶ Ayrıca bilinen millet ve ırkın ismi dışında, sosyolojik bir terim olarak “A’rap, A’râbî” kelimesi de göçebe, bedevî anlamındadır.¹⁰⁷

Kur’ân’da bedeviler; A’rab (الاعراب) kavramı ile ifade edilmiştir. Bu grup, küfrü ve nifakta ileri giden, sınırlara, kurallara gelemeyen, hayat tarzlarından dolayı katı, kaba olup esnek olmayan, eğitimi düşük insanlar olarak anlatılır. Örneğin peygambere saygı ve edepten uzak bir şekilde bağırarak seslenmeleri, yüksek sesle konuşmaları (Hucurat 49/4) ayetinde kınanmaktadır. Bu insanlar, Allah yolunda infak etmeyi angarya olarak düşünürlerdi. Onlardan Allah’a ve ahiret gününe inanarak, Allah’a yaklaştıracak ve O’nun rahmetine, peygamberinin de duasına mazhar olacak iyiliklerle meşgul olanlar da vardır (Tevbe 9/97-99). Ayetlerde şehirlere yakın yaşayan bedevilerin arasında ikiyüzlü davrananlar olduğu gibi tam tersi Allah’ın peygamberinin yanında savaşa katılan, onu yalnız bırakmayanların bu yüzden yaptıkları hiçbir iyiliğin boşa gitmeyeceği haber verilir (Tevbe 9/101, 120). Savaşa gitmemek için mazeret bildirenleri (Tevbe 9/90), sonrasında aile ve mallarını öne sürerek af dileyenleri (Fetih 48/11), savaşmaktan geri duranlara bir şans daha verilip tekrar savaşa çağırılarak bu konudaki samimiyetlerinin sırandıkları (Fetih 48/16), onlardan haberleri seyrek alabildikleri uzak çöllerde yaşayanları (Ahzab 33/20) zikredilir. Netice itibarıyla ayetler, bu grubun iman henüz içlerine işlememiş olanlardan (Hucurat 49/14, 17) tutun, içlerinden ihlaslı iman edenlerin, takva sahibi olup, dinde hassasiyet gösterenlerine varıncaya kadar tüm insanlar gibi bedevilerin de tedrici gelişim ve değişime açık olduklarını vurgulamıştır.

Bedevilerin genel özellikleri; Göçebe hayatı yaşayan Araplar, çevrelerinde yaşayan kavimlerden geri kalmışlardır. Bedevîler/göçebeler, çölde yaşar, su, otlak ve azık peşinde dolaşırlar, yağmur mevsimleri, yer ve göklerin tutumu hayatlarına yön

¹⁰⁶ İbn Haldûn, *Mukaddime*, c. 1, s. 103

¹⁰⁷ Bedevilik-hadarilik durumunu yalnızca Araplara has olmayıp, her zaman ve zeminde beşeriyetin yaşantısındaki tedricilik sonucu ortaya çıkan sistemlerden olduğu düşüncesini taşımaktayız.

verirdi.¹⁰⁸ İslamiyetten önce Arap göçebeleri, devenin taşıyabileceği birkaç küçük eşya dışında zenginliği, malı olmayan bir hayata sahiptiler. Onların zenginlikleri düşüncelerinde, fikirlerinde, şuurlarında belirgindir. Öyle ki, aşk ve sevgiye dair hayaller ve hikayeler, cennet gibi bahçeler, savaşlardaki kahramanlık öyküleri oldukça çeşitlidir. Bedevilerin yaşanmışlıkları zaman içinde normalde kaybolması gerekirken, süregelen anlatılar ile erken Arap kültürü denilebilecek bu birikimler ilginç bir şekilde korunmuştur. Şiir ve hikayeden oluşan bu sözlü kültürün ürünleri, ilk devir Müslüman alimler tarafından incelenmiş, partizan tarzda kabileyi öven kısa şiirler ile uzun kasideler dikkat çekmiştir.¹⁰⁹

İbn Haldûn'a göre insan toplulukları tedrici bir şekilde, dağ başlarında, orman içlerinde, mağara ve sahralarda yaşama halinden çadır hayatına geçmişler, buradan da köy, kasaba ve şehir hayatına intikal ederek medeniyet merkezlerindeki saray ve köşklere kadar gitmişlerdir. Coğrafi, iktisadi ve ictimai şartlara ya da o andaki bedevîlik derecesine göre medeni kültüre geçiş hızı farklılaşır. O, Araplardaki bedevîliği özel anlamda ele alır. Ona göre bedevîlik, umumi anlamda, insan cemiyetlerinin yeryüzünde ilk şekilleridir. Kelimenin lugavi anlamı da bu şekildedir. İbn Haldûn, medeniliğin az çok insani meziyetleri zaafa uğrattığını, fitratı değiştirdiğini, doğallığı bozduğunu düşünür. Bedevîlikte aslımı asabiyetten alan birlikte harekete geçme, eşitlik, demokratik idare, müşterek mülkiyet, haksızlık ve tehlikeleri birlikte göğüsleyerek emniyeti sağlama, dayanışma gibi hususlar önemlidir.¹¹⁰ Şu halde bedevilik denince akla ilk gelen özgürlük ve ibtidailiktir.

Bedevilerin Geçim Şartları; Kırlarda ve çöllerde aşiret ve kabile hayatı yaşayan bedevî toplumlar avcılık, baskın, ticaret, hayvancılık gibi yollarla geçimlerini temin

¹⁰⁸ Ahmed Emin, *a.g.e.*, s. 28, 31, 39, 82-84; Özaydın, Abdülkerim, "Arap", *DİA*, III., İstanbul 1991, s. 321

¹⁰⁹ "History of the Arabs". www.historyworld.net

¹¹⁰ İbn Haldûn, *Mukaddime*, c. 1, s. 324-331

ederlerdi. Geçimlerini deveden sağlayanlar, çöllere açılmışlardır. Develer çöllerde ve sahralarda yetişen ağaçların meydana getirdiği meralara, buralardaki tuzlu suları içmeye ihtiyaç duyarlar, kırsal arazilerdeki bitki ve ağaçlar onlara yetmez. Develer ılık ve sıcak alanlardan hoşlanırlar. Deve yetiştiricileri yaylalarda konaklama imkanı bulamadıklarında sahralara ve oralardaki çetin hayat şartlarına yönelirler. Sadece deve yetiştirerek geçinmek Araplara mahsustur.¹¹¹ Araplar nakil ve mübadele vasıtası olarak kullandıkları devenin etinden gıda, derisinden elbise, kılından çadır, gübresinden de yakacak ihtiyacını temin ederlerdi. Mehir, kan diyeti ve servetin ölçüsü deve idi.¹¹² Onlar deveye deve de Arda bağlı idi dolayısıyla bedeviler çölün insanı, Arda'nın yerlisidir.

Bedevîler, deve ve keçi yününden yapılan hafif, çabuk kurulup toplanabilen çadırlarda yaşarlardı. Silahlar, yiyecekler, kaplar vs. eşyalar çadırlarda saklanırdı. Bedevîler genellikle deveye binmekle beraber, akınlarda daha çevik olan atı tercih ederlerdi. Günlük kullandığı eşyaların dışında bedevînin ferdi mülkiyeti çadır ve deve idi. Toprak, su kaynakları, av, ot ve ateş kabileye ait ortak mülkiyetti. Arap dilini en doğru ve doğal şekliyle kullandıklarından şehirliler çocuklarını has Arapça için çöle, bedevilerin yanına gönderirlerdi.¹¹³

Bedevîler, hayvanlarının beslenmesinde tabiata güvenirlerdi. Yağmur mevsimlerinde hayvanlarını otlatmak üzere kadınlarını, hayvanlarını, eşyalarını alıp münbit yerlere göç ederler, mevsim sonunda geri dönerler tekrar bir dahaki yağmura kadar beklerlerdi. Develerini ve sürülerini otlatmaktan arda kalan zamanlarını sohbet ederek, avlanarak veya baskın yaparak geçirirlerdi.

¹¹¹ İbn Haldûn, *a.g.e.*, c. 1, s. 324-331

¹¹² Özeydın, Abdülkerim, "Arap", *DİA*, III., İstanbul 1991, s. 322

¹¹³ Sarıçam, *İlk Dönem İslam Tarihi*, s. 23

Göçebeler, sanat, tarım, ticaret ve gemiciliği önemsemezlerdi. Tarım ve el sanatları ile uğraşmazlar, bu işleri yapanları küçümserler, onlara kız alıp vermezlerdi.¹¹⁴

Çölde hem hayat şartlarına hem de düşman kabilelerden gelebilecek tehlikelere karşı koyabilmek için kabile dayanışmasına ihtiyaç vardı.¹¹⁵ Zorlu çöl şartlarını kabile desteği ile göğüslüyorlardı

Bedevî dünyasında çölün anlamı; İslamın ilk devirlerinde Arap toplumunda Ard tasavvurunu anlamak için son olarak Arab insanının çölünü incelemek istedik. Çöl, göçebe hayata elverişlidir. Aslında çölde hayat da kısıtlıdır. İmar yoktur, arazi boştur, büyük binalar, geniş tarlalar, büyük ve uzun ağaçlar yoktur. Tabiatın insana etkisinin yoğun olduğu bir yerdir. Gündüz güneş varken gölgeleyecek hiçbir şey yoktur. Bedevi ay, yıldızlar, rüzgarlar ve güneşten doğrudan etkilenir. Kendisini yere bağlayan, aitliğini sağlayan pek bir şey olmadığı için bedevinin gözü hep göklerde. Yağmura, iklimin durumuna göre kendisine yön verir. Çöllerde gölgeleyecek binalar ya da bulutlar, selleri toplayacak sedler yoktur. Çöl insanı, iklimi gibi hürdür. Kendilerini taahhüt edecekleri tarımları, başından ayrılmayacak sanatları, belli kayıt ve kuralları içeren hükümet, düzen ve kanunları yoktur. Onların yalınlığını bozabilecek şeylerden uzaktırlar. Göçebelik rehavet ve genişlik barındırmayan şiddet, zorluk ve fakirlik vatanıdır.¹¹⁶ Çöl hayatının insanı özgürlüğe, özgür düşünmeye sevkeden tarafından dolayı, ayetlerde yere, göğe, yıldızlara, uçsuz bucaksız ufuklara bakıp ibret almaları, tefekkür etmeleri, Allah'ın kudretini müşahede etmeleri istenir. Böylesine ortamlarda insan, kendini daha çok evrene, kainata yakın hisseder. Çünkü ortam, alabildiğine doğaldır. Dikkatini dağıtacak hiçbir dış etken olmaksızın, kendisi de bu doğallığın bir parçası olarak özüne yolculuk yapabilir.

¹¹⁴ Ahmed Emin, *Fecrü'l-İslam*, s. 31- 39

¹¹⁵ Ahmed Emin, *Fecrü'l-İslam*, s. 31, 39, 105; Özeydın, Abdülkerim, "Arap", *DİA*, III., İstanbul 1991, s. 321-324

¹¹⁶ Ahmed Emin, *Fecrü'l-İslam*, s. 82

Arapların Ard ile irtibatında estetik algılarına kısaca değinecek olursak; Arap toplumu yaşadığı tarih ve coğrafya itibarıyla, kendilerini ve dünya görüşlerini aksettiren ipuçlarını, belge ve bilgilerini sonraki nesillere kısmen aktarmışlardır. Ard onların hatıralarını bir şekilde muhafaza etmiş, günümüze intikal etmesine katkı sağlamıştır. “Sanat insanın, onun yaşadığı devrin aynasıdır” denilir. Araplar Ardın toprağı, madeni, gibi unsurlarını, ekosistemdeki bitkileri ve hayvan figürlerini mimaride, süs eşyalarında, savaş malzemelerinde kullanmışlardır. Arapların çadırlarda bedevi hayat yaşayanlarının Ardı işlemleri kısıtlı iken, şehirlerde yaşayanlar barınma, gücü temsil eden görkemli saraylar yapma, kaleler, köprüler, çeşmeler, setler inşa etme, savaş aletleri, süs eşyaları, para, giyecekler imal etme gibi çeşitli alanlarda servet, medeniyet sahibi olmuşlar, güç kazanmışlardır.

Eski Arap tarihçi ve seyyahları, cahiliye devri şiirleri, İslamdan önceki devirlerde inşa edilip sonraki yıllara kalan sivil mimari örneklerinden bahsetmiştir. Dr. Philip Hitti'nin “dünyanın ilk gökdeleni” olarak vasıflandırdığı Sana'daki 20 katlı Gumdan sarayı/kasrı gibi birkaç örnek Yakut el-Hamevi'ye kadar ulaşmıştır. Arap yarımadasının içlerine doğru gidildikçe mimari özellikler ve kullanılan malzemelerde farklılıklar ortaya çıkmıştır. Taş ve kireç, mermer iç bölgeler mimarisinde kullanılan kerpiç karşısında zenginlik göstergesi idi. Yemen mimarisinde abidevi eserler daha çok taş malzeme ile inşa edilmiştir. Dini mimaride en meşhuru Harem-i Belkıs olarak bilinen Avvam Tapınağıdır. Çatısı XIX.yy. sonlarına kadar dayanmıştır günümüzde o da yoktur. Sebelilerin en büyük ilahı için yapılan zengin nakışlarla süslü bu tapınağın kapı ve merdivenleri bronz kaplamalıdır. Tapınak Sebe krallığının mimaride ileride olduğunun göstergesidir. Nitekim Sebelilerin iskân ettikleri yerlere Kur'ân'da dikkat çekilmiştir. (Sebe 34/15) Diğer önemli merkezler ve mimari eserler; Sedd-i Me'rib, Hayber'in kuzeydoğusunda yer alan Hicr vadisinde, Semud kavminin yaşadığı Medâinü Salih bölgesidir.

İslam öncesi Arap toplumunda eski Mısır ve Mezopotomya medeniyetlerinin tesiri de görülen tezyini ve plastik sanatlar, oymacılık, çinicilik, kuyumculuk, dokumacılık, zinet eşyası yapımı gibi alanlarda eserler mevcuttur. Tasvir sanatlarından olarak mezarlarda kaidelerinde kime ait olduğu yazılı olan heykeller, üzerinde sahiplerinin resimleri bulunan mezarlar, cahiliye devrinde ilkel bir anlayışa sahip Arapların yaptığı hemen her evde bulunan putlar bu dönemin diğer eserleridir.¹¹⁷ İnsanların ortaya çıkardığı bu eserler Ardı ve unsurlarını hayatlarının önemli bir kısmına dahil ettiklerini, topraktan gelen insanın hayatını idame ettirmesinde, hayatına canlılık katmasında yine topraktan faydalanmasının emareleridir.

İslamiyetten sonra Arap sanatı başta mimari olmak üzere bütün sanat dallarında cahiliyeden tamamen farklı bir anlayışı yansıtıyordu. İslam mimarisinin en önemli eseri, sembolü olduğu camidir. Camide ilk örnek de Mescid-i Nebi'dir. Mîlâdî 635 yılında Basra, 636'da Kufe, 642'de Fustat, bu örneğe göre inşa edilen ilk camilerdi. Bir kısmı bu camilerde de kullanılmak üzere, zamanla yeni üsluplar kullanılarak cami mimarisine yenilikler getirildi. Kubbe, minare, mihrap, minber gibi tamamlayıcı unsurlar hızla bütün İslam alemine yayıldı. Mimaride göze çarpan örnekler, Emevîlerde Kudüs'teki Mescid-i Aksâ ve Kubbetü's-Sahra camileri, Abbâsîler'in Bağdat (133/751) ve Samarra şehirleri (221/836), Kahire'de İbn Tolun Cami, Endülüs Emevîleri'nde Kurtuba Cami, el-Hamra Sarayıdır.¹¹⁸ Yukarıda zikredilen sanat eserleri mekansal Ardın insan için anlamını yansıtmaktadır. Görüldüğü üzere Arap coğrafyası sanat anlayışı zenginlikle ve yerleşik hayatın tesiriyle orantılı olarak gelişme göstermiştir. Göçebelerin ise putları dışında sanatın somut örneklerine rastlanmamıştır. Onlar da duygu dünyalarından şiir ve emsalleri ile ruhlarındaki zenginliği yansıtmaya çalışmışlardır. Özellikle Arapların

¹¹⁷ Yazıcı, Talib, "Arap", *DİA*, İstanbul 1991, III., s. 309-316

¹¹⁸ Yazıcı, Talib, "Arap", *DİA*, İstanbul 1991, III., s. 309-316

İslamiyetten sonraki yaşantılarında daha ince dokunuşlarla sanatsal faaliyetlere hassasiyet kazandırdıkları gözlemlenmiştir.

Araplarda Arın ekonomiye dahil oluşu konusuna gelince, Abdülaziz ed-Dûrî'nin ifade ettiği üzere, Arapların yaşadıkları coğrafyada iktisadî hayatın direğini, otlak ve az miktardaki su oluşturmaktaydı. Yaşamın kaynağı anlamına da gelen otlak ve su, kabileler arasında sürekli çatışma ve mücadele yaratmaktaydı. Eyyâmu'l-Arab, neredeyse bu savaşların rivâyeti anlamına geliyordu.¹¹⁹ Arın bizzat kendisini sahiplenmek için yine Ard üzerinde çok yönlü bir yaşam mücadelesi veriyorlardı.

Arabistanın ekonomik hayatı tabiat şartlarına, kabilelerin yaşayış tarzlarına göre genellikle tarım, hayvancılık ve ticaret üzerine idi. Bedevîler, besledikleri deve, koyun ve keçi gibi hayvanlardan çok yönlü istifade ederlerdi. Daha çok tarım ve ticaretle uğraşan hadarîler de bedevîler kadar olmasa da kervanlar için gerekli olan deve, koyun, az sayıda at ve sığır beslerlerdi. Arın doğal varolanları geçim kaynaklarındandı.

Arabistan'da tarımın da önemli bir yeri vardır. Buğday üretimi ile meşhur olan Yemen dışında verimli ve ziraate elverişli topraklar, Taif, Medine, Necid, Hayber gibi yerlerde bulunuyordu. Basra körfezindeki toprakların çoğu tarıma elverişli idi. Yemame bölgesi yarımadanın tahıl ambarı idi. Yerleşik hayat yaşayanlar içinde geçimlerini tarıma dayalı olarak sürdürenler tahıl, meyve, hurma ve sebze yetiştirirlerdi.¹²⁰

Arabistan'ın coğrafi durumu ve Sami dilleri arasındaki yakınlık sebebiyle Araplar; Babilliler, Asurlular, Aramiler, Habeşliler ve Fenikeliler'le herhangi bir tercümana gerek kalmadan konuşup anlaşabilirlerdi. Bu da ticaretin gelişmesinde önemli bir faktör olmuştur.¹²¹ Ticarete Ard, taşımacılıkta deniz dışında kullandıkları alan, bazen de ticari malzemelerin hammaddesi pozisyonunda idi.

¹¹⁹ Abdülaziz ed-Dûrî, *İlk Dönem İslâm Tarihi*, çev. Hayrettin Yücesoy, Endülüs Yayınları, İstanbul 1984, s. 65.

¹²⁰ Sarıçam, *İlk Dönem İslam Tarihi*, s. 40

¹²¹ Özeydin, Abdülkerim, "Arap", *DİA*, III., İstanbul 1991, s. 321-324

Arabistan'da en önemli gelir kaynağı ticaret idi. Arap halkının çoğu gibi Yemenliler de çok eski tarihlerden beri ticaretle uğraşırlardı. Miladi I.yy.dan itibaren Hicaz Arapları ticarete öne geçmişlerdi. Yemen'den Akdeniz'e, Basra körfezine ve Doğu Arabistan'daki bölgelere ve Cidde'ye giden ticaret yollarının kavşak noktasında bulunan Mekke hem dini hem de ticari bir merkezdi.¹²² Hicaz halkından Mekkeliler kurak ve verimsiz topraklara sahip olduğu için yerin üstünde rızıklarının peşinde koşturdular. Malların taşınması ve birbiri ile değiştirilmesinde aracılık yaptılar. Kur'ân'da bu duruma işaret edilmesi halkın ne derece bu faaliyetlerde aktif olduğunun göstergesidir.¹²³ Kureyş Suresi'nde belirtildiği gibi Kureyş kervanları kışın Yemen'e, yazın Suriye'ye seyahat ediyorlardı. İslamiyetin doğduğu sıralarda ticarete en başarılı ve meşhur kabile Kureyş kabilesiydi. Arabistan'da Harem bölgesi sakinleri olan Kureyş kervanlarının dokunulmazlığı vardı.¹²⁴ Sahil halkının yanı sıra Mekkeliler de ticari amaçlı deniz yolculuklarında bulunuyorlardı. İlk Müslümanların Habeşistan'a hicret etmeleri bu yolculuklardan tanıdıkları yere nakledilmelerine işaret etmekteydi.¹²⁵ Para birimi olarak Dinar (Bizans'ın altın parası) ile Dirhem (İran ve Yemen'in gümüş paraları) kullanılıyordu. Hicaz Araplarının kendilerine mahsus paraları yoktu. Çeşitli bölgelerde panayırlar kurulur, buralarda şiirler yarışır, alışverişler yapılır, anlaşmazlıklar çözüldü.¹²⁶ Cahiliye çağındaki ticari hayata, Kâbe ve diğer kutsal yerler ziyaretiyle ilgili olarak panayırlar da dahil olmuştur. Barış aylarında yapılan bu

¹²² Sarıçam, *İlk Dönem İslam Tarihi*, s. 41

¹²³ Derveze, *Hz. Muhammed'in Hayatı*, c. 1, s. 58

¹²⁴ Sarıçam, *İlk Dönem İslam Tarihi*, s. 41

¹²⁵ Derveze Nahl 16/41. ve 110. ayetlerinde bu hicrete dikkat çekildiğini ifade eder. Devamında dini ve ticari amaçlı ziyaret ve panayırların ayetlerle anlatır: Bakara 2/197, 198; Hac 22/27-29 Derveze, *Hz. Muhammed'in Hayatı*, c. 1, s. 58-62

¹²⁶ Sarıçam, *İlk Dönem İslam Tarihi*, s. 41, 42

panayırların toplumsal birlikteliğın sağlanması, ekonomik hareketlilik gibi çok yönlü faydaları vardı.¹²⁷

Bereketli topraklar daha çok sahil şeridinde bulunmakta idi. Sahil dışında Araplar su bulunan yerleri değerlendirerek sebze ve hurma yetiştirmeye kalkıştılar, yağmur sularından faydalanmak amacıyla su bentleri, kanallar yaptılar. Vadilerde çeşitli ürünler yetiştirirlerdi. Hicaz hurma, Yemen buğday, Taif de üzüm üretimi ile tanınmakta idi. Basra körfezinin toprakları da küçük bir bölüm haricinde tarıma elverişli idi. Necid’de arpa ve buğday üretilmesine, Yemame’nin tahıl anbarı olmasına rağmen tahıllar, ihtiyacı karşılamadığı için Suriye, Mısır, Habeşistan, Mezopotamya, Hindistan’dan ithal ediliyordu.

Bazı şehirlerde atölye ve kuruluşlar, çeşitli sanayi kolları göze çarpmaktaydı. Kuyumculuk, dokumacılık, demircilik, dericilik, madencilik, balıkçılık, şarap üretimi, marangozluk ve itriyatçılık; belli başlı sanayi kollarını oluşturuyordu. Arazi sahipleri topraklarının tamamını işleyemediği durumlarda ürünün yarısı karşılığında arazisini ortaklarına verirdi. Toprak mahsullerinden putlara ve fakirlere pay ayrılırdı.¹²⁸

Ayetlerde ölçü, tartı ve kıstas kavramları dile getirilmiş (En’am 6/152; Mutaffifin 83/1-3; Karia 101/6-9), alışverişlerde dürüstlük sadedinde dikkat çekilmiştir. Peygamber dönemindeki ölçü ve tartı birimleri ayetlerde üstü kapalı bir şekilde kantar ve zira kelimeleri ile dile getirilmiştir. Kur’ân’da işlemler veya miras ile bağlantılı sayılar, katları ve kesirlerinin zikredilmesi, Arapların bunları bildiğini ve de iş hayatlarında kullandıklarını göstermektedir. Ayetlerde ölçme tartma “ticaret toplumu”nun, ekme biçme “tarım toplumu”nun niteliklerini yansıtan ifadeler olarak zikredilmiştir.¹²⁹

¹²⁷ Çağatay, Neşet, *İslam’dan Önce Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı*, s. 139-143

¹²⁸ Özeydın, Abdülkerim, “Arap”, *DİA*, III., İstanbul 1991, s. 321-324

¹²⁹ Derveze, *Hz. Muhammed’in Hayatı*, c. 1, s. 68-70

Ardın, biçimsel ve mekansal açılardan Araplarda hayatın bir çok aşamasında iç içe olmaları onun temel unsurları barındırması ve özümsemesi özelliğinden olsa gerektir. Ard, insan ile bağlantı halinde olan sistemin ana karakterlerindedir. İnsan Ard üzerinde güvencedir, onu işler, geçimini sürdürür, Ardın yakınlığında iletişimini sağlar. Sonuç olarak Allah ayetlerdeki Ard çağrısı ile, her döneme hitap eder nitelikte, sadece maddi ve ekonomik açıdan değil aynı zamanda hikmet ve tefekkür boyutu ile yaklaşılması gereken bir varlık alanı olduğunu vurgulamıştır.

DEĞERLENDİRME

Cevad Ali (1408/1987) *Tarihi'l-Arap Kable'l-İslam* adlı eserinde, Güney Arabistan lehçelerinin tamamında tek başına “Ard” kelimesinden “tarımsal alan” kastedildiğini, aslında bütün Sami lehçelerde bu anlamın murad edildiğini söyler. Ard “Tarım yapılmaya uygun alan” dır.¹³⁰

Ard, işlenmeye müsait hali ya da doğallığıyla insan için zenginliğin kaynağı, varlıklı olmanın göstergesi olarak algılanmaktadır. İnsan Arda sahip olduğu ölçüde servete, zenginliğe sahiptir. Toprak sahibi Ardı ne kadar işlerse, ne kadar faydalanmaya çalışırsa Ard ona o kadar vefa gösterir. Bir anlamda insanın toprakla mamur bir iletişimi, onun mülk ve hakimiyet sahibi olmasını sağlamıştır denilebilir. İnsan suyu elde edip, kuru toprağı onunla ihya edip, ekip biçtiğinde o yere sahip çıkmış olarak değerlendirilir. Araplar bu yolla kabileler arasında temayüz etmiş, mülk sahibi olmuşlardır. İhya ve imar ettikleri topraklardan ancak kabile üyeleri ve yönetenleri faydalanmışlardır. Bu çeşit bir mülkiyet meşru olarak değerlendirilmiştir. Mülke sahip olan onun üzerinde dilediği gibi istifade hakkına sahiptir. İsterse satar ya da hibe eder,

¹³⁰ Cevad, Ali, *el-Mufassal fi Tarihi'l-Arap Kable'l-İslam*, Dârü's-Sâkî 1422/2001, c. 13, s. 31

ölünce bu hak varislerine geçer. Yeryüzünün bir çok bölgesinde olduğu gibi, insanlar suyun bulunduğu yerlere yerleşmişler, oralarda mülk edinmişlerdir.

Halkın “Ard”ı kullandığı alanların sınırları suyun kullanılabilirliği ölçüsündedir. Ona göre ürün alırlar, ona göre mülk sahibi olurlar. Buralarda yaşamak için kendilerine ev yapar, ikamet eder, tarım ve hayvancılık ile uğraşırlar. Kendilerine bir yaşama alanı açarak ürün elde eder, alışveriş yaparlar, ticaretle uğraşırlar, yiyecek ve kazanç temin ederler. Bütün bunlar sahip oldukları toprak, mülkiyet ve suyun varlığı ile kaimdir. Arap yarımadasında insanın çok çalışması, aklını kullanması, malını saçıp savurmadan kar getirecek şekilde harcaması, suyu elde edebilmek için işçilerin temin edilmesiyle birlikte; el değmemiş olan Ard, tarımsal araziye, meskun mahalle dönüştürülebilir. Yarımada bu şekilde vatan haline getirilmiş alanlar çoktur. Medine bu türden bir şehirdir. Kuyuları ile bilinen bu şehri halkı mamur ederek, ettikleri ve yaşadıkları yerleri tehlikelerden korumak için taştan kaleler yaptılar. Medine’nin “âtâmları” ile meşhur olduğu söylenir. Bu kelime kale ya da üstü düz, kare şeklinde binaya verilen addır. Günümüzde de bu mimariden izler vardır. Kale yahut sığınak türevinden kabul edilebilecek bu tür yerlere, toprak sahipleri bir tehlike anında ya da depo amacıyla hayvanlarını ve ürünlerini koyarlardı. Çalışanlar, bunları korumakla görevlendirilirdi. Bunlar Avrupa’daki asillerin kaleleri, Yemen’in kasırları gibidir. Bunların büyüklüğü sahibinin derecesi ve mevkisine göre idi. Eğer toprak sahibi mal, hizmetçi, köle ve sahip olduğu diğer variyetleri çok sayıda ise, bedevî olsa bile hadarî hale dönüşmüş olurdu. Buna göre hadarîlik bir başka deyişle medenilik variyetle elde edilen bir durum olarak gözükmetedir. Maddi varlığın önemi burada ortaya çıkmakla birlikte, Arapların karakterin yüceliğine de değer verdikleri yukarıda ilgili başlıkta anlatılmıştır. Ancak her ne kadar koruma vasıtaları ile korunsalar da, bazı durumlarda gerek insan gerek hayvanlar tarafından yağmaya uğradıkları da olurdu.

Tarımla meşgul olanlar hasad esnasında güneş ışığından, yağmur ya da kuvvetli rüzgardan koruma amacıyla kendilerine bir takım korunaklar da yapmışlardı. Bu yöntemi cahiliyede de, İslam dininden sonra da kullanmaya devam etmişlerdir. Bunlardan iki kubbeli olan, dinlenme, gölgelenme amaçlı yapılan bir tanesi “Biladü'l Arab” olarak isimlendirilmiştir. Çadır ya da ona benzer kubbeleri olan bir gölgelik olarak tasvir edilebilir.

Toprak sahibi sınırları belirtmek için, insanlar ihlal etmesin diye, mülküne ait kısmın etrafına uyarıcı işaretler koyardı. İki tarla ya da ev arasında konan sınır çizgisine “cimad-cevamid” denilmiştir. Ardin meskun olan, insanların yaşadığı, mamur ettiği, verimli olan kısmına “âmir”, bunun zıddı olup, boş ve metruk olan bölümüne “ğâmir” denilmiştir. Ard-ı Sevda, bir şeyler ekilip işlenebilen, yeşerebilen toprak; Ard-ı Beyza ise çorak araziye denirdi. Bunun gibi Arap, hayatında toprak ve suyun öneminden dolayı Ard için bir çok isimlendirme yapmıştır. Arap zihni, Ardin ilahların mülkü olduğunu düşünür. Kaynakları farklı olsa da hem mitolojilerde hem de ilahî dinlerde bazı toprak parçaları (himâ) ve zaman dilimleri yasak/haram/kutsal kabul edilmiştir. Bu durum yiyecek ve içecekler için de söz konusudur.¹³¹ Tarihin her döneminde insan için kutsal kabul edilen, üstün bir güce ait, saygı duyulan objeler mevcut olmuştur.

Araplar, sahip oldukları toprakları sınırlı bir müddet için bir takım şartlar veya bedel karşılığında kiraya verirlerdi. Kiralama işi sadece Ardda olmayıp ev ya da hayvan da kiralanabilirdi.¹³²

Bedevînin iklim ve coğrafyaya göre göç nedenini belirleyen Arap bozkırlarındaki toprak türlerinden ikisi şöyledir: Birincisi; yazın susuz ve kumlu, kışın yağmurlardan sonra çukur yerlerde develer için tatlı, yeşil bitkilerle örtülü alanlardır. Kışın arazinin aldığı bu hal develerin cennetidir. İkincisi; güzel kokulu, uzun ömürlü

¹³¹ Cevad, Ali, *el-Mufasssal fi Tarihi'l-Arap Kable'l-İslam*, c. 13, s. 131-136, 154

¹³² Cevad, Ali, *a.g.e.*, c. 13, s. 221

ağaç ve çalıkların yaşayabildiği bölgelerdir. Burada daha çok develerin suvarılmasına yarayan kuyular vardır. Bu topraklarda bedevî, hurma ve süt ile beslenir, eti seyrek yer. Hububat, zengin ve ünlüler içindir.

Bedevî, çoğunlukla hayvancılıkla uğraşmasına karşın, gerek beslenmeleri için olsun gerekse başka sebeplerle olsun tarım medeniyetine muhtaçtır. Eşkıyalıklarına karşı, ziraatçılar ve tüccarların çiftlik ve sürülerini korumak ve kervanların yol güvenliğini sağlamak için çoğu zaman ödedikleri ücretler bedevîlerin gelir kaynağıdır. Dağlarda tahıl, vahalarda hurma önemli gelir kaynağı idi. Medine, Hz. Muhammed'in zamanında geniş ve bayındır bir vaha idi. Bunun aksine Mekke'de tarım mümkün görünmüyordu. Mekke, neredeyse tamamıyla bir ticaret şehri olup, çıplak kayalar arasına kurulmuştu. Mekke'nin kutsallığı çok eskidir. Yemen ise eski çağlardan beri sun'i sulamanın yapıldığı verimli bir tarım ülkesi idi. Bereketli güneyle ilgili hâtıralar, İslam öncesi çağların geleneksel Arap hikâyelerinde bol bol yer almaktadır.

Arap bedevîsi, yeryüzü koşullarına göre yaşamını sürdürür. Hayatını şekillendirmede yaşadığı coğrafya ile bağlantı yüzdesi oldukça yüksektir. Diğer insanlara göre daha çok doğaya bağımlıdır denilebilir. Yarımadada kuraklık baş gösterdiğinde vahada yaşantı güçleşir, bozkırlarda daha da güçleşir. Aralarında yaşça büyük olanlar her durumda bozkırlarda yaşamayı tercih ederler. Başlangıçta macera ve hürriyet aşkına göçebe hayatına atılanların, sonrasında var olmak için yapmak zorunda kaldıkları şiddetli mücadele, yalnızca fiziki değil, aynı zamanda ahlaki nitelikler esasına dayanan bir seçime götürür.¹³³ Doğaya karşı bir yaşam ancak onunla uyumlu bir birliktelikle ayakta durur. Bu da insanın maddi ve manevi gelişiminde elbette genetik faktörler yanında ortamın etkisini de ortaya koymaktadır. Watt (ö. 2006) da diğerleri gibi çöl yaşantısının Araplar üzerindeki tesirlerinden uzun uzun bahseder. Çöl hayatının, sert tabiat şartlarının Arap toplumunun birbirine kenetlenmesini sağladığı

¹³³ Watt, Montgomery, *a.g.e.*, s. 8, 29

görüştüğüdür. Şarkiyatçı bir bakış açısıyla düzensiz, belirsiz hayat şartlarının zaman zaman akıl yürütmelerine engel olduğunu vurgular.

Arap coğrafyası özelde Hicaz açısından değerlendirdiğimiz ve bölgenin başat özelliklerini kendinde barındıran Ard şu an için, hayatın bütün evrelerinin geçirildiği bir mekan olarak ele alınmıştır. Bu sebepten sosyal, dini, sanatsal, iktisadi açılardan Ardın hayatlarında göz ardı edemeyecekleri konumunu, Ardla çok yönlü, iç içe yaşadıkları ilişkileri incelenmiştir. Ekilip biçilen, sulanan, hayvanlarını otlattıkları, üzerinde yaşanan, yolculuk yapılan Ard için öncelikli olarak üzerinde durulan konu, Ardı kurak iklimin etkisinden dolayı insanların aradığı göze hoş görünen, bakanların içini açan, toprağı verimli, suyu, mutedil havası ile bereket diyarı olarak düşünmeleri, böylesi yerlere özlem duymalarıdır. Şiirlerinde dile getirdikleri duyguların başında hasret ve sevgi ile bahsettikleri yerler Ardın bu tür kısımlarıdır. Bu ve bunun gibi bir çok sebep Ardın insanla iletişimini, fonksiyonelliğini, karşılıklı olarak birbirlerine canlılık kattıklarını gösteren imgelerdendir.

BİRİNCİ BÖLÜM

ARD KELİMESİNİN ETİMOLOJİSİ VE ANLAM

TAHLİLLERİ

I. 1. ARD Kelimesinin Etimolojik Yapısı

Erken devir Arapça lugatlarında kelimenin etimolojik çalışması esnasında müfred-cemilik durumu, sülasi ve mezid formları, malum-mechûl halleri üzerine yapılan açıklamaların öne çıkanları, tezin sınırlarını aşmadan kullanılmıştır. Kelimenin isim formuna ağırlık verilmekle birlikte, incelenen kaynaklarda sayıca çok az fiil hali ile ilgili açıklamalar mevcuttur.

Mukatil b. Süleyman (150/767) Ard kelimesinin Kur'ân'da değişik vecihlerdeki anlamlarını verdikten sonra (أَرْضِينَ) şeklinde cem'ini kitâbına almıştır.¹³⁴ İbn Cevzi (597/1201) Ard kelimesinin marife olduğunu, kesret-i isti'malden dolayı nekre söylendiğini ifade eder.¹³⁵

Ard (أَرْض) , semâ¹³⁶ müennes ve cins ismidir.¹³⁷ Ancak kelime müfred kabul edildiği takdirde; müfredi (أَرْضَة) olarak söylenebilir. Cem'i (أَرْضَات) ¹³⁸ tır. (أَرْضُونَ)

¹³⁴ Mukâtîl b. Süleyman el-Belhî, *el-Vüçûh ve'n-Nezâir fi'l-Kur'âni'l-Azim*, thk. Dr. Hâtim Sâlih ed-Dâmin, Merkezîi Cüm'ati'l-Mâcid li's-Sekâfe ve't-Türâs, Dubai 1427/2006, s. 160.

¹³⁵ İbnü'l-Cevzî, *Nüzhetü'l-A'yüni'n-Nevâzir fi'l-Vüçûh ve'n-Nezâir*, s. 167

¹³⁶ Vâni Mehmet Efendi, Mehmed b. Mustafa, *Terceme-i Sihah-ı Cevherî (Lugat-ı Vankulu)*, Daru't-Tıbaati'l-Ma'mure, İstanbul 1729, s. 589

¹³⁷ Ya da müfredi olmayan cem'idir. Cemisine gelince ra'nın cezmi ile (أَرْضَات), diğer cemileri sırasıyla (أَرْضُونَ - أَرْضُونَ) gelir. el-Firûzâbâdî, Mecdüddin Muhammed b. Yakub, *el-Kâmûsu'l-Muhît*, thk. Muhammed Naim katkısıyla Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 2005, s. 636

şeklinde cem'ini kullananlar bunun sebebinin şöyle açıklarlar: Müennes bir ifade (ون) ile cem' olunmaz ancak sübetün (ثَبَّة) ve zübetün (ظِبَّة) deki gibi nakıs olursa cem' isinde (ون) getirilir. Bazı lügatçılar ise (ون) u (ات) takısının hazfından ıvaz olarak kabul etmişler, kelimeyi ra'nın cezmi ya da fethi ile (أَرْضُونَ - أَرْضُونَ) cemi' okumuşlardır. Şair sahâbi Amr b. Şe's (20/641), içinde Ard kelimesinin cem'i geçen bir beytinde;

Güneşin kızılığının seyredilebildiği yüksek yerler
bizimdir.

ولنا من الأَرْضِيْنَ رَابِيَةٌ
تَعْلُوا الْإِكَامَ وَ قُودَهَا جَزْلٌ

Tayy'in verimli toprakları, Süllem'in dinlenme
mekânları, Reyman'ın sırtları, Zi Ceden'in şerefli
yerleri...

مِنْ طَيِّ أَرْضِيْنَ امَّ مِنْ سَلْمٍ نَزَلِ
مِنْ ظَهْرِ رَيْمَانَ او مِنْ عَرْضِ ذِي جَدْنِ

Hakkında serdedilen diğer cemi'ler şunlardır: (أَرْضَى - أَرْض - أَوْارِض - أَرْضَى)
(اَرْض - اَرْض - اَرْض) gibi (اهل - اهل) gibi (اهل - اهل) denildiği gibi “arâdî” (اَرْضَى -
ارض - ارض) olarak kullanılmıştır.¹³⁹

Dil ve edebiyat âlimi Halîl b. Ahmed (175/ 791), (اَرْض) kelimesinin çoğulu olarak (اَرْضُونَ) şeklini tercih etmiştir. Daha çok kelimenin isim formundaki anlamlarının tahlili üzerinde durmuştur. Kendisinin (اَرْض) “ürida” meçûl ifadesi dışında kelimenin fiil kökü ile ilgili bir açıklamasına rastlamadık.¹⁴⁰

¹³⁸ Sıhah'ın bizim kullandığımız baskısında ra'nın cezmi ile (اَرْضَات) , Vankulunda bu ibare fethateynle (اَرْضَات) geçmektedir. Aynı zamanda Lisânü'l-Arab'ta Ard maddesinde de Cevherî'den naklen (اَرْضَات) ibaresini tesbit ettik.

¹³⁹ el-Cevherî, İsmail b. Hammad, *Tâcü'l-Luğa ve Sıhâhu'l-Arabiyye*, thk. Ahmed Abdülgafur Attar, Dârü'l-İlmi li'l-Melâyîn, Beyrut 1990, c. 3, s. 1063; *Vankulu*, s. 589; İbn Manzûr, Ebû'l-Fadl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem, *Lisânü'l-Arab*, thk. Abdullah Ali el-Kebir, Muhammed Ahmed Hasebullah, Haşim Muhammed eş-Şâzeli, Daru'l-Mearif, Kahire ty, c. 1, s. 61-63; ez-Zebîdî, Muhammed Mürtezâ el-Hüseynî, *Tâcü'l-Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs*, Matbaatü Hükümeti'l-Kuveyt 1979, c. 18, s. 224

¹⁴⁰ Halîl b. Ahmed, Ebû 'Abdurrahman el-Ferâhidî, *Kitâbu'l-'Ayn*, tah. Mehdî Mahzûmî-İbrahim Sâmerrâi, Daru Mektebeti'l-Hilal, Beyrut tsz, c. 7, s. 55-56

Taberî (310/923), Araplar Ard kelimesini tavsif ederek bir miktar toprak anlamında (ارض سباسب) “çöl toprağı” derler. “Sebasibin çoğul olması zerrelere kinaye olarak kullanılmış olabilir” yorumunda bulunur.¹⁴¹

Kûfe dil mektebine mensup dil ve edebiyat âlimi İbn Fâris (395/1004), kelimenin cem’inden bahsederken (أَرْضِينَ) ifadesini kullanır. Kendisinden önce yazılan, incelediğimiz sözlüklerde rastlamadığımız bir diğer açıklaması da kelimenin Kur’ân’da cem’i olarak kullanılmadığını zikretmesidir.¹⁴² Aynı ifadeyi kelimenin cem’inin (أَرْضُونَ) olduğu bilgisi ile Rağıb el-İsfahânî (425/1034) de müfredâtında dile getirmektedir. Kelimenin cemi konusunda, Halîl b. Ahmed gibi el-İsfahânî de, ra’nın fethi ve (ون) takısı ile (أَرْضُونَ) olduğunu bildirir.¹⁴³

İbn Manzûr (711/1311) “ağaç kurdu” anlamındaki (الأرضة) kelimesinin ceminin (أَرْضٌ), (الأرض) in ise cemi ismi olduğunu ifade eder.

Muallim Naci (m. 1893) göğün mukabili yer ya da (ارض منبت) – bereketli toprak) ifadesinde olduğu gibi toprak, yerküre anlamlarını verdiği Ard kelimesinin müennesinin muteber olmadığını anlatır. Kelimenin cem’inde tabakaları itibarıyla (أَرْضِينَ) i, (أَرْضُونَ) ise mecbur olmadıkça kullanılmaması gerektiğini zikreder.¹⁴⁴ Louis Maluf (m. 1947) “üzerinde bulunduğumuz yeryüzü” anlamında (ارض ج أرضون – اروض-اراض-أراض) anlamında cemi şekillerini kitabına almıştır.¹⁴⁵

Kelimenin müennes-müzekker olması ile ilgili olarak dilciler arasında bir takım meseleler ortaya çıkmıştır. Müennes olduğunu söyleyenler buna ayetlerden delil

¹⁴¹ Taberî, *Milletler ve Hükümdarlar Tarihi*, çev. Zeki Kadiri Urgan, Ahmet Temir, İstanbul 1991, c. 1, s. 9

¹⁴² İbn Fâris, Ahmed b. Fâris b. Zekeriya el-Kazvînî er-Râzî Ebû’l-Hüseyn, *Mu’cemü Mekâyisi’l-Luğa*, thk. Abdüsselam Muhammed b. Harun, Daru’l-Fikr 1979, c. 1, s. 80

¹⁴³ Râğıb el-İsfahânî, *Müfredâtü Elfâzi’l-Kur’ân*, s. 73

¹⁴⁴ Muallim Naci, *Lugat-ı Naci*, Asr Matbaası, İstanbul 1322, s. 26

¹⁴⁵ Louis Ma’luf el-Yesûf, *el-Müncid fi’l-Lugati ve’l-A’lâm*, el-Matbaatu’l-Katulikiyye, 17. baskı., Beyrut tsz., s. 8

getirirler.¹⁴⁶ Öte yandan Lisânü'l-Arab'ın muhakkiklerinden Abdullah Ali, Sibeveyh'in naklettiği Amir b. Cüveyn et-Tâî'nin şiirine¹⁴⁷ haşiye düşerek Ard kelimesinden “yer, mekân” kastedildiğinde müennes olmadığı görüşünü de nakleder. Ard'ın müzekker olduğu görüşünde olanlar (En'am, 6/78- Bakara, 2/275) ayetlerini delil olarak kullanırlar.¹⁴⁸

Kelimenin fiil formu hakkında, birinci ve beşinci babda anlamı “Mekânın otunun, bitkisinin bol ve güzel olması, manzarasının göze hoş görünmesi” demektir. Bu mekâna (أَرْضٍ) denir. Dördüncü babda masdarı (أَرْضٌ) “tahta kurdunun ağaç cinsinden bir şeyi yemesi” demektir. Tef'îl babında kullanıldığında (أَرْضَ الْكَلَامِ وَ غَيْرَهُ) “kelâmı ya da başka bir şeyi hazırlamak ve düzenlemek” anlamına gelir.¹⁴⁹ Tefe'ul (تَأْرَضَ بِالْمَكَانِ) babında anlamı “mekânda ikamet etti, bir süre orada kaldı” demektir. (تَنَاقَلَ إِلَى الْأَرْضِ), “mukavemet gösterdi, karşı koyup itiraz etti, tehlikesini üstlendi”, “karşı çıkmak, engel teşkil etmek” anlamındadır. (اسْتَأْرَضَ السَّحَابَ) “sis gibi bulutun ağırlaşıp yere yakın olması” demektir.¹⁵⁰

Yukarıdaki açıklamaların özeti şöyledir: Lugatçılar, E-r-d kökünde fiil anlamını verdiklerinde, mücerred birinci, dördüncü ve beşinci bablarda, mezid olduğunda tef'îl, tefe'ul, tefâul, istif'âl bablarına anlam vermişlerdir.

El-Ard, isimdir. Ard kelimesi sözlüklerde ta'sı olmadığı, hakiki tenis olmadığı için müzekker; topluluk ismi olarak kullanılmasından ya da üretkenliğinden, topraktaki taneciklerden, çokluktan kinaye olarak müennes kabul edildiği durumlar olmuştur. Kelimenin müennes-müzekker ve cem'inin kalıpları hakkında muhtelif görüşler öne

¹⁴⁶ Ğaşiye 88/20, Tark 86/12, Şems 91/6, Ankebût 29/ 56, Ahzâb 33/27

¹⁴⁷ Hiçbir bulut ona yağdığı gibi yağmur yağdırmadı, hiçbir yer de onun gibi bitki bitirmedi. (فَلَا مَرْئِيَّةٌ وَ دَقَّتْ وَ دَقَّهَا ...) (وَلَا أَرْضٌ أَبْقَلَ إِقْعَالِ)

¹⁴⁸ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, c. 1, s. 61-63

¹⁴⁹ Louis Ma'luf, *el-Müncid*, s. 8; Cübran Mesud, *er-Râid*, Beyrut 2005, s. 56, 57,

¹⁵⁰ Louis Ma'luf, *el-Müncid*, s. 8

sürülmüştür. Kur'ân'da cem'i geçmemiştir. Kur'ân'da marife nekre olarak müfred isim halinde mevcuttur. Ard Kur'ân'da en çok marife bir isim olarak geçmektedir. İki yerde nekre olarak geçmiştir:

(وَأَوْرَثْنَاكُمْ أَرْضَهُمْ وَدِيَارَهُمْ وَأَمْوَالَهُمْ وَأَرْضاً لَمْ تَطَّوُّهَاً) Ahzâb 33/27.

(أَقْتُلُوا يُوسُفَ أَوْ اطْرَحُوهُ أَرْضاً) Yûsuf 12/9 dur.

Kur'ân'da sekiz yerde muzaf olarak geçmiştir: A'raf 7/110, İbrâhîm 14/13, Tâhâ 20/57, 63, Şuara 26/35, Kasas 28/57, Ankebût 29/56, Ahzâb 33/27.

I.2. ARD Kelimesinin Lugavi İzahı

I.2.1. Güzel manzara, verimli toprak/kara parçası anlamında ARD

Lugat sahipleri, Ard kelimesi hakkında ilk olarak zikrettikleri “üzerinde gezindiği, yaşadığı topraklar, kara parçası” anlamını kullanmışlardır.¹⁵¹ Dilcilerin bu tutumu “topraktan yaratılan insanın, toprağa ve topraktan oluşan şeylere ilgisi ve tutkusu” ile “verimli, göze ve gönüle hoş gelen toprak” anlamları arasında bir bağ kurduklarını düşündürür.

Halîl b. Ahmed Ard'ı “üzerinde gezinirken ve otururken rahatsız etmeyen, geniş, sert olmayan toprak parçası” (رَوْضَةٌ أَرِيضَةٌ، أَرْضٌ أَرِيضَةٌ) olarak tavsif eder.¹⁵² Te'kîdli bir ifade ile Ard-ı erîd (أَرْضٌ أَرِيضَةٌ), “çeşitli bitkilerle bezenmiş, hayır ve

¹⁵¹ Günümüzde Kur'ân'da Ard ifadesini duyduğumuzda gözümüzde canlanan tasvir; üzerinde yaşadığımız toprak parçası, dünyanın merkezine doğru yer yer katmanları olan karasal bölümü, biraz daha ileri gidersek yer ile göğü birbirinden ayıran ince çizgiye ya da yerçekiminin bittiği yere kadar ara katmanı da dahil olmak üzere Ard; inanan insan için aslında her dönemde geçerli olabilecek Allah'ın büyüklüğünü, azametini gösteren somut delil olarak takdim edilebilir.

¹⁵² *Kitâbu'l-'Ayn*, c. 7, s. 55-56

bereket getiren yer”dir.¹⁵³ İbn Cevzi (597/1201) kelime için “her büyüyen, çoğalan, zenginleşen şey, yaranın genişlemesi, artması, büyümesi” tanımlamalarını yapar.¹⁵⁴

Kelimenin yukarıdaki anlamına paralel olarak “temiz, hoş görünümlü, güzel bitkilerle donatılmış Ard” şeklinde açıklamalar öne çıkmaktadır.¹⁵⁵ Bu noktada (أَرِيضَةٌ) ifadesi ile bu alanlar vasıflandırılır.

Bitkinin güzel büyüyüp gelişebildiği araziye (أَرْضٌ أَرِيضَةٌ) denilir.¹⁵⁶ Ebû Hanife (150/767), bu ifadenin tanımında “bitkinin sevdiği, içinde gelişebildiği, nemli, verimli toprak” açıklamasını yapar. İmru’l Kays (m.540)’ın bir şiirinde geçen Ard kelimesi bu anlamdadır:

Geniş beldeler, verimli topraklar
gökyüzünden gelen bol yağmur suları ile
sulaniyor, daha güzel hale geliyorlar.¹⁵⁷

بِلَادٍ عَرِيضَةٍ وَ أَرْضٍ أَرِيضَةٍ
مَدَائِعُ غَيْسٍ فِي فِضَاءٍ عَرِيضٍ

Bu başlık altında kullanılan tamlamalar genellikle aşağıdaki gibi kullanılır:¹⁵⁸

Toprağı yumuşak, verimli Ard,

Bitki için filizlenmeye, büyümeye elverişli toprak, üretken toprak,

Toprağın münbit, ürün verir olması, verimliliği ve bu toprağın bitkisinin saf halde, bozulmamış olması,

Yeşilliği, otu bol Ard.

¹⁵³ Ebû Ubeyd, Kasım b. Sellam el-Herevî, *el-Ğaribu'l-Musannef*, Mektebetü Nizar Mustafa el-Bâz, Riyad 1418/1997, c. 1, s. 185

¹⁵⁴ İbn Cevzi, *el-Vücûh ve'n-Nezâir*, s. 167

¹⁵⁵ el-Cevherî, *Sihah*, c. 3, s. 1063

¹⁵⁶ er-Râğıb, *Müfredât*, s. 73

¹⁵⁷ Hasan es-Sendûbî, *Şerhu Dîvânü İmruu'l-Kays ve Yelîhi Ahbâru'l-Mürâkasati ve Eş'âruhum ve Ahbâru'n-Nevâbiği ve Âsâruhum fi'l-Câhiliyyeti ve Sadri'l-İslam*, Dâru İhyâi'l-Ulûm, Beyrut 1410/1990, s. 146; *Mekâyisü'l-Luğa*, c. 1, s. 80; *Lisânü'l-Arab*, c. 1, s. 61-63

¹⁵⁸ *Lisânü'l-Arab*, c. 1, s. 61-63

Ancak bu zikredilenlerin Ardın temel anlamı olmadığını söylemek durumundayız. Bunlar Ardı “toprak” kök anlamında değerlendirdiğimizde onun öne çıkan vasıflarını zikreden ifadelerdir: Temiz, yeşil, bitkinin yetişebildiği, bereketli, verimli, güzel görünümlü alandır.

(مكان أريض) “Hayır, iyilik, bereket getiren yer”e denilmiştir.¹⁵⁹ İbn Manzûr (مكان أريض) (أَرْضٌ أَرِيضَةٌ) denildiğini, “çeşit çeşit, birbirine uyumlu bitkileriyle güzel bir manzaraya sahip olan, düzlük, üzerinde rahatça oturulabilen, dolaşılabilen, çakır çukur olmayan, toprağı temiz ve münbit, hayır getireceği umulan yer” tariflerini kitâbına almıştır. Mechûl (قَدْ أَرْضٌ) (kad ürida) ifadesine, (زَكَتٌ) artarak, kuvvetlenerek büyümek, anlamını vermiştir. Konuyla ilgili olarak Ebû'n-Necm (ö.125/743), yeni yetişen bitkilerin, kaynakların dolup taşıdığı geniş, verimli bir vadideki bölgeden sitayişle bahseder.¹⁶⁰ İsm-i mensub olarak ya'nın şeddesi ile (أرضية) toprağa ait demektir. (محصولات أرضية) Toprak ürünleri demektir.¹⁶¹

Bolluk, bereket, yeşillik anlamlarında kelimenin fiil formu birinci babda (أَرْضُ), masdarı (أَرْضٌ) yerin çayırı çok olması, otun çoğalması demektir. (أَرْضَتِ الْأَرْضُ) yerde otun çoğalması, (أَرْضَتِ الْأَرْضُ أَوْ أَرْضَتْهَا) yeri çayırılı bulmak, ot ve yeşilliğini çok bulmak anlamındadır. (الأرضنة) el-ürdatü, çok ot demektir; öyle ki bir sene yetecek kadar nebatat veriminin alınması olarak tanımlanabilir.

“Hoş manzaralı, özünde nazif ve temiz olan, münbit yer” anlamında fiil formu beşinci babda (أَرْضُ), masdarı (سَحَابَةٌ) gibi (الأراضنة) gelir.” Manzarası güzel ve özel,

¹⁵⁹ Ebû Ubeyd Ahmed b. Muhammed el-Herevi, *el-Garibeyn fi'l-Kur'ân ve'l-Hadis*, thk. Ahmed Ferid el-Mezîdî, Mektebetü Nizar Mustafa el-Bâz, Riyad 1419/1999, s. 66

¹⁶⁰ Dörtlük şöyledir: (بَحْرٌ هِشَامٌ وَهُوَ ذُو فِرَاضٍ \ بَيْنَ فُرُوعِ النَّبَعَةِ الْعِضَانِ \ وَسَطَ بَطَاحِ مَكَّةَ الْإِرَاضِ \ فِي كُلِّ وَادٍ وَاسِعِ الْمَفَاضِ)

Lisânü'l-Arab, c. 1, s. 61-63

¹⁶¹ Muallim Naci, *Lugat-ı Naci*, s. 26

hayırlı ve münbit yere” (الأرض الأريضة) denir.¹⁶² (الأراضة) “Refah, bolluk bereket, hüsn-ü hal, rahat ve iyi yaşam” (الخصب و حسن الحال) anlamında kullanılır.¹⁶³

Tariflerden anlaşıldığı üzere Ard kelimesine sıfat olan bu alan, bir takım işlemlerden geçmiş, bakımı yapılmış, tesviyesi, bitki örtüsünün çeşitliliği ile özel bir kara parçası tasviri olarak karşımıza çıkmaktadır.

Günümüzde batıdaki Kur’ân çalışmalarından Brill’de; Ard/earth, deniz ve hava gibi seçkin karasal alan, arazi olarak tanımlanır. Toprak/Ard, Kur’ân’da insanla birlikte, mineraller, elementler de dahil olmak üzere bir çok şeyin kendisinden oluştuğu şeydir.¹⁶⁴

Sözlüklerde Ardın temel anlamını “toprak” olarak tesbit ettiğimizde insanla olan münasebetine, kullanım alanlarına göre Ardın tavsif edildiğini gözlemlemekteyiz. Ardın tesbit edilen bu ilk anlamından hareketle yeşillik (kuru olmayan, verimli karasal alan), bolluk, bereket gibi insanın hoşuna gidecek şeylerle vasıflandırılması anlamın kuvvet kazanması olarak değerlendirilebilir. İlaveten (أرض أريضة) ifadesinde Ardın hem kendisinin hem de nitelendirildiği şeyin aynı kökle ifade edilmesi anlamı kuvvetlendirmenin yanında, toprağın sıfatlandırıldığı şey ile iç içe olduğunu kanaatini uyandırır. Toprak her ne kadar insana ya da semaya nisbetle aşağıda olsa da bir çok alanda baskın, etkin bir varlık olarak karşımıza çıkmaktadır.

1.2.2. Ağaç kurdu anlamında ARD

Karıncaya benzeyen, ağaç ya da tahta yiyen, ilkbaharda ortaya çıkan beyaz renkte kurtçuk. (الأرضة) Bu hayvan (شحمة الأرض) diye de maruftur.¹⁶⁵ Ağaç kurdu (

¹⁶² *Kâmûsu'l-Muhît*, s. 636; Mütercim Asım Efendi, *Kâmus Tercümesi* (el-Okyânûsü'l-basît fi tercemeti'l-Kâmûsi'l-muhît), Matbaatü'l-Osmaniyye, İstanbul 1889, c. 2, s. 410; Tâcü'l-Arûs, c. 18, s. 228

¹⁶³ *Lisânü'l-Arab*, c. 1, s. 61-63

¹⁶⁴ Jane Dammen McAuliffe, *Encyclopaedia of the Qur'an*, Boston 2002, c. 2, s. 2,

¹⁶⁵ *Kitâbu'l-'Ayn*, c. 7, s. 55-56

(الأرضة) ağacı yiyince o ağaç ya da tahta (مأ روضة) adını alır. Burada mechûl fiil formu¹⁶⁶ kullanılarak (أرضت الخشبة) şeklinde söylenilegelmiştir. Bu fiilin masdarı (أرض) dur.¹⁶⁷ Vankulu, bu hayvan hakkında kısa bilgi verirken şöyle der: Ağaç kurdu (الأرض) ağacın içinde ortaya çıkar, böylelikle o “kurt düşmüş ağaç” (المأ روضة) adını alır.¹⁶⁸ Böcek tarafından yenen ahşaba (خشب مأروض) denir.¹⁶⁹

Zebîdî (1205/1791) bu hayvancığı şöyle tarif eder: “Odunun yanında başka şeylere de zarar verir, gövdesi beyaz, kafası siyah, kanatları olmayan canlıdır. Toprağın içine dalar, kendine balçıktan yuva yapar.” denilmiştir ki; O, Süleyman (as) ın asasını yiyen canlıdır. Cinler de bunun karşılığında ona balçıktan ev yapmayı öğrettiler. Ard ifadesini kullanarak hocalardan biri diğerine mecâzen şöyle demiştir: Sanki kitaplarımı (الأرضة) gibi yedim. (أكلت كُنْبِي كَأَنِّي أَرْضَةٌ)¹⁷⁰ Kitaplara zarar veren kitap kurdu da bu gruptandır.

Lisânül Arab’da Ebû Hanife (ö. 150/767)’den naklen, bu küçük hayvanın (الأرضة) iki çeşidinin olduğu, birisinin büyük toz zerresi kadar olduğu, özellikle ahşaba zarar verdiği, diğer türünün ise büyük karıncaya benzer, kanatlı ve ayaklı olduğu, bunun taze hurma dışında bitki ve tahta cinsinden her şeye zarar verdiği anlatılır.¹⁷¹ (الأرضة) cemisi (أرض) dır. Çoğunlukla sıcak bölgelerde yaşayan bir canlı olduğu ifade edilir. Ahşabı aşındırır, kemirir.¹⁷² Tahtaya, oduna, ağaca, mobilyaya zarar verir. Evlerde, kütüphanelerde de bulunur. Malzemeyi kemirip deler. Rutubeti sever, kemirdiği yerde ufalanmış sarımsı atıklar bulunur. Koloni halinde yaşarlar. Louis Ma’luf her ne kadar

¹⁶⁶ İbn Manzûr fiilin malum (أرض) halinin de aynı anlamda olduğunu ifade eder.

¹⁶⁷ *Sihah*, c. 3, s. 1063

¹⁶⁸ *Vankulu*, s. 605

¹⁶⁹ *Kamus Tercümesi*, c. 2, s. 410

¹⁷⁰ *Tâcü'l-Arûs*, c. 18, s. 227

¹⁷¹ *Lisânü'l-Arab*, c. 1, s. 61-63; *Tâcü'l-Arûs*, c. 18, s. 223

¹⁷² Louis Ma’luf, *el-Müncid*, s. 8

kendi döneminde sıcak bölgelerde yaşadıklarını söylese de günümüzde bu hayvancığın ılıman ve rutubetli yerleri sevdiği tesbit edilmiştir.¹⁷³ Ağaç kurdu, kitap kurdu gibi hayvancıklar yediği şeyi kum ve toprak gibi ufaladığından bu kökle anılmış olabilir. Bu ufaltılar Arda düşer, görüntüsü Ardı andırır, Ard insan veya semaya göre aşağıdadır.

I.2.3. Alt, her şeyin yere bakan kısmı anlamında ARD

Sıhah'ta, Ard tanımlamasında ilk sırada bu anlam geçmektedir. Kelimeyi “Her alçakta olan, yön olarak aşağı bakan şey” olarak tarif eder.¹⁷⁴ İbn Cevzi “her aşağıda olan şey” tanımını verir.¹⁷⁵ Göğün, yukarının mukabili; yer, aşağı anlamlarına da gelen Ard, atın Arda bakan kısımlarına verilen bir isim olmuştur. Ard ile bir nesnenin en aşağı kısmı, sema ile de bir nesnenin en yukarı kısmı kastedilir. Bu anlamda şiirde şöyle zikredilir:

Bir yüzü parlak kumaş gibi, üstü suya
kanmış, bereketli, hoş; altı ise verimsiz, kıraç
arazi sanki.¹⁷⁶

و أَحْمَرَ كَمَا لَدِّيَّاجَ أَمَا سَمَاؤُهُ
فَرِيًّا وَأَمَا أَرْضُهُ فَمُحُولُ

Atın karnı büyüyünce mecâzi olarak (فَرَسٌ بَعِيدٌ مَا بَيْنَ أَرْضِهِ وَ سَمَائِهِ) söylenilir.¹⁷⁷ Ayakkabının, sandaletin yere değen bölümüne (أَرْضُ اللَّعْلِ)¹⁷⁸, insanın dizinden aşağı kısmına (أَرْضُ الْإِنْسَانِ) denilir.¹⁷⁹ Her nesnenin alt kısmı yine yön olarak Ardı nitelemiştir. İnsan ya da semaya nisbetle aşağıda olan Ardı çağrıştırmaktadır.

¹⁷³ https://tr.wikipedia.org/wiki/Tahta_kurdu Erişim tarihi: 14.02.2016, 15:38

¹⁷⁴ *Sıhah*, c. 3, s. 1063 Ancak kitâbın Vankulu şerhinde Ard kelimesinin açıklamasında ilk tanımlama “yer, zemin manasına” şeklinde geçmektedir. *Vankulu*, s. 605; *el-Kâmûsu'l-Muhît*, s. 636

¹⁷⁵ İbn Cevzi, *el-Vücûh ve'n-Nezâir*, s. 167

¹⁷⁶ *Mekâyîsi'l-Luğa*, c. 1, s. 80; *Müfredât*, s. 73

¹⁷⁷ *Tâcü'l-Arûs*, c. 18, s. 231

¹⁷⁸ *Lisânü'l-Arab*, c. 1, s. 61-63; Louis Ma'luf, *el-Müncid*, s. 8

¹⁷⁹ *Lisânü'l-Arab*, c. 1, s. 61-63

I.2.4. Toynak anlamında ARD

Hayvanın tırnağına, toynağına (الأَرْض) denir. (وَلَمْ يُقَلِّبْ أَرْضَهَا الْبَيْطَارُ) “Baytar hayvanın tırnağını çevirmedi” ifadesinde kullanılmıştır.¹⁸⁰ Cevherî (394/1003), bu beyti örnek verirken hayvanın ayağının altı olarak tanımlamıştır. Fîrûzâbâdî(817/1415)’nin kelime ile ilgili tercih ettiği ilk tanımlama budur: Aşağı, alt.¹⁸¹ Ard devenin ya da binek hayvanının yere değen kısımları dahil olmak üzere ayakları demektir. Eğer bu kısmı kuvvetli olursa o hayvana (بَعِيرٌ شَدِيدُ الْأَرْضِ) denilir.¹⁸² Hayvanın ayaklarının Arda değdiği yer bu kökle anlatılmıştır.

I.2.5. Kalın kilim anlamında ARD

Koyun ya da deve yününden yapılan, yere serilen genişçe yaygı, yün döşemeye (الإَرْض) denir.¹⁸³ (فَشْرَبُوا حَتَّى ارِاضُوا أَيْ نَامُوا عَلَى الْإِرَاضِ وَ هُوَ الْبِسَاطُ) cümlesinde “yere serilen yaygı” anlamında kullanılmıştır.¹⁸⁴ Şiirde kendilerinden geçene kadar içtiler, olarak anlayabiliriz.

Nüzul döneminde Araplar (Maide 5/112, Nahl 16/80, Kehf 18/31; Sebe 34/13, Mümin 40/13-16; Zuhuf 43/33, 34, 71; Rahman 55/54, Vakıa 56/17-23, İnsan 76/12-21) ayetlerinden anlaşıldığı kadarıyla hayvanların yünleri, tüyleri veya kıllarından kendilerine ev eşyası ve sergi yaparlardı. Kullandıkları eşyalar arasında minderler, koltuklar, yastıklar, sedirler, sofralar vb. bulunmaktadır.¹⁸⁵ Kalın kilim Arda

¹⁸⁰ *Kitâbu'l-'Ayn*, c. 7, s. 55-56

¹⁸¹ *Sihah*, c. 3, s. 1063 Vankulunda ise hayvanın “ayaklarının altı” anlamında açıklama vardır. *Vankulu*, s. 605; *Kâmûsu'l-Muhît*, s. 636; *Kamus Tercümesi*, c. 2, s. 410

¹⁸² *Lisânü'l-Arab*, c. 1, s. 61-63; *Tâcü'l-Arûs*, c. 18, s. 226

¹⁸³ *Sihah*, c. 3, s. 1063; *Mekâyisi'l-Luğa*, c. 1, s. 79; *Tâcü'l-Arûs*, c. 18, s. 229

¹⁸⁴ Ebû Ubeyd, *el-Garibeyn fi'l-Kur'ân ve'l-Hadis*, s. 66

¹⁸⁵ Derveze, *Kur'ân'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı*, c. 1, s. 95, 96

serilebildiği için bu adla çağrıştırılmıştır. Ardın üzerinde yayılıp, özel bir amaç için kullanılabilen eşyaya isim olarak verilmiştir.

I.2.6. Mütevazi, hayırsever kişi anlamında ARD

“İyi huylu, hayır sahibi, hayırsever, mütevazi kişi”yi vasıflandırırken (رَجُلٌ أَرِيضٌ) Ard kökü kullanılmıştır. Bir başka deyişle, günlük dilde, “yaptığı işin hakkını veren, yaptığı işten hayır anlamında ses getiren” tarzında vasıflandırılabilir türden insandır. İyi insan, bir iş yapılacaksa onu en iyi yapacak olan kişi, diye de tarif edilebilir. Bu durumda şöyle denilir: (هُوَ أَرَضُهُمْ أَنْ يَفْعَلَ ذَلِكَ)¹⁸⁶

Hayra mütemayil, iyi niyetli insanlara; verimli, güzel görünümlü, göze ve gönle hoş gelen arazilere (أَرْضٌ أَرِيضَةٌ) benzetilerek (رَجُلٌ أَرِيضٌ لِلْخَيْرِ) denilir.¹⁸⁷ Çocuk doğuran kadın, yaşını almış ana da (الْأَرْضِ) a benzetilerek (إِمْرَأَةٌ عَرِيضَةٌ أَرِيضَةٌ) şeklinde vasıflanır.¹⁸⁸

(مِنْ اطَاعَنِى كُنْتُ لَهُ أَرْضًا) cümlesinde de Arddan kasıt tevazudur.¹⁸⁹ Ard alçakgönüllüğü temsil eder nitelikte olduğundan mütevazi olan, dikbaşlı olmayanlar da Ard kökü ile anlatılmıştır. Burada “alt, aşağı” anlamında kinaye olarak Ard kökü “mütevazi, iyi insan” anlamında mecazen ele alınmıştır.

¹⁸⁶ *Ğarîbu'l-Musannef*, c. 1, s. 185; *Sihah*, c. 3, s. 1063; *Lisânü'l-Arab*, c. 1, s. 61-63 (أَرْضٌ) Burada “pek yerinde, ta kendisi!” anlamındadır.

¹⁸⁷ *Mekâyîsi'l-Luğa*, c. 1, s. 80

¹⁸⁸ *Lisânü'l-Arab*, c. 1, s. 61-63

¹⁸⁹ Cârullah Ebû'l-Kasım Mahmud b. Ömer ez-Zemahşeri, *Esâsü'l-Belâğa*, thk. Muhammed Basil Uyûn es-Sûd, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1419/1998, c. 1, s. 25

I.2.7. Nezle hastalığı anlamında ARD

Nezle olmaya (الأَرْض) denir. (اَرْضَ) (ürida) mechûl olarak ifade edilir. Nezle olana da (مَارُوض) denir.¹⁹⁰ Cevherî, if'âl babında (أَرْضَهُ اللهُ) kalıbını kullanarak üşütmek, soğuk almak anlamını vermiştir.¹⁹¹ Zükam hastalığına (الأَرْض) denilir.¹⁹² Daha çok başı ve göğsü etkileyen, burun ve gözlerin akması şeklinde belirti gösteren hastalık Lisânü'l-Arab'ta geçen bir şiirde şöyle tanımlanmaktadır:

Hastalık öyle bir yakaladı ki baş ve vücudun ... أَنْتَ أَرْضٌ بِهِ وَتَحَيَّلْتُ ...
çoğu ağrıyarak akşama ulaştı.¹⁹³ فَأَمْسَى لِمَا فِي الصَّدْرِ وَالرَّأْسِ شَاكِيَا

Ardın aşağıda, altta olmasından kinaye ile hastanın burun ve göz akmasının aşağı doğru olması, ayakta duramaz halde kendini aşağı bırakması, ayrıca Ardın ağırlığı, doluluğundan mütevellit başağrısı, göğsün dolu ve hırıltılı olması şeklinde tasavvur edilebilir.

I.2.8. Yaradan iltihap akması anlamında ARD

(اَرْضَ - يَأْرُضُ - أَرْضًا) Sülasi dördüncü bapta “yara veya çıbanın kabarcığının patlaması ve içinden irin çıkması” anlamındadır.¹⁹⁴ Ard üzerindeki ontolojik, fiziksel hareketler, akıntılar, volkanların patlaması, kaynakların fişkırması, nehirlerin akması gibi yer kabuğu hareketlilikleri yahut da tüm bunların yerçekiminden mütevellit aşağıya doğru akması, düşmesi bu anlamda yorumlanabilir.

¹⁹⁰ *Kitâbu'l-'Ayn*, c. 7, s. 55-56

¹⁹¹ *Sihah*, c. 3, s. 1063

¹⁹² Ebû Ubeyd, *el-Garibeyn*, s. 66

¹⁹³ *Lisânü'l-Arab*, c. 1, s. 61-63

¹⁹⁴ *Sihah*, c. 3, s. 1063; *Lisânü'l-Arab*, c. 1, s. 61-63;

I.2.9. Sarsılma, titreme anlamında ARD

Titreme hali, nöbet geçirme, silkinmeye (الأَرْض) denir.¹⁹⁵ İbn Fâris (395/1004), (بَفْلَانِ اَرْضُ) kalıbının bu manada kullanıldığını ifade eder. Zû'r-rumme (117/375), avını heyecanla bekleyen avcının durumunu şiir yoluyla şöyle anlatır:

Avcı etraftan gelen ufak titremelere,
kımıldayışlara kulak kesildi.

أَدَا تَوَجَّسَ رِكْزاً مِنْ سَنَابِكِهَا
أَوْ كَانَ صَاحِبِ اَرْضٍ أَوْ بِهِ الْمُؤْمُ

Bu anlamda İbn Abbas (أ زَلَزَلْتِ اَلْأَرْضُ أَمْ بِي اَرْضُ ؟) sözüyle yeryüzünün sarsılmasını, zelzeleyi açıklamıştır.¹⁹⁶ İbn Abbas, sarsıntının mahiyetini, niteliğini sormuş olabilir. Kelimenin sözlükteki sarsılma, titreme anlamı; Ardın depremi meşhur, bilinen bir şey olduğu, derin tesirler bıraktığı için zelzele, deprem ve her türlü sarsıntı bu kökle birlikte ifade edilmiştir. Hareket varlığın, hayatîyetin belirtilerindedir. Dünya dahi hareket halindedir, sürekli dönmektedir. Ayrıca toprağın her bir zerresinin birbirinden etkilenmesi sebebiyle, hareket, titreme halinde olmasından kinaye “zıkr-i cüz irade-i küll” kabilinden (ارض) kökünün kullanıldığı düşüncesi de akıldan uzak değildir.

I.2.10. Hareket bozukluğu hastalığı anlamında ARD

Lugatçiler, bu hastalığı tanımlarken; cin ya da yer ehlinden (insan ya da başka bir canlı türü olabilir) birinden bir hanel (zarar, etki) gelmesi sonucu kontrolsüz baş ve gövdeyi oynatma belirtisi gösterme durumu, bu rahatsızlığa tutulana da (المَأْرُوض) denilir. Bu anlamda fiil formu mechûl (اَرْضَ) (ürida) kullanılır.¹⁹⁷ Bu hastalık

¹⁹⁵ *Kitâbu'l-'Ayn*, c. 7, s. 55-56; *Sihah*, c. 3, s. 1063; *Kâmûsu'l-Muhît*, s. 636

¹⁹⁶ *Sihah*, c. 3, s. 1063; *Mekâyisi'l-Luğa*, c. 1, s. 80; *Lisânü'l-Arab*, c. 1, s. 61-63 İbn Abbas'ın sözü: İbn Esir, Nihaye, 1/39; İbnü'l-Cevzi, *Garibu'l-Hadis*, 1/19 den alınmıştır

¹⁹⁷ *Sihah*, c. 3, s. 1063; *Lisânü'l-Arab*, c. 1, s. 61-63

günümüzde “Parkinson” olarak isimlendirilen ya da sözü edilen belirtileri taşıyan başka bir rahatsızlık türü olabilir. Arddaki hafif ya da şiddetli, düzensiz titreme deprem olarak bilindiğinden, bu hastalık Arda'nın bu haline benzetilmiş olabilir. Burada da mecaz, kinaye ve teşbih kullanılmıştır.

I.2.11. Hurma fidesinin kök salması anlamında ARD

Kısa hurma fidesine (فَسِيلٌ مُسْتَأْرَضٌ), yeraltında kök salıp biraz büyüdüğünde (وَدِيَّةٌ مُسْتَأْرَضَةٌ), iyice büyüüp ağaç olunca gövdesinde biten bitkiye (رَاكِبٌ) denilir.¹⁹⁸ Bitkilerin Ardda kök salıp, Ard ile içiçe olmaları, Arddan beslenmeleri bu kelime ile anlatılmış olabilir.

I.2.12. Bitkinin biçilecek hale gelmesi anlamında ARD

Mezid (تَفَعَّلَ) babında (تَأْرَضَ النَّبْتُ) ifadesi bu anlamda kullanılır.¹⁹⁹ Bitkinin yerde kök salıp, yukarıda çoğalması ve büyümesine, biçilecek hale gelmesine (تَأْرَضَ النَّبْتُ) denilir.²⁰⁰

Ne yumuşak topraklar vardı bahar görmedi. Ne baharlar geldi otu biçecek olan kişi, çorak toprakla karşı karşıya kaldı, verim alamadı.

وهم الخُوم إذا الربيعُ تجنَّبْتُ ...
وهم الربيعُ إذا المورَّضُ اجْدَبَا

Zebîdî (1205/1791) yukarıdaki şiire ek olarak şunu da nakletmiştir: (وهم الجبال إذا) Nice dağlar vardır ki, yumuşak huylu insanlar kendilerini oralara taşımışlar ve aklını yitirmişlerdir.²⁰¹ Bitkinin Ardda kök salması, etkileşimde olduğu toprağın yapısına göre şekillenmesi, uyum sağlayamadığında kuruması, gelişmemesi mecazi

¹⁹⁸ *Sıhah*, c. 3, s. 1063

¹⁹⁹ *Sıhah*, c. 3, s. 1063, *Mekâyisi'l-Luğa*, c. 1, s. 80

²⁰⁰ *Müfredât*, s. 73; *Lisânü'l-Arab*, c. 1, s. 61-63

²⁰¹ *Tâcü'l-Arûs*, c. 18, s. 229

olarak ifade edilir. Bir çok canlı gibi bitkinin hayat unsurlarından biri de topraktır, Arddır, Ard ile bağlantı halindedir, Arddan kayıtsız kalamaz.

I.2.13. Semiz, besili anlamında ARD

Kimi yerlerde tamlama olarak (شَيْءٌ عَرِيضٌ أَرِيضٌ), bazen de tek başına (أَرِيضٌ) (تَأْرَضَ الْجَدَى) Oğlak, semiz oğlak) kullanıldığında bu anlama gelmektedir.²⁰² Oğlak, yerdeki bitkilerden otladı ve otlaya otlaya (جَدَى أَرِيضٌ) semiz oğlak) halini aldı.²⁰³ İbn Berrî (ö. 582/1187) şöyle bir şiir okur:²⁰⁴

Semiz bir oğlak etrafı engebeli bir arazide geceledi.
Tilkilerin karınlarını ve bizi doyurdu (sulayarak
geceledi.)

عَرِيضٌ أَرِيضٌ بَاتَ يَبْعُرُ حَوْلَهُ
وَبَاتَ يُسَقِّئِنَا بَطُونِ الثَّعَالِبِ

Bu tanım Ardın bir çok açıdan mamur etmesi, ondurma tarafına dikkat çekildiği düşüncesini uyandırır.

I.2.14. Acele etmemek, ağır davranmak anlamında ARD

Sıhah'ta geçen bir şiirde “oyalanmak” anlamında (تَأْرَضَ) kelimesi kullanılmıştır.²⁰⁵ Şiir İbn Fâris (395/1004)'in lugatında da geçmekte, şairini Benî Sa'd'den birisi olarak vasıflandırıp, son satırındaki (عَجَلَانِ) ifadesi yerine (مَالَتَاتِ) ibaresi ile nakletmektedir. Şiir şöyledir:²⁰⁶

Uykudaki kişiyi kalkması için uyandırdım. Uyku
gözlerinden akarken avuçlarıyla gözlerini ovuşturuyordu.

وَصَاحِبِ نَبَّهْتُهُ لِيَنْهَضَنَا

²⁰² *Sıhah*, c. 3, s. 1063

²⁰³ *Müfredât*, s. 73

²⁰⁴ *Tâcû'l-Arûs*, c. 18, s. 228

²⁰⁵ *Sıhah*, c. 3, s. 1063

²⁰⁶ İbn Fâris'te geçen bu anlam, Ard kelimesi ile ilgili kullandığı son anlamdır. Kelimenin ilk anlamı olarak ise “her alçakta olan şey, yer, aşağı” anlamını söylemiştir. *Mekâyisi'l-Luğa*, c. 1, s. 80; *Tâcû'l-Arûs*, c. 18, s. 230

Fazla oyalanmadan çabucak kalktı.

اذا الكرى في عينه تمضمضاً
يمسح بالكفين وجهاً أبيضاً
فقام عجلان و ما تأرضاً

Bir yerde uzun süre kalmak, eğlenmek (beklemek, yavaşlamak), oraya yerleşmek (تَأْرَضَ فُلَانٌ بِأَلْمَكَانِ , استأرض بالمكان), acele etmemek, beklemek, ağır davranmak, vakit kazanmaya çalışmak gibi anlamları içerir:

Cismi yanındaki ile otururken, kalbi sabah erkenden yola çıkan yolcu ile birlikteydi.²⁰⁷

مُقِيمٌ مَعَ الْحَيِّ الْمَقِيمِ وَقَلْبُهُ
مَعَ الرَّاحِلِ الْغَادِي الَّذِي مَا تَأْرَضَا

Konaklamak, geçici olarak kalmak anlamı Ard kökü ile ifade edilmiştir. (التَّأْرِيضُ فِي الْمَنْزِلِ – تَرَكْتُ الْحَيَّ يَتَأْرَضُونَ لِلْمَنْزِلِ : اى يَرْتَادُونَ بَلَدًا يَنْزِلُونَهُ). Tam tersine bir yerde kalmak, yerleşmek, (تَأْرَضَ بِالْمَكَانِ , استأرض به: اقام و ألبث و قيل : تمكَّن) ikamet etmek anlamı da verilmiştir.²⁰⁸ Burada Ardın “yere bağlı kalmak” anlamı havidir. Arddan verim almak için acele etmeme, teenni anlamında da düşünülebilir.

I.2.15. Mukavemet göstermek anlamında ARD

Buraya kadar Ardın “toprak, toynak, ağaç kurdu, her şeyin yere bakan kısmı” gibi somut anlamları zikredildi. Bundan sonraki birkaç başlık altında Ardın soyut anlamları ele alınmıştır. Mezid (تَفَعَّلَ) babında “filan bana mukavemet göstermeye,

²⁰⁷ *Lisânü'l-Arab*, c. 1, s. 61-63; Emil Bedi' Ya'kûb, *el-Mu'cemü'l Mufasssal fî Şevâhidi'l-Luġati'l-Arabiyye*, Darü'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut Bu beyit muhadram şairlerden, sahabi Nabiġa el-Ca'dî'ye (65/685) aittir. Divan'ında s. 221'de bulunmaktadır. Tüccar, Zülfikâr, “Nabiġa el-Ca'dî”, *DİA*, c. 32, s. 260; Tâcü'l-Arûs (اِرْضَ) maddesinde bu beyti almıştır. 1417/1996, c. 4, s. 132

²⁰⁸ *Tâcü'l-Arûs*, c. 18, s. 229, 231

kastetmeye geldi” anlamında cümlede kullanılır. (جاء فُلَانٌ يَتَأْرَضُ اليَ)²⁰⁹ Lugat ve nahiv alimi İbn Berrî (582/1187), kelimenin bu anlamının geçtiği bir şiirde şöyle demiştir:

Kötü huylu kişi, acıkmış ve susamış develerin kendi halinde dinlendikleri yerde birikmiş olan sudan faydalanmalarına engel olarak onlara zarar verdi.²¹⁰

فَبِحَ الحُطَيْبَةُ مِنْ مُنَاخِ مَطِيَّةٍ ..
عَوْجَاءِ سَائِمَةٍ تَأْرَضُ لِلْقَرَى

Bir sonraki başlıkla birlikte değerlendirildiğinde Ard kökü harf-i cerle anlam değişikliğine uğramıştır. Ardın barındırdığı unsurları ile insanı zora sokan ya da toprağın insanı zorlayan tarafı düşünülerek söylenmiş olabilir. Netice itibarıyla bu da direnç göstermesi bakımından Ardlı olan insan için bir katkıdır. (عرض) köküne benzerliğinden “karşı koymak, itiraz etmek, direnç göstermek” anlamını muhtevindir.

I.2.16. İtaat etmek, af dilemek anlamında ARD

İstedi, yalvardı anlamında (تَأْرَضُ لى: تَضَرَّع) söylenir.²¹¹ Yalvarma, niyaz etme boyun eğmekle birlikte olur. Kibirli bir şekilde değil, mütevazı, itaatkar bir pozisyonda af dilenir. Öte yandan bir önceki başlık ile anlam bakımından zıtlığın ortaya çıkması; yine Ardın zıt mekanları (düzlük-engebelilik, verimli-çorak, dağ-ova gibi) kastedilerek başkaldırı ve itaat anlamlarını almış olabilir.

I.2.17. Zemmetmek, kınamak anlamında ARD

“Sana bir iş yok, sen yapamazsın, bu iş sana göre değil, senin yapabileceğin iş değil!” anlamında kalıpsal bir ifadede kullanılır. (لا أَرْضَ لَكَ) anlamında (لا أَرْضَ لَكَ)

²⁰⁹ *Sıhah*, c. 3, s. 1063 Cevherînin ibareyi açıklarken kullandığı (يَتَضَرَّعُ وَيَتَعَرَّضُ) ifadelerinden çıkardığımız sonuca göre iki zıt anlamı (ilgilenmek, itaat etmek/karşı çıkmak) bünyesinde barındıran kelimelerden (تَعَرَّضُ) ifadesinden olumsuz anlam vermeyi uygun gördük.

²¹⁰ *Lisânü'l-Arab*, c. 1, s. 61-63; *Tâcü'l-Arûs*, c. 18, s. 230

²¹¹ *Tâcü'l-Arûs*, c. 18, s. 231

şeklinde hitab edilir.²¹² (لا اَمَّ لَكَ) “Senin aslın faslın yok, senden bir iş çıkmaz” anlamında (لا اَرْضَ لَكَ) denilir.²¹³ Bu ifadelerden maksat, karalama, yerme, itibarını zedeleme, azarlama, küçük düşürmedir.²¹⁴ Bazı durumlarda hırslandırmak için de söylenebilir. Ard kelimesinin övgü için söylenildiği gibi yergi maksadıyla da söylenildiği görülmekte. Kelime burada yine birbirine zıt iki anlamı taşımıştır.

I.2.18. Sözü pürüzlerden arındırıp düzgün söylemek anlamında ARD

Hazırlıklı, düzgün, biraz da edebi konuşmaya (تَفْعِيل) babında (اَرْضُ الْكَلَامِ) denir.²¹⁵ Karşısındakinin anlayacağı tarzda konuşmak için yapılan hazırlık ya da ortamına göre konuşmak olabilir. Hazırlıklı, sistemli, ölçülü yapılan her iş ve söz, burada kelimenin anlam alanına girebilir. Ya da “bir şey için yapılan ön hazırlık” olarak tanımlayabiliriz. Ardın temel anlamına uzak olsa da kendisinin imar edilmeye, şekil verilmeye uygun olması özelliğinden kinaye olarak bu anlam verilmiş olabilir.

“Ön hazırlık” anlamında ele aldığımızda geceden oruca niyet edip hazırlanmak anlamında mezid (تَفْعِيل) babında (التَّأْرِيضُ) bu anlamda kullanılmıştır. Hadiste buyurulduğu üzere (لا صِيَامَ لِمَنْ لَمْ يُؤْرَضْهُ مِنَ اللَّيْلِ) “Geceden niyet etmeden oruç olmaz.” Hadiste başka rivayette (يُؤْرَضُهُ) olarak da nakledilmiştir.²¹⁶

²¹² *Vankulu*, s. 605

²¹³ *Lisânü'l-Arab*, c. 1, s. 61-63

²¹⁴ *Kamus Tercümesi*, c. 2, s. 410

²¹⁵ *Lisânü'l-Arab*, c. 1, s. 61-63; Ebû Ubeyd, *el-Garibeyn*, s. 66

²¹⁶ *Kâmûsu'l-Muhît*, s. 636; *Tâcü'l-Arûs*, c. 18, s. 229. Zemahşeri, *el-Fâik fî Garibi'l-Hadis*, thk. Ali Muhammed El-Bicavi, Muhammed Ebû'l-Fadl İbrahim, İsa el-Bâbi el-Halebi, Kahire 1971, c. 1, s. 35; İbnü'l-Esir Meccüddin el-Mübarek b. Muhammed el-Cezeri, *en-Nihaye fî Garibi'l-Hadis*, thk. Ahmed b. Muhammed el-Harrat, Katar tsz., c. 9, s. 4389

I.2.19. İslah etmek, onarmak anlamında ARD

Tulumun ıslahı maksadıyla içine süt, su, yağ ya da buna benzer bir şeyler koymaya (التَّأْرِيسُ) denir.²¹⁷ Bir şeye iyi gelsin, faydası olsun diye yapılır. Ard ise bazı durumlarda ilaç ya da arındırıcı olarak kullanılabildiğinden mecaz olarak bu anlamı içerebilir.

I.2.20. Yerkabuğu, yeryüzü anlamında ARD

Üzerinde bulunduğumuz, yaşadığımız yeryüzü, yer kabuğu, yer yüzeyi demektir.²¹⁸ İmru'l Kays'ın (m.540) divanında şöyle bir beyite rastlamaktayız:²¹⁹

Yeryüzü sözünü yerine getirme, vefakarlık ve sabır bakımından onun gibi bir genci üzerinde taşımadı.

عليها فَنَّى لَمْ تُحْمِلِ الْاَرْضُ مَثْلَهُ
أَبْرًا مِثْلًا قِيٍّ وَ اَوْفَى وَ اصْبِرَ

Soygunculuğu ile tanınan şair Şenfere, bir şiirinde şöyle der:²²⁰

"Başın için (söylüyorum ki), insan aklını kullandığı sürece, ister arzuladığı şeye gitsin, ister sevmediği bir şeyden kaçsın, insana yer yüzünde hiçbir sıkıntı ulaşmaz"

لعمرك ما بالارض ضيق على امرئ
سرى راغبا او راهبا و هو يعقل

Muallaka şairlerinden Antere (m.614), İran imparatoru Enûşirevan'ı (m.579) övmek için yazdığı şiirinde şu beyti söylüyor:²²¹

O, yeryüzünde imam olduğu halde "bütün yeryüzü kralları, dünyanın her tarafından yüzlerini ona çevirir (ona gelir)ler"

نصلى نحوه من كل فج
ملوك الارض وهو لها امام

²¹⁷ *el-Kâmûsu 'l-Muhît*, s. 636

²¹⁸ *Mekâyisi 'l-Luğa*, c. 1, s. 80; *Lisânü 'l-Arab*, c. 1, s. 61-63; *Tâcü 'l-Arûs*, c. 18, s. 223

²¹⁹ İmru'l-Kays b. Hacer b. el-Haris el-Kindî, *Dîvânü İmrul Kays*, şrh. Abdurrahman el-Mustâvî, Daru'l-Ma'rife, Beyrut 1425/2004, s.95

²²⁰ İzutsu, Toshihiko, *Kur'an'da Allah ve İnsan*, s. 61.

²²¹ İzutsu, Toshihiko, *Kur'an'da Allah ve İnsan*, s. 141.

Cahiliye çağında Haniflerden olarak zikredilen, bi'setten beş yıl önce ölen Zeyd b. Amr b. Nüfeyl (m. 606)²²² bir şiirinde şöyle söylemiştir:²²³

اسلمت وجهي لمن اسلمت/ له الارض تحمل صخرًا ثقالا /
واسلمت وجهي لمن اسلمت/ له المزن تحمل عذبا زلالا
“Kendimi ağır kayaları taşıyan Ardın teslim /
olduğu varlığa teslim ettim. Kendimi tatlı saf sular taşıyan bulutların teslim olduğu varlığa teslim ettim.”

I.2.21. Garib anlamında ARD

(اِبْنُ الْاَرْضِ) Yabancı, memleketinden uzakta, yolcu kişi için kullanılan bir ifadedir.²²⁴

Sonradan, tanımadığımız bir kişi azık
ümidiyle yanımıza geldi

أَتَانَا اِبْنُ اَرْضٍ يَبْتَغِي الرَّادَ بَعْدَمَا

(اَتَانَا اِبْنُ اَرْضٍ) Anne ve babasını kimsenin bilmediği, garib kişi olarak da tanımlanır.²²⁵

Belli bir vatani olmayan olsa da uzaklarda olan, bulunduğu yere bağlılığı olmayan olarak nitelenebilir.

I.2.22. Yer, bölge isimlerinde tamlama olan ARD

Ardın bir anlamı da (اَرْضِ كِنَعَانَ , اَرْضِ فِلَسْطِينَ , اَرْضِ مَقْدَسِ) de olduğu gibi memleket, yurt, mensup olunan topraklardır.²²⁶

(اَرْضُ نُوْحٍ) Bahreyn’de bir köy²²⁷

²²² Kuzgun, Şaban, “HaniF”, *DİA*, İstanbul 1997, c. 16, s. 38

²²³ Muhammed b. İshak, *Siretü İbn İshak*, c. 1, s. 117

²²⁴ *Mekâyisi 'l-Luğa*, c. 1, s. 80; Zemahşeri, *Esâsü 'l-Belâğa*, c. 1, s. 24

²²⁵ Louis Ma'luf, *el-Müncid*, s. 8

²²⁶ Muallim Naci, *Lugat-ı Naci*, s. 26

²²⁷ *el-Kâmûsu 'l-Muhît*, s. 636; Şihabüddin Ebî Abdillâh Yakut b. Abdullâh el-Hamevi er-Rûmî el-Bağdâdî, *Mu'cemü 'l-Bıldân*, Dâru Sâdır, Beyrut 1397/1977, c. 1, s. 152

(ارضِ جَمِيرِ) Yemen’de MÖ.115-MS.525 arasında yaşamış Himyerilerin bulunduğu bölge.²²⁸

Himyer yurduna sefer etmeyi istese de Bizans tarafına hızlıca yöneldi

ولو شاء كان الغزوة من أرضِ جَمِيرِ
ولكنه عمداً الى الروم أنفرا

Bu şekilde bir çok mevkide insanların yaşamış olduğu toprak parçasına genel olarak verilen bir ön ad olarak kullanılmıştır.

I.2.23. Belirli bir mevki anlamında ARD

(أَرِيضٌ – يَرِيضٌ – بَرِيضٌ) Belde ya da vadiye denir.²²⁹ Aşağıdaki örnekteki gibi iki farklı şekilde yazılıp aynı şeyin kastedildiği durumlar nitekim mevcuttur:²³⁰ (يَلْمَلُمٌ – أَلْمَلْمُ ،
(الميزنى – الأرنى) Cahiliye devri Arap şairlerinden Abid b. Ebras (m. 555) Divan’ında şöyle bir beyit söylemiştir:²³¹

Milletlerin birbirlerine miras bıraktığı o mevkiye her yerleşenle harb edilmiştir.

ارضٌ تُوارثها شعوبٌ
فكل من حلها محروبٌ

İnsanların yaşamış ya da yaşamakta olduğu belirli bir toprak parçasına, vatana Ard denilir.

I.3. ARD kelimesinin anlam alanına giren kelimeler

Ard kelimesinin semantik alanına giren kelimeler Kur’ân’da geçtiği şekliyle şunlardır:

Dâr-diyâr, beled-bilâd, karye-kurâ, mesken-mesâkin, mekân, vatan-mevâtın, berr

²²⁸ Imru’l-Kays, *Dîvânu İmrul Kays*, s. 96

²²⁹ *el-Kâmûsu ’l-Muhît*, s. 636

²³⁰ *Tâcü ’l-Arûs*, c. 18, s. 229

²³¹ Emil Bedi’ Ya’kûb, *el-Mu’cemü ’l Mufasssal fi Şevâhidi ’l-Luğati ’l-Arabiyye*, c. 1, s. 284

Dâr-diyâr: Temel anlamı konak, ev demektir. Deverân kelimesinin anlamı ile bağlantılıdır. Dar; etrafı duvarla örülmüş, çevrelenmiş, kuşatılmış olması sebebiyle “konaklanan, korunaklı yer” anlamını taşır. Çoğulu “diyâr”dır. Bu anlamla bağlantılı olarak; mıntıka, bölge, ülke, şehir, köy, dünya hepsi de “dar” olarak adlandırılır.²³² Ardın bir manasının da bir çok canlının ve cemadatın konakladığı, barındığı bir yer olduğuna işaret etmiştik. Dar kelimesi daha çok insanı ilgilendiren bir kavram olarak dünya ve ahiret boyutundan ele alınmıştır.

Dârü'l Ahire ve Dârü'd Dünya ikisi de; karar kılınan, içinde dinlenen yere işaret eder. Kur'ân'da müfred olarak on sekiz yerde “ahiret yurdu”, ondört yerde “dünyada yaşanan bölge ya da mekân”, cemi' olarak (ديار) on altı yerde yine “dünyada yaşadıkları yer” anlamında toplam kırk sekiz yerde geçmiştir.

Kur'ân'da dünyadan sonra ikamet edilecek yer, ahiret yurdu anlamında aşağıdaki ifadelerle geçmiştir:

Dârü'l Ahire/Ahiret yurdu (Bakara 2/94, En'âm 6/32, A'raf 7/169, Nahl 16/30; Kasas 28/77, 83),

Dârü'l-Karar/Karar kılınan, ebedi kalınacak yurt (Mü'min 40/39)

Dârü'l-Mukâme/Kalınacak yurt (Fâtır 35/35)

Dârü'l-Huld/Ebedi kalınacak yer (Fussilet 41/28)

Dârü's-Selam/Selam ve esenlik yurdu, cennet (En'âm 6/127, Yûnus 10/25, Yûsuf 12/109),

Dârü'l-Müttekîn/Sakınanların yurdu, cennet (Nahl 16/30)

Dârü'l-Bevâr/Helak yurdu, cehennem (İbrâhîm 14/28),

Dârü'l-Fâsikîn/Fasıkların, günahkârların yurdu, cehennem (A'raf 7/145),

Zikrû'd-Dâr/Ahiret yurdunu hatırlama (Sa'd 38/46)

²³² Müfredât, s. 321

Sûu'd-Dâr/Cehennem; yurdun, kalınacak yerin kötüsü (Ra'd 13/25, Mü'min 40/52)

Dünya yurdu, dünyada yaşanan bölge ya da mekan anlamında ise aşağıdaki ifadelerle geçmiştir:

Âkibetü'd-Dâr/Dünya'nın sonu (En'âm 6/135, Kasas 28/37)

Ukbe'd-Dâr/ Dünya'nın sonucu (Ra'd 13/22, 24, 42;)

Dâr/Yaşanılan bölge (A'râf 7/78, 91; Hûd 11/65, Ra'd 13/31, Kasas 28/81, Ankebût 29/37, 64, Ahzâb 33/29, Haşr 59/9)

Diyâr (çoğul)/İnsanların yaşadıkları bölgeler, ülkeler, (Bakara 2/84, 85, 243, 246; Âl-i İmrân 3/195, Nisa 4/66, Enfâl 8/47, Hûd 11/67, 94, Hacc 22/40, Ahzâb 33/27, Haşr 59/2, 8; Mümtehine 60/8, 9)

Diyâr (çoğul)/Evler, insanların konakladıkları, ikamet ettikleri yerler (İsrâ 17/5)

Deyyâr/Yurt tutan, oturan, yaşayan bir kişi (Nûh 71/26)

Netice itibarıyla Ard ile bağlantılı, insanların yaşadıkları yer olarak “dar” kelimesini “Ard”ın anlam alanına alabiliriz. Aralarındaki bağıntıları, ortak yönleri; ayetlerden çıkardığımız sonuca göre, “dar” insanların yaşadıkları korunaklı alan, ülke ise, “Ard” da buralardaki topraklar, bastıkları doğal zemin olarak anlaşılabilir. Aynı zamanda Ard, insanları barınabileceği, yaşayabileceği, onları koruyan bir yerdir. Bu durumda iki kelime birbiri ile adeta içiçe bir görünüm arz etmektedir.

Belde-Bilâd: Sıhah'ta belde kelimesine verilen anlamlardan birinde (الأرض) kelimesine rastlamış bulunuyoruz.²³³ Ayetlerde “bölge, şehir, memleket” anlamında on dört yerde müfred, beş yerde cemi olmak üzere on beş yerde geçer. Ard ile yaşam alanı olması itibarıyla benzerlik gösterir. Ard kelimesi ile aynı ayette geçenler: (والله الذي أرسل) (الرياح فتثير سحابا فسقناه إلى بلد ميت فأحيينا به الأرض بعد موتها كذلك النشور Fâtır 35/9)

²³³ Cevherî, *Sıhah*, c. 2, s. 449

Karye-Kurâ: Kelime anlamı insanların bir arada olduğu yerdir.²³⁴ Kur'ân'da köy, şehir, ve memleket gibi cemiyet ve medeniyet mahalli olan yerlere ve halkına denir. Bazı geniş karyeler şehir gibidir. Mekke ve Medine gibi. Buralar meskun mahaldirler, suyu ve sokakları vardır, ticaret hayatı vardır. Bu yerleşkeler neyi ile meşhursa, içinde en çok ne yapılıyorsa o ismi alır. Hurması ile meşhur olanları, halkı ziraatle uğraşanları, madeni ile tanınmış olanları ya da sadece oturulacak yer olarak kullanılan mahaller kendilerine göre isim alırlar.²³⁵

Rağıb el-İsfahani der ki; "Karye, insanların toplandıkları yerin ve oradaki insanların tamamının ismidir ve bu mânâlardan her biri için kullanılır." "Şehre sor.." (Yûsuf 12/82) âyetindeki "karye" kelimesini müfessirlerin çoğu, şehir halkı diye tefsîr etmişlerdir. Kavmin kendisine de denir. "Allah öyle bir kenti misal olarak anlattı: Güven içinde, huzur içinde idi; her yerden rızkı bol bol kendisine geliyordu.." (Nahl 16/112), "Nice şehirler var ki..." (Muhammed 47/13) âyetleri bu minval üzeredir.

Şehir, memleket, ülke, köy, belde anlamında otuz üç yerde müfred, on yedi yerde cemi olmak üzere elli yerde geçmektedir. Ard kelimesi ile aynı ayette karyenin cemi hali geçmiştir: (ولو أن أهل القرى ءامنوا و اتقوا لفتحنا عليهم بركات من السماء والأرض ولكن كذبوا) (فأخذناهم بما كانوا يكسبون) A'râf 96 Diğer Yûsuf 12/109 dur. Ayeti yukarıda "dar" kelimesinde örnek gösterdik.

Mesken-Mesâkin: İsmi mekân olarak yurt edinilen, yaşanan, yerleşilen yerdir.²³⁶ Kur'ân'da bir yerde müfred halde, on bir ayette cemi halde toplam on iki ayette "oturulan yer, ev, yurt" anlamında geçmiştir. Ard kelimesi ile birlikte geçtiği bir ayet yoktur. Ardın anlam çerçevesinde değerlendirecek ayetlerde helake uğramış kavimlerin yurdu olarak; iskan edinilen yerlerde yaşanmışlıkların kaydedildiği, sonraki

²³⁴ El-İsfahâni, *Müfredât*, s. 669

²³⁵ (قرى وزروع و نخيل) Halkının çoğunun ziraatle, tarımla, ekim dikimle meşgul olduğu kasaba. Daha çok hurma yetiştirilen yer, gibi örnek verilebilir. Cevad, Ali, *el-Mufasssal fi Tarihi'l-Arap Kable'l-İslam*, c. 13, s. 132

²³⁶ El-İsfahâni, *Müfredât*, s. 417

dönemlere aktarılabildiği ibret mahalleridir. Geleceğin bireyleri için adeta özel bir yöntemle saklanmış, korunmuş, depo edilmiş yerler niteliğindedir. Ardın gizlilikleri ve yaşam alanları bu meskenleri bize nakleder. Ayrıca hayvan yuvaları, insanların içinde yaşamaktan hoşnut oldukları yerler ve Adn cennetindeki temiz meskenler; Ardın sahiplenilen kesimleri ve Cennet Ardı bu çerçeveye dahildir.

Medine-Medâin: Şehir anlamındadır. Kur'ân'da 14 yerde tekil olarak geçer. Ard kelimesi ile bir tek ayette geçer: Ardda bozgunculuk çıkaran, iyiliğe yanaşmayan dokuz kişinin bulunduğu bir şehirden bahseden bir ayette (وكان في المدينة تسعة رهط يفسدون في (الأرض ولا يصلحون) Neml 27/48 geçmektedir. Üç ayette medain şeklinde geçmiştir.

Mekân: Herhangi bir şeyi ihtiva eden mevzi, yer.²³⁷ Hakiki ve mecâzi anlamları ile toplamda otuz iki ayette gelmektedir. Ard kelimesi ile birlikte geçtiği bir ayet yoktur. Ayetlerde kelimeyi incelediğimizde genel itibarıyla varlığın konumu, pozisyonu olarak görürüz. Varlığın zaman ve mekan boyutundan birisi olarak nitelenebilir. Ardın varlıklar arasında bir mekanı mevcuttur, Ard zamandan da etkilenir. Öte yandan ahiret ve gayb ile ilgili ayetlere baktığımızda Ardın zaman ve mekan dışında farklı boyutları da dile getirilebilir..

Mevâtın:Müfredi ta nın kesri ile “mevtın” dır. Savaş meydanının bir bölümü anlamındadır.²³⁸ Kur'ân'da Ard kelimesinin de içinde olduğu bir tek ayette geçer. (لقد نصركم الله في مواطن كثيرة ويوم حنين إذ أعجبتكم كثرتكم فلم تغن عنكم شيئا وضاقت عليكم الأرض بما رحبت ثم وليتم مدبرين) Tevbe 25

Hepsinin ortak yönü “yaşanılan, yurt edinilen mekan” kapsamına dahildir. Bu da günümüz bilimsel verilerine göre yaşam, Ard ve semadan ibaret, atmosferle çevrili mavi gezegenimiz dünyada mümkündür. Buraya kadar zikredilen kelimelerin tümünün ortak anlam alanı; “yurt edinilen yer, insanların hayatlarını tüm çeşitliliği ile sürdürebildiği

²³⁷ El-İsfahâni, *Müfredât*, s. 772

²³⁸ Cevherî, *Sıhah*, c. 6, s. 2215

mekan, halihazırda üzerinde yaşanan, Ard olarak adlandırılan toprak parçası” olarak Kur’ân’da geçmiştir.

Berr: Fetha ile “el-berru” bahrın zıddıdır (خلاف البحر). El-Berriyye (البريَّة) “çöl”, İbn Arabî’ye (638/1240) göre “karaya nisbet edilen sahra” anlamında kullanılmıştır. Ekili arazi anlamındaki er-rîfiyye (الرِّيفِيَّة) nin zıddıdır. Barınakta, evlerde sabit yaşamayan, çölü yurt edinen anlamında (افصح العرب ابرُّهم) “Arabın en fasih(konuşan)ı badiyede olanlarıdır” sözü kullanılmıştır.²³⁹ Denizin zıddı kara, çölün zıddı ekili topraklardır. Bedeviler Arapçayı edebî, katışıksız bir şekilde kullanmaktaydılar. Berrde yaşayanlar klasik Arapça kullanıyorlardı.

(ظَهَرَ الْفَسَادُ فِي الْبَرِّ وَالْبَحْرِ) Rum 30/41 ayetine Zeccac (311/923) “karada kuraklık ve çoraklık başgösterdi, denize yağmur yağmaz oldu” şeklinde açıklama getirmiştir. Badiyelerin kuraklığına, verimsizliğine karşın; denizin, suyun, nehrin kenarındaki şehirlerde yağış olmadı, iklimi değişti. El-Berriyye (البريَّة) Ardın nehir, deniz gibi sulak yerlerinden çok, çöle yakın kısmına denir. (وَيَعْلَمُ مَا فِي الْبَرِّ وَالْبَحْرِ) En’am 6/59 ayetinde berr kurak ve çorak alanlar, bahr suyu olan yerleşim yerleri genel anlamıyla değerlendirilmiştir.²⁴⁰ Kelime Kur’ân’da bahr ile birlikte, denize mukabil kara anlamında şu ayetlerde geçmektedir: Maide 5/96, En’am 6/63, 97; Yunus 10/22, İsrâ 17/67, 68, 70; Neml 27/63, Ankebut 29/65, Rum 30/41, Lokman 31/32, Ard ile birlikte geçtiği ayet En’am 6/59 dir. Ayetlerde berr; üzerinde dolaşıp gezilen, bir yerden bir yere gidilen, av yapılan, geçim sağlanan, karanlık ve tehlikeler ile dolu, çetin şartları barındıran kara parçası olarak tavsif edilmiştir. Berr, Ardın toprak, kara parçası anlam alanına dahil edilebilir.

²³⁹ *Lisânü’l-Arab*, c. 4, s. 254

²⁴⁰ *Lisânü’l-Arab*, c. 4, s. 254

DEĞERLENDİRME

Ard kelimesinin lugatlardaki anlamları Araplardaki karşılığını ve kullanım alanlarını tasvir eder. Genel bir bakış açısıyla söylenecek olursa, kullanılan anlamlar Ardın karakteristik özelliklerini yansıtmaktadır.

Sami dilleri yardımıyla yapılan sözlük çalışmaları arasında yer alan R. Martin Zammit'in " A comparative lexical study of Quranic Arabic" adlı eserinde Kur'ân'da geçen 1505 kök ile ilgili bilgiler mevcuttur. Üzerinde çalıştığımız Ard kelimesi de bu kitapta yer almıştır. Dünya, yeryüzü, kara parçası, toprak, arazi, arsa, ülke anlamları vardır.²⁴¹

Elde ettiğimiz bulgulara göre Ard hakkındaki luğavi veriler "üzerinde gezinilen, aşağıda olan toprak, kara parçası" anlamında yoğunlaşmakta, bu da bize temel anlamı bulma konusunda yardımcı olmaktadır. Tavsif edildikleri dışında Ard yalın hali ile ilk anlamı "toprak"tır. Toprağın bir çok özellik ile nitelenmesi onun uyum sağlama, kullanışlı olma durumlarının bir sonucu olduğu kanaatini oluşturur. İlk anlamına yakın olarak kemirdiği şeylerin akıbetinin "toprağa benzerliğinden" dolayı "ağaç kurdu" anlamı da verilmiştir. Arda yakın ya da temas halinde olması sebebi ile "aşağı, alt" kelimeleriyle tarif edilmiştir. Ardın tariflerinde kinaye yoluyla yan anlamlar verildiği gözlemlenmiştir. Bunların kelime ile güçlü veya zayıf irtibatı olduğu anlaşılmıştır. Ardın hususiyetleri, bağlantıları bu anlamların verilmesinde etkili olmuştur. Ardın hareket halinde olması, bitkilerle iç içe aşağı ve yukarıya gelişmesindeki etkisi, (aşağı, yukarı, kurak-verimli, alçak-yüksek, engebeli-düzlük) gibi zıtlıkların, kendine bağlama, çekim gücünün, şekil alabilme özelliğinin, imar, ıslah faaliyetinde katkısının, bütüncül olarak yer kabuğu, yer yeryüzeyi halinin, son olarak Ardın sahiplenme, yurt edinme tesirinin kelimenin anlamlandırılmasına katkı sağladığı müşahede edilmiştir.

²⁴¹ R. Martin Zammit, *A Comparative Lexical Study of Quranic Arabic*, Brill yay., Leiden, Noston, Köln 2002, s. 72

Mekan bakımından değerlendirdiğimizde; tabiatın rengarenk panoramik görüntüsü, bolluk ve bereketi çağrıştıran bir ifade ile zikredilmiş, ülke, bölge, belli bir mevki, yer, bir takım yer şekillerine vasıf olarak gelmiş, bir de cılız bir şekilde yeryüzü anlamı verilmiştir. Kitabu'l Ayn sahibi, "Ard"ı ilk bakışta "güzel manzaralı alan, uyumlu, ll gzelliğ" olarak tavsif ederken, günümüz sözlüklerinde ilk olarak "zerinde yaşadığımız yeryüzü" olarak tanımlanır. Anlaşılan o ki mütekaddim lugatlar Ardın Kur'an'daki kullanımlarına paralel olarak uyumlu, ahenkli, güzel görünümlü kara parçası mesajını vermekte iken, müteahhirun yaşadığımız gezegenin adı olan dünyayı, yeryüzünü kastederler. Ard, literatürde "earth" kelimesi ile "tüm insanlar, hatta sakinleri ile birlikte tüm habitatlar" olarak değerlendirilir.²⁴² İlk devirlerde kelimenin yalın haliyle yeryüzünün bir bölümünün üzerinde durmakla, kelimedede anlam genişlemesi olduğu görünmektedir. Öte yandan kelimenin kullanım alanlarına baktığımızda ise diğer sözlük anlamların çoğu günümüzde kullanılmadığı için bu yönde anlam kaybına da uğradığını müşahede etmiş bulunuyoruz.

Mekan dışında nezle, parkinson/titreme gibi hastalık isimlerine, bitki ve hayvan isimlerine, itaat etme, karşı gelme, kınama gibi bir takım zıt davranışlara, eşyada yere bakan kısımlara işaret edilmiş, yer şekillerinin vasıflandırılmasında, yeryüzünü ilgilendiren bir takım faaliyetlerin isimlendirilmesinde Ard kelimesi dahil edilmiştir. İncelediğimiz eserlerde genel itibarıyla algıladığımız; bir plan, düzen, hazırlıklı olma durumu, ardından gelen bereket ve bolluğa atıf görülmektedir. Ard aslında maddi açıdan, yön olarak aşağıyı temsil etse de, bir ölçü dahilinde yceliklere kapı açabilen, birbirine bağlantılı bir sistemin parçası görüntüsünü vermektedir. Ardın kendiliğinden bereketli yahut bakım ve işleme ile verimli hale getirilen alanlarının ilerleme, yükselme, çoğalma niteliğini taşıdığı da söylenebilir. Her halukarda günümüz bilimsel verilerine göre insanlar Arddadır, semada değil. Ne varsa insanların yaşadığı yerde vardır. Başka

²⁴² Jane Dammen McAuliffe, *Encyclopaedia of the Qur'an*, c. 5, s. 553

dünyalara, alemlere bu Ard üzerinde yaşayan insanlarla ulaşılacaktır. Bir başka önemi de kendilerine vahiy gelen Hz. Muhammed ve diğer peygamberler burada, insanların arasında, örnek birer insan olarak yaşamışlardır.

İKİNCİ BÖLÜM

KUR'ÂN'DA TABİÎ VARLIK ALANINDA ARD

Kur'ân'da Ard deyince çoğunlukla sema ile zikredilen Ardın, ontolojik varlık olarak insan hayatına ve tarihe tesirini görmekteyiz. Sadece bu dünya değil ahiret için de bir Ard tasavvuru ayetler arasında karşımıza çıkmaktadır. Sonuçta canlıların üzerinde yaşadığı topraklar ve altı, içi; insanların ulaşabildiği bilgisel zemin ve ulaşamadığı gaybî alanı ile birlikte Ard; Allah'ın kudretini izah eden en büyük ayetlerdendir, somut bir varlıktır. Ayetlerden anladığımıza göre Ard, üzerinde yaşadığımız, hayatı birlikte paylaştığımız yeryüzünü temsil etmektedir.

Mukatil b. Süleyman el-Belhî (150/767) el-Vücuḥ ve'n-Nezâir adlı kitâbında Ard kelimesi ile ilgili yedi vecih zikretmiştir:

1. Cennet Ardı (Zümer 39/ 74; Enbiya 21/105)
2. Şam civarında Ard-ı Mukaddes (A'raf 7/137; Enbiya 21/71)
3. Medine toprakları (Ankebût 29/56; Nisa 4/97 100; Zümer 39/10; İsrâ 17/76)
4. Mekke Toprakları (Enbiya 21/44; Ra'd 13/ 41; Nisa 4/97)
5. Mısır toprakları (Yûsuf 12/55, 56, 80; Kasas 28/4,5,6; A'raf 7/129; Mü'min 40/26, 29)
6. İslâmın toprakları (ارض الاسلام) (Maide 5/33; Kehf 18/94)
7. Yeryüzündeki bütün kara parçaları (جميع الأَرْضِينَ) (En'am 6/38; Hûd 11/6; Lokman 31/27)²⁴³

²⁴³ Mukâtîl, *el-Vücuḥ ve'n-Nezâir*, s. 159-160

İbn Cevzi (597/1201) yukarıda zikredilenlerin yanısıra ehl-i tefsirin Ard konusundaki tevcihlerini devam ettirir: Batı (ارض الغرب) (Kehf 18/94), yedi Ard (الارضون السبع) (Hud 11/6), Kabir (Nisa 4/42), kıyamet Ardı (Zümer 39/49), Tih Ardı (Maide 5/26), Beni Kureyza Ardı (Ahzab 33/27), Rum Ardı (Rum 30/3), Ürdün (Bakara 2/60), Hicr Ardı (Hud 11/64), Faris Ardı (Ahzab 33/27), Kalb (Ra'd 13/17)²⁴⁴

Kur'ân'da Ardın değişik boyutlarda araştırılması esnasında, sıralamada ve konu tesbitinde öncelik ve tercihlerimizde etkili olan unsurlar; Kur'ân sözlüklerinde Ard tanımlamaları, ayetlerde nüzul sırasına göre “Ardın anlamsal dizini”, kelimenin geçtiği ayetlerde vurgulanan hususlar farklı cihetlerden anlatılmaya çalışılmıştır. Ard kelimesinin Kur'ânî dönemde ne anlamlara geldiğini, nerelerde kullanıldığını, ilk ayetlerden son ayetlere varıncaya kadar serencamını, kısacası “Kur'ân'da Ard tasviri”ni yalın ve anlaşılır bir şekilde aktarmaya gayret gösterdik. “Kur'ân'ın anlattığı Ard nasıldır?, Kur'ân'a göre Ard nedir?” konusunu araştırıp irdelemeye çalıştık. Elde edilen verilerden hareketle değerlendirmelerde bulunduk. En nihayetinde Hz. Muhammed ve öncesi sonrasıyla ona yakın dönemde Ard ne idi? bilincini elde edip akabinde kelimenin semantik yolculuğunda katettiği mesafeyi bulmak, anlam olarak özünü korumuş mu yoksa değişikliğe mi uğramış, Ardın insan için anlam ve önemi gibi konulara kendi penceremizden açıklık getirmek istedik.

Kur'ân'da Ard kelimesi ve türevlerinin biçim ve anlamları üç bölüm (doğal varlık alanı-tarihsel varlık alanı-Ardın ahiret boyutu) altında topladık. Aynı zamanda, kelimenin daha çok erken dönem tefsîrlerinde geçen anlamlarını inceledik. Bu esnada ilgili kelimenin geçtiği tüm ayetlerin tek tek tefsîrinin tezin sınırlarını aşacağı endişesiyle, tahlili yapılacak ayetler tahdid ederek, konuya karşılık gelen diğer ayetleri konu içinde tabloda veyahut dipnotlarda belirttik. Gerek ayetlerin anlamlarının

²⁴⁴ İbnü'l-Cevzi, *el-Vücûh ve'n-Nezâir*, s. 168. Ra'd 13/17 Ayetinde gökten inen su Kur'ân, mezkur Ard ise kalpler ile tefsir edilmiştir.

sıralanması, gerekse tefsîrleri esnasında kronolojik okumalar göz önünde tutulmuştur. Ard kelimesinin geçtiği ayetler Kur'ân'ın bütünlüğü açısından nüzul sırasına göre incelenmeye çalışılmıştır. Bu yöntem Kur'ân'ın yaşayarak daha iyi anlaşılmasına katkı sağlamak amacıyla; statik değil de dinamik, canlı bir anlam dünyasına giriş maksadıyla gerçekleştirildi.

II.1. OLUŞUM SÜRECİNDE ARD

Varlık; vücut, yokluğun karşıtı, var olan şey, mekânda bir yer işgal eden kalıcı gerçeklik, var olan her şey tarafından paylaşılan bir özellik anlamındadır.²⁴⁵ Felsefenin varlıkla uğraşan birimine “ontoloji, varlık bilimi” denir. Varlık bilimi, mutlakı araştırır, var oluşla öz arasındaki bağlantıyı bulmaya çalışır. Müsbet ilimlerden yararlanarak madde, ruh, hayat gibi varlıkların ve bunların kombinasyonlarının kaynağını araştırır.²⁴⁶

Umumi bir tasvirle ontoloji “var olan” bir şeyin bilgisidir. Mengüşoğlu'na göre bu "var olan" şey, tabii bir hâdise, taş, toprak, su.. gibi maddî, inorganik bir şey; edebî, ilmî bir metin, tarihî bir vak'a, ahlâkî bir hâdise, güzel veya çirkin estetik bir obje.. gibi "mânevi" bir şey; bitki, insan, hayvan ve bunlara ait hâdiseler.. gibi organik bir şey; düşünme, görme, anlama, bilme, tasavvur etme, hatırlama.. gibi ruhî bir şey; sayılar, geometrik şekiller, kıymetler, fikirler.. gibi ideal bir şey olabilir.²⁴⁷ Buna göre Ard inorganik, maddi biri şeyi tasvir eder. Çalışmamız sonraki bölümlerde Ardı ayetler ışığında ontolojik açıdan analiz etmektedir.

Tabii varlık sahası genel itibariyle organik ve inorganik varlık alanlarıdır. Tabiatı, fizik-kimya, jeoloji, mineraloji.., gibi ilimlerle biyoloji genel adıyla çeşitli ilim

²⁴⁵ Cevizci, Ahmet, *Felsefe Sözlüğü*, s. 884

²⁴⁶ Bolay, Süleyman Hayri, *Felsefi Doktrinler ve Terimler Sözlüğü*, s. 486

²⁴⁷ Mengüşoğlu, Takiyettin, *Felsefeye Giriş*, s. 106

dalları incelemektedir. Tabiatın bir varlık sahası olarak nasıl bir yapıya sahip olduğunu, tabiatın unsurlarından taş, toprak, su ile insan, hayvan, bitki arasında nasıl bir münasebet bulunduğunu, sebep sonuç ilişkilerini tabiat felsefesi/tabiat ontolojisi araştırır. Bu bağlamda inorganik varlık ile organik varlık sahaslarının her birinin hem kendine has, hem de müşterek determinist prensipleri vardır.²⁴⁸

Bir çok kevnî hadisede olduğu gibi yeryüzü hakkındaki bilgilerin mahiyet ve niteliklerine tam anlamıyla ulaşabilmek kolay olmasa gerektir. Yapılan çalışmalar ne oranda olursa olsun hakkında bilinmeyenler bilinenlerden daha çok olacaktır:

(وَلَوْ أَنَّ مَا فِي الْأَرْضِ مِنْ شَجَرَةٍ أَقْلَامٌ وَالْبَحْرُ يَمُدُّهُ مِنْ بَعْدِهِ سَبْعَةُ أَبْحُرٍ مَا نَفِدَتْ كَلِمَاتُ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ)

“Eğer yeryüzündeki ağaçlar kalem, deniz de mürekkep olsa, arkasından yedi deniz daha ona katılsa, Allah'ın sözleri (yazmakla) yine de tükenmez. Şüphesiz Allah mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir.” Lokman 31/27 Bu konuda dört başı ma'mûr bir çalışma yapılmaya kalkılsa, bütün ömrü dolduran ve zihni yanlış yapmama konusunda sürekli zinde ve idrak halinde tutan hassas bir alan olarak kabul edilebilir.

Kur'ân'da gökyüzü, yeryüzü, dünya, cennet, insan gibi kavramlar bütün bir evreni ifade eden kavramlardandır. Ard ile birlikte müfred ve cemi halleri ile elli ayette zikredilen sema kavramı; Kur'ân'da fizik ve metafizik boyutu ifade etmek için kullanılan bir kelimedir. Yeryüzünden yukarısı, atmosfer de dahil olmak üzere, uzaydaki gök cisimleri ve bütün uzaklıkları ifade eder. Semâ kelimesi, Kuran-ı Kerim'de tekil olarak 120, çoğul olarak 190 yerde geçmektedir.²⁴⁹

Ayetlerde, günümüzde “yerküre” için kullandığımız “dünya” kelimesi, insanın ölümden önceki hayatını ve bu hayat boyunca yararlandığı nimetleri ifade eder. Dünya daha çok ahiretle, yeryüzü gökyüzü ile birlikte zikredilir. Yeryüzeyi, yerkabuğu olarak

²⁴⁸ Mengüşoğlu, Takiyettin, *Felsefeye Giriş*, s. 150, 152,

²⁴⁹ Baş, Erdoğan, “Semâ”, *DİA*, İstanbul 2009, XXXVI, s. 453-455;

ifade edilen kavram Kuran-ı Kerim’de “el-Ard” kelimesi ile karşılanmaktadır. Kur’ân, Ard ile ilgili konulara da ancak ayetin ifade ettiği bağlamda değinmektedir.²⁵⁰

Etimoloji bölümünde geçtiği üzere, genel anlamda Ard “semanın mukabili olan cisim” veya “insanların üzerinde bulunduğu yer” demektir. Yine “ülke, toprak, kara parçası, arazi” gibi sınırlara sahip yerler için de kullanılır. Felsefede Ard, yeryüzü ya da dört ana unsurdan toprak anlamında kullanılır. Kur’ân’da geçen Ard kelimelerinin, çoğunda yeryüzünü ifade etmek üzere, bağlamına göre toprak, ülke, belli sınırları olan şehir veya coğrafi bölgeler anlamında da kullanılmıştır.²⁵¹

Günümüzde yeryüzü ile ilgili insanları tatmin edici pek çok bilgilere ulaşılmasına rağmen, bunlar elbette ki nihai bilgiler değildir. İlmî gerçekler sürekli bir değişim içindedirler. İnsanlarda da bu duruma paralel olarak bir temyiz hali oluşmaktadır. Diğer tabiat ilimleri gibi, yeryüzü hakkındaki bilgilerin verileri de izafidir.

İnsanlara rahmet ve hidayet için indirilmiş ilahi kaynaklı bir kitap olan Kur’ân bir jeoloji, bir bilim kitabı olarak görülmemelidir. Kur’ân’da da zikredildiği gibi kainatın yaratıcısı Allah’tır. Yaratma O’na aittir. Yaratma konusunda Kur’ân’da sık sık tekrarlanan nokta, bir şeyi Allah yaratmayı istediğinde sadece ona “Ol!” sözünün yeterli olduğudur. Yaratılış ile ilgili ayetlere baktığımızda, bir anda yokluktan varlığa çıkma şeklinde değil de, bir süreç içinde, tedrici bir şekilde gerçekleştiği yönündeki yorumların ayetlerin üslubuna uygun düştüğü görülür. Kur’ân’da Allah’ın yaratma fiilinin nesnesi olarak anılan “yeryüzü/Ard” ve “gökler/semavat” bütün yaratılmış varlıkları içerir. Çünkü Allah’ın yarattığı en şerefli varlık insan, şu anki bilgilerimize göre Ardda yaşamaktadır. Kur’ân, yeryüzündeki bütün varlık kategorilerini Allah’ın “kudretinin bir ürünü olarak” yarattığını belirtir. Evrende birçok sistemden sonra güneş

²⁵⁰ Uludağ, Süleyman, “Dünya”, *DİA*, İstanbul 1994, X., s. 22-25

²⁵¹ Çağrıncı, Mustafa, “Yer”, *DİA*, İstanbul 2013, IVIII., s. 476-478

sistemi oluşup, yeryüzü hayata elverişli hale gelince, Ard üzerindeki türler ve en son insanın yaratıldığı kaynaklarda ifade edilir.

Ayetler, yer ve göklerin yaratılışına, insanın hizmetine verilmesine, oradaki ölçü ve düzene sık sık dikkat çeker. Bu düzeni yüce bir varlığın birliğine bağlar. Evrenin düzeni, insanlığa bir nimettir. Tabiatçı filozoflar ve materyalist felsefe tabiatın kadim olduğunu, sonradan yaratılmadığını iddia eder. Buna karşın Kur’ân, tabiatın ve evrenin Allah tarafından, sonradan yaratıldığını söyler. Ancak yer ve göklerin bir defada mı olduğu, yoksa bir süreç içinde mi gerçekleştiği, İslam filozofları ve kelâmcıları arasında tartışma konusu olmuştur. Bir kısım alimler (قُلْ سِيرُوا فِي الْأَرْضِ فَانظُرُوا كَيْفَ بَدَأَ الْخَلْقَ ثُمَّ اللَّهُ) (يُنشئُ النَّشْأَةَ الْآخِرَةَ) Kaf 50/38 (وَلَقَدْ خَلَقْنَا السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا فِي سِتَّةِ أَيَّامٍ) Ankebût 29/20, (يُنشئُ النَّشْأَةَ الْآخِرَةَ) Kaf 50/38 ayetlerini örnek vererek yaratmanın bir süreç içinde gerçekleştiğini kabul ederler. Ayetler aynı zamanda varlığın işleyişindeki sebeplerin, kâinat ve orada hüküm süren kanunların Allah tarafından yaratıldığına dikkat çeker. Allah’ın irade ve kudretinin her türlü ölçü ve tasavvurun üstünde olduğunu bildirir.

Allah, Ardın bedîi (البديع) yaratıcısıdır. Muhammed Fuad Abdülbaki (1388/1968) Mu’cem’inde “Fâtır(فَاطِر), Mübtedi’(المبتدع), Bari’(البارئ), Halik (الخالق) hepsinin aynı anlamda” kullanıldığını nakleder.²⁵² (بَدِيعُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَإِذَا قَضَىٰ أَمْرًا فَإِنَّمَا يَقُولُ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ) “O, gökleri ve yeri eşi benzeri olmayan bir şekilde yaratandır. O bir şeyin var olmasını dileyince ona sadece ‘ol’ der ve o da olur.” Bakara 2/117 âyetiyle Yüce Allah kâinatta yegâne hükümlanlığın kendisine ait olduğunu, O’nun bilgi ve iradesi dışında hiçbir fiilin gerçekleşmeyeceğini ifade eder.

Dini kaynaklarda yaratma anlamında en çok “halega” kelimesi geçmektedir. Diğerleri bedea/ berae/ zerae/ fetara/ sanea/ neşee/ hadese/ savvera/ kevene/ ceale gibi köklerden gelir. Birçok âyette ibadet, secde, tesbih gibi kavramlarla doğrudan veya

²⁵² Muhammed Fuad Abdülbaki, *Mu’cemu Garîbi’l-Kur’ân Mustahricen min Sahihi’l-Buhari ve Mesailü Nafi b. El-Azrak li İbn-i Abbas*, Mısır 1369/1950, s. 12

dolaylı biçimde gerek insanların gerekse evrendeki her şeyin temel yaratılış sebebinin Allah'a kulluk olduğuna işaret edilmektedir.²⁵³ Bununla birlikte Allah'ın hiçbir şeye ihtiyacı bulunmadığından, her varlığın yaratılışının amacı, O'nun kurduğu külli düzen içerisinde, bu düzenin işleyişine kendi konumuna göre katkıda bulunmaktır.²⁵⁴

Oluşum sürecinde Ardı aşağıdaki ayetlerle ve ilk devir tefsirlerindeki te'villeri ile tahlil etmeye çalışalım: **أَلَمْ تَرَ أَنَّ اللَّهَ خَلَقَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ بِالْحَقِّ إِنَّ يَشَاءُ يَذْهَبَكُمْ وَيَأْتِ بِخَلْقٍ جَدِيدٍ**)

) "Allah'ın gökleri ve yeri hak ile yarattığını görmedin mi? O dilerse sizi ortadan kaldırıp yepyeni bir halk getirir." İbrâhîm 14/19 N.S. 72

– Ayetin başında (أَلَمْ تَرَ) dan gözün görmesi kastedilmeyip, (أَلَمْ تَعْلَمْ) “bilmiyor musun” anlamına gelmektedir. Görme değil bilme anlamına göre yorumlamalıdır.²⁵⁵

Mekkeliler, gökleri ve yeri Allah'ın yarattığını biliyorlardı.

– Ey kafirler! Eğer Allah'a isyan ederseniz, sizi yok eder ve yerinize yalnız O'na itaat eden bir topluluk getirir.²⁵⁶

– Allah, nebisi Muhammed'e şöyle buyurur: Ey Muhammed! Kalp gözünle görür ve bilirsin ki, Allah gökleri ve yeri gerçek bir plan doğrultusunda, yardımcı olmaksızın tek başına yarattı. Böylesine, işini tek başına desteksiz, yardımsız yapan, dilediği an onu bozar yeniden başka bir şekle sokabilir. Kimseye minneti olmaz, kimseye mazeret bildirmek zorunda değildir. Kimse onu bu işi yapmaktan engelleyemez. Çünkü onun yaptığını başka kimse bilemez, yapamaz. Yaratma işinde, alanında tektir. Kimseye

²⁵³ Bakara 2/21; Nahl 16/49; İsrâ 17/44; Fussilet 41/37; Zâriyât 51/56.

²⁵⁴ Nisâ 4/1, Nahl 16/72, Enbiyâ 21/30, Nûr 24/45, Yûnus 10/5, Nûh 71/17. Çağrıcı, Mustafa, “Yaratma”, *DİA*, İstanbul 2013, XLIII., s. 326

²⁵⁵ Zeyd b. Ali b. Hüseyin, *Tefsîrû Garîbü'l-Kur'ân*, thk. Seyyid Muhammed Cevad el-Hüseyini el-Celali, Matbaatü Mektebi'l-İ'lâmi'l-İslâmiyyi, İrân 1418, s. 233; Ebû Ubeyde Ma'mer b. El-Müsenna et-Teymî el-Basri, *Mecâzû'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Fuad Sezgin, Mektebetü'l-Hanci, Kahire 1381/1962, c. 1, s. 339;

²⁵⁶ Mukatil b. Süleyman b. Beşîr Ebû'l-Hasen el-Ezdî el-Belhî, *Tefsîrû Mukâtil b. Süleyman*, thk. Abdullah Mahmut Şehhate, Dâru İhyâi't-Türâs, Beyrut 1423/2003, c. 2, s. 402

hesap vermez.²⁵⁷ Ardı tek başına yaratan Allah, tek başına ortadan kaldırmaya muktedirdir.

– Dünyanın yaratılışının sebebi ahirettir, dünya ahiret için vardır. İkinin yaratılışı eğer yok olmak, fani olmak olsaydı bu, hikmete aykırı olurdu. Bir şeyin yıkmak için yapılması abesle iştigaldir. Bu da Allah için muhaldir. (أفحسبتم أنما خلقناكم عبثا وأنكم إلينا لا) (تُرجعون) Mü'minun 23/115. Yani hiçbir şey boş yere yaratılmadı, bilakis varlık sahnesindeki her şey bir ilahi kanunun gerçekleşmesi için var olmuşlardır.

– Maturidi, ayetteki “Hak” kelimesini; “İmtihan esnasındaki görevler, imtihanda istenilen şeyler” olarak açıklar. “Hak”kın, hikmet anlamında olduğunu da söyler.²⁵⁸ Varlığın işleyişindeki sebepler, kainat ve orada hüküm süren kanunlar Allah tarafından yaratılmıştır. Kâinattaki yegâne hükümlerlik Allah’a aittir, O’nun bilgi ve iradesi dışında hiçbir fiil gerçekleşmez. Allah, Ardı hak ve hikmet ile yaratırken, içinde var olanlar da insanların imtihanı içindir.

“Gökleri ve yeri hak ile yarattı” Ayette hak kelimesinin temel anlamı “mutabakat, muvafakat” demektir. Allah gökler ve yeri birbirine mutabık olarak yarattı. Dört türlü hak vardır: Hikmete göre yaratılan şeye “hak” denir. Allah’ın bütün fiilleri haktır. Bütün bunlara inanmak da “hak” tır. Gerektiği yerde, gerektiği şekilde ve gereken miktarda yapılan işler ve söylenen sözler; haktır. Yerinde ve zamanında yapılan iş ve söylenen söz “hak” kavramına dahildir. “Bu sözün ve davranışın hak, doğru oldu”denilmesi gibi.²⁵⁹ Buna göre Allah, yeri ve göğü “Hak” ismiyle, hikmetle, yerli yerince yaratmıştır. O’nun yeri ve göğü yarattığına inanmak haktır.

²⁵⁷ Taberî, Ebû Cafer Muhammed b. Cerir, *Camîu'l-Beyan an Te'vil-i Âyi'l-Kur'ân*, thk. Abdullah b. b. Abdülmuhsin et-Türki, Dârü'l-Hicr, c. 13, s. 625

²⁵⁸ Ebû Mansur el-Maturîdî, Muhammed b. Muhammed b. Mahmud, *Tefsîrü'l-Maturîdî*, thk. Mecdi Baslûm, Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1426/2005, c. 6, s. 380

²⁵⁹ *Müfredat*, s. 246

(وَهُوَ الَّذِي يَبْدَأُ الْخَلْقَ ثُمَّ يُعِيدُهُ وَهُوَ أَهْوَنُ عَلَيْهِ وَلَهُ الْمَثَلُ الْأَعْلَىٰ فِي السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ)

"Yaratmayı başlatan, sonra onu tekrarlayan O'dur. Bu, çok kolaydır. Çünkü göklerde ve yerde (tecelli eden) en yüce sıfatlar O'nundur. O, çok güçlüdür ve hikmet sahibidir." Rûm 30/27. N.S.84

– Bir şeyi yeniden, tekrar yapmak, ilk defa yapmaktan daha kolaydır. Ayrıca ayetteki kolaylık-zorluk kriteri, muhatabı olan insanlara göredir.²⁶⁰ Ardda yaratmanın tekrarı birbirini takip eder; kuru yerin su ile hayat bulması, kıştan sonra baharın, gecenin ardından gündüzün gelmesi gibi.

– Allah Adem'i yarattı, sonra anılmaya değer bir şey değil iken diğerlerini de vücuda getirdi. Sonra insanları öldükten sonra yeniden diriltecektir. İnsanlara göre, mevcut bir şeyi yeniden yapmak daha kolaydır. Allah mülkünde azizdir, yeniden dirilmelerine hükmetme işinde hikmet sahibidir.²⁶¹

– Ayette yaratmayı tekrarlama, öldükten sonra dirilme anlamındadır. İkinci yaratma daha kolaydır, çünkü beşer penceresinden bakıldığında, insanların tek tek, süreç içinde ilk ortaya çıkışları daha çok iş çıkarır. Ba's, öldükten sonra diriltilme ise bir defada, aynı zamanda olacaktır, bu daha kolaydır. Allah müşriklerin "Allah yeniden yaratmaya güç yetiremez" sözlerinden, kendisine ortak koşmalarından ve putlara tapınmalarından münezzehtir.²⁶²

²⁶⁰ Zeyd b. Ali, *Garîbu'l-Kur'ân*, s. 318

²⁶¹ *Tefsîrû Mukâtil*, c. 3, s. 412

²⁶² Yahya b. Sellam b. Ebi Sa'lebe et-Teymi el-Basri el-Afriki el-Kayrevani, *Tefsîr-ü Yahya b. Sellam*, thk. Dr. Hind Şelebî, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1425/ 2004, c. 2, s. 653; Ebû Zekerîya Yahya b. Ziyad b. Abdullah b. Manzûr ed-Deylemî el-Ferrâ, *Meâni'l-Kur'ân*, thk. Ahmet Yusuf en-Necati, Muhammed Ali en-Neccâr, Abdülfettah İsmail eş- Şelebî, 1. basım, Mısır ty, c. 2, s. 324; Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, c. 18, S. 486

– İkrime, kafirlerin Allah'ın ölüleri yeniden diriltmesini duyunca şaşkınlıkları üzerine bu ayet nazil oldu, demiştir.²⁶³

Ayetten anlaşıldığı üzere her varlık türünün oluşum, gelişim ve değişiminde yegane âmilin Allah olduğu vurgulanmaktadır. Allah'ın irade ve kudreti her türlü ölçü ve tasavvurun üstündedir. Kur'ân-ı Kerîm'de “bed'ü'l-halk ve'l-iâde, yaratmayı ilkin başlatma ve onu sürekli tekrarlama” ifadesi birkaç âyette yer almaktadır.²⁶⁴ İlgili ayetlerin bağlamından bazı müfessirlerin izahlarında bu ifade “âhiret hayatı için ikinci yaratılış” anlamına da gelmektedir. İmam Mâtürîdî ve diğer bazı âlimlerin belirttiği üzere; bu tür âyetlerin muhatapları olan putperestlerin âhirete inanmadıkları düşünüldüğünde, ahirette yaratma karşısında ilk yorum, bağlama daha uygun olarak kabul edilebilir.

Kur'ân, Yüce Allah'ın “varlığını, birliğini ve diğer yüce sıfatlarını, yeniden dirilmenin mümkün olduğunu” isbat etmek için kevnî âyetlerine de sıklıkla dikkatimizi çeker. Yeryüzünün ilkbaharda yenilenmesini dile getirerek, yeniden dirilişe örnek verir.²⁶⁵ İlk yaratılışı ikinciye delil olarak getirir.

Göklerin ve yerin yaratılışı insanın yaratılmasından daha büyüktür. Kaldı ki insanın yaratılmış halinin tekrar yaratılması (ba's) çok daha basittir (Ahkaf 46/33). Yerden otlar çıkarmak, gökten yağmur yağdırmak suretiyle ölü gibi olan yerin dirilmesi gözümüzün önünde duyu organlarımızla müşahede edebileceğimiz bir örnektir (A'raf 7/57, Fussilet 41/39, Kaf 50/9-11). Daha dünya hayatında iken “dirilme” ile ilgili Kur'ân'daki örnekler, yeniden dirilmeyi, yaratılışın tekrarını ve her an hayat bulma imkanını muhataplarına hatırlatmaktadır. Hemen belirtelim, Kur'ân'ın örnekleri

²⁶³ İbn Ebi Hatim, Ebû Muhammed Abdurrahman b. Muhammed b. İdris b. El-Münzir et-Temîmî el-Hanzalî er-Râzî, *Tefsîrû İbn Ebi Hatim*, thk. Esad Muhammed et-Tayyib, Mektebetü Nizar Mustafa el-Bâz, Riyad 1419, c. 9, s. 3090

²⁶⁴ Yûnus 10/34; Neml 27/64; Ankebût 29/19; Rûm 30/27

²⁶⁵ A'râf 7/57, Nahl 16/65, Hac 22/5, Rûm 30/19, 24, 50, Fâtır 35/9, Fussilet 41/39, Zuhuf 43/11, Kâf 50/11

tarihte yaşanmış bazı özel durumlardır ancak insan için imkan dahilinde olabileceğine de işaret eden, ibret alınması hadiselerdir. Bir ineğin kesilip, maktule vurularak diriltilmesi, onun da kendisini öldüreni söylemesi (Bakara 2/73), altı üstüne gelmiş bir kasabaya uğrayan bir kimsenin yüz yıl ölü kalıp diriltilmesi (Bakara 2/259), Hz. İsa'nın babasız doğuşu ve getirdiği mucizeler (Âl-i İmrân 3/47-49), Ashab-ı Kehfin mağaradan çıkışları (Kehf 18/21), Hz. İbrahim kıssasında parçalanmış ölü varlıkları Allah'ın diriltmesi (Bakara 2/260), Bakara sûresinde anlatılan bir topluluğu Allah'ın hepsini öldürmesi ve sonra diriltmesi (Bakara 2/243) gibi Ardda tarih sahnesinde yaşanmış olaylar yeniden dirilişe işaret eden delillerden bir kaçıdır.

Ardın yaratılma sürecinde başlangıçta sema ile bitişik iken sonra ayrılıp, muhtevası ile birlikte şekil aldı. Allah Ard ve semayı altı günde yarattı. Gökler gibi Ardda da birbirinden ayrı özellikler taşıyan bir takım tabakalar yarattı. “Oluşum sürecinde Ard” ın dahil olduğu ayetler tablosu:²⁶⁶

Bağlam Kelimesi ile Ayetin İhtiva Ettiği Anlam	Ayetler
Örneksiz, taklitsiz yaratma. (بدع)	Bakara 2/117, En'âm 6/101
Allah'ın belirli bir şeyi, belirli bir fiili yerine getirmek üzere var etmesi (فطر)	En'âm 6/14, 79; Yûsuf 12/101, İbrâhîm 14/10, Enbiya 21/56; Fâtır 35/1, Zümer 39/46, Şura 42/11
Bir nesneyi hiçbir köken, asıl, dayanak olmadan, örnek almadan inşa etmek, vücuda getirmek, yaratmak. (خلق)	Bakara 2/29, Âl-i İmrân 3/190, 191, En'âm 6/1, 73; Tevbe 9/36, Hicr 15/85, Nahl 16/3, İsrâ 17/99, Kehf 18/51, Taha 20/4, Enbiya 21/16, Ankebût 29/44, 61; Rum 30/8, 22, Lokmân 31/25, Fâtır 35/40, Yasin 36/81, Sa'd 38/27, Zümer 39/5, 38; Mü'min 40/57, Zuhruf 43/9, Duhân 44/38, Casiye 45/22, Ahkâf 46/3, 4, 33; Tûr 52/36, Tegâbün 64/3
6 günde yaratma	A'râf 7/54, Yûnus 10/3, Hûd 11/7, Furkan 25/59, Secde 32/4, Fussilet 41/9-11, Hadid 57/4
7 Yer	Talak 65/12

²⁶⁶ Tablolardaki kelimelerin anlamlarında Rağıb el-İsfehani'nin Müfredat'ından destek alınarak yorum yapılmıştır.

II.1.1. Ardın Bitişikliği

İnsanlar, yaşadıkları dünyanın, gökyüzündeki yıldızların ve tüm evrenin nasıl oluştuğunu anlamaya çalışmışlardır. Evrenin anlaşılması yolunda ortaya atılan fikirlerden üçü meşhurdur: Birincisi Batlamyus'un 2.yy.da ortaya attığı "Dünya merkezli evren modeli" dir. İkincisi 16.yy.da Nicolaus Copernicus tarafından ortaya atılmış "Güneş merkezli evren modeli"dir. Üçüncüsü ise 20.yy.ın ilk çeyreğinde ortaya atılmış olan Büyük Patlama Kuramı'dır.²⁶⁷

Kur'ân, indiği dönemden günümüze kadar geçen sürede çeşitli yaklaşımlarla yorumlanmıştır. Müslümanlar tarih boyunca yollarına çıkan kültür ve medeniyetlerle karşılıklı etkileşim halinde bulunmuşlardır. Kur'ân'ın bilimsel veriler ışığında yorumlanması, her şeyin Kur'ân'da bulunduğunu ifade eden âyetlerin yanında, evrene ve ihtiva ettiklerine değinen âyetlerin varlığı ve bu iki âyet grubunun birleştirilmesi sonucu ortaya çıkmış bir girişimdir.²⁶⁸ Ancak Endülüslü büyük İslam alimi Şatibi (790/1388), bu yaklaşımı sistemli bir şekilde eleştirerek, temelde Kur'an'ın ilk dönem Araplarının anladığı şekilde anlaşılması gerektiğini ve asıl olanın da onların şekillendirdiği yapı olduğunu belirtir. Kur'an'daki ayetleri, hidayet, Allah'ın kudretini ve ilmini, dinin aslını ve özünü anlatır. Din, her dönemdeki insanların anlayabildikleri tarzda yeryüzü, gökyüzü, dağlar, bulutlar, bitkiler gibi bildikleri şeylerden istifade ederek, tevhid, ahiret ve nübüvvet delillerini getirdi ve onlara anlayacakları şekilde hitap etti.²⁶⁹ Kur'ân'ın anlaşılması ve yorumlanmasında bir çok metod kullanılmıştır.

²⁶⁷ <http://www.tfv.org.tr/fizikyazilari.php> Erişim Tarihi: 10.05.2016, 17:57

²⁶⁸ En'am 6/38, 59; Nahl 16/89. Şatibi, "Biz Kitapta hiçbir şeyi eksik bırakmadık" ayetinde 'Kitâb'ı, 'Kur'ân' olarak değil, 'Levh-i Mahfuz' anlamında kullanmış, "Kur'ân'ın içermediği bir şeyi ona izafe etmek caiz olmadığı gibi, içerdiği bir şeyi inkar etmek de doğru değildir." diyerek, Kur'ân'ın anlaşılması ve yorumlanması aşamasında nüzul döneminin dikkate alınması gerektiği üzerinde durmuştur. Şatibi, *el-Muvafakat* (İslami İlimler Metodolojisi), çev. Doç Dr. Mehmet Erdoğan, İz Yayıncılık, 2. Bsm., İstanbul 1999, c. 2, s.78

²⁶⁹ Şatibi, *el-Muvafakat*, c. 2, s. 65-67, 75, 77

Kur'ân'ın, değişmeyen, ilahi kaynaklı bir metin olarak, sürekli değişkenlik gösteren bilim ve teknolojinin verilerini önceden haberini verme gibi bir gayesi yoktur. Ayetlerde evrene ait verilen örnekler, amaç değil maksadın daha iyi anlaşılması noktasında bir araç niteliği taşır.

Gök ve yerin başlangıçta “bitişik” olması Sümer efsanelerinde, Tevrat'ta ve Kur'an'da anafikir olarak mevcuttur. Ancak yaratılışın diğer aşamalarına gelindiğinde aralarında farklılık baş gösterir.²⁷⁰ Antik dünyanın insanlarında, evreni, doğayı ve toplumlarını anlamaya yönelik gereksinimleri bulunmaktaydı.²⁷¹ Sümerlerde evrenin yaratılışı ile ilgili olarak, gök ve yerin ayrılmasından ve ışıklı gök cisimlerinin (güneş, ay, gezegen ve yıldızlar) oluşumundan sonra bitki, hayvan ve insan yaşamının oluştuğunu düşünürler. Politeist inanca sahip Sümerler, hava, su ve yeri kontrolünde bulunduran tanrıların yaratıcı tanrılar olduğu ve bütün diğer kozmik oluşumları da yaratıcı tanrılar tarafından kontrol edildiği, düşüncesini benimsemişlerdir.²⁷²

Yerin oluşumu, gökten ayrılmakla başlamıştır. Ardından insan yaşamına uygun hale gelmesi için belli bir süre, bir takım aşamalar geçmiştir. Arın oluşumuna ait Kur'ân'da verilen bir diğer ipucu/işaret; onun da tıpkı gök gibi katmanlar halinde yaratıldığıdır (Talak 65/12), ancak bu katmanların mahiyeti mechûldür. Haklarında tefsîrlerde farklı teviller yapılmıştır. Bir yönden bu katmanların birbirinden ayrı özelliğe sahip olduğu söylenebilir.

²⁷⁰ Kramer, Samuel Noah, *Tarih Sümer'de Başlar*, çev. Muazzez İlmiye Çığ, TTK Basımevi, Ankara 1990, s. 64-69; Tevrat, Genesis, 1-9 <http://kutsal-kitap.net/bible/tr/index.php?mc=1&sc=4> Erişim Tarihi: 29.04.2016, 22:35

²⁷¹ Atsız, Hasan, *Psikoanalitik Kuramda Dinin Kökeni ve Gelişimi*, Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi, IV (2004), sayı 3, s. 101

²⁷² Kramer Samuel Noah, *Sümerler “Tarihleri Kültürleri ve Karakterleri”*, (Çev. Ö. Büze), Kabalcı Yayınevi, 1. Basım, İstanbul 2002, s.153-155

(أَوْلَمَ يَرِ الَّذِينَ كَفَرُوا أَنَّ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ كَانَتَا رَتْقًا فَفَتَقْنَاهُمَا وَجَعَلْنَا مِنَ الْمَاءِ كُلَّ شَيْءٍ حَيًّا أَفَلَا يُؤْمِنُونَ)

“İnkâr edenler, göklerle yer başlangıçta bir bütün iken bizim, onları birbirinden ayırdığımızı görmediler mi? Bütün canlıları sudan yarattık. Bu gerçeklere rağmen yine de inanmayacaklar mı?” Enbiyâ 21/30 N.S.73

Ardın oluşum sürecinin başlangıcında bitişik olduğunu ifade eden ayetin erken dönem müfessirlerince izahı genel itibarıyla aşağıdaki gibidir:

– (رَتْقًا) sözlük anlamı “hilkat, yaratılış itibarıyla ya da suni olarak bitişmek, bitişik olmak, kaynaşmak” demektir. (فَتْقًا) sözcüğünün zıddıdır. (فَتْقًا) ise “bitişik iki şeyi birbirinden ayırmak, aralarında açıklık bırakmak” demektir. Fetk, ayın buluttaki aralıktan ışığın gözükmemesi, doğması anlamına da gelir. Semiz olmasından dolayı derisi yarılıp yırtılan deveye (جمل فتیق) adı verilir.²⁷³

– Ard ve Sema bitişik iken, Allah’ın semayı yağmurla, Ardı da nebatla ayırdığı rivayet edilir. Ayette (رَتْقًا) kelimesinin tesniye gelmemesini bu birliğe delil olarak göstermişlerdir.²⁷⁴

– Zeyd b. Ali (122/740) başlangıçta yer ve gökler bir iken, yerin yedi katmana ayrıldığı görüşündedir. Ayetteki bitişiklikten kasıt, arada bir delik bile olmaksızın yer ve göğün bir olduğu ya da tabiinin önde gelen müfessirlerinden Mücahid b. Cebr el-Mekki (103/721)’in tefsîri ile “temas halinde değil, tamamen bitişikti ya da kat kattı, üst üste idi”²⁷⁵ şeklinde ifade edilmektedir. Ayetin devamında “diri olan her şeyi sudan yarattık” kavli “her canlıyı nutfeden yarattık” anlamında tevil edilir.²⁷⁶ Her şeyin karışımında, terkinde mutlaka su kullanılmıştır. Yer ve gök yapışmış gibi bir halden ya da tek bir

²⁷³ Ragıb, *Müfredât*, s. 341, 623 (R-t-g, F-t-g maddeleri)

²⁷⁴ Ferrâ, *Meâni'l-Kur'an*, c. 2, s. 201; *Tefsîru'l-Maturidi*, c. 7, s. 34

²⁷⁵ *Tefsîrü Yahya b. Sellam*, c. 1, s. 308. Çekirdek halinde birbirine sıkışık vaziyette düşünülebilir.

²⁷⁶ Zeyd b. Ali, *Garibu'l-Kur'an*, s. 277

kütle halinden, ayrı ayrı, tabakalar haline geldikleri anlaşılır. En çok tercih edilen görüş bu yöndedir.

– “Mekke kafirleri bilmiyorlar mı ki, gökler ve yer yapıştı, Allah su buharına yükselmesini emretti ve ondan biri diğerinden ayırt edilecek şekilde yedi göğü yarattı, suyu da her şeyin canlılığını sürdürmesi için sebep kıldı.”²⁷⁷ “Görmediler mi?” ifadesi “Bilmezler mi?” anlamına alınmıştır.

– Bir rivayete göre gökler bir gök, yerler bir yer idi. Allah onları ayırdı da yedi gök, yedi yer kıldı. Bir başka görüşe göre gökler ve yer bir tek idi. Allah onları hava tabakası ile ayırdı.²⁷⁸

– Hava, gök ile yer arasında yayılmıştır, memdud haldedir.²⁷⁹ Yer ve göğü birbirinden ayıran hava gücüdür.

– Taberî (310/923) İbn Abdi'l-A'la tarikiyle Mücahid'in “birbiri üstünde yedi göğü, birbiri altında yedi Ardi katmanlarına ayırdı” tevcihini nakletmiştir. Bu konuyla ilgili Hasan Basrî (110/728), Mücâhid (103/721), Ebû Salih ve Süddî (127/744)'den yaptığı rivâyetlerle delil getirir.²⁸⁰

– Ayetteki “hayat veren su” hakkında “Allah her şeye canlılık versin diye onu yerde yarattı ya da gökten indirdi”²⁸¹ yorumu yapılmış, bu su ile yeryüzündeki canlıların hayatiyeti sağlanmıştır. Yeryüzü canlılarının hayatının suya bağlı olması bilinen bir şeydir. Maturidi'ye göre, acaba “göktekilerin hayatı ne ile devam eder” galiba bu da, bilgisine ulaşmıca kadar gayb alanına dahildir. Yani şu an için bilinmez.

²⁷⁷ *Tefsîru Mukâtil*, c. 3, s. 76

²⁷⁸ Sicistânî, *Garîbu'l-Kur'ân*, s. 97; *Tefsîru'l-Maturidi*, c. 7, s. 34

²⁷⁹ Sicistânî, a.g.e., s. 209

²⁸⁰ Taberî, *Camîu'l-Beyan*, c. 16, s. 254, 255

²⁸¹ Yerden gelen su için ayet: Mülk 67/30; Gökten gelen su için ayet: Vakıa 56/68-70

– Allah Enbiya 21/30-33 ayetlerinde nimetlerini zikretmiş, gök ve yerin her birinden rızıklarını, nimetlerini ayırmıştır. Yeryüzü halkının canlılığını su ile sağlamış, sarsılmasınlar, rahatça yaşamlarını sürdürebilsinler diye dağları yerleştirmiş, uzaklarda kendilerine fayda sağlayacak şeylere, isteklerine ve ihtiyaçlarına ulaşabilmeleri için dağlarda doğal yollar var etmiş, gökyüzünü direksiz, düşmekten korunmuş bir tavan yapmıştır. Bütün bunlarla Allah kullarına kudret ve saltanatını zikretmiş, şükretmeleri gerektiğini hatırlatmıştır.²⁸²

– Enbiya 21/30 ayetinde, (فَفَقَّقْنَا) “ayırdık” ve (جَعَلْنَا) “yarattık” denilmesi, bu olayın inkârı mümkün olmayan kesin bir gerçeklik olduğunu vurgulamak içindir. Çünkü mâzi kalıbı, bir işin meydana geldiğine ve kesinliğine işaret etmektedir.²⁸³ Ardın semadan ayrılması, suyun canlılık vermesi oluşum sürecinin ana hatlarını haber verir. Ancak ayrılışlar da ayetlerde birlikte zikredilmeleri birbiri ile bağlantılarının gerek su ile olsun gerek başka unsurlarla devam ettiğini gösterir. O zaman ayrılık hangi konuda oldu?.

– Bir başka görüşe göre, o vakitte iken, göklerin birbirine yapışık olup yağmur yağdırmadığı, Ardın da birbirine bitişik olup bitki bitirmediği söylenir.²⁸⁴

Konuya Kur’ân’ın anlam zenginliği ve dinamizmi açısından baktığımızda şöyle de yorumlanabilir: Rağib İsfehani’nin bitişiklik ifadesini (الضم) kelimesi ile açıklaması; “büzülmüş, bitişik, yapışık bir halde olmak” olarak algılamamız sonucunda yaratılan varlığın başlangıç aşaması bu şekilde olabilir. Nitekim cenin de anne karnında tüm organları bir arada toplanmış, el ve ayakları büzüşmüş, gelişim aşamalarında bu organların her birinin açılımı ile ortaya mükemmel bir varlık çıkması şeklinde de algılayabiliriz. Olasıdır ki yaratma eyleminin temelinde fetih ya da gizli olan şeyleri ortaya çıkarma, kapalı olanları açma gibi bir etken söz konusudur. Çünkü daha önce

²⁸² Tefsiru'l-Maturidi, c. 7, s. 34

²⁸³ Dağ, Mehmet, Kur'an'da Üslup Diyalektiği: İltifat, Salkımsöğüt Yay., Erzurum 2008, s.250

²⁸⁴ Taberî, Camiu'l-Beyan, c. 16, s. 254, 255

açılmış bir şeyi açmanın, bilinen bir şeyi ortaya çıkarmaya çalışmanın bir anlamı ve kıymeti yoktur. Allah isterse yerleri ve gökleri yoktan var eder fakat Kur'ân'da yer yer kullarına bir takım işaretleri ve delilleri göstererek, bunlar üzerinde düşünmelerini istemiştir.

اللَّهُ الَّذِي خَلَقَ سَبْعَ سَمَاوَاتٍ وَمِنَ الْأَرْضِ مِثْلَهُنَّ يَتَنَزَّلُ الْأَمْرُ بَيْنَهُنَّ لِتَعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ وَأَنَّ اللَّهَ قَدْ (أَحَاطَ بِكُلِّ شَيْءٍ عِلْمًا) “Allah, yedi göğü ve yerden de bi o kadarını yaratmış olandır.

Allah'ın emri bütün bunların arasında iner durur. Allah'ın (bunları yaratması O'nun) her şeye gücünün yettiğini ve ilmi ile her şeyi kuşattığını bilmeniz içindir.”

Talak 65/12 N.S.99

– Vahiy (Allah'ın emri), en üstteki gökten en alttaki yer tabakasına kadar iner durur. “Yedi gök ve yerden de bir o kadarı” hakkında İbn Abbas, eğer size bunun açıklamasını yapacak olsam, inkar ederdimiz, kabul etmezdimiz. Ve bu inkarımız sizin ayeti yalanlamanıza sebep olurdu, demiştir.²⁸⁵ İbn Abbas'ın bu tutumu insanlar için hazırlık aşaması olmaksızın üst seviye bilgilerin verilmesi, tedrici gelişim özelliğine sahip insan için ağır gelebilir, anlama ve yorumlamada yanlışlıklarla karşılaşılabilir.

– “Yerden de bir o kadarı” kısmı ile ilgili olarak Ard, burada topluluk ismi olarak geçmiştir. (هَلَاكُ الشَّاةِ وَالْبَعِيرِ) sözünde bütün koyunlar ve develer kastedilerek “deve ve koyun helak oldu” denilir. “Ardın tamamını yarattı” anlamında ele alınabilir.²⁸⁶

– Yedi göğü yaratan Allah'tır, müşriklerin hiçbir şey yaratamayan ilahları ve putları değil! “Yerden de bir o kadarı” Göklerdeki mahlukat gibi, yerdeki her tabakada da yarattığı varlıklar bulunur.

²⁸⁵ *Tefsirü Mukâtil*, c. 4, s. 368

²⁸⁶ Ahfeş, Ebü'l-Hasen Saîd b. Mes'ade el-Mücâşî el-Belhî el-Basrî el-Ma'rûf el-Evsat, *Meani'l-Kur'ân*, thk. Mahmud Karae, Mektebetü'l-Hanci, Kahire 1411/1990, c. 2, s. 544

– Yerler ve göklerin her birinde, Ard ve semadaki tüm mahlûkat gibileri vardır. İbrâhîm gibi her Ardda ve her gökte İbrahimler ve diğer varlıklar vardır.

– Allah, yarattığı her şeyi ilmen kuşatmıştır. Yerde ve gökte zerre kadar bir şey, hatta daha küçüğü ve daha büyüğü, O’ndan uzak değildir. Bundan dolayı Allah’ın emrine karşı çıkanlar, O’nun cezalandırmasından korktular. Çünkü emre muhalefet edenlerin ukubetini kimse engelleyemez. Her şeye gücü yeten Allah, yarattıklarının amellerini de kuşatmıştır. O’ndan gizli hiçbir iş yapılamaz. Yaptıklarınızın hesabını vermeniz için her işinizi tek tek size sayar, amel defterinizi ortaya koyar.²⁸⁷ (اليوم تجزى)

(كل نفس بما كسبت لا ظلم اليوم إن الله سريع الحساب) Mü’min 40/17

– İbn Abbas(68/687): (وَمِنَ الْأَرْضِ مِثْلَهُنَّ) Yedi Arddır ki, her bir Ardda sizin nebiniz gibi bir nebi, Adem gibi bir Adem, Nûh gibi bir Nûh, İbrâhîm gibi bir İbrâhîm, İsa gibi bir İsa vardır.²⁸⁸

– (وَمِنَ الْأَرْضِ مِثْلَهُنَّ) Gökler gibi birbiri üzerine tabakalara ayrılmış bir Ard.

– (سبعة أبحر) “..yedi deniz..” Lokman 31/27 ayetindeki gibi “yedi ada, yedi kıta” olabilir.

– Allah bu gördüğümüz yeryüzünü, belli bir ölçüde, göğün sınırına kadar yarattı. Bu göğün gerisinde altı gök daha vardır. “Yerden de bir o kadarı” kavline müteallik bir hüküm bulunmadığından, keyfiyeti, mahiyeti ve adedi hakkında bir bilgi henüz yoktur.

– (يَنْزِلُ الْأَمْرُ بَيْنَهُنَّ) Göklerde ve yerde bulunan akıl sahipleri, ikisi arasında inip duran vahiyden sorumludurlar. Yahut da bu ikisi arasında her an bir yaratma vardır. Ya

²⁸⁷ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, c. 23, s. 77-82

²⁸⁸ *Tefsîru İbn Ebi Hatim*, c. 10, s. 3361

“kun feyekun” şeklinde yoktan bir varolma veya her defasında yinelenen bir yaratma olarak devam eder durur:²⁸⁹ (إنما قولنا لشيء إذا أردناه أن نقول له كن فيكون) Nahl 16/40

– **“Yer ve gökler arasında ‘emir’ iner durur.”** Ayetteki emr, fiil ve sözlerin hepsini içine alan genel bir lafızdır. İş, husus, mesele, konu, durum, ahval anlamlarını içeren “şe’n” emir anlamındadır. Yer ve gök arasında bütün işler tenezzül eder, gökten iner. Emrin diğer anlamı yaratmadır, ibda’dır. (أَلَا لَهُ الْخَلْقُ وَالْأَمْرُ) A’raf 7/54 ayetinde bu anlamı taşır.²⁹⁰ İbda’, bir şeyi başka bir maddeye ihtiyaç duymadan, zaman ve mekan dışında yaratmaktır. Yer ve gök arasında her an bir yaratma sözkonusudur.

Allah’ın ilmi hiçbir sınır getirmeksizin her şeyi kuşatmıştır. Talak 65/12 ayeti, kader konusunda insanın irade ve gücünün olmadığına, kendi fiillerinin sahibi olmadığına, cebre işaret eden ayetler arasında gösterilir. Ayrıca ayet bu dünyadan başka yerlerde de canlı hayatın olabileceği teorisine göre delil olarak gösterilebilir. Şöyle ki; yaratma gökler ve yerde daimidir.

II.1.2. Yaratılmış Varolan Anlamında Ard

En ilkelinden en ilerisine kadar tüm toplumlar yaratılış konusunu incelemişlerdir. Ünlü İngiliz astrofizikçi yazar Profesör Paul Davies insanlığın bu arayışını “Hiçbir şey var oluş bilmesinden daha çok şaşırtıcı ya da daha derin değildir.” şeklinde ifade etmiştir.²⁹¹

Taberî (310/923) “akli delillere yani insanların fikir ve akıllarıyla düşünerek buldukları sebeplere değil, ancak senedleriyle, ravilerin gösterdiği rivayetlere

²⁸⁹ *Tefsîrû'l-Mâturîdî*, c. 10, s. 72

²⁹⁰ *Müfredat*, s. 88

²⁹¹ Güner, Galip, “Yarat-Yaratmak, Halk Etmek Fiilinin Etimolojisi”, Erciyes Üni. Edebiyat Fak. Türk Dili ve Ed. Böl, *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 7/3, Summer 2012, p. 1415-1423, Ankara- Turkey, s. 1416.

dayanarak” yazdığını söylediği kitâbında²⁹² yaratılışın başlangıç aşamasındaki unsurlarından birinin zaman olduğunu aktarır ve milletler tarihini anlatan kitâbına zamanı izah ederek başlar. Sonunda zaman da dahil olmak üzere Allah’tan başka her faninin yok olacağını ayetlerin ışığında ifade eder.²⁹³ Allah’tan başka mabud yoktur. Ancak O’na yönelilir, dua edilir. Onun zatından başka her şey helak olacaktır.

Taberî hilkatin tamamlanmasına kadar ilk yaratılan varlıklarla ilgili olarak uzun uzun rivayetleri nakleder. Bu varlıklar arasında su, arş, kürsi, kalem, rüzgar, Levh-i Mahfuz, gece gündüz, yer ve gökler, ince bulut, nur, zulmet, Kâbe, nun (balık), sahra (taş, kaya), bitkiler, hayvanlar, cinler, melekler ve en sonunda insan zikredilir.²⁹⁴

Kur’ân, her ne kadar yer ve göğün yoktan mı var edildiğini, yoksa bir özden veya cevherden mi oluştuğunu açıklamasa da “hık-ftı-bda” gibi fiillerle ifade edilmeleri onların yoktan varedildiğini düşündürmektedir. Kur’an’da birçok âyette açıkça Ard ile semaların altı günde yaratıldığı (Hûd 11/7; el-Hadîd 57/4) bildirilmekte, ileride açıklanacağı üzere bazı âyetlerde ise Ardın iki günde yaratıldığı, dört günde üzerinde dağların meydana getirildiği ve orada canlıların rızıklarının programlandığı haber verilmekte, ayrıca semaların yaratılışının iki günde tamamlandığı beyan edilmektedir (Fussilet 41/9-12). Müfessirler çelişki gibi görünen bu durumu sözü edilen dört günün iki gününde Ard yaratıldığını belirterek açıklamışlar, Ardın toplam dört günde, semanın da iki günde yaratıldığını zikretmişlerdir. Burada geçen “yevm” (gün) kelimesi gerek Ard ile semaların henüz yeni oluşmaya başlaması, gerekse Kur’an’da bu kelimenin izâfî olarak kullanılması sebebiyle (el-Hac 22/47; es-Secde 32/5 âyetlerinde Allah katında bir gün 1000 yıl, el-Meâric 70/4 âyetinde ise 50.000 yıl olarak geçmektedir) yirmi dört

²⁹² Taberî, geçmişe dair haber ve olayların sonraki nesillere aktarımın ancak nakil yoluyla olabileceğini, akıl ve fikrin bu noktada dahil olmadığını savunur.

²⁹³ Taberî, *Milletler ve Hükümdarlar Tarihi*, c. 1, s. 31: İlgili Ayetler: Rahman 55/26,27; Kasas 28/88

²⁹⁴ Taberî, *a.g.e.*, c. 1, s. 32-123

saatlik zaman dilimi şeklinde kabul edilmemiş, mahiyeti kapalı “safha, evre, zaman dilimi” olarak anlaşılmıştır.²⁹⁵

Ayet, aynı zamanda evrenin ezeli ve ebedi olduğu düşüncesini taşıyan statik, materyalist ve yaratıcıyı reddeden evren modeline karşı, evrenin başlangıcı ve dolayısıyla sonunun olduğunu belirten deliller arasında gösterilmektedir. Kur’ân’da Ard ile semanın yaratılışlarının bir süreci takip ettiği, sırası kesin belirtilmemekle birlikte, önceleri birleşik iken (muhtemelen gaz kütlesi halinde) sonra ayrılmaları (Enbiya 21/30), daha sonra duhandan semanın oluşması (Fussilet 41/11) anlaşılmaktadır. Semanın bütünden ayrılma aşamasındaki duhan hali, genel olarak “duman, buhar, gaz kütlesi, karanlık, hidrojen, nebula, plazma” gibi kelimelerle açıklanmış ve semaların bu safhadan sonra iki günde yaratıldığı belirtilmiştir. Kur’ân’da Ard ile birlikte kullanılan sema kelimesi çoğunlukla cem’i zikredilmiştir.²⁹⁶

Ard ile sema hakkındaki bir diğer tartışma konusu hangisinin önce yaratıldığıdır. Yer ile göklerin başlangıçta birleşik iken sonradan ayrıldığını beyan eden âyete göre (el-Enbiyâ 21/30) her ikisinin önceleri tek bir kütle olduğu, dolayısıyla yaratılışlarının birlikte başladığı, ayrıldıktan sonra önce Ardın yaratılmaya başlandığı, sonra semaya geçildiği, semanın yedi gök olarak bütünüyle tanzim edildiği (el-Bakara 2/29; Fussilet 41/9-10), ardından Ardın insanın yaşamasına uygun hale getirildiği (en-Nâziât 79/27-33) şeklinde bir mantık yürütmenin daha makul olduğu düşünülebilir.

Allah gökleri ve yeri, inanmayanların düşüncelerinin aksine batıl, gelişigüzel yaratmamıştır, yani hiçbir şey tesadüf eseri değildir. Göğü yerin üzerine yükseltmiş ve yeryüzüne adaleti yerleştirmiştir.²⁹⁷ Kırdan fazla âyette gökleri ve yeri Allah’ın

²⁹⁵ Baş, Erdoğan, “Sema”, *DİA*, XXXVI, s. 453-455; Çağrıncı, Mustafa, “Yer”, *DİA*, IVIII., s. 476-478

²⁹⁶ Baş, Erdoğan, a.g.m.

²⁹⁷ *Meâni’l-Kur’ân*, c. 3, s. 113 (وَالسَّمَاءَ رَفَعَهَا وَوَضَعَ الْمِيزَانَ) "Göğü Allah yükseltti ve mizanı (dengeyi) O koydu." (Rahmân 55/ 7) Yeryüzünün yaratılışı ile ilgili diğer ayetler için bkz.: Araf 7/54, Bakara 2/29, Naziat 79/27-33, Kaf 50/38, Yunus 10/3, Hud 11/7, Ra’d 13/2,

yarattığı bildirilerek ilâhî kudretin sınırsızlığına dikkat çekilir, bunların bazılarında göklerle yerin altı günde yaratıldığı belirtilir.

Ardın yaratılma aşamalarına işaret ettiğini düşündüğümüz ayetler aşağıdaki şekillerde tevil edilmiştir:

(قُلْ أَنْتُمْ لَتَكْفُرُونَ بِالَّذِي خَلَقَ الْأَرْضَ فِي يَوْمَيْنِ وَتَجْعَلُونَ لَهُ أَنْدَادًا ذَلِكَ رَبُّ الْعَالَمِينَ) “Siz mi yeri iki günde yaratanı inkar ediyor ve O’na eşler koşuyorsunuz? O, alemlerin Rabbidir.”

Fussilet 41/9 N.S. 61 ayetinde belirtildiği üzere, yeri iki günde yaratan ve bütün insanların Rabbi olan Allah’a şirk koşulmaması emredilir. Tevhidi inkar edenlere kevnî delillerden haber verilmektedir. Ahfeş önce iki, sonra dört gün olarak ifade edilmesini yerin yaratılmasının öncekiyle birlikte toplamda dört günde tamamlandığını belirtmek içindir, yorumunda bulunur.²⁹⁸

(وَجَعَلَ فِيهَا رِوَاسِيَ مِنْ فَوْقِهَا وَبَارَكَ فِيهَا وَقَدَّرَ فِيهَا أَقْوَاتَهَا فِي أَرْبَعَةِ أَيَّامٍ سِوَاءَ لِّلسَّانِلِينَ) “O, yere sabit dağlar yerleştirmiş, orada bereketler yaratmış, orada isteyenler için rızıkları dört günde takdir etmiştir.” **Fussilet 41/10 N.S. 61**. Yaratılmış var olan olarak Ardı ayetlerde tanımaya devam ediyoruz. Ardın yaratılışı aşamasında dört gün sınırlamasına, bu esnada yaratmış olduğu nimetlere ayette işaret edilmiştir:

– Önce Ard yalın yaratıldı, sonrasında Allah hayatın devamını sağlayacak sebepleri (yeme içme, geçim, ziraat, ticaret..vb.) yeryüzünde takdir etti.²⁹⁹

– Ardı sabit tutsun diye dağları onun üst tarafında yarattı, ekinleri, bitkileri, meyveleri yarattı, insan ve hayvanların rızıklarını Ardda taksim etti, isteyenlere belli ölçülerde bunları takdir buyurdu.³⁰⁰ Bütün bunları dört günde yarattı.³⁰¹

²⁹⁸ Ahfeş, *Meani'l-Kur'ân*, c. 2, 505

²⁹⁹ Zeyd b. Ali, *Garibu'l-Kur'ân*, s. 356

³⁰⁰ Mukâtil, *Tefsîru Mukâtil*, c. 3, s. 736

³⁰¹ Ahfeş, *a.g.e.*, c. 2, 505

– (وَجَعَلَ فِيهَا رَوَاسِيَ مِنْ فَوْقِهَا) Fussilet 41/10 ayetine göre su üzerinde olduğu söylenilen yeryüzüne, içindekiler sarsılmasın diye gemilerin denizde demir atması gibi, dağlarla demir atılmış, Ard sabit kılınmıştır. Dağlar, Ardın ağırlığını da artırır. Maturidi(333/944) bir çok izahın aksine buradan kasıt dağların yeryüzünün ikrarı için değil, suda batmasını önlemek için bir sebep olarak yaratılmasını, insanlara eşyanın birbirine bağlantısını kolaylaştıracak sebeplere tevessül etmelerini öğretmek için olduğunu açıklar.

– (وَبَارَكَ فِيهَا) daki zamir dağlara raci olduğunu kabul ettiğimizde, Cenab-ı Hakkın onlarda yarattığı bir çok bereketi düşünebiliriz. Ondan çıkan sular, kaynaklar, altın, gümüş ve diğer kıymetli madenler, bitki çeşitleri, meyveler ve bunun gibi pek çok şeyler insanların ve diğer canlıların temel ihtiyaçlarını, beslenmelerini sağlamaktadır. Bereket, hayrın artarak devam etmesi durumudur.³⁰²

– Taberî (310/923) Bişr kanalı ile Katade(117/735)'den naklen, Allah'ın Ardı yarattıktan sonra dağlarını, nehirlerini, denizlerini, ağaçlarını, Ardın sakinlerini/Ardda yaşayanları yarattığını rivayet eder.

– İkrime'nin(105/723); (وَقَدَّرَ فِيهَا أَقْوَاتَهَا) ayetinden nerede rızkını kazanacaksa Allah'ın o yeri kendisine takdir ettiği, başka bir tevilinde her bir yerdeki rızık, sahibini bekler açıklaması vardır.

– Mücahid(103/721) ve İkrime aynı ibare ile ilgili olarak ayrı tariklerle derler ki; her bir yerde diğer yer için uygun olmayanı yarattı. Mesela Yemen kumaşını Yemen'de, ince elbiseleri Sâbûr'da, taylasanları Rey'de olmasını diledi.

– Taberî Süddi'nin yukarıda sayılan maişet sebeplerinin iki günde yaratıldığı tevilini nakleder.

³⁰² Maturidi, *Tefsîru'l-Maturidi*, c.9, s. 63, 64

– Ayetin (سَوَاءٌ لِّلسَّائِلِينَ) “İsteyen, talep edenler için” kısmını İbn Zeyd şöyle anlamıştır: Herhangi bir rızka ihtiyaç duyanın isteğine göre Allah onun dilediğini kendisi için takdir eder. Yani istediği şeyi, isteyenin ihtiyacı ölçüsünde verir. Allah onun ne isteyeceğini zaten önceden bilmektedir.³⁰³

– Allah her şeyi sınırlama yapmaksızın ve süresini tayin etmeden yaratmaya kadir olduğu halde ayette Ardın yaratılışını iki gün ile sınırlamasının hikmeti konusunda; bir kısım alimler mahlukata yapıp ettikleri şeylerde teenniye, acele etmemeyi, sabırlı davranmayı, tedbiri elden bırakmamayı öğretmek ve tarif etmek amacıyla böyle davrandığını söylemektedirler.

– Maturidi (333/944) bu konuda şöyle bir görüşe sahiptir: Allah bu dünyanın hatta bu alemin işlerini belirli yasalara, sınırlamalara, bir halden diğerine geçişe bağlı kılmıştır. Örneğin insanın yaratılış aşamalarını nutfeden alakaya, alakadan mudgaya, mudgadan azaların oluşumuna oradan insan haline geçişe, sonra da bu halden yaşlanana kadar geçirdiği her safhada başından geçenler bu hudutların içinde cereyan eder. Tıpkı bunun gibi, dünyanın, meyveler, bitkiler de dahil içindekilerin işleri de böyledir. Allah onları yaratır ve her yıl için bu yaratmasını yineler. Eğer isteseydi bir yıl içinde ya da bir saatinde yaratırdı ve sonsuza kadar bir daha tekrarına gerek olmazdı. Fakat bu alemi fena ve fesad üzere kurduğundan böyle yapmadı. Dünyanın değişken ahvali başlayıp son bulmalara, düzeltip bozulmalara dayanarak sürmektedir. Bundan dolayı dünya hayatında hastalık da vardır sağlık da vardır, sıkıntı da selamet de mündemiçtir. Bu alemde hüküm bu şekilde icra edilmektedir. Ahiret işleri ise beka ve devam temeli üzerine bina edilmiştir. Yukarıda izah edilmeye çalışılan hikmete binaen Ardın yaratılışındaki tahdid bundan dolayı gerçekleşmiş olabilir. Ya da şöyle söylenebilir; yeryüzü imtihan yurdu olduğundan bir takım sınırlamalarla yaratılmıştır. Çünkü

³⁰³ Taberî, *Camî'u'l-Beyan*, c. 20, s. 384-390

imtihanda önceden belirlenmiş kurallar, başlangıç ve bitişler mevcuttur. Ahirette ise imtihan ve sıkıntı olmadığı için devam ve beka söz konusudur.³⁰⁴

– (وَبَارِكْ فِيهَا) “Ardda bereketler var etti, Ardı mübarek kıldı.” Bereket, ilahi hayrın bir şeyde sabit, devamlı olması demektir. “Üzerlerine yerden ve gökten bereketler açardık.” Araf 7/96 Kendisinde ilahi hayrın bulunduğu şeye “mübarek” denir. Kur’ân’ın kendisi, Hz. İsa, Kur’ân’ın indirildiği gece, Nuh’un gemisinin indirildiği yer, bitkileri Arddan bitiren yağmur; her birisi ayetlerde “mübarek” olarak vafedilmiştir.³⁰⁵ İlahi hayır, duyularla algılanamayan bir yerden, sayılamayacak ve sınırlanamayacak şekilde sadır olduğu için, kendisinde hissedilemeyen bir artışın gözlendiği her şeye “mübarek” veya “bereketli” denilmiştir.³⁰⁶ Bu anlamda Ard, üretkendir, sonsuz, sınırsız ve çok çeşitli iyiliklere ulaşılabilir bir mekandır.

– (قَدَرَ فِيهَا أَقْوَاتَهَا) Sülası birinci babda “kadera”, mezid tef’il babında “kaddera” ikisi de bir şeyin miktarını, niceliğini açıklamak için kullanılır. Takdir, Allah’ın bir ölçüye göre hükmetmesi, mümkün kılması ya da kudret vermesi, bahşetmesi anlamındadır. (القوت) kalan yaşamı sürdürmeyi sağlayacak yiyecek, azıktır.³⁰⁷ Yani canlıların belini doğrultacak kadar yiyeceklerini belli ölçülerde, belli durumlarda Ardda mümkün kılmıştır, var etmiştir. Anlaşıldığına göre bu kudret hem Arda, hem ondaki besinlere, hem bu besinleri elde edecek canlılara ya da bunlardan birine bahşedilmiştir.

(ثُمَّ اسْتَوَىٰ إِلَى السَّمَاءِ وَهِيَ دُخَانٌ فَقَالَ لَهَا وَلِلْأَرْضِ ائْتِيَا طَوْعًا أَوْ كَرْهًا قَالَتَا أَتَيْنَا طَائِعِينَ) “Sonra duman halinde olan göğe yönelmiş, ona ve yere ‘İsteyerek veya istemeyerek gelin’ demişti.

İkisi de ‘isteyerek geldik’ dediler.” Fussilet 41/11 N.S. 61

³⁰⁴ Maturidi, *Tefsîru'l-Maturidi*, c.9, s. 62, 63

³⁰⁵ Enbiya 21/50, En’am 6/155, Meryem 19/31, Duhan 44/3, Mü’minun 23/29, Kaf 50/9

³⁰⁶ Müfredat, s. 119

³⁰⁷ Müfredat, s. 658 (Kdr) md., s. 687 (Kvt) md.

Ardın ve unsurlarının yaratılması olayının ardından, bir sonraki ayette tefsîr alimleri Allah'ın yere ve göğe seslenerek söylediklerini şu şekilde izah ederler:

– “Ey gök, güneşini ve ayını ortaya çıkar ve sen ey yer nehirlerini akıt ve meyvelerini çıkar” İkisi de emrolundukları şeye itaat ederler.³⁰⁸

– Ayette muhatab alınan; yer ve gök ehli, yerde ve gökte yaratılan varlıklar olabilir.

– Kulluk ve itaata vurgu yapılmıştır.³⁰⁹

– Yer ile gök arasındaki alâka bakımından; Allah, yeryüzünde bir ölçüye göre yarattığı geçim vasıtalarını, gök ile kaim kılmıştır. Oradaki bir düzensizlik yeri de etkiler. İkisi de karşılıklı etkileşim halindedirler.

– Yer ile gök ve katmanları arasında atmosfer ya da hava ile, düzen ve ölçü sağlandı. Eğer gök arada hava olmadan yere yapışık halde olsaydı; o zaman yeryüzündeki hayatın devamını sağlayan şeyler olmazdı. Atmosfer ile bu denge sağlanmış oldu.

– Yer, ahali ve içindeki her şeyin yanında, göğün yaratılması Allah'ın düzenine ve ölçüsüne, mülküne işaret eder.

– Buradan İbn Abbas'a (68/687) sorulan bir sorunun nisbeten cevabı ortaya çıkmaktadır. Şöyle ki birisi İbn Abbas'a gelip Naziat 27-30 ile Fussilet 9-11 ayetlerinden dolayı yer mi gök mü önce yaratıldığı konusunda kafasının karıştığını sordu. İbn Abbas'ın cevabı, Allah önce Ardın aslını yarattı, sonra semayı, ardından

³⁰⁸ Zeyd b. Ali, *Garibu'l-Kur'an*, s. 356

³⁰⁹ Taberî, *Camiu'l-Beyan*, c. 20, s. 391, 392

Ardın yayılması ve dahvi³¹⁰ işinin gerçekleştiği yönünde idi. Maturidi (333/944), ayetlerin zahiri arasında ihtilaf olmadığını, Ard ya da semanın hangisinin önce yaratıldığına dair açık bir ifadenin bulunmadığını söyler. Çünkü “Ardı iki günde yarattı” cümlesinden sonra “göğe yöneldi, onu düzenledi” kavli gelmiştir. Bu “Ardın yaratılmasından sonra göğü yarattı” anlamına gelmez. Burada, yarattıktan sonra düzene koyma anlamı olabilir. Ancak bu da birinin diğerinden önce yaratıldığına açık bir delil olarak gösterilemez.

– Yer ve gök, gaz bulutu gibi bir şeyden yaratılmış olabilir. Allah ikisinin yaratılmasından sonra, yer ve gökte yarattığı rızıkları, gerektiğinde kullanıma açılmasını bunlara emreder. Allah’ın yer ve göğe hitabı; “konuşma ve dinleme”, bu ikisinin verdiği cevap; “konuşulana anlama ve itaat etme” hikmetine binaen olması mümkündür.³¹¹

– (قَالَتَا أَتَيْنَا طَائِعِينَ) Taat, (كره) zıddı olarak, itaat etmek, emre uymak, irtisam (meydana çıkmak, görünmek, belirlemek) anlamında; yer ve göğün her dem itaat üzere olduklarını gösterir.³¹² Yer ve gök resmedildikleri, tasvir edildikleri üzere ortaya çıkmışlardır. Yağmurun yağmasının, bitkilerin çıkmasının, doğal afetlerin, sıcaklık, kuraklık ve soğukluk, güneşin, ayın, gece ve gündüzün durumlarının; yeri, göğü ve içindekileri etkilemeleri gibi bütün tabiat hadiseleri Allah’ın emrine itaat halinde tezahür ederler. Onların kulluğu bu şekildedir.

Diğer taraftan, Tivrattaki yazılı sözlere (Eski Ahit, Genesis 2/2,3) karşılık olmak üzere (وَلَقَدْ خَلَقْنَا السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا فِي سِتَّةِ أَيَّامٍ وَمَا مَسَّنَا مِنْ لُغُوبٍ) Kaf 50/38 ayeti, Allah’ın evreni altı günde yarattıktan sonra yorulup yedinci gün dinlenme ihtiyacı

³¹⁰ (دحا) Yağmurun yer yüzündeki çakıltaşlarını sürüklemesi, atın koşarken toprağı arkasından sürmesi gibi yerde süpürüp temizleme ile son şeklinin verilmesi olarak anlaşılabilir. Bir anlamı da devekuşunun kumlukta yumurtladığı yerdir. *Müfredât*, s. 308

³¹¹ Maturidi, *Tefsîru’l-Maturidi*, c.9, s. 66

³¹² *Müfredât*, s. 529

hissetmediğini beyan eder. Ayet Mekki surenin içinde geçmişse de Medine’de nazil olmuştur.

II.1.3. İnsanın Yaratılışına Kaynak Olma Bakımından Ard

İnsanın yaratılışı ile ilgili incelenmiş mitolojik belgelerde, daha çok insanın yaratılış sebebi, yaratılış şekli, yaratılışında kullanılan madde ve yaratılan bu insanların görevleri üzerinde durulmuştur. Belgelerden edinilen bilgilere göre, “kilden/çamurdan” biçimlenen insanın yaratılış amacı; tanrıların geçinmeleri ve onları zahmetten kurtarmak için yaratılmışlardır.³¹³ Kur’ân’a göre yegâne yaratıcı, yoktan var edici Allah’tır. O, bir şeyin vücuda gelmesini dilediğinde sadece “ol” demesiyle dilediği şey, varlık sahnesindeki yerini alır. Varlıklar âleminin merkezinde Allah vardır. Bütün varlıklar O’nun mahlûkudur. Hz. Allah, eşyayı hikmetle, hak üzere yarattığını birçok ayette haber verir: En’âm 6/73, İbrâhîm 7/19, Hicr 15/85, Nahl 16/3, Ankebût 29/44, Rum 30/8, Zümer 39/5;

Kur’ân’ın ilk nazil olan suresinde verilen ilk mesajlarda, eşref-i mahlukat olan insanın yaratılışına dikkat çekilir. Konunun insanoğlu için önemi buradan da anlaşılmaktadır. Kur’ân’da insanın varoluşu, yaratılış hadisesinden süreç olarak bahsedilir. İnsanın topraktan gelerek nefhâ-i ilahî (Hicr 15/29) ile tamamlanan yaratılış süreci ayetlerde zengin bir kavram çeşitliliği ile anlatılır. İlk insanın yaratılış evreleri toprak ve su ekseninde ayetlerde değişik vasıflarla zikredilir: Allah insanı bir takım merhalelerden geçirerek yaratmıştır. (Nûh 71/14) Su bütün canlıların hayat

³¹³ Kramer, Samuel Noah, *Sümer Mitolojisi*, çev. Hamide Koyukan, Kabalcı yay., İstanbul 1999, s. 132

kaynağıdır.³¹⁴ Ardından toprak ve evsafi sıralanır. Maturidi(333/944) bunları şöyle sıralar³¹⁵:

(تُرَاب) Türab: Türab su katılmamış topraktır. (Âl-i İmrân 3/59, Kehf 18/37, Rûm 30/20, Tâhâ 20/55, Hacc 22/5, Fâtır 35/11, Mü'min 40/67)

(طِين) Tin: Temiz çamur. Tîn, tûrabın su katılmış halidir. Toprağın su ile yoğrulup, macunlaşmış şeklidir. (En'am 6/2, A'raf 7/12, İsrâ 17/61, Secde 32/7, Sâd 38/71,76)

(طِينٍ لَّازِبٍ) Tîn-i Lâzib: Yapışkan çamur (Saffat 37/11)

(سُلَالَةٍ مِنْ طِينٍ) Tînin özü-sülale. Özleşmiş çamur. (Mü'minun 23/12)

(حَمًا مَسْنُونًا) Hame-i mesnun: Uzun süre beklemeden dolayı değişmiş, kararmış çamur (Hicr 15/26, 28, 33)

(صَلْصَالٍ) Salsal: Kuru, dokunulunca ses çıkaran, kokan çamur (Rahman 55/14, Hicr 15/26, 28, 33)

İlk insanın yaratılış aşamasında kullanılan hammaddenin yeryüzünden alındığı ifade edilir. İbn Abbas'ın (68/687) rivayetine göre: Adem üç türlü maddeden yaratılmıştır. Biri salsal (kurumuş ve dokunulduğu vakit ses çıkaran toprak), ikincisi hame (siyah ve kokan toprak), üçüncüsü Tîni Lazib (Yapışkan çamur) dır. Said b. Cübeyr'den (94/713) rivayeten “Adem yerin yüzeyinden alınan topraktan yaratılmış olduğu için bu adla anılmıştır.” Adem kelimesi Arapça kabul edildiğinde, Edîmü'l-Ard” yerin yüzeyi demektir. Edim ile Adem aynı kökten gelir.³¹⁶ Adem'e şekil veren malzemeler toprağın değişik merhaleleridir, toprak da Ardın önemli bir unsurudur.

İnsanın yaratılış aşamalarını anlatan ayetlere baktığımızda, kuru toprağın su ile yoğrulmasından pişirilmiş gibi bir hale gelinceye kadar ki merhalelerinde, insanın bir

³¹⁴ İnsanın hammaddesi olarak su: Mürselat 77/20, Secde 32/8, Târik 86/6, Furkan 25/54, Bütün canlıların kaynağı olarak su; Enbiya 21/30, Nur 24/45,

³¹⁵ *Tefsîru'l-Maturidi*, c.9, s. 367.

³¹⁶ Taberî, *Milletler ve Hükümdarlar Tarihi*, c. 1, s. 113

anda, kendiliğinden ortaya çıkıvermiş basit bir mahluk olmadığını görürüz. İlk insan olarak adlandırılan Adem'in oluşumu ve mahiyeti bizce mechûldür.

İnsanın yaratılışının Ardla bağlantılı noktalarına kısaca diğer ayetler ışığında değinmeye çalışacağız. “Biz, insanı, yıllar geçmiş olduğu için saksı gibi kuru ve dokunulduğu vakit ses çıkaran, siyah ve kokan çamurdan yarattık” Rahman 55/14 ayetinde geçen “salsal” için pişmemiş kuru balçığın, pişince “fahhar” adını aldığı tanımı yapılmıştır.³¹⁷ Mukatil(150/767), salsal temiz, kumlu topraktır dedikten sonra İbn Abbas'ın “suyu çekilmiş akabinde çatlamış temiz çamur” tanımını da zikreder ve ekler “Ademoğlu kendisine ruh üfürülmeden önce kuru fahhar aşamasında idi”.³¹⁸

Ferra, dokununca ses çıkaran, kokmuş çamur anlamında (صل) den geldiğini, luğavi bir takım kaidelerden dolayı (صلصال) zikredildiğini, kumla karışık çamur tanımlamasını ifade eder.³¹⁹

Tefsîrlerde “kuru çamur”u izah sadedinde; Allah'ın insan cinsini pişmemiş kuru çamurdan (salsal) yarattığı, bu yüzden, hareket edince veya vurunca, topraktan mamul çanak, çömlek (fahhar) gibi ses çıkardığı, kuru olduğu için ateşte pişmiş gibi sert olduğu açıklaması yapılır. Bu yönde İbn Abbas (68/687) da “yağmur yağdıktan sonra yeryüzü, ince porselen, çömlek gibi kurur” örneğini verir.³²⁰ İnsan, toprağın çeşitli aşamalardan geçmiş halidir. Toprak, Ardın daha önce geçtiği üzere temel anlamıdır.

“İnsanın Yaratılışına Kaynak Olma Bakımından Ard” bağlamını veren ayetler:
(وَهُوَ الَّذِي ذَرَأَكُمْ فِي الْأَرْضِ وَإِلَيْهِ تُحْشَرُونَ) **“Sizi Ardda çoğaltan da O'dur. Sonunda O'nun huzurunda toplanacaksınız.” Mü'minun 23/79 N.S. 74**

Kıyamette huzurunda bir arada olunacak yaratıcı, insanları Ardda yaratmıştır. Ayete göre insan, başka bir gezegende değil yerde yaratılmıştır.

³¹⁷ Zeyd b. Ali, *Garîbu'l-Kur'ân*, s. 401; Ebû Ubeyde, *Mecâzü'l-Kur'ân*, c. 2, s. 243

³¹⁸ *Tefsîru Mukâtil*, c. 4, s. 196

³¹⁹ Ferrâ, *Meâni'l-Kur'ân*, c. 3, s.114

³²⁰ Taberî, *Camîu'l-Beyan*, c. 22, s. 191, 192

(ذراً) Allah'ın yarattığını izhar etmesi, açığa çıkarması anlamındadır. Onları (Ardda) vücuda getirmiş, şahıslarına, bedenlerine varlık vermiş, onları yaratmıştır³²¹ ve her birini yeryüzüne yaymıştır. Yahut Ardda çoğalabilen varlıklar olarak da tanımlanabilir. Ayetlerde bu (ذراً) fiili insanlar, cinler, bitkiler, hayvanlar ile birlikte kullanılmıştır.³²² Ardda yaratma hadisesi, insanın burada, Ardda yaratılmışlığıdır. Ardda insanı yaratan, çoğaltan ve Ardın değişik yerlerine yayan Allah'ın, birbirinden ayrı yerlerde duran bu insanları sonunda huzurunda biraya getireceği haber verilir.

İnsan Arddan neş'et etmiştir. İnsanın başlangıcı anlatılırken Ard ile birlikte (نُشَأً) fiili kullanılmıştır. Kur'an'da insanın yaratılışı hadisesi, varlık sahnesine gelişi bir çok yerde toprağın değişik bir hali ile birlikte zikredilir. Ancak net bir bilgi verme söz konusu değildir. (هُوَ أَعْلَمُ بِكُمْ إِذْ أَنْشَأَكُمْ مِنَ الْأَرْضِ وَإِذْ أَنْتُمْ أَجِنَّةٌ فِي بُطُونِ أُمَّهَاتِكُمْ) **“O, sizi Ard dan yarattığında da ve siz annelerinizin karınlarında cenin olarak bulunduğunuzda da sizi en iyi bilendir.”** Necm 53/32 N.S. 23 Ayet, Mekki surenin içinde geçmişse de Medine'de nazil olmuştur.

Ayetteki (أَنْشَأَكُمْ مِنَ الْأَرْضِ) ifadesi Kur'an'daki diğer ayetlerde belirtilen insanın topraktan, hameden, salsalden yaratılmış olduğunun umumi bir ifadeyle ortaya konması olarak değerlendirilebilir. Hepsi de Ardın toprağının aşamalardan geçmiş halidir. Demek ki insan yukarıda olduğu gibi hem “yeryüzünde” yaratılmış, hem de bu ayette görüldüğü üzere “yeryüzünden” yaratılmıştır.

Allah Adem'i Arddan/topraktan (ibda' etmiş), neslini de Adem'den yaratmış (ihdas etmiş)tir.³²³ Neş'et, “bir şeyin ihdas ve terbiye edilmesi”, varlık sahnesinde yetiştirilmesi, büyüüp gelişmesi anlamındadır. Bulutun neş'eti havada ortaya çıkıp,

³²¹ Müfredat, s. 327

³²² En'âm 6/136, Nahl 16/13, Mü'minûn 23/79, Mülk 67/24, A'raf 7/179, Şûrâ 42/11.

³²³ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, c. 22, s. 70

kademe kademe gelişme göstermesi demektir. “İnşa”nın, “bir şeyin icadı, varedilmesi ve terbiye edilmesi” anlamı daha çok canlılar için kullanılır.³²⁴ Yüce Allah insanı Ardda varetmiş, Arddan vücuda getirmiş, orada çoğaltmış, serpiştirmiş, orada imtihana tabi tutmuş bu sayede zikre değer bir şey değilken insan adıyla bir değer kazanmıştır. Ard ise insanla kıymetlenmiştir. İnsanın kıymeti kendindeki nefhedilmiş ruhtan, akıldan ve kalpten ve bunların etkileşiminden kaynaklı kulluğundan olsa gerektir: (قل ما يعبا بكم ربي) (لولا دعاؤكم Furkan 25/77

Salih (as.) ın Semud halkına hitabında insanın yaratılış kaynağı olarak Ard ayette şöyle geçmektedir: (هُوَ أَنشَأَكُم مِّنَ الْأَرْضِ وَاسْتَعْمَرَكُمْ فِيهَا فَاسْتَغْفِرُوهُ ثُمَّ تَوْبُوا إِلَيْهِ إِنَّ رَبِّي قَرِيبٌ مُّجِيبٌ) “Allah sizi Arddan varlığa getirmiş ve sizin orayı imâr etmenizi istemiştir. O halde O’ndan af dileyin ve O’na tevbe edin. Çünkü Rabbim çok yakın olan, çağrılarınıza cevap verendir.” Hûd 11/61 N.S. 52

Daha önce geçtiği üzere (دَرَأَكُم فِي الْأَرْضِ) yerde yaratılmaya, Allah’ın insanı Ardda takdir etmesine; (أَنشَأَكُم مِّنَ الْأَرْضِ) insanın yerden yaratılmasına işaret ettiği yönünde bir te’vil mümkündür. Göklerin ve yerin yaratılmasının, insanların yaratılışı olayından daha büyük olduğu ayette vurgulanmaktadır: (لَخَلْقُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ أَكْبَرُ مِنْ خَلْقِ) (النَّاسِ وَلَكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ) Mü’min 40/57

Jeoloji ilminin verilerine göre Ardın ilk teşekkülünde, ortaya çıkışında hayat yoktu. Sular, karalar, bitki ve hayvanların ortaya çıkması Ardın çeşitli devirlerinde gerçekleşmiştir. İnsan yaşamı için gerekli olan ecza tamamlanınca, sahneye en son insan cinsi adım atmıştır. Adem’in toprağın çeşitli durumlarında yaratılışının, dünyanın jeolojik devirleriyle alakalı olduğu söylenir. İlk insanın çamurdan yaratılmasından sonra, insan, şekilden şekle girmiştir. Cerrahoğlu, buradaki halden hale geçişi evrimcilerin anladığı gibi bitkiden hayvana, ondan da insana dönüşüm şeklinde değil

³²⁴ Müfredat, s. 807

insanın bizatihi kendi aslındaki tekâmülden kaynaklandığını söylemiştir. Bütün bunlar kendiliğinden değil, bir fiil ve fail ile olur. Ayetlerden anlaşıldığı kadarıyla İslam alimleri tarafından, insanın mebdei/hammaddesinin su ve toprak veya bunların her ikisinin karışımı olan çamur olarak zikredilmiştir.³²⁵ Sonraki aşamalar ayetlerde anlatılmaktadır: “Ey insanlar! Eğer öldükten sonra tekrar diriltileceğiniz konusunda şüphe duyuyorsanız, kudretimizi size göstermek için, sizin her birinizi, önce toprak, sonra karışık nutfе, sonra alaka, sonra bir yönüyle yaratılmış, başka bir yönüyle de yaratılmamış olan mudga aşamalarından geçirerek yaratmış bulunuyoruz.” Hac 22/5. Diğer taraftan, topraktan yaratılan insana meleklerin secde etmeleri emrinin verilmesi, ona verilen akıl ve ruh imtiyazından dolayı olması imkan dahilindedir.

Kur’ân’da Ardın yaratılışı, özellikleri, Arddaki ilahi tecellilerin üzerinde düşünerek, insanlardan yaratılışın anlamını kavramaları istenir. Bu mecrada ölü toprağa hayat veren Allah’ın, insanları yeniden diriltmeye muktedir olduğuna dikkat çekilir. (Âl-i İmrân 3/189-191; İsrâ 17/98, 99; en-Neml 27/60-69; Rum 30/50; Yâsîn 36/77-83)

II.2. ALLAH’IN TASARRUF ALANI OLMASI AÇISINDAN ARD

Ard Allah’ın istediği gibi tasarruf ettiği, biçim ve şekil verdiği yerdir. Ardın kısmî/tikel/cüz’î ya da bütünü ile ilgili olarak düzenlediği, emrine tabi kıldığı, kontrol ettiği tek otorite Allah’tır. Ard birçok açıdan çeşitlilik gösteren bir yapıya sahiptir. Yeryüzünü şekillendiren, onu donatıp düzenleyen Allah, bunlarla insana olan karşılıksız inayetini ve rahmetini lutfetmiş, onu hidayet ve şükür dünyasına davet etmiştir.

Yüce Yaraticının Ard yüzeyinde istediği an tasarruf etmesi O’nun sahibi, maliki olmasından dolayıdır. Yeryüzü O’nun mülkündedir. Tabii kuralları, evrenin ve tabiatın kanunlarını onları yaratan koymuştur, düzenlemiştir. Bu kurallara göre evreni ve Ardı

³²⁵ Cerrahoğlu, İsmail, “Kur’ân’da İnsanın Yaratılış Sahnesinin Düşündürdükleri”, *AÜİFD*, XX (1972), s. 89

işletir, çalıştırır. Allah ayetlerde tabiata koyduğu kanunlarla ilgili konuşurken Ardı kullanmıştır. Yeryüzü Allah'ın yarattığı, üzerinde tasarruf ettiği'dir.

(أَوَلَمْ يَرَوْا أَنَّا نَسُوقُ الْمَاءَ إِلَى الْأَرْضِ الْجُرُزِ فَنُخْرِجُ بِهِ زَرْعًا تَأْكُلُ مِنْهُ أَنْعَامُهُمْ وَأَنْفُسُهُمْ أَفَلَا يُبْصِرُونَ)

“Üzerinde ot bitmeyen kupkuru topraklara yağmur indirip kendilerinin ve hayvanlarının yiyeceği bitkileri yetiştirdiğimizi görmezler mi?” Secde 32/ 27 N.S.

75. Kur'ân'da (الأرض الجرز) ifadesi doğrudan ya da dolaylı olarak iki yerde geçer. Diğeri de Kehf18/8 ayetindedir.

“Bitki yetişmeyen kuru ve sert toprak” anlamında (الأرض الجرز) ifadesinin geçtiği ayette tabiatın bir kanunundan, ilahi bir kanundan, Ardın Allah tarafından kupkuru toprak haline getirilme işinden bahsedilir. Burada önemli olan Ardın kupkuru toprak olması değil, Allah tarafından kupkuru toprak haline getirilmesidir. Ardından bu kuru toprağın yağmurdan sonraki dönüşümü zikredilir.

Ard, gerektiğinde bir büyük güç tarafından kupkuru toprak haline getirilebilen bir şeydir. Ard dediğimiz şey, bir gücün elindedir. Bu güç onu istediği biçime sevkeder.

– Bitkinin kökünün kesilmesine “cürüz” denir. Üzerinde ne varsa yenilen Arda Ard-ı mecrûze (أرض مجرؤزة), sofradaki her şeyi yiyene cerûz (جروز) denir.³²⁶ Buna göre ayetteki Ard, onun verimsiz, bir şey bitmeyen, canlılık emaresi olmayan kısımlarına dikkat çeker.

– Ferrâ (207/822) cürüz kelimesini, bitki yetişmeyen Arda verilen isim olarak tanımlar. (جُرَزَتِ الْأَرْضُ وَهِيَ مَجْرُوزَةٌ) denilir.

³²⁶ Rağıb, *Müfredât*, s. 191

- Çekirge, koyun ve deve cinsinin Ard üzerindeki şeyleri yiyerek orayı kurutmaları sonucu Ard, (مجرُوزة) halini alır.³²⁷ Allah isterse Ardı istediği şekilde kurutur ya da tam tersi verimli hale getirir, canlandırır, bereketlendirir.
- Bitkisiz, engebeli, çorak ve kurak, sert ve katı toprağın olduğu Ard.
- Cerez/cürz; anızın yakılıp, toprağın iptal edilmesidir.
- Önüne gelen her şeyi yiyip ortada bir şey bırakmayan obur kimseye (رجل جروز), keskin kılıca (سيف جُراز), kıtlık senesine (السنة الجُرُوز) isimleri verilerek kelimenin kökü sıfat olarak kullanılmıştır.³²⁸ Ürün alınamayan toprak şeklinde nitelenebilecek olan Ard Allah'ın yönetiminde, O'nun koyduğu kurallar dahilinde şekilden şekile girebilmektedir. Ard, Mutlak güç sahibinin emri ve tedbiri altındadır.
- İbn Abbas(68/687), cürüz için “yağmur almayan, alsa da kendine fayda vermeyen toprak” olarak yorum yapmıştır.³²⁹ Ardın kazanımsız biçimleri, kullanışsız alanlarına işaret edilerek Allah'ın bu şekildeki yerlerde verim ya da fayda dilemediğini gösterir. Çünkü o yerin asıl sahibi O'dur. Kuru yer de akla veri gönderen bir ayettir, hakikatı hatırlatıcıdır, ibret içindir.
- Engibeli, kuru, verimsiz toprak olarak nitelenen “Ard-ı Galiza” ya “cürüz” denilmiştir.³³⁰

Allah'ın ayetlerinden biri de ölü, çorak topraktır. Yağmur ile canlandıktan sonra Ard içinden çıkan hububat, Ardda biten ekinlerin mahsulleri ile insanlar beslenirler. Arddaki hurma bahçeleri, üzüm bağları, pınarlardan faydalanırlar. Tüm bunları

³²⁷ Ferrâ, *Meâni'l-Kur'ân*, c. 2, s. 134; el-Herevî, *el-Ğarîbu'l-Musannef*, c. 1, s. 184

³²⁸ Sicistânî, *Garîbu'l-Kur'ân*, s.70

³²⁹ Muhammed Fuad Abdülbaki, *Mu'cemu Garîbi'l-Kur'ân*, s. 27

³³⁰ Ebû Hayyan, *Tuhfetü'l-Erîb*, s. 88

yetiştirmede insanlar ellerini kullansalar da, bitirme ve verimli hale getirme, emeklerin karşılığını alma, rızıklanma noktasında Allah müdahildir, tasarrufta bulunur. Toprakta yetişen ürünlerin yanında, insanları ve insanların henüz bilmediği nice şeyleri çiftler halinde Allah yaratmıştır.³³¹

Ardın bir kısmı da “temiz toprak (الصعيد)” özelliğindedir:

(وَإِنَّا لَجَاعِلُونَ مَا عَلَيْهَا صَعِيدًا جُرُزًا) “Biz, elbette (zamani gelince) yer üzerindeki her şeyi kupkuru toprak hâline getireceğiz.” Kehf 18/8 N.S. 69

Kur’ân’da bu kelime dört yerde geçer. Hepsinde de kelime bir sıfatla ele alınır. Kehf 18/8 hariç diğerlerinde Ard kelimesi geçmez. İkisinde (صَعِيدًا طَيِّبًا) olarak zikredilir. (Nisa 4/43, Maide 5/6) Diğerleri Kehf 18/8, 40 ayetlerindedir. (فَتَصْبِحُ صَعِيدًا زَلَقًا) Kehf 18/40 ayeti bağların bahçelerin yerle bir olabileceğini, ayak basmamış toprak haline gelivereceğini ihtar eder.³³²

Ard ile bağlantılı olduğunu düşündüğümüz kelime için Cevherî (400/1009), “saîd” kelimesinin türab/toprak anlamına geldiğini söyler. Sa’leb, “vechü’l-Ard/yeryüzü” tanımlamasını yapmıştır. Kelimenin cemi (طريق طرُق و طرُقَات) gibi (صُعْد و صُعْدَات) tır.³³³ Bu tür toprağa Ardda bulunduğu için eşanlamlı olarak muhtemelen umum kastedilerek tek başına “yeryüzü” de denilmiştir. Ardda, toprağın çoğu türab-ı nazıfdir, temizdir³³⁴ yahut Ardın galib ve doğal unsurlarından toprak temizleyicidir, şeklinde anlaşılabilir.

Allah yarattıklarına merhametinden dolayı Ardın denge ve düzenini sağlamada ve bunun bilgisine sahip olmada, yerde ve gökte tektir.³³⁵ Ardın düzen içinde işlemesi,

³³¹ Yâsîn 36/33-37

³³² Zeyd b. Ali, *Garîbu’l-Kur’ân*, s. 260

³³³ Cevherî, *Sihah*, c. 2, s. 498

³³⁴ Sicistânî, *Garîbu’l-Kur’ân*, s.124

³³⁵ En’am 6/3, Fatır 35/41, Zuhuf 43/84

Ardda ve kainatta benzersiz bir şekilde her şeyin yerli yerince olması onu varlık sahnesine getirenin tekliğine ve yüceliğine delil olarak gösterilir. Eğer bir yerlerde düzensizlik var ise bunda tamamen insanın dahli söz konusudur.

II.3. ARDDA DOĞAL VAR OLANLAR

Allah yeryüzünde dağlar, yükselteler, çöller, ovalar, taşlar, insanlar, hayvanlar, bitkiler, yollar, göller, nehirler, denizler, Arda'nın temel unsurlarından su ve toprak var etmiştir. Hepsisi de Arda üzerinde onu tanıtan doğal işaretler, belirtiler olarak karşımıza çıkmaktadır. Her biri ayrı birer inceleme konusu olan bu örneklerin çeşitliliği, aşağıdaki ayette olduğu gibi bakışları Arda üzerine çevirerek vahiy yolu ile alemlerin Rabbi olan Allah'ı daha yakından tanımaya yardım eder:

إِنَّ فِي خَلْقِ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَاخْتِلَافِ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ وَالْفُلْكِ الَّتِي تَجْرِي فِي الْبَحْرِ بِمَا يَنْفَعُ النَّاسَ وَمَا أَنْزَلَ اللَّهُ مِنْ السَّمَاءِ مِنْ مَاءٍ فَأَخْبَا بِهِ الْأَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا وَبَثَّ فِيهَا مِنْ كُلِّ دَابَّةٍ وَتَصْرِيفِ الرِّيَّاحِ وَالسَّحَابِ الْمُسَخَّرِ بَيْنَ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ لآيَاتٍ لِقَوْمٍ يَعْقِلُونَ (Bakara 2/164 N.S. 87)

Kur'ân-ı Kerim'de bazı Ardda doğal varolanlar, surelere isim olarak karşımıza çıkmaktadır: Necm, Şems, Tarık, Burûc, Ra'd, Zelzele, Tûr, Kehf, Sebe', Beled, Tîn, Bakara, Neml, Ankebût, Nahl, Âdiyat, Fîl, Hucurât, Duhan, Hadîd, Kalem.

II.3.1. Nehirler: Ardda doğal var olanlardan nehirler, kendilerine has özellikleriyle, insanlar faydalansın diye Arda üzerinde, yüzeyinde ya da yer altında, bahçelerde, aralıklardan, taşlardan fışkırarak akıp gitmektedir. Nehirler hem dünya hayatında Arda'nın, hem de ahirette cennetin önemli unsurlarındandır. Ayrıca tarihte Talut ve askerlerinin imtihanı olmuştur.³³⁶

³³⁶ Bakara 2/74, 249, 266; En'am 6/6, Ra'd 13/3, İbrahim 14/32, Nahl 16/15, İsra 17/91, Kehf 18/33, Neml 27/61, Zuhuf 43/51, Muhammed 47/15, Tahrim 66/8, Nuh 71/12

Kur'ân'da, yeryüzünde yaşayan canlı türlerine, canlılar için Arda varedilmesine dikkat çekilir. Verimli alanlardan, kupkuru çöllere, kolaylıkla bir yerden bir yere gitmek için açılan geçitlere, dağlarda yollara varıncaya kadar hassasiyetle değinen vahiy, buralardaki hayat verici ya da destek sağlayıcı unsurların keşfedilmesi amaçlı davranmaktadır.

II.3.2. Yollar: Ardda yükselteler, dağlar, tepeler arasında ulaşımı kolaylaştıran, genişlik veren, bir takım işaretleri ihtiva edebilen, uzakları birleştiren doğal halde olan yollar (فجاج) dan da bahsedilmektedir. Bu kelimenin müfred hali Kur'ân'da bir ayette; (وَأَذِّنْ فِي النَّاسِ بِالْحَجِّ يَأْتُوكَ رِجَالًا وَعَلَى كُلِّ ضَامِرٍ يَأْتِينَ مِنْ كُلِّ فَجٍّ عَمِيقٍ) Hac 22/27, cemi hali iki ayette Ard kelimesi ile birlikte (وَجَعَلْنَا فِيهَا فِجَاجًا سُبُلًا) Enbiya 21/31, (لِنَسْأَلُكُمْ مِنْهَا سُبُلًا فِجَاجًا) Enbiya 21/31, (وَاللَّهُ جَعَلَ لَكُمْ الْأَرْضَ بِسَاطًا.) Nûh 71/19, 20 olmak üzere toplam üç ayette geçer:

– Allah, insanlar istedikleri yerlere kolaylıkla gidebilsinler diye dağlar arasında geçitler, yollar var etmiştir. Müfredi (فج) dir. İki dağ veya iki şey arasındaki açıklık anlamındadır.³³⁷ İki dağın çevrelediği dağ yolu. “Geniş yol” anlamında da kullanılır.³³⁸ Dağlardaki yollara “Ficac”, ovalardaki yollara “sübül” denilmiştir. Maturidi(333/944), (فِجَاجًا سُبُلًا) ayetinde her iki kelimenin aynı şekilde “dağlarda var olan yollar” anlamında kullanıldığını söylemiştir.³³⁹

– İbn Abbas (68/687),³⁴⁰ Zeyd (122/740),³⁴¹ Ferra (207/822),³⁴² Ahfeş (215/830)³⁴³ kelimeyi “yol” anlamında ele alırken, Katade (117/735), “işaret levhaları, alamet (أعلاماً)

³³⁷ Sicistânî, *Garîbu'l-Kur'ân*, s. 155

³³⁸ Rağîb, *Müfredât*, s. 625

³³⁹ *Tefsîru'l-Maturidi*, c. 7, s. 341 (Enbiya 21/31)

³⁴⁰ İbn Abbas ayeti farklı nitelikte yollar. (سُبُلًا فِجَاجًا : طُرُقًا مَخْتَلِفَةً) olarak tefsir etmiştir. Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, c. 23, s. 301 (Nuh 71/19, 20)

³⁴¹ Yollar (مَسَالِكٌ) olarak tefsir etmiştir. Zeyd b. Ali, *Garîbu'l-Kur'ân*, s. 277 (Enbiya 21/31)

³⁴² Geniş yol (الطرق الواسعة) Ferrâ, *Meâni'l-Kur'ân*, c. 3, s. 188 (Nuh 71/20)

)” anlamına geldiğini ifade eder.³⁴⁴ Ardda “karınca yolu, keçi yolu, vadi ve yayla” geçit unsurları varlıklar için ulaşım ve kullanım kolaylığı sağlamıştır. Arddaki yol işaretleri yolculukların selameti için konulmuş, hedefe ulaşmak için yön gösterici, uyarıcı ve başka faydaları barındıracak katkı mahiyetindedir.

II.3.3. Ovalar, çöller, engin düzlükler, ıssız yerler: (القاع والقيع) Ardda Allah “düz ve geniş alanlar, çöller (القاع)” de takdir etmiştir. (القاع والقيع) Çoğulu (قيعان)dir. Düz arazi anlamındadır.³⁴⁵ (القاع من الارض) Ardın bir bölümü olarak, bitkisi olmayan, geniş alan, ova ya da ıssız bir çöl kısmıdır. Her yerinin bir seviyede olduğu, Ardın bir parçasıdır.³⁴⁶ Kur’ân’ın ilk muhataplarının anlayacağı şekilde, çöllerin insanlarına çukuru, tümseği olmayan Ardın engin düzlüklerinden örnek verilir.

Ardın taşı ve ıslak toprağı olmayan kısmı,³⁴⁷ nehir yatağı³⁴⁸ gibi anlamları taşıyan kelime, Kur’ân’da bitkisiz düz ve geniş alan anlamında (فيذرها قاعا صاففا) Taha 20/106, serap görünecek kadar düzlük yer anlamında (كسراب بقية يحسبه الظمان ماء) Nur 24/39 iki ayette geçer. Serap yere bitişik gibi görünür. Bir de (الآل-âl) vardır ki kuşluk vakti yer ve gök arasında su varmış gibi gözükür.³⁴⁹

(عراء) Bu düz alanlar arasında tanıtılan yerler cümlesinden olarak, Allah dilerse ufka kadar gözün alabildiği bitkili, taşlı ya da topraklı düzlükler, canlıların yaşamadığı bomboş, ıssız mekanlar (arâ’ - عراء) yaratır. Ayetlerde Ardda bu tür mekanlara da dikkat

³⁴³ Yol (وهو الطريق) Ahfeş, *Meâni 'l-Kur'ân*, c. 2, s. 550 (Nuh 71/20)

³⁴⁴ *Tefsîru İbn Ebi Hatim*, c. 8, s. 2450 (Enbiya 21/31)

³⁴⁵ Rağib, *Müfredât*, s. 688

³⁴⁶ Zeyd b. Ali, *Garîbu 'l-Kur'ân*, s. 274

³⁴⁷ *Tefsîru Yahya b. Sellam*, c. 1, s. 279

³⁴⁸ Ferrâ, *Meâni 'l-Kur'ân*, c. 2, s. 191

³⁴⁹ Ferrâ, *Meâni 'l-Kur'ân*, c. 2, s. 254, 191

çekilmiştir. İnsan ve bitkinin olmadığı ıssız yerleri (عراء)³⁵⁰ ifadelerle Allah, gözlerin bu yerlerin üzerine de çevrilmesini ister. Buralardaki kudretini, ıssızlıktaki haşmeti, bu yerleri nasıl kontrol ettiğini düşünmelerini, anlamalarını, nelerin emri altında olduğunu bilmelerini ferman buyurur.

Tefsirlerde Yunus peygamberin terk edildiği bu alan için düz ve geniş, ağaç veya herhangi bir bitkinin olmadığı feza, geniş açık meydan, ıssız yer,³⁵¹ Ard, yeryüzü,³⁵² örtüsü olmayan mekân,³⁵³ Ardda kimsenin olmadığı, ıssız bir bölümü (الفضاء من) (الأرض),³⁵⁴ sahil, deniz kenarı,³⁵⁵ boş mekân (المكان الخالي)³⁵⁶ açıklamaları yapılır.

(الرَّمِيمِ) Ardda çürüme sonucu toprakla karışan alan (الرَّمِيمِ) da bulunmaktadır. Kur'an'da bu şekildeki bir toprak cinsine de değinilmiştir. Allah Ardda isterse böylesi bir yer de takdir etmiştir.

Çürümüş, bozulmuş ya da yıpranmış, eskimiş şeye isim olarak “er-rammü” denir. “er-rimmetü” çürümüş kemiğe mahsus bir isim olarak kullanılır.³⁵⁷ Yeryüzünde bitkilerin kuruyunca ve yeşilliği kaybolup kararınca aldığı hal³⁵⁸ de bu cinse girer.

Kur'an'da iki yerde geçer: (مَا تَذَرُ مِنْ شَيْءٍ أَنْتَ عَلَيْهِ إِلَّا جَعَلْتَهُ كَالرَّمِيمِ) "Üzerinden geçtiği şeyi kül haline getirip savurmadan bırakmıyordu." Zâriyât 51/42 Ayette Ad kavmine gönderilen “agîm” rüzgarının uğradığı her şeyi “ramîm”e çevirmesi

³⁵⁰ Kur'an'da bu kelime (نَبذَ بِالْعَرَاءِ) olarak iki yerde geçer, ikisinde de Ard kelimesi geçmez, ancak dilcilerin açıklamaları ve ayetin mealinden anlaşıldığına göre Ard kelimesi geçmese de bir çok ayette zamirle doğrudan ya da dolaylı olarak kelimenin anlam alanına girmektedir: Saffat 37/145, Kalem 68/49

³⁵¹ Sicistânî, *Garibu'l-Kur'an*, s. 141

³⁵² Zeyd b. Ali, *Garibu'l-Kur'an*, s. 429 (Kalem 68/49); Ebû Ubeyde, *Mecâzü'l-Kur'an*, c. 2, s. 266; Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, c. 19, s. 632 (Saffat 37/145); Sicistânî, *Garibu'l-Kur'an*, s. 141

³⁵³ Rağîb, *Müfredât*, s. 562. Müellif burada sütte (سُتْرَةٌ) kelimesini kullanmış.

³⁵⁴ Zeyd b. Ali, *Garibu'l-Kur'an*, s. 345 (Saffat 37/145), Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, c. 23, s. 201 (Kalem 68/49)

³⁵⁵ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, c. 19, s. 632 (Saffat 37/145)

³⁵⁶ *Tefsiru'l-Maturidi*, c. 10, s. 158 (Kalem 68/49)

³⁵⁷ *Müfredât*, s. 365

³⁵⁸ Ferrâ, *Meâni'l-Kur'an*, c. 3, s. 88

anlatılmıştır. Bu rüzgar onların kendilerini, hayvanlarını ve mallarını alıp götürdü, helak etti. İçi çürümüş ya da kurumuş, toz toprak içindeki hurma ağacına çevirdi.³⁵⁹ Bu durum Ardda helak edici unsurların tek bir dikili taş bile bırakmaksızın silip süpürmesi sonucu oluşan dümdüz, talan etme halidir. Diğeri de (قال من يحيي العظام وهي رميم) Yasin 36/78 ayetinde geçmiştir.

II.3.4. Dağlar, tepeler, yükseltiler Dağlar bir çok varlığın barındığı, saklandığı, Ardın ovalara göre gizemli kısımlarıdır. Yeryüzünün sütunlarıdır, maden kaynaklarıdır, vahiy ve ilham kaynağıdır, işaret direkleridir. Dağların birbiri ile bağlantısı vardır. Ardın dengede durmasını sağlar. Allah, yüce kitabında dağları çeşitli vasıflarıyla zikrederek insanların dikkatini onların üzerine de çevirmek ister. Dağıyla, taşı toprağıyla, ovasıyla yeryüzü Allah'ın insanoğluna ikramıdır, emanetidir. Allah insanın bu duyarlılıkla hareket etmesini, emanetini korumasını ister.

Kur'ân'da yalın bir şekilde Ardda anlatılan düzlüklerin yanı sıra, Ard üzerine yükselen yükseltilerden de bahsedilir. Birbirinden farklı özelliklere sahip dağlar, tepeler, güvenli ve yerleşime uygun yükseltiler, yükseklerde olan gösterişli mevkiiler, panoramik manzaralar da Ardda doğal var olanlardır ve insanların ilgisini çekmektedirler. Dinlerde bir takım mekanların kutsal kabul edildiği bilinmektedir. Bu sebepten dağlar bir çok dinde önemlidir. Kutsal kabul edenler, dağların Tanrı'ya en yakın yerler olduğuna inanırlar ya da Tanrı'nın yüceliğinin ve aşkınlığının sembolü olarak düşünürler. İlk toplumların gözünde dağlar, tanrıların evleridir.³⁶⁰ İnsanlar yükseklerle çıktıkça yüce varlığa ya da varlıklara kendilerini yakın hissetmişlerdir. Yükseklerde ya da sıra dışı mekanlarda bir kutsîlik, bir aşkınlık atfetmişlerdir.

³⁵⁹ *Tefsîru Mukâtil*, c. 4, s. 132

³⁶⁰ Harman, Ömer Faruk, "Dağ", *DİA*, İstanbul 1993, c. 8, s. 400, 401

Dağların ihtişamı Tanrı'nın kudret ve azametinin sembolüdür. Sina dağı Yahudilik'te ve İslam'da Tanrı'nın tecelli ettiği ve Hz. Musa ile konuştuğu yer olduğu için kutsaldır. Hz. Muhammed'e ilk vahyin geldiği mağaranın bulunduğu dağ "Hira", "Bu dağ bizi sever, biz de onu severiz"³⁶¹ buyurduğu Uhud, Haccın temel farızası vakfenin yerine getirildiği Arafat Dağı müslümanlara göre kutsaldır. Ancak İslam'da hiçbir zaman bu dağlara tanrısal bir hüviyet atfedilmemiş, tapınma konusu yapılmamıştır.³⁶²

Dağların Ard için fonksiyonu önemlidir: Hz. Musa'nın Allah ile mikat/ buluşma yeri, Rabb'ın dağa tecellisi (A'râf 7/143), heybetli bir gölgelik olması (Bakara 2/63, 93; Nisa 4/154, A'râf 7/171), koruyacak (Hûd 11/43), barınacak bir yer olması (A'râf 7/74; Hicr 15/82; Nahl 16/68, 81; Şuara 26/149), dağların aslında seyir, hareket halinde olması (Ra'd 13/31; Kehf 18/47; Neml 27/88; Tekvir 81/3), dağların yüceliği, büyüklüğü, yüksekliği (İsrâ 17/37, Gaşiye 88/19), sağlamlığı (İbrahim 14/46, Naziat 79/32), sarsılmayı önlemesi (Nahl 16/15; Enbiya 21/31; Lokman 31/10; Nebe 78/7), Allah'ı tesbih etmeleri (Enbiya 21/79; Sebe 34/10; Sa'd 38/18), Allah'a secde etmeleri (Hacc 22/18), insana tevdi edilmiş olan emanetin önceden kendilerine arzedilen göklerde- dağlar üçlüsünden biri olması (Ahzâb 33/72), dağlardaki renkli tabakalar (Fâtır 35/27), bulutların sürüklenerek bir araya gelip üst üste yığılarak yağmur ve dolu taşıyan bulut dağları halini almaları (Nûh 24/43), kıyametteki durumları (Kehf 18/47, Meryem 19/90, Taha 20/105, Tûr 52/10, Vakıa 56/5, Hakka 69/14, Müzzemmil 73/14, Mürselat 77/10, Nebe' 78/20, Karia 101/5) gibi örnekler Kur'an'daki dağ tasvirleridir.

Maturidi (333/944) dağların Ard için konumunu şöyle açıklar: Allah yeryüzünü suyun üzerine yaydı, neredeyse geminin içindekilerle sarsılması gibi sarsılacaktı. Ancak

³⁶¹ Buhari Meğazi 82, Müslim Hac 462

³⁶² Harman, Ömer Faruk, "Dağ", *DİA*, İstanbul 1993, c. 8, s. 400, 401

ona dağları ağırlık yapsın diye demirlemiş, böylece içindekilerle birlikte sabit, sarsılmaz halini almıştır.³⁶³ Dağları sanki Ardın çapası gibi düşünmüştür.

Ebû Ubeyde el-Herevi (224/838), “Garîbu’l-Musannef” inde dağ, dağ şekilleri, büyüklüğü, özellikleri ile ilgili olarak altmışa yakın isim zikreder. Bu isimler dağ ile ilgili, kendi zamanına ait, kendisine ulaşan ya da tercih ettiklerindedir. Ek olarak Ardın dağ dışındaki yükselteleri için otuz civarında, yüksek olmayıp da engebeli olan alanları için yaklaşık otuz beş isim zikretmiştir.³⁶⁴ Bunlardan bir kısmı aşağıdaki gibidir:

II.3.4. 1. Kur’ân’da geçen dağ vasıfları

– Yüksek dağ (الشامخ)³⁶⁵ : Kur’ân’da bir tek yerde geçer. (وَجَعَلْنَا فِيهَا رَوَاسِيَ شَامِخَاتٍ) “Biz orada ‘yeryüzünde’ sabit, yüksek dağlar yaratmadık mı? Size tatlı bir su içirmedik mi?” Mürselat 77/27 N.S. 33

– Azametli, uludağ, yüce dağ (الطُّود)³⁶⁶ : Kur’ân’da bir tek yerde geçer. (فَأَوْحَيْنَا إِلَىٰ) “Bunun üzerine biz Musa’ya: ‘Asan ile denize vur’ diye vahyetmiştik. Deniz bir anda yarıldı; her parçası koca bir dağ gibiydi.” Şuara 26/63 N.S. 47

– Belirli bir dağ ya da genel olarak dağın adı. (الطور)³⁶⁷ Uzun ve büyük dağ anlamında da kullanılır:³⁶⁸ Kur’ân’da on yerde geçer, içlerinde Ard kelimesi geçmez; Bakara 2/63,93; Nisa 4/154; Meryem 19/52; Taha 20/80; Mü’minun 23/20; Kasas 28/29, 46; Tur 52/ 1; Tîn 95/ 2. Allah Tûr-i Sina’ya yemin etmektedir. Hz. Musa’nın

³⁶³ *Tefsîru’l-Maturidi*, c. 6, s. 304

³⁶⁴ el-Herevî, *el-Ğarîbu’l-Musannef*, c. 1, s. 174-184

³⁶⁵ Herevi, ayette de geçen şamih için (كله طويل) tanımını yapmıştır: el-Herevî, *el-Ğarîbu’l-Musannef*, c. 1, s. 173; Rağıb, *Müfredât*, s. 464

³⁶⁶ Herevi, ayette de geçen tavn için (الجبل العظيم) tanımını yapmıştır: *Ğarîbu’l-Musannef*, c. 1, s. 173

³⁶⁷ Rağıb, *Müfredât*, s. 528

³⁶⁸ Herevi, ayette de geçen tur için (الجبل الطويل) tanımını yapmıştır: *Ğarîbu’l-Musannef*, c. 1, s. 173

Allah'ı görmek istemesi üzerine Allah bu dağa tecelli etmiş ve dağ parçalanmıştır (A'raf 7/143). Allah Hz. Musa'ya Tûr'un sağ tarafından seslenmiş, İsrailoğulları'ndan söz alınması sebebiyle üzerlerine Tûr kaldırılmış (A'raf 7/171), Tûr-i Sina'da yetişen ağaç methedilmiştir.³⁶⁹

– Sabit, köklü dağa (رَوَاسِي) denir.³⁷⁰ Fiil kökü (رسا – يرسو - رساً) olarak (ثبت) “sabit idi ya da sabit hale geldi” anlamına gelir.³⁷¹ Cemi hali ile Kur’ân’da dokuz yerde geçer, müfred hali geçmez: Ard kelimesi geçmeyen ikisi Mürselat 77/27; Fussilet 41/10 ayetleridir.

Sağlam, sabit dağ (رَوَاسِي) kelimesinin Ard ile birlikte geçen yedi tanesini aşağıya aldık:

وَهُوَ الَّذِي مَدَّ الْأَرْضَ وَجَعَلَ فِيهَا رَوَاسِي وَأَنْهَاراً وَمِنْ كُلِّ الثَّمَرَاتِ جَعَلَ فِيهَا رَوَاسِي لِيُخْبِتَ فِيهَا الْيَتَامَىٰ وَاللَّذِينَ فِيهَا رَوَاسِي لِيُخْبِتَ فِيهَا الْيَتَامَىٰ وَاللَّذِينَ فِيهَا رَوَاسِي لِيُخْبِتَ فِيهَا الْيَتَامَىٰ (النَّهَارُ إِنَّ فِي ذَلِكَ لآيَاتٍ لِّقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ) “Yeryüzünü yayan, orada dağlar ve ırmaklar vareden, orada bütün orünlerden çift çift yaratan ve gündüzü geceyle örten O’dur. Bütün bunlarda, şüphesiz, düşünenler için nice deliller vardır.” Ra’d 13/3

(وَالْأَرْضَ مَدَدْنَاهَا وَأَلْقَيْنَا فِيهَا رَوَاسِي وَأَنْبَتْنَا فِيهَا مِنْ كُلِّ شَيْءٍ مَّوْزُونٍ) “Ardı yaydık, üzerine sabit dağlar yerleştirdik ve orada her şeyi ölçülü bir biçimde bitirdik.” Hicr 15/19

(وَأَلْقَىٰ فِي الْأَرْضِ رَوَاسِي أَنْ تَمِيدَ بِكُمْ وَأَنْهَاراً وَسُبُلًا لَّعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ) “O, sizi sarsmaması için yeryüzünde dağlar yerleştirdi. Orada ırmaklar ve dilediğiniz yere şaşırımdan gidebilmeniz için yollar yarattı.” Nahl 16/15

(وَجَعَلْنَا فِي الْأَرْضِ رَوَاسِي أَنْ تَمِيدَ بِهِمْ وَجَعَلْنَا فِيهَا فِجَاجاً سُبُلًا لَّعَلَّهُمْ يَهْتَدُونَ) “Kendilerini sarsmaması için Arda sapasağlam dağlar yerleştirdiğimizi, -varacakları yerlere ulaşabilmeleri için orada geçitler, yollar varettiğimizi -görmüyorlar mı?-" Enbiya 21/31

³⁶⁹ Harman, Ömer Faruk, “Dağ”, *DİA*, İstanbul 1993, c. 8, s. 400, 401

³⁷⁰ Sicistânî, *Garibu'l-Kur'ân*, s. 53 (Bakara 2/265)

³⁷¹ Rağıb, *Müfredât*, s. 354

أَمْ جَعَلَ الْأَرْضَ قَرَارًا وَجَعَلَ خِلَالَهَا أَنْهَارًا وَجَعَلَ لَهَا رَوَاسِيًا وَجَعَلَ بَيْنَ الْبَحْرَيْنِ حَاجِزًا ؕ أَلَيْسَ اللَّهُ بِعَلِيمٍ
بِالْعَالَمِينَ (بَلْ أَكْثَرُهُمْ لَا يَعْلَمُونَ) “-Onlar mı- yoksa yeryüzünü oturmaya elverişli kılan, orada ırmaklar
var eden, sabit dağlar yerleştiren ve iki deniz arasına engel koyan mı daha hayırlıdır?

Allah’tan başka tanrı mı var? Doğrusu onlar ne söylediklerini bilmiyorlar.” Neml 27/61

“O, gökleri, (خَلَقَ السَّمَوَاتِ بِغَيْرِ عَمَدٍ تَرْوَاهَا وَأَلْقَى فِي الْأَرْضِ رَوَاسِيًا أَنْ تَمِيدَ بِكُمْ)
görebildiğiniz direkler olmadan yaratmış, yere de sizi sarsmaması için dağlar
yerleştirmiştir” Lokman 31/10

“Biz Allah’a yönelen her (وَالْأَرْضَ مَدَدْنَاهَا وَأَلْقَيْنَا فِيهَا رَوَاسِيًا وَأَنْبَتْنَا فِيهَا مِنْ كُلِّ زَوْجٍ بَهِيجٍ)
kulun gönül gözünü açmak ve böylece öğüt almasını sağlamak için- yeryüzünü döşedik
ve oraya sabit dağlar koyduk ve her güzel türden bitkiler yetiştirdik.” Kaf 50/7

II.3.4.2.Tepeler, yüksek ve münbit yerler

Ardın doğal var olanları arasında tepeler, yüksek ve verimli alanlar anlamında ki
bu kelime Kur’ân’da iki yerde geçer: (كَمَثَلِ جَنَّةٍ بِرَبْوَةٍ) Bakara 2/265

(وَأَوَيْنَاهُمَا إِلَى رَبْوَةٍ ذَاتِ قَرَارٍ وَمَعِينٍ) “Onları, yerleşmeye elverişli, suyu bulunan yüksek
bir yerde barındırdık.” Mü'minûn 23/50³⁷² N.S. 74

- Rabve: Yüksek yer. (الموضع المرتفع)³⁷³
- Rabve: Yüksek ve düzlük alan. (مكان مرتفع مستو)³⁷⁴
- Selden korunacak kadar yüksek yer.³⁷⁵

³⁷² Mü'minûn 23/50 ayetinin tefsîrinde geçtiği üzere Allah Hz. Meryem ve oğlunu “akan suyunun dışarıdan
göründüğü, uzun süre iskan ve ikamet edebileceği yüksek bir yer”, verimli, güvenli, yüksekte bir yerleşim yerinde
onları barındırmıştır. Sicistânî, *Garibu'l-Kur'ân*, s. 97.

³⁷³ Zeyd b. Ali, *Garibu'l-Kur'ân*, s. 153

³⁷⁴ *Tefsîru Mukâtil*, c. 1, s. 221

³⁷⁵ Ebû Ubeyde, *Mecâzü'l-Kur'ân*, c. 1, s. 82 (Bakara 2/265)

- Arddan bir bölüm, akıntıdan etkilenmeyecek yüksek yer. Ard-ı ğalîz; akıntı ve vadilere göre yüksek yere “ğaliz” denir. Ardın bu galiz denilen yerlerindeki bahçeler daha güzel, meyvesi daha lezzetli, toprağının yapısından dolayı ekim dikim işleri daha tesirli ve verimlidir.
- Dahhak (105/723); nehirlerin üzerinden geçemediği, bahçeli yüksek mekân.
- El-Hasan Basri (110/728); su seviyesinden az yüksekte düz Ard.³⁷⁶
- Toprağın yoğun olduğu, münbit yükseltiye “rabve” denilmiştir.³⁷⁷
- Yerleşmeye elverişli, geniş, rahat, kaynak suyu bulunan, akarsuyunun dışarıdan gözüktüğü bir yer.³⁷⁸ Aslında bu son tanım (ذَاتِ قَرَارٍ وَمَجِينٍ) olarak Kur’ân’a aittir. Yaşanabilen, güvenli, verimli özelliğe sahip yükseltinin ifadesini bulduğu şeklidir.

II.3.4.3. Gösterişli ve yüksek yer/mevki

Ardın doğal varolanları arasında yüksek ve münbit yerler, gösterişli, bakanların dikkatini çeken, içini açan, basık olmayan alanlara da ayetlerde yer verilir. Ardın doğallığında yüzeyindeki ve yükseklerdeki mevkilerin ayrı ayrı güzelliklerinden, fonksiyonlarından, koruyucu ve kuşatıcılıklarından, insanlar için anlamlarından vahiy ortamında bahsedilir.

- A`râf cemi bir kelimedir, müfredi (عُرْف) tur.³⁷⁹ Yüksek yer demektir. Şeref ve övgü için de kullanılır. Kelimenin asıl anlamı binadır, bir şeyi dik hale getirmektir, yükseltmektir.³⁸⁰

³⁷⁶ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, c. 4, s. 675 (Bakara 2/265)

³⁷⁷ Ebû Hayyan, *Tuhfetü'l-Erîb*, s. 144

³⁷⁸ Ferrâ, *Meâni'l-Kur'ân*, c. 2, s. 236, 237; Ferra Mü'minûn 23/50 ayetinde doğru ve düzlüğünden kinaye olarak (المعْن) kelimesine istikamet demiştir.

³⁷⁹ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, c. 10, s. 209 (Araf 7/46)

³⁸⁰ Sicistânî, *Garîbu'l-Kur'ân*, s. 10

– Cennet ve cehennem arasında bulunduğu düşünölen bir sürdur.³⁸¹ (فَضْرِبَ بَيْنَهُمْ)
(بِسُورِ لَهُ بَابٌ بَاطِنُهُ فِيهِ الرَّحْمَةُ وَظَاهِرُهُ مِنْ قِبَلِهِ الْعَذَابُ) Hadid 57/13 ayetinde bu surdan bahsedilmiştir.³⁸²

– “Ardda yüksekte olan her yer a’raftır” (كل مرتفع من الأرض عند العرب أعراف)³⁸³

– Her şereflî ve yüksek mevziye A’râf denir.³⁸⁴

– Sur, duvar.³⁸⁵

Kelime Kur’an’da A’râf 7/46, 48 ayetlerinde iki yerde geçer. Kur’ân’da ahiretteki bir yerden bahsedilir. Bunlarda Ard kelimesi geçmemiştir. Ancak mütekaddim lugatçilerin üzerindeki bir takım şekillere a’raf ismi verildiğini nakletmişlerdir.

II.3.4.4.Ardın manzaralı, cazip bölümleri/temaşa, seyir merkezleri, üsleri

Ardın sözlük anlamları arasında hem ilk olarak hem de en çok zikredilen, neredeyse kelimeyle eşleşen manası olan “Ardın güzellikleri, insanlar tarafından beğenilen yönleri, verimli, göze hoş gelen, duyulara hitap eden bölümleri” ifadesinin yakın karşılığını bu başlık altında bulabiliriz. Ardın doğallığının göze hitab eden yönlerinden bir kısmına işaret edebilir.

– Rîa, yüksek yer demektir. Yol anlamı da vardır. Ardda yüksekçe yer (المرتفع من الأرض) olarak tanımlanır.³⁸⁶

³⁸¹ Rağîb, *Müfredât*, s. 562; *Tefsîru Mukâtil*, c. 2, s. 39

³⁸² Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, c. 10, s. 208

³⁸³ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, c. 10, s. 209; Ebû Ubeyde, *Mecâzü’l-Kur’ân*, c. 1, s. 215

³⁸⁴ Zeyd b. Ali, *Garîbu’l-Kur’ân*, s. 195 (Araf 7/46)

³⁸⁵ *Tefsîru Mukâtil*, c. 2, s. 39

³⁸⁶ Sicistânî, *Garîbu’l-Kur’ân*, s. 46; Ebû Hayyan el-Endelûsî, *Tuhfetü’l-Erib bimâ fi’l-Kur’ân-i mine’l-Garîb*, thk. Semir el-Meczûb, el-Mektebü’l-İslâmî, Beyrut 1403/1983, s. 141

- Uzaktan görünen yüksek yer. Müfredi (رِيعَة) dır.³⁸⁷
- İbn Mücahid babasından naklen demiştir ki; Riy’ “iki dağ arasında güzel manzaralı bölgedir”. (فج بين جبلين)³⁸⁸
- Ardda gerek yükselti, gerek yol veya vadi olsun her şerefli ve beğenilen mekândır.³⁸⁹

Kur’ân’da bir tek yerde geçmiştir. (أَتَّبُونَ بِكُلِّ رِيعٍ آيَةً تَعْبَثُونَ) "Siz, hoşunuza gidiyor diye her yüksek yere, gösteriş alâmeti bir bina mı inşa edeceksiniz?" **Şuarâ 26/128.** Ayette bir amaca hitap etmeyen boş şeylerle meşgul olmak, Allah’ın verdiği sayısız nimetlere karşılık itaat etmemek, sakınmamak zemmedilmiştir. Ardın istediği her yerine elinden geliyor, imkanı var, gösteriş ve itibar olsun diye istediği şekilde yapılar yapmanın insanlar için boşa vakit geçirmek olduğu anlatılmış, asıl sahibinin Ard üzerinde tasarruf hakkının olduğu, diğer varlıklarda itaat olmadıkça Ardın geçici bir unsur olduğu hatırlatılmıştır. Ayetler Ardın itaat ve adalet ile devamını vurgulamaktadır. Ne yazık ki muhatabı olan insan, her hoşuna giden şeyde olduğu gibi bu konuda da çabuk aldanmakta, gaflete düşmekte, asıl vazifesini unutturduğu için sık sık hatırlatıcılara maruz kalmaktadır.

Ardın seyir üsleri, güzel bölümleri de dağlar, tepeler, yükseklerdeki güzelliklerle birlikte Ardın doğal var olanları arasında zikredilmiştir.

II.3.5. Denizler/ Su

Ardın üretkenliğine, canlılığına etki eden doğal unsurlardan su³⁹⁰ ve dolayısıyla denizler ve Ard iç içedir. Ardda doğal varolanların çeşitliliği onun özelliklerinin

³⁸⁷ Rağib, *Müfredât*, s. 372

³⁸⁸ *Tefsîru Yahya b. Sellam*, c. 2, s. 514

³⁸⁹ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, c. 17, s. 607 (Şuara 26/128)

fazlalığını, Ardın varoluşsal değerini, insan için anlamını gösterir. Doğal varolanlardan denizler de Ardın görünümüne eşlik etmektedir. Birbirinden ayrı parçalara sahip olabilen,³⁹¹ gemilerle veya herhangi şekilde bir yerden bir yere geçip gidilebilen,³⁹² koruyucusu Allah olan ve ayet olarak işaret edilen gemileri üzerinde taşıyan,³⁹³ avlanılan, geçim kaynağı olabilen,³⁹⁴ dış etkenlerden etkilenebilen, tepki gösterebilen,³⁹⁵ tükenebilen, kuruyabilen,³⁹⁶ kendisine yemin edilen³⁹⁷ bilinmeyenleri, dehlizleri,³⁹⁸ karanlıkları, tehlikeleri³⁹⁹ ile yaratıcısı hakkında bilgilenmemizi sağlayan, Ardı daha çok tanımamıza sebep olduğunu düşündüğümüz önemli bir unsurdur.

II.3.6. Toprak/Yeryüzeyi

Ardın temel anlamlarından olarak tesbit ettiğimiz “toprak”, zirai faaliyetlerde, inşaat sektöründe, çeşitli aletlerin, günlük eşyaların yapımında, çeşitli endüstri kollarında, bir takım yiyeceklerde, temizleme unsuru olarak, ilaç yapımında kullanılmaktadır. Yediğimiz tüm meyveler, sebzeler, tahıllar hep topraktan gelir. Toprak bazı hayvanlar için yuva anlamındadır. İnsanlar gibi hayvanların da en önemli besin kaynağı, toprakta yetişen otlar, bitkilerdir. Öte yandan savaşımlara konu olan, pek çok

³⁹⁰ Ardın üretkenliği konusunda bitkinin güç kaynağı olarak sudan bahsettiğimiz ve tekrarında istisgal olmaması için burada çok kısa değinmeyi uygun gördük.

³⁹¹ Bakara 2/50; Kehf 18/60, Furkan 25/53, Şuara 26/63, Neml 27/61, Fatır 35/12, Rahman 55/19

³⁹² Bakara 2/164, A'raf 7/138, Yunus 10/22, 90; İbrahim 14/32; İsra 17/70, Kehf 18/61, 63; Taha 20/77, Lokman 31/31

³⁹³ Şura 42/32, Rahman 55/24

³⁹⁴ Bakara 2/164, Maide 5/96, A'raf 7/163, Nahl 16/14, İsra 17/66, 70; Kehf 18/79, Hacc 22/65, Fatır 35/12, Casiye 45/12

³⁹⁵ Şuara 26/63, Rum 30/41

³⁹⁶ Kehf 18/109, Taha 20/77, Lokman 31/27

³⁹⁷ Tur 52/6

³⁹⁸ En'am 6/59

³⁹⁹ En'am 6/63, 97; İsra 17/67, Nur 24/40, Neml 27/63

medeniyetin kurulup yıkılmasında etken olan toprak, temelde her türlü bitkinin ve pek çok canlının yaşam alanı olması, beslenme ve ekonomik açıdan kendisinden faydalanıldığı için insanlık tarihinin her aşamasında önemini korumuştur.⁴⁰⁰

Toprak lafzı, ayetlerde çeşitli münasebetlerle geçmektedir. İnsanın ondan yaratıldığı, ondan çıkan gıdalardan istifade ettiği, oraya defnedileceği ve sonunda topraktan kalkıp mahşere geleceğinin tasvirleri yapılmaktadır. Toprak örtücüdür, başlangıç ve sondur, çekim gücü vardır, özlem duyulur, güç ve iktidarın, hayatın ve ölümün sembolüdür. Temel yaklaşım; insanın duyarlı olmasına yöneliktir. İnsanın ruhu ilahi huzura yükselirken, topraktan gelen beden yine toprağa iade edilmektedir. Ard, kendinden bir unsur olan insan bedenini içinde tutarken bir müddet sonra insan vücudu onun bir parçası hâlini almaktadır.

Diğer taraftan toprak, insan bedeni için bir güçtür. Yemesi, içmesi, giyim ve kuşama kısaca neredeyse tüm yaşam fonksiyonları toprağa bağlıdır.

Rağıb el-İsfahâni Ard kelimesini ilk anda “göğün mukabili cirim” olarak tanımlandırır. et-Terbâü (التَّربَاءُ) kelimesine de “Ardın kendisi” (الأرض نفسها)⁴⁰¹ açıklamasını yapar. Yeryüzünün yüzeydeki toprak kısmının Ard olarak nitelendiği bir şiirde, “toprağın altı” tamlama halinde (تحت الارض) ifadesi geçmiştir. Varaka b. Nevfel, Zeyd b. Nüfeyl’in ölümüne ağlayarak onun için söylediği şiirinde şöyle demiştir:⁴⁰²

İnsana Rabbinin rahmeti mutlaka erişir.

وقد تدرك الانسان رحمة ربه

Velev ki, yerin altmış vadi altında da olsa.

ولو كان تحت الارض ستين واديا

⁴⁰⁰ Şahin, Güven, “Geçmişten Günümüze Türkiye’de Toprak Araştırmaları”, Thousand Years of Clay, *Acta Turcica-Kültürümüzde Toprak*, yıl 4 (2012), sayı: 1, ss. 102-118

⁴⁰¹ Râğıb, *Müfredât*, s. 165; İbn Fâris de (التَّربَاءُ) kelimesine aynı şekilde yeryüzü olarak tanımlamıştır. İbn Fâris, *Mekayisu’l-Luga*, c. 1, s. 346

⁴⁰² *Siretü İbn İshak*, c. 1, s. 119

II.3.7. Taşlar, Büyük Kayalar

Yeryüzünde tabii varlıklardan biri de taş, kaya unsurlardır. Arddaki varolanların çeşitliliğine, zenginliğine baktığımızda; tevhidi, imanı yerleştirirken tüm bunlar önem verilen doğal nimetler ya da doğal ayetler olarak karşımıza çıkmaktadır.

Ayetlerde taşlar; kendisiyle azab edilen, yeniden dirilişte eşlik edebilecek unsurlar, kafirler için hazırlanan ateşin insanlarla birlikte olacak yakıtı, taşın içinden su çıkması, Allah korkusuna sahip olması, bazı kalplerin taştan da katı özelliğe sahip olması, kendisinden nehirler fişkırması gibi özellikleri ile zikredilmiştir.⁴⁰³ Ardda cansızların dahi Allah korkusuna sahip olduklarının bilgisi yanında, insanların faydalanması için çeşitli özelliklere sahip sular, petrol, doğalgaz, kıymetli madenler, değerli taşlar mündemiçtir.

يَا بُنَيَّ إِنَّهَا إِنْ تَكُ مِنْ مَثْقَلِ حَبَّةٍ مِنْ خَرْدَلٍ فَتَكُنْ فِي صَخْرَةٍ أَوْ فِي السَّمَوَاتِ أَوْ فِي الْأَرْضِ يَأْتِ بِهَا اللَّهُ إِنَّ اللَّهَ لَطِيفٌ (

“-Lokman (as) öğüt vererek- Oğulcuğum! Yaptığın şey bir hardal tanesi ağırlığında olsa, bir kayanın içinde, göklerde ya da yerde gizlenmiş bulunsa bile Allah yine de onu açığa çıkarır. Çünkü Allah inceliklere nüfuz eden, her şeyden haberdar olandır.” Lokman 31/16 N.S. 57

– “Sahra” (الصَّخْرُ) Sert taş demektir.⁴⁰⁴

– Yedinci kat yerin altında bulunur, dolayısıyla ebrarın amellerinin yedinci gökte illiyinde olmasına karşın, kafirlerin sahradaki amellerinin göğe ulaşamayacağı şeklinde tefsîr edilir.⁴⁰⁵

– Yerin altında “siccîn” denilen, kafirlerin amellerinin yazılmakta olduğu yerdir.⁴⁰⁶

⁴⁰³ Enfal 8/32, Hud 11/82, Hicr 15/74, Zariyat 51/33, Fil 105/4, İsra 17/50, Bakara 2/24, 74; Tahrim 66/6

⁴⁰⁴ Rağîb, *Müfredât*, s. 477

⁴⁰⁵ Sicistânî, *Garîbu'l-Kur'ân*, s. 117

⁴⁰⁶ Ferrâ, *Meâni'l-Kur'ân*, c. 2, s. 328.

- Dağ ismidir.
- Ardda olup biten her şey, Allah'ın birliğine, ilmine, saltanat ve kudretine delalet eder. Ayet, insanların yapabildikleri şeylerde tefviz-i umura, rızık konusunda tevekküle, Allah'a güvenmeye yol gösterir.⁴⁰⁷ Müfessirlerin kafirlerin amellerinin yerin dibinde (sahrada) olduğu yönündeki açıklamalarını, gelişme gösterememe açısından düşünülebilir. Mü'minlerin amellerinin devamlılığı, yükselmesi, çoğalabilmesi, boşa gitmemesine karşılık imansızlığın, inkarın, yaptıkları en küçük işlere bile aksi yönde zarar vereceğini ayetler ifade etmektedir.

II.3.8. Canlılar (İnsanlar-Hayvanlar-Bitkiler)

Ardda yaratılış açısından insanın kendisi de, hayvan bitkiler gibi doğal varolan canlı türüdür. Bunlar ekolojik sistemin birer üyesi olarak hayatlarını idame ettirmektedirler. Allah, kudretinin birer göstergesi olarak, düşünüp akıl yürütebilenler için yeryüzünün farklı yerlerinde, denizlerde, göklerde farklı türlerde canlılar varetmiştir.⁴⁰⁸

Bütün canlılar sudan (Nur 24/45), çiftler halinde yaratılmıştır (Şûrâ 42/11) ve birbirleri ile etkileşim halindedirler (Nahl 16/61, Fâtır 35/45), kendilerine has bir şekilde Allah'a secde ederler (Nahl 16/49, Hac 22/18). Bu canlıların kontrolü, rızık ve geçimi, nerede ve ne şekilde yaşayacakları, nerede toprağa verilecekleri bilgisi Allah'a aittir (Hud 11/6; Ankebût 29/60). Yerde yürüyen hayvanlardan gökte uçan kuşlara kadar tüm canlılar Allah'ın huzurunda toplanacaklardır (En'am 6/38).

Ardda hiçbir varlık boşuna yaratılmamıştır (Sâd 38/27). Ardı eşeyen kargadan (Maide 5/31) tutun, Ardda zorlanmamış ineğe (Bakara 2/71), Süleyman peygamberin

⁴⁰⁷ *Tefsîru'l-Maturidi*, c. 8, s. 304. Sahra kelimesinin geçtiği diğer ayet; Kehf 18/63 tür. Ancak bu ayette Ard kelimesi geçmez.

⁴⁰⁸ Lokman 31/10, Şura 42/29, Casiye 45/4

asasını yiyen ağaç kurdu/ güve böceği (Arda)nın ismi olarak zikredilen dabbetü'l Arda (Sebe' 34/14), devenin (Ğaşıye 88/17) yaratılışına varıncaya kadar ayetlerde hayvanlardan bahsedilmiştir. Allah Ardda yaş ve kuru, canlı ve ölü her varlığı yaymıştır: En'âm 6/59, Hûd 11/6, Secde 32/10

Allah (وَالْأَرْضَ وَضَعَهَا لِلْأَنَامِ) **Rahman 55/10** ayetinde geçtiği gibi yeryüzünü insan, hayvan ve bitkiler için döşemiştir, sermiştir. İbn Abbas'a (68/687) göre ayette geçen "enam" (الانام); "ruh/can taşıyan her şey" dir. Hasan Basri(110/728) "insan ve cinler", Katade(117/735), İbn Zeyd, Mücahid (103/721) yaratılan her şey "mahlukat" olarak ifade etmişlerdir. İbn Ebi Hatim (327/938), İbn Abbas'ın başka bir rivayetinde yalnızca "insanlar" tevcihini nakletmiştir.⁴⁰⁹

Maturidi(333/944) "enam" kelimesi hakkında (هُوَ الَّذِي خَلَقَ لَكُمْ مَا فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا) Bakara 2/29 ve (أَلَمْ تَرَوْا أَنَّ اللَّهَ سَخَّرَ لَكُمْ مَا فِي السَّمَوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ) Lokman 31/20 ayetlerini delil göstererek "beşer" cinsi olarak düşünür. Çünkü Allah yeryüzündekileri insanlar için yarattığını haber vermiştir.⁴¹⁰

Allah Ardda diğer canlıların yanı sıra gövdeli ya da gövdesiz bitkileri de var etmiştir. Tüm bu sayılanlar Ardi ve onun yaratıcısını tanıtan doğal ayetlerdir. Her biri insanların dikkatini çekmek, varolanları tanıyıp bilmek için vardır. Yeryüzü ağacın ve her türlü bitkinin bitmesine, filizlenip büyümesine elverişli olarak yaratılmıştır.

(وَالنَّجْمِ وَالشَّجَرِ يَسْجُدَانِ) **"Gövdesi olmayan bitkiler (ya da yıldızlar) ve ağaçlar O'na secde ederler" Rahman 55/6**

– "Necm" ifadesi Ardda doğan, zuhur eden, gövdesi olmayan ot ya da ot cinsinden bitkiler olarak tanımlanır. Ağaç ise kökü üzere yükselir. Ayete göre ikisinin secde hali şöyledir ki; güneş doğunca ona yüzlerini çevirirler, sonra gölgeleri belirinceye kadar bu meyilleri ve yönelmeleri devam eder. Ölülerin secdesi ise, ne için müsahhar kılınmışlar

⁴⁰⁹ Tefsîrû İbn Ebi Hatim, c. 10, s. 3322

⁴¹⁰ Tefsîrû'l-Maturidi, c. 9, s. 464, 465

ise ona boyun eğmeleri ve teslim olmalarıdır.⁴¹¹ Bitkiler diğerleri gibi yeryüzünü temsil eden, onu daha iyi tanımaya vesile olan tabiî işaretlerdir.

– Gövdesi olmayan her bitkiye “necm” denilmiş, gövdesi olan bitkilere de “şecer” adı verilmiştir.⁴¹²

– Necm’e örnek ot, bakla ve buna benzer şeylerdir.⁴¹³ Necm kelimesini “Ardın üzerinde yayılan şey” olarak da tefsîr etmişlerdir.⁴¹⁴ Bunun dışında necmi/yıldızları dünyanın zineti; şeceri/ağaçları Ardın zineti olarak yorumlayanlar da vardır.⁴¹⁵

Bir sonraki ana başlığımızda göreceğimiz gibi Ard üretkendir, her çeşit bitkiyi bitirmeye elverişli olarak yaratılmıştır. Ardda tabiî varolanlardan bitkiler ve türlerinden, özelliklerinden ayetlerde ayrı ayrı bahsedilmiştir.

فَادْعُ لَنَا رَبَّكَ يُخْرِجْ لَنَا مِمَّا تُنْبِتُ الْأَرْضُ مِنْ بَقْلِهَا وَقِثَّائِهَا وَفُومِهَا وَعَدَسِهَا وَبَصَلِهَا قَالَ أَتَسْتَبْدُونَ الَّذِي هُوَ (أَذْنَى بِالَّذِي هُوَ خَيْرٌ)
“Hani siz : Ey Musa, bir çeşit yemeğe (kudret helvasıyla bildircim etine) dayanamayız. O halde bizim için Rabbine duâ et de yerin bitirdiği şeylerden, sebze, acur, sarımsak, mercimek ve soğan çıkarırsın, demiştiniz. O da: O hayırlı olanı, şu daha aşağı olanla değiştirmek mi istiyorsunuz?” Bakara 2/61 N.S. 87

İsrailoğulları Hz. Musa ile Mısır’dan çıktıklarına adeta pişman olmuşlar, Firavun’un kendilerine yaptığı eza ve cefayı unutmuşlardı. İleri gitmelerinden dolayı küçük düşme, cizye verme ve fakirlikle imtihan edildiler. Ayetle ilgili tevillere gelince;

⁴¹¹ Sicistânî, *Garibu’l-Kur’ân*, s. 199

⁴¹² Zeyd b. Ali, *Garibu’l-Kur’ân*, s. 400; *Müfredât*, s. 792 necm md.

⁴¹³ Ferrâ, *Meâni’l-Kur’ân*, c. 3, s. 112

⁴¹⁴ *Tefsîrû İbn Ebi Hatim*, c. 10, s. 3322

⁴¹⁵ *Tefsîru’l-Maturidi*, c. 9, s. 462, 463

– Ayette (الذُّلَّةُ) müfredi (فومَةٌ); buğday ya da sarımsağa bu isim verilmiştir. (الذُّلَّةُ) küçük düşme ve cizye verme ve (المَسْكَنَةُ) fakirlik anlamındadır. Onlar yukarıdaki istekleri ile zillet ve meskeneti kabullenmiş oldular.⁴¹⁶

– Eski lugatlerde (الْفُومُ) un karşılığı olarak “ekmek ve buğday” birlikte zikredilirdi. Abdullah b. Mesud’un kıraatında peltek se ile (وَتُومِهَا) olarak okunur. Buğday ya da sarımsak anlamlarının ikisi de kabul edilebilir. Arabın fe ile peltek se yi birlikte kullandığı yerler vardır. (جَدَّتْ وَجَدَفْتُ) – (والأثافي والأثافي) deki gibi.⁴¹⁷

– Taberî, sabrı (كف النفس وحيسها عن الشيء) olarak tanımlayarak ayete şöyle açıklama getirmiştir: İsrailoğulları topluluğunun ayetteki “sabredemiyoruz” sözleri, aslında “Ey Musa! Biz nefsimizi tek cins yiyeceğe hapsetmek istemiyoruz” anlamına gelir.

– Katade; bu kavim çölde bulutlarla gölgeleniyorlar, kudret helvası ve bildircin ile besleniyorlardı. Ancak bu durumdan sıkıldılar ve kendileri için, daha önce yaşadıkları gibi, şehirde bir hayat istediler, tevilinde bulunmuştur. İbn Zeyd’in haber verdiğine göre İsrailoğullarının Tih’te yedikleri ve içtikleri tek cinstendi. İçecekleri gökten indirilen bal idi ki ona (المنّ) deniliyordu. Yiyecekleri kuş cinsindendi ona da (السلوى) deniliyordu.⁴¹⁸

Bitkiler, ister ağaç gibi gövdesi olsun, ister necm gibi gövdesiz olsun, yerden çıkan, büyüyüp gelişebilen varlıklardır. Gövdesi olan bitkilere has olarak “nebat” kelimesi kullanıldığı olmuştur. Hatta “nebat denilince”, insanlara göre sadece hayvanların yediği bitkilere has olarak da kullanılır. Bu çerçevede şu ayet zikredilir: (لُخْرِجَ بِهِ حَبًّا وَنَبَاتًا) “-yağmurla- taneler, otlar çıkaralım diye..” Nebe 78/15.

Temelde “nebat” kelimesi bir bitki, hayvan ya da insan olsun her türlü büyüyüp, gelişebilen, çoğalabilen varlıklarla ilgili olarak kullanılır. “Bitirmek” anlamında, ifal

⁴¹⁶ Zeyd b. Ali, *Garibu'l-Kur'an*, s. 129

⁴¹⁷ Ferrâ, *Meâni'l-Kur'an*, c. 1, s. 14

⁴¹⁸ Taberî, *Câmiu'l-Beyan*, c. 2, s. 12, 14

babında inbat sözcüğü hepsiyle ilgili olarak istimal edilmiştir.⁴¹⁹ Yeryüzünde her güzel çiftten bitkiler vardır. Ayetlerde bu bitkilerin bazılarının isimleri ve türlerine, belirli ölçülere sahip olmalarına, güzelliklerine, insanların ve hayvanların bunlardan fayda gördüklerine, her türden⁴²⁰ çift çift yaratılan meyvelere işaret edilmiştir.⁴²¹ Arddaki canlılardan bitkiler ve hayvanlar, doğallıkları yanında tarihi varlık alanında da tesir etmişlerdir. Nitekim üçüncü bölümümüzde bu konuya değinilecektir.

II.3.9. Ardın Doğusu ve Batısı

(وَأَوْزَنَّا الْقَوْمَ الَّذِينَ كَانُوا يُسْتَضْعَفُونَ مَشَارِقَ الْأَرْضِ وَمَغَارِبَهَا الَّتِي بَارَكْنَا فِيهَا) “Hor görülüp ezilen halkı ise yeryüzünün (su ve ağaçla) mübarek kıldığımız doğu ve batı bölgelerine mirasçı kıldık. Böylece Rabbinizin İsrailoğullarına verdiği söz, onların güçlülere karşı koymalarından dolayı gerçekleşmiş oldu; Firavun ve halkının yapmış oldukları eserleri, ekip biçtikleri yerleri, yükseltmiş oldukları binaları yerle bir ettik.” A’râf 7/137 N.S. 39

“Ardın doğusu ve batısı” ifadesi Kur’ân’da bir tek ayette geçer. “Ardın doğusu ve batısı” ile ilgili tevcihler aşağıdaki gibidir:

– Şam’ın doğusu ve batısı⁴²²

– Ardın doğusu Ard-ı Mukaddes, batısı Ürdün ve Filistin’dir. Allah bu bölgeleri su ve bol meyve ile bereketlendirmiştir. İsrailoğullarının (Firavun’un kadınlarının diri bırakılıp, oğullarının öldürülmesi zulmüne) sabretmelerinden dolayı düşmanlarını helak etmek ve onları bereketli “Ard” ın doğusu ve batısına yerleştirmek suretiyle, Allah

⁴¹⁹ Müfredât, s. 787

⁴²⁰ (Ra’d 13/3, Şuara 26/7) ayetlerindeki (مِنْ كُلِّ زَوْجٍ) ifadesini Ferra “her türden” olarak tevil etmiştir. Ferrâ, *Meâni’l-Kur’ân*, c. 2, s. 278

⁴²¹ Hicr 15/19, Ra’d 13/3, Taha 20/53, Şuara 26/7, Secde 32/27, Sebe’ 34/2, Yasin 36/36, Kaf 50/7, Hadid 57/4

⁴²² İbnü’l-Cevzî, *Tezkiretü’l-Erib*, c. 1, s. 117

onlara olan nimetini tamamlamıştır. Firavun ve taraftarlarının yapmış oldukları evleri ve konaklarını helak etmiştir.⁴²³ Sabretmelerinin karşılığında doğu ve batıdaki bereketli yerlere mirasçı kılınmışlardır.

– Ayetteki bu yerler; mübarek kılınan yer, içinde yaşayanlara daimi hayır getiren yerlerdir. Amalika kavminin helak edilmesi sonucu bu bölgeler İsrailoğullarına miras kalmıştır.

– İsrailoğullarına vaad edilen, miras bırakılan yerler. Düşmanları olan Firavuna karşı İsrailoğullarına yardım edilmiştir.⁴²⁴

– Firavun'un hüküm sürdüğü yerlerdir.

– İsrailoğullarının yaşadığı yerlerdir.

– (الَّتِي بَارَكْنَا فِيهَا) dan dolayı, Peygamberlerin yaşadığı, vahyin nazil olduğu mekânlar olduğu için bereketle vasıflanmış, Ard-ı Mübarek adını almıştır.⁴²⁵ Doğu batı, aşağı yukarı gibi ölçüler değişkenlik gösteren algılar olarak görülmektedir. Ayette doğu-batı ifadesi Ardın dünya hayatında kullanıma açık olmasından kaynaklı, insanların yön bildirimine ihtiyacından dolayı zikredilmiş olabilir. Ahiret, ruh gibi soyut dünyanın doğusu batısı yoktur. Yer ve yön, sıcak soğuk, hava su, yeme içme bu dünya hayatı içinde, insanoğlunun birbiriyle olan mumelelerinde belli dengeleri tutmaları içindir.

II.4. ÜRETKENLİK ANLAMINDA ARD

II.4.1.Bitki İçin Çatlayan Ard

Allah Ardı bitkileri bitirmeye elverişli olarak yaratmıştır. Kur'ân'da çeşitli vesilelerle bitkilerden bahsedilir. Bitkiler, vahyin kullandığı, tebliğin insanlara iletilmesi

⁴²³ *Tefsîru Mukâtil*, c. 2, s. 59

⁴²⁴ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, c. 10, s. 404

⁴²⁵ *Tefsîru İbn Ebi Hatim*, c. 5, s. 1551

esnasında kullanılan örnekler, sembollerdir. Bitkilerin ayetlerde zikredilmesinde nüzul dönemi muhataplarının, bizzat gözleri önünde olup kendisinden faydalandıkları ya da özlemine duydukları nimetlere dikkatlerini çekme söz konusudur.

فَلْيَنْظُرِ الْإِنْسَانُ إِلَى طَعَامِهِ (٢٤) أَنَا صَبَبْنَا الْمَاءَ صَبًّا (٢٥) ثُمَّ شَقَقْنَا الْأَرْضَ شَقًّا (٢٦) فَأَنْبَتْنَا فِيهَا حَبًّا (٢٧) (وَعِنَبًا وَقَضْبًا (٢٨) وَزَيْتُونًا وَنَخْلًا (٢٩) وَحَدَائِقَ غُلْبًا (٣٠) وَفَاكِهَةً وَأَبًّا (٣١) مَتَاعًا لَكُمْ وَلِإِنْعَامِكُمْ (٣٢))

“O halde insan yediği yemeğin –kaynağına-bir baksın. Biz gerçekten de yağmuru bol bol yağdırmaktayız. Sonra da toprağı yarmaktayız. Böylece sizin ve hayvanlarınızın yararlanması için, orada taneler, üzümler, sebzeler, zeytinlikler, hurmalıklar, sık ağaçlı bahçeler, meyveler ve çayırlar bitiriyoruz.” Abese 80/24-32

N.S. 24

– (تَمَّ شَقَقْنَا الْأَرْضَ شَقًّا) ayetinde (شَقَّ); Bir şeyde gerçekleşen yarma, yırtılma, delinme demektir. Yarılmış parçaya (الشَّقَّة) denir. Öfkesinden çatlama, nefse veya bedene inkisar veren meşakkat, meşakkatle gidilen mekân, muhalefet etme, karşı çıkma, birbirine benzeyen bir bütünün parçaları, yarılp açılmış içinden bitkinin filizlendiğı toprak, eldeki çatlaklar, bineğin toynağındaki çatlaklar, dikişli elbisenin parçası ya da kendisi anlamlarını taşır.⁴²⁶

– Arddaki bitki ve ağaç cinsi ile toprağı yarma işlemi gerçekleşir.⁴²⁷ Bitkiler bir taraftan kökleri ile toprağın derinliklerine uzanma, diğerk yönden topraktan göğed doğru yükselme gücüne sahiptirler.⁴²⁸ Bitkinin aşığı ve yukarıya doğru gelişimi, onun yerden ve gökten beslenebildiğini gösterir. Bu durum insanın geçmiş ve gelecekte güç almasına, geride bıraktıklarının ileride yaşadığına etki etmesine benzetilebilir.

⁴²⁶ Müfredât, s. 458

⁴²⁷ Tefsîrü Mukâtil, c. 4, s. 592

⁴²⁸ Bitkiler bu yönleri ile uzanıp yayılarak çevreye dahil olurlar. Buna karşın zayıf tarafı, hayvan ve insan gibi yerini değiştiremez, içinde bulunduğu çevreye bağılı yaşamak zorundadır. Bitki, kendi çapında özel bir duyarlılığa sahiptir. Toprağıni beğenirse gelişir, kötü şartlarda ise yerini değiştiremediğı için küser, kurur. Ülken, Hilmi Ziya, *Varlık ve Oluş*, Ankara Ü. Basımevi 1968, s. 204

– “Ardın yarıklarına su ulaşsın da orada dursun ve mahlukat o sudan faydalanabilsin diye yardım.” yahut da “bitkiler için Ardı yardım, çatlamasını sağladık” anlamında tevil edilmiştir.⁴²⁹ Toprağın altından üstüne çıkan bitkiler, insanların ve hayvanların faydalanması için verilen nimetlerdendirler.

(وَأَلْأَرْضِ ذَاتِ الصَّدْعِ) " (Bitki ile) çatlayan toprağa yemin ederim ki.. " Târik 86/12
N.S. 36

– (الصَّدْعِ) Cam, demir vb. sert cisimlerde bulunan yarıklar veya çatlak, anlamındadır. “Ağrıdan dolayı başta yarılmaya benzer bir hali” ifade eden (صُدَاع) kullanımı buradan müsteardır. (لَا يُصَدَّعُونَ عَنْهَا وَلَا يُنْفُونَ) “-İçtikleri- şaraptan/içecekten ne başları ağrır, ne de sarhoş olurlar.” Vakıa 56/19⁴³⁰

– Ayetin “çatlayan Ard” ifadesinin bitkilere delalet ettiği söylenir.⁴³¹ Bitkiler ile yer yararılır. Aynı zamanda bitkiler Ardın zinetidir, süsüdür.⁴³²

– Başka bir tevcihe göre vadi ve nehirlere sahip olan Ardın çatlamış olan yerlerinde su birikir, bununla mahlukat hayvanlarını ve topraklarını sulayarak faydalanır.⁴³³ Bitkilerin bu şekilde yere sabitlenmeleri, Arda tutunmaları ve Ard ile ihtilati, uyumu sonucu Ardı güzelleştirmesi, bu seramoniye duyu ve duyguları ile insan ve hayvanların dahil olması canlılığın, hayatîyetin tezahürüdür. Bitkiler insanlar ve hayvanlardan farklı olarak statik görünümlü canlılardır. Kendiliğinden bir yerden bir yere intikal edemezler. Öte yandan bitkinin çatlatıp yukarı çıktığı, bitki için çatlayan Arda yemin edilmiş olması, yeryüzüne verilen değer için bir göstergesi kabul edilebilir.

⁴²⁹ *Tefsîru 'l-Maturidi*, c. 10, s. 427

⁴³⁰ *Müfredât*, s. 478

⁴³¹ *Tefsîrü Mukâtil*, c. 4, s. 66

⁴³² *Sicistânî, Garîbu 'l-Kur'ân*, s. 25, 104

⁴³³ *Tefsîru 'l-Maturidi*, c. 10, s. 498

II.4.2. Ekin Ekilecek Yer Olarak Ard

Ekinlerin, bitkilerin meskeni olan Ard, taşının toprağının özelliklerine göre işlenme şekillerine sahiptir. Ard bir çok canlıyı bünyesinde barındıran vefalı bir dosttur. Bunun dışında kendiliğinden gelişen, yabani diyebileceğimiz bitkiler de Ardın üretkenliğine, işlevselliğine katkıda bulunur. Ard tohumların ekildiği, filizlenip büyüdüğü, bolluk diyarı olmakla birlikte bunlardan yoksun olan kısımlara da sahiptir.

Allah Ardı genişçe yaymış, orada dağlar var etmiş, her türlü güzel bitkiler bitirmiştir.⁴³⁴ Ekilen tohumu bitiren, büyütüp yeşerten ya da dilerse çer çöp haline çevirebilecek olan Allah'ın kudreti sınırsızdır.

(أَفَرَأَيْتُمْ مَا تَحْرُثُونَ ﴿٦٣﴾ ءَأَنْتُمْ تَزْرَعُونَهَا أَمْ نَحْنُ الزَّارِعُونَ ﴿٦٤﴾ لَوْ نَشَاءُ لَجَعَلْنَاهُ حُطَامًا فَظَلْتُمْ تَفَكَّهُونَ)

“Toprağa attığınız tohumu hiç düşünüyor musunuz? Onu büyütüp yetiştiren siz misiniz yoksa biz miyiz? Eğer biz dileyseydik onu kupkuru çöp haline getirirdik ve siz de şaşır kalır pişman olurdunuz.” Vakıa 56/63-65 N.S. 46

– (حرث); Arda tohum atmak ve onu ekime hazırlamak anlamına gelir. Ekime hazırlanmış araziye de hars denilmiştir: (أن اغدوا على حرثكم إن كنتم صارمين) Kalem 68/22

– Ekip biçme sonucu ma'mûr hale getirilen yerler gibi hars “kalkınma, medeniyet” anlamı da ihtiva eder. Dünya insanlar için ekin yeridir: (ومن كان يريد حرث الدنيا نؤته منها) Şura 42/20

– Ardın sürülmesinde toprağı “hareketlendirme, kımıldatma ya da karıştırma” anlamı olduğu düşünülerek “حرثت النار” denilir. Ateşi karıştırarak gürleşmesini sağlama tıpkı toprağın sürülerek daha verimli olmasını sağlamak gibidir.

– “Kur’ân tilavetini artır!” çoşku anlamında “أُحْرِثُ الْقُرْآنَ” denilir.⁴³⁵

⁴³⁴ Kâf 50/7-11

⁴³⁵ Müfredât, s. 226 (حرث) maddesi

– Ziraat, ekim dikim işlemi, Ardin ıslahına sebep olur, toprağa iyi gelir.⁴³⁶ Taberî(310/923), Ahmet b. Velid kanalıyla Ebû Hüreyre'nin(58/678) rivayetinde Resulullah'ın sas şöyle buyurduğunu nakleder: (لَا تَقُولَنَّ زَرَعْتُ وَلَكِنْ قُلْ حَرَثْتُ) “Ben bitirdim, yetiştirdim demeyin ben ekim deyin.” Ebû Hüreyre, bu sözünün ardından (أَفْرَأَيْتُمْ مَا تَحْرَثُونَ) Vakıa 56/63 ayetini okumuştur.⁴³⁷

– Toprağa atılan tohumun, ekinin filizlenmesini, büyümesini sağlayıp bereketini verecek olan da, kupkuru çöp haline getirecek olan da Allah'tır. Tarım ve ziraat ürünleri dediğimiz, insanların geçimini sağlayan, belli şartlarda veya bölgelerde yetişebilen bitkilerin verimli ve bereketli olmaları, insan emeğinin yanı sıra temelde Allah'ın dilemesine bağlıdır. (Vakıa 56/64,65) ayeti insanların bu duruma aldanmamaları konusunda ikaz etmektedir ki, bu nimetlerden de tam olarak faydalansınlar, nimetlerin onlara faydası dokunsun. Allah istemezse, insanlar ne kadar uğraşsalar da, o bitkileri “moloz yığınınına/hutama” çevirir. Yerle bir olmuş “saman çöpleri/heşîm” gibi yapabilir. Kırılmış, “ufalanmış/rüfât” vaziyete getirebilir. Diriliğini kaybedip, cılız, zayıf bir hal alabilir. Ebû Ubeyde Ma'mer b. Müsenna (209/824), dünya metanın aslında “hutam” olduğunu söyler. (الحطام الهشيم والرفات والرخام واحد) bu kelimelerin hepsinin aynı anlama geldiğini ifade eder.⁴³⁸ Taberî (310/923) der ki, bir ürünün hutam hali, yeme ve gıdalanma konusunda bir işe yaramamak demektir.⁴³⁹

Ard insanların ekip biçmelerine izin verilen bir yerdir. Ancak ekilen şeylerin filizlenmesi, büyütülmesi konusundaki ilahi müdahaleden insanlara haber verilmiştir.

⁴³⁶ Sicistânî, *Garîbu'l-Kur'ân*, s. 58, 74 Kur'ân'da hars kelimesinin geçtiği ayetler şunlardır: Bakara 2/71, 205 (Aynı ayetlerde Ard kelimesi de geçmektedir.); Al-i İmran 3/14, 27; Kalem 68/22; Vakıa 56/63; Enbiya 21/78; En'am 6/136, 138. Bezr kelimesi Kur'ân iki ayette (İsra 17/26, 27) israf anlamında geçmiştir.

⁴³⁷ Taberî, *Camîu'l-Beyan*, c. 22, s. 348

⁴³⁸ *Ebû Ubeyde*, c. 2, s. 251

⁴³⁹ Taberî, *Camîu'l-Beyan*, c. 22, s. 349

(إِنَّهَا بَقْرَةٌ لَا ذَلُولٌ تُثِيرُ الْأَرْضَ وَلَا تَسْقِي الْحَرْثَ) “Toprağı sürmek ve ekini sulamak üzere boyunduruğa koşulmamış olan inek..” Bakara 2/71 N.S. 87

– Züll, bir kahrın, zorlamanın, baskı yapmanın, zorla boyun eğdirmenin sonunda meydana gelen hor ve hakir olma durumu. Zill ise, zorlama olmaksızın, inatçılık ve dikkafalılıktan sonra oluşan yumuşaklık ve söz dinleme durumu. İkincisi gibi olan bineğe “zelûl” denir. O halde ayetteki ifadeyi bu şekilde anlayabiliriz: Hayvanın hırçınlığı sebebiyle toprağın ekim dikime hazırlanamaması.

– (اثر), toprağın ya da arazinin sürülmesi, işlenmesi, hafif yükseltip saçılması, havalandırılması anlamındadır. (ثور) ise bu işte kullanılan sığıra, öküze denir. (الْحَرْثُ) ise, tohum atılmış, ekime hazırlanmış toprağa, Arda denir.⁴⁴⁰ “Hars”, işlenmiş, ma’mur edilmiş, kendisinden faydalanılabilen toprak parçası olarak düşünülebilir.

– Ayette “toprakta çalışarak sıkılmamış, çift sürüp de Ardın engebeli alanlarının zararına uğramamış, ekim sulamak için zorlanmamış bir inekten” bahsedilmiştir. Binmenin veya çalıştırmanın kendisine zayıf düşürdüğü hayvana zel harfinin kesri ile (دابة ذلول بينة الدّل) denilir. Aynı şekilde insan için (رجل ذليل بين الذلّ والذلة) ifadesi kullanılır. Böyle bir ineğe evcilleşmemiş, insanlarla haşır neşir olmamış anlamında (وحشية) denilirdi.⁴⁴¹ İnsan için düşündüğümüzde toprakla meşguliyet onu fiziksel açıdan yorsa da uysallaştırır, terbiye eder, ona sabrı öğretir.

– Katade (117/735) “toprağı sürerek çalışma şeklinde zorlanmamış”,

– Süddi (127/774) “ekim dikim işleri ile uğraşarak veya ekimleri sulayarak insanlar tarafından boyunduruk altında tutulmamış” şeklinde izah etmişlerdir.⁴⁴²

⁴⁴⁰ Müfredat, s. 330 (ذل), s. 226 (حَرْثٌ), s. 181 (ثور) maddeleri.

⁴⁴¹ Taberî, Camiü'l-Beyan, c. 2, s. 105

⁴⁴² Tefsîrü İbn Ebi Hatim, c. 1, s. 142. Hars kelimesinin Kur’ân’da geçtiği diğer ayetler için bkz. Bakara 2/205, 223; Âl-i İmrân 3/14, 117; En’âm 6/136, 138; Enbiya 21/78

Diğer taraftan temelde “tohum (بذر) ekmek, tohum atmak ya da saçmak” anlamına gelen (بذرت الأرض)⁴⁴³ ifadesi sonradan “malını zayi eden” ile ilgili müstear olarak kullanılmıştır. Geçim, nafaka işinde tebzir, israftır. Malı gereksiz yere saçıp savurmak demektir. Allah’ın helal kılmadığı yerlerde harcamak, boş yere sarfetmektir.⁴⁴⁴ Ziraat, Ardin ekilip biçilmesi tarım toplumunu gerekli kılan, zahmet gerektiren bir iştir. Ekin ekilen yer olarak Ardin işlenmesi bir çok açılardan yorucu olsa da, verilen emek sonucu insanı mamur eden, yaşamına katkı sağlayan bir çalışmadır.

II.4.3. Bitkinin Oluşumuna Kaynaklık Etme Bakımından Ard

Allah Arda üretken olma özelliği vermiştir. Aslolan Ardin üretkenliği olmakla birlikte, bu üretkenliğe katkı sağlayan sudur. Yağan yağmurun yanı sıra Ardin içindeki su da bitkiler için etkilidir. Bitkinin oluşumuna kaynaklık etme açısından su ve toprak temel unsurlardandır.

أَلَمْ تَرَ أَنَّ اللَّهَ أَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَسَلَكَهُ يَنَابِيعَ فِي الْأَرْضِ ثُمَّ يُخْرِجُ بِهِ زَرْعًا مُخْتَلِفًا أَلْوَانُهُ ثُمَّ يَهِيَجُ فَتَرِيهَ ()
مُضْفَرًا ثُمَّ يَجْعَلُهُ حُطَامًا إِنَّ فِي ذَلِكَ لَذِكْرًا لِأُولِي الْأَلْبَابِ "Görmedin mi? Allah gökten bir su indirdi, onu yer altındaki kaynaklara kattı, sonra onunla türlü renklerde bitkiler yetiştiriyor. Sonra onlar kurur da sapsarı olduklarını görürsün. Sonra da Allah onu çerçöpe çevirir. Şüphesiz bunlarda akıl sahipleri için bir uyarı vardır." Zümer 39/21 N.S. 59

– (يَنَابِيع) Su kaynağı, pınar demektir. Çoğulu (يَنَابِيع) dır.⁴⁴⁵

⁴⁴³ “Tohumu ufalayıp toprağa serptim.” demektir. Bu işe “tebzir-تبذير” denilir.

⁴⁴⁴ Sicistânî, *Garibu'l-Kur'an*, s. 53. Bu durum (tebzir) Rabbine karşı çok nankör olan şeytana destek vermektir, ona benzemeye çalışmaktır. Bezr lafzı sadece iki ayette geçer (İsrâ 17/26, 27).

⁴⁴⁵ *Müfredat*, s. 788

- Islak olan şeyler kuruyunca kırılgaılaşır, hareketlenir. Ardın içindeki yeşillikler kuruyunca (هاجت الأرض) denir. (حُطَام) Çiçek açan bitkinin kuruması anlamınadır. (الحطام والرفات والدرين) kelimelerinin hepsi aynı “moloz, döküntü, enkaz” anlamına gelir.⁴⁴⁶
- Gökten inen su ile buğday, arpa, susam, pirinç gibi çeşit çeşit bitkiler yetişir. Sonra bunlar sararıp kuruyunca (هاجت الأرض ، وهاج الزرع) denilir.⁴⁴⁷
- Şa’bi, İbn Abbas, İkrime gibi müfessirler Ardın içindeki her su ve ıslaklık, gökten inmiştir, demişlerdir.⁴⁴⁸ Yerden çıkan ya da üzerinde akıp giden suların aslı göktendir. Gökten inen su temizdir: (من السماء ماء طهورا) Furkan 25/48. Yerdeki suyun tadının farklılığı toprağın özünden kaynaklanır, onunla karıştığı içindir. Topraktaki necis ve pis olan şeylerle, atıklar ile karışmadı ise o su temizdir.
- Sonra Allah, gökten inen bu suyun içilebilmesi, hazmı, sindirimi için içine letafet ve mana katmıştır. Bunu yapmak, büyük bir gücün tezahürüdür. Bir nevi içine sır katmıştır ki, ağaçlara, bitkilere -özleri, çeşitleri, renkleri,⁴⁴⁹ tadları farklı olsa da-yerden çıkan her şeye uyum sağlayabilsin. Bunu yapanı kimse aciz bırakamaz, hiçbir şey ona gizli kalmaz. Kuvvet ve güç Allah iledir. Yukarıda anlatıldığı gibi, suyun gökten inmesi ve yere girmesi, yerden bir şekilde toprağın üzerine çıkması,⁴⁵⁰ akıl sahipleri için birer ilham kaynağı niteliğindedir.

Ayette “ekinin kuruyup sararması” nüzul dönemi muhatabı olan çöl iklimindeki Arabın hayatından bir unsur olarak ele alınmış, hayat bulma ve ölüme örnek gösterilerek mecâzen dünya hayatının ahirete göre kurumuş, sararmış bir ekin gibi olduğu, dünyanın kendisi gibi içindeki her şeyin başlangıcının ve sonunun olduğuna, bir

⁴⁴⁶ Ebû Ubeyde, *Mecâzî'l-Kur'ân*, c. 2, s. 189

⁴⁴⁷ Taberî, *Camî'l-Beyan*, c. 20, s. 188

⁴⁴⁸ *Tefsîru İbn Ebi Hatim*, c. 10, s. 3249; *Tefsîrû'l-Mâturîdî*, c. 8, s. 671

⁴⁴⁹ Renk (levn ve çoğulu elvan) Bakara 2/69; Rum 30/22; Nahl 16/69; Fatır 35/27-28; Zümer 39/21 ayetlerinde geçer.

⁴⁵⁰ *Tefsîrû'l-Mâturîdî*, c. 8, s. 672

kemali ve zevali olacağına da işaret eder. Ardın kaynaklığında suyun durumu toprağın durumuna göre takdir edilmiştir. Ardda mündemiç olan kimyasal unsurlar da bitkinin oluşumuna doğrudan su ve toprak gibi olmasa da kaynaklık eder.

(وَتَرَى الْأَرْضَ هَامِدَةً فَإِذَا أَنْزَلْنَا عَلَيْهَا الْمَاءَ اهْتَزَّتْ وَرَبَتْ وَأَنْبَتَتْ مِنْ كُلِّ زَوْجٍ بَهِيجٍ) “Sen yer (yüzünü) kupkuru ve ölü görürsün. Fakat biz onun üstüne suyu (yağmuru) indirdiğimiz zaman o harekete gelir, kabarır, her güzel çiftten nice nebat bitirir.”

Hacc 22/5 N.S. 103

Bitki, ekin izi kalmamış kupkuru topraklarda, yağmurun gelmesiyle nebatat canlanır, hayat bulur. Yağmur demek toprak için bereket, canlılık, bitkiler için bolluk, çoğalma, büyüme demektir. Ayet kuru yerin su ile canlanması, kat kat bitkilerle şenlenmesi olarak yorumlanabilir.⁴⁵¹

Kur’ân’da kuru toprağa inen yağmurla, insan ve hayvanların yediği, çiftler halinde bitkilerden bahsedilmiştir. Yüce Allah yağmurla ölü toprağı diriltmiş, insanlara fayda veren her güzel cinsten ekinler, daneler bitirmiştir. Yeryüzü kuru bir halde iken yağmur indikten sonra içindeki tohumlarla, bitkilerle birlikte canlanır, kat kat olur, her çeşit bitkiden çift çift, göze ve gönle hoş gelecek şekilde yetişir.

(إِنَّمَا مَثَلُ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا كَمَاءٍ أَنْزَلْنَاهُ مِنَ السَّمَاءِ فَاخْتَلَطَ بِهِ نَبَاتُ الْأَرْضِ) Yûnus 10/24 ayetinde “ihtilat” kelimesini İbn Abbas, yağmur ile insan ve hayvanların yediği çeşit çeşit, rengarenk bitkilerin yetişmesi, birbirine karışması olarak tefsîr etmiştir. Bitkiler yağmurla şenlenir ve çoğalır, artar.⁴⁵²

Kuru toprağın gökten inen su ile, yağmurla hayat bulması, verimli hale gelmesi Ardın doğal işleyişine dahil olan bir durumdur.

⁴⁵¹ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, c. 16, s. 465-467

⁴⁵² Abdülbaki, *Mu'cemu Garîbi'l-Kur'ân*, s. 48

(وَأَيَّةٌ لَهُمُ الْأَرْضُ الْمَيِّتَةُ أَحْيَيْنَاهَا وَأَخْرَجْنَا مِنْهَا حَبًّا فَمِنْهُ يَأْكُلُونَ) “İşte ölü toprak, onlar için bir delildir. Biz onu diriltir ve ondan taneler çıkarırız. Onlar da onlardan yerler.”

Yasin 36/33 N.S. 41

- Topraktaki hayat su ile devamlılık sağlar. Topraktan insanların yiyeceği buğday, arpa ve hububat gibi maddeler biter.⁴⁵³
- (الأَرْضُ الْمَيِّتَةُ) Süddi(127/774): Kuru, çorak, verimsiz toprak. (الأَرْضُ الْمَيِّتَةُ) Ölü toprak; Yahya b. Sallam(200/815); Bitkisiz toprak. Bitkinin yetişip gelişemediği toprak.⁴⁵⁴ Gözlerimizin önünde bir örnek olarak Allah’ın toprağa ölümünden sonra can vermesi, ölülerin diriltilmesindeki kudretinin bir nevi tezahürüdür.
- Bitkinin, ekinin olmadığı, ziraat da yapılamayan ölü toprağın yağmurla hayat bulması, canlanması; Allah’ın istediği her şeyi yapma, mahlukattan ölüleri diriltme, fena bulmuş, bozulup gitmiş olanı ölmeden önceki halindeki gibi (yahut daha iyi olarak) yenileme konusunda, müşriklere karşı Allah’ın kudretini gözlerine gösterir.⁴⁵⁵
- Ölü toprak, kuru ve hiçbir şey barındırmadığı haliyle, yeniden dirilme konusunda, duyularla algılanabilen bariz, zahir bir delildir, ayettir. Öyle ki, sen böyle bir toprağı içindeki rengarenk, çeşit çeşit bitkilerle süslenmiş ve yeşermiş görürsün. Bu ayet bunları yapmaya gücü yetenin; ölülerin bedenleri zeval bulduktan, çürüyüp bozulduktan ve küle⁴⁵⁶ dönüştükten sonra yeniden diriltmeye kadir olduğunu haber veren bir ayettir. Buna gücü yeteni hiçbir şey aciz bırakamaz. Böyle bir şeyi yapabilene hiçbir şey zor gelmez.

⁴⁵³ *Tefsîru Mukâtil*, c. 3, s. 578

⁴⁵⁴ *Tefsîru Yahya b. Sallam*, c. 2, s. 807

⁴⁵⁵ Taberî, *Camîu'l-Beyan*, c. 19, s. 432

⁴⁵⁶ Hiçbir işe yaramayan, kül gibi. Metinde (رماد) kelimesi ile karşılık bulmuş bu kelime, İbrahim suresi 18. ayette, Kur’ân’da tek bir yerde geçen bir vahiy ifadesidir.

– Ayetten çıkarılabilecek bir diğerk hikmet de şudur ki; Arddan insanları besleyen tahıl ve hububat, bunu hak etmeyenler de dahil olmak üzere bütün insanlar için bu nimetler yetişir. Bu şu anlama gelir ki, Allah kimin şükredeceğini kimin nankörlük edeceğini bildiği halde, imtihan gereği ikisine de eşit imkanlarda nimetler ulaşır. Buradaki hikmet, sevap ve ceza açısındandır. Bu nimetler, şükredenin sevabının, nankörlük edenin cezasının artmasına vesile olur. İnsanların bahçelerinin, ağaçlarının, üzüm bağlarının olması, pınarlarının fişkırması gibi nimetlere sahip olmaları da bu minvaldedir. Bu nimetler sevap veya ikabın artması, imtihan için sebep kılınmıştır.⁴⁵⁷

Kuran'da kuru yeryüzünün Ardın (هَامِدَةٌ),⁴⁵⁸ kupkuru (خَاشِعَةٌ)⁴⁵⁹ halinin yağmurla; (مَوْتِ) halinin Allah'ın rahmeti, yağmur yüklü bulutlar, rızık ile canlanması konusuna değinilmiştir.⁴⁶⁰ Konu Ardın üretkenliği ve bitkiler olduğunda ayetlerde bu duruma ısrarla vurgu yapılır.

وَفِي الْأَرْضِ قِطْعٌ مُتَجَاوِرَاتٍ وَجَنَاتٌ مِنْ أَعْنَابٍ وَزَرْعٌ وَنَخِيلٌ صِنَوَانٌ وَعَيْرٌ صِنَوَانٍ يُسْقَى بِمَاءٍ وَاحِدٍ وَنُفُضَلٌ (وَبَعْضُهَا عَلَى بَعْضٍ فِي الْأَكْلِ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِقَوْمٍ يَعْقِلُونَ "Yeryüzünde birbirine komşu olan (ama buna rağmen yine de birbirinden farkı olan) toprak parçaları vardır. (Bu topraklar üzerinde) üzüm bağları, ekinler, bir kökten ve çeşitli köklerden dallanmış hurma ağaçları vardır. Bunların hepsi bir su ile sulanır. (Böyle iken) yeme bakımından onların bir kısmını bir kısmına üstün kılarız. İşte bunlarda akıllarını kullanan bir toplum için ibretler vardır." Ra'd 13/4 N.S. 96

⁴⁵⁷ Tefsîru'l-Maturidi, c. 8, s. 515

⁴⁵⁸ (وَتَرَى الْأَرْضَ هَامِدَةً فَإِذَا أَنْزَلْنَا عَلَيْهَا الْمَاءَ اهْتَزَّتْ وَرَبَتْ وَأَنْبَتَتْ مِنْ كُلِّ رَوْحٍ يَهْبِجُ) Hac 22/5

⁴⁵⁹ (وَمِنْ آيَاتِهِ أَنْكَ تَرَى الْأَرْضَ خَاشِعَةً فَإِذَا أَنْزَلْنَا عَلَيْهَا الْمَاءَ اهْتَزَّتْ وَرَبَتْ إِنَّ الَّذِي أَحْيَاهَا لَمُحْيِي الْمَوْتِ إِنَّهُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ) Fussilet 41/39

⁴⁶⁰ Bakara 2/164, Nahl 16/65, Rum 30/19, 24, 50, Ankebût 29/63, Fâtr 35/9, Casiye 45/5, Hadid 57/17

– Aynı su ile sulanan bitkilerin kimisinin tadı ekşi, kimisi tatlıdır. Burada kasıt nehirlerden değil, gökten gelen yağmurla sulanan bitkilerdir.⁴⁶¹ Buradaki bitkilerin çeşitliliği yağmur suyunun ve de toprağın özelliğinden kaynaklı bir devinimdir.

– Yeryüzünde çorak toprakla - temiz, verimli toprak yan yana; meyveleri, tadları farklı bitkilerle dolu bahçeler ya da bunların hiç biri olmayan yerler vardır.⁴⁶²

– Yeryüzünün topraklarının özelliklerini açıklarken alimler değişik tevillerde bulunmuşlardır: Çorak yer ile muhitinin ve havasının sağlığa uygun olduğu yer, tuzlu toprak ile temiz toprak, münbit olan ile münbit olmayan yanyana bulunabilmektedir. Üzüm, ekin, hurma bahçeleri gibi. Bahçelerde bazı bitkiler dış görünüş itibarıyla birbirine benzeselerde, renk, tat ve kokusunda farklılıklar bulunur. Kimisi tatlıdır, güzel görünümlü ve hoş kokuludur. Kimisinin tadı da ekşidir, kokusuzdur. Bütün bunlar aynı su ile sulansa da şekil, renk ve tatta tebarüz ederler. Tıpkı babaları aynı olan iki insanın birisinin salih, diğerinin kötü karakterde olabilmeleri gibi. Netice itibarıyla birbirine komşu toprak parçaları, buralardaki bahçelerin meyveleri ve ekinlerinin mezkur durumları, aklını kullananlar için açık birer delil ve ibrettir. İnsanlarda da bu şekilde aynı yerde yaşamak zorunda olup hidayet ve sapıklık üzere hayat sürenler gibi, farklı kutuplarda, birbirinden zıt karakterde olan kimseler mevcuttur.⁴⁶³

– Yeryüzündeki toprakların ve ürünlerin farklılığı, Arдын, suyun, sebeplerin ve kendilerine has yapılarının marifeti değildir. Bunlar Allah'ın lutfundan kaynaklanır. Aksi olsa idi, hepsi aynı seviyede olurdu. Bir başka deyişle toprak çeşitliliği ve ürünlerin değişik tad, görünüm, renk, koku gibi farklılıklar yağmur suyundan

⁴⁶¹ Zeyd b. Ali, *Garibu'l-Kur'an*, s. 228

⁴⁶² Ebû Ubeyde, *Mecâzü'l-Kur'an*, c. 1, s. 322

⁴⁶³ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, c. 13, s. 416-420

kaynaklanmamaktadır. Yahut Ardın kendisi, toprak farklılığını oluşturmamaktadır. Bu bereket, güzellik ve canlılık, Ard ve suyun tek başına yapabileceği bir şey değildir.⁴⁶⁴

Allah yağmuru indirerek Ardı üretken kılar. Ardda bitkilerin farklı özellikte olmaları toprak ve sudan kaynaklansa da bu konudaki ilahi müdahale sık sık vurgulanmaktadır. Bitkinin yetişmesinde kaynaklık etme bakımından içinde Ard kelimesi geçen diğer ayetler:

Bağlam Kelimesi ile Ardın İhtiva Ettiği Anlam	Ayetler
Ardda su katkısı ile rızık olarak ürünler yetişmesi (ثمرات)	Bakara 2/22, En'âm 6/99, A'râf 7/57, İbrâhîm 14/32, Nahl 16/10, 11; Hac 22/18
Aynı su ile sulanan üzüm bağları (وَجَنَاتٍ مِنْ أَغْنَابٍ), ekili tarlalar (زُرْعٍ), tek ve çok köklü hurma ağaçlarına (وَنَجِيلٍ صِنُونٍ وَعَبْرٍ صِنُونٍ) sahip Ard	Ra'd 13/4
Su ile yeryüzü bitkilerinin gelişmesi (اختلط)	Kehf 18/45
Yerden çeşitli bitki türlerinin (زوج - شتى) çıkması	Taha 20/53, Hac 22/5, Şuara 26/7, Lokman 31/10
Su ile yeryüzünün yeşillenmesi (مُخْضَرَّةً)	Hac 22/63, Mü'minûn 23/18,19
Ardda su ile insanların tek başına bir ağacını bile bitiremeyeceği güzel bahçelerin oluşması (حَدَائِقَ ذَاتَ بَهْجَةٍ)	Neml 27/60
Türlü renklerde bitkiler (زُرْعًا مُخْتَلِفًا أَلْوَانُهُ), kuruyup sararmış bitkiler (مُصْفَرًّا), çerçöpe dönüşmüş bitkiler (حُطَامًا) ile Ard	Zümer 39/21
Yerden çıkan su ve meralara (مَرْعِيهَا) sahip Ard	Naziat 79/31

II.5.GİZLİLİKLERİ BARINDIRAN ARD

Ard, canlı cansız bir çok varlığı barındıran, bir arada tutan,⁴⁶⁵ yüksek dağları, tatlı suları, gizemi, zıtlıkları ile çözülmeyi bekleyen bir bilmece gibi karşımızda, gözümüzün önündedir. Her gün gözümüzün önünde olması durumu, nefes alma, kalbin atması, yemek yeme, su içmedeki gibi insanı garip bir sıradanlığa, gaflete sevkeder.

⁴⁶⁴ Tefsîrû'l-Mâturîdî, c. 6, s. 306

⁴⁶⁵ (أَلَمْ نَجْعَلِ الْأَرْضَ كِفَاتًا أَحْيَاءَ وَأَمْوَاتًا) Mürselat, 77/25, 26

Hâlbuki durup düşünül­dü­ğün­de bunların hiç birisi göz ardı edilemeyecek büyük nimetlerdir. Bu nedenle Kur'ân neredeyse beşyüze yakın ayette Ardı hatırlatır. İnsanın gözü önünde birçok özelliği ile Ardın tekrar tekrar farkına varmasını, akıl yürütmesini, ondaki Allah'ın kudretini bilmesini, Allah'a inanmasını ister.

Bu başlığın altında Ardın bilinmeyenlerine yolculuk yaparken, diğerlerinde olduğu gibi ayetlerin rehberliğinde hareket edildi. Allah'ın sayısız ayetlerinden, hazinelerinden “Ard”ı keşfetmeye, yakından tanımaya çalışıldı.

II.5.1. Evrende Bilinmeyen Varolanlar

Ayetlerde zikredildiği üzere Ardın gaybı, evrende bilinmeyenler arasındadır. Müfredatta zikredildiğine göre gayb kelimesi, göze görünmeyendir, gözden gizlenen anlamındadır. Duyuların algılayamadığı, insanların bilmedikleridir. Gayb insana göredir yoksa Allah için gayb diye bir şey yoktur.⁴⁶⁶ Gaybi konular ayetlerde insanlara iletilirken, mecâzen ya da sembolik bir dille anlatılır. Allah'ın zatı ve sıfatları, ahiret ahvali, cennet ve cehennem, geçmiş peygamberlerin hayatı gibi konular insanın algı dünyasının dışında gayb ile ilgilidir.

İslam alimleri, alemleri duyular ötesi/âlemü'l-gayb ve duyularla algılanabilen/âlemü's-şehâde şeklinde ikiye ayrılır. Her ikisinin de mutlak hâkimiyeti Allah'a aittir. Gayb hakkındaki bilgi kaynağımız Kur'ân'dır.⁴⁶⁷

Gayb, dini literatürde sadece Allah'ın bildiği “mutlak gayb” ve O'nun bildirdikleri tarafından bilinebilen “izafî gayb” olarak iki şekilde mütalaa edilebilir.⁴⁶⁸ Daha çok, vahye/nassa dayanarak anlaşılan gayb konuları, ayetlerde insan aklını düşünmeye, anlamaya ve tasdiğe davet eden bir inanç alanı sunmaktadır. Bu noktada

⁴⁶⁶ Müfredat, s. 616

⁴⁶⁷ Âl-i İmrân 3/49, 179; En'âm 6/73, 75; Tevbe 9/ 94, Yusuf 12/21, Sebe 34/48, Zümer 39/46, Talâk 65/12, Cin 72/26-27

⁴⁶⁸ Çelebi, İlyas, “Gayb”, *DİA*, 1996, XIII., s. 404-409

akıl, vahyi anlamaya çalışır, değerlendirir, vahiy de aklın ulaşamadığı alanlar için yol gösterir. Öte yandan gayb konuları yoruma açık olduğu için;

- “Allah’ın zatının ahirette görüleceği” inancı,
- Kur’ân’ın yirmi ayetinde geçen, insana canlılık veren öz, Cebrâil, Kur’ân ve vahiy gibi çeşitli anlamları olan, hakkında “çok az bilgi”⁴⁶⁹ verilen “Ruh”,
- Vaktinin yaklaştığı, ansızın geleceği bildirilen, ancak hangi saatte gerçekleşeceği bilgisinin tamamen Allah’a ait olduğu “kıyamet” vakti ve belirtileri
- Bürûc sûresinin son âyetinde geçen ve sözlük anlamı “korunmuş levha” olan “levh-i mahfuz” kavramı,
- Lokman Sûresi’nin 34. âyetinde geçen beş gayb “Mugayyebat-ı Hamse”, ahiret alemi, melekut denilen alem gibi konular insan zihnini sürekli meşgul ederek yaratan, alem ve insan gerçeği temelinde, düşünce dünyasının zenginleşmesine kapı aralamaktadırlar.

Netice itibarıyla gayb, bilinmedik, bilinmeyendir. Yerin gaybı, yerdeki bilinmeyenlerdir, yerde olup da bilinmeyen unsurlardır. Ardda bildiğimiz doğal varolanlar yanında, akıl ve duyularımızla algılayamadıklarımız, bize göre gayb olanlar mevcuttur.

Arddaki gayb, kıyamete kadar olacakların bilgisi, duyularla algılanamayanlar, Arddaki her bir iş ve söz Kitab-ı Mübin’dedir.

(وَمَا مِنْ غَائِبَةٍ فِي السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ إِلَّا فِي كِتَابٍ مُبِينٍ) “Gökte ve yerde göze görünmeyen hiçbir şey yoktur ki, gerçekleri açıklayan bir kitapta (levh-i mahfuzda) bulunmasın.”

Neml 27/75 N.S. 48

⁴⁶⁹ İsra 17/85

- Hasan Basri(110/728): Ayette yer ve gökteki gaib; kıyamettir. Kıyametin bilgisi Kitab-ı Mübin'dedir.
- İbn Abbas(68/687): Allah'ın ilk yarattığı şey kalemdir. Ona “yaz” buyurdu. Kalem “Rabbim ne yazayım” deyince, “olacak şeyleri” buyurmuş, kalem de kıyamet gününe kadar olacakları yazmıştır. Kulların amelleri her Pazartesi Perşembe günleri Allah'a sunulur. Melekler onu kitapta yazıldığı üzere bulurlar.⁴⁷⁰ Gayb kitabında kıyamete kadar olmuş ve olacak her şeyin bilgisi vardır. Yerdeki bilinmeyenler bu kitaptakilerle bağlantılıdır.
- Yerde ve gökte gözlere görünmeyen, duyularla algılanamayan gizli işlere varıncaya kadar her şey kitapta mevcuttur. O da Ümmü'l-Kitap'tır. Yüce Rab, mahlukatı yaratmaya başlamasından kıyamete kadar olacak her şeyi ona kaydetmiştir.⁴⁷¹
- Mücahid(103/721) bu ayet hakkında şöyle der: Yerde ve gökte yapılan her bir iş, söylenen her bir söz, o gökler ve yer yaratılmadan evvel levh-i mahfuzda bulunuyordu.⁴⁷²
- Olmuş ve olacak her şeyin kitapta yazılı olması şuna işarettir ki, Allah ne yaptıklarını ve ne yapacaklarını bildiği halde, o fiilleri yaratmaktadır. Asla gafil ya da bilmez değildir.
- Allah, yarattıklarının birbirlerine gizli olan şeylerin hepsini mürakebe halinde olduğunu bildirerek ve de hesabını vereceklerini hatırlatarak, sakıncalarını ister. Nitekim ayette (ما يلفظ من قول إلا لديه رقيب عتيد) Kaf 50/18 buyurulmuştur.⁴⁷³ Bir insanın yaşadığı, bildiği, gördüğü diğerinin algı dünyasının dışında ise bu da ötekine göre

⁴⁷⁰ *Tefsîrü Yahya b. Sellam*, c. 2, s. 562

⁴⁷¹ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, c. 18, s. 116

⁴⁷² *Tefsîru İbn Ebi Hatim*, c.9, s. 2919

⁴⁷³ *Tefsîrü'l-Mâturîdî*, c. 8, s. 133

gaybdır. Allah için bilinmeyen olmadığından gayb O'nun yarattığı, var ettiği'dir. İnsanın bilmedikleri de bilene kadar onun için gaybtır. Gaybın duyularla algılanması onun bilinir ve görünür olmasını sağlar. Ancak her hal ve şartta tam manası ile kavrama işi tamamıyla Allah'a aittir.

(وَلِلَّهِ غَيْبُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ) “Göklerin ve yerin gaybı Allah’ındır.” Nahl 16/77 N.S. 70

– Allah gökler ve yer ehline gizlenmiş olan her şeyi bilir. (يَعْلَمُ مَا تَسْرُونَ وَمَا تَعْلَنُونَ) Nahl 16/19 ayetinde buyrulduğu gibi; kula gizli olanı da aşikar olanı da Allah için birdir. Zahirin, görünenin arkasında olup, mahlukatın kendisini bilmeye bir yol bulamadığı şeylerin de bilgisine sahiptir. İnsanlar bir çok şeyi ne kadar duyu organları yardımıyla algılasalar da yine de tam manasıyla idrak etmeleri hikmete binaen mümkün görünmemektedir. Her varlığın kendisiyle hayat bulduğu suda veya insanın yaratıldığı nutfede olduğu gibi; zahirini bilseler de kendisiyle insana dönüşen “mana”yı bilememektedirler. Akıl, göz ve kulağı örnek verelim. Bunlar yardımıyla duyularla algılanabilen şeyleri görür ve bilirler ancak kendisiyle görüp, duyup, akıl ve fahmettikleri manayı/delaleti/bağlantıyı tam olarak idrak edemezler.

– Bir başka tevcihe göre, mahlukat için gayb kabul edilen, görülebilen cisimlerin ve zahirdeki eşyanın görünmeyen tarafının ya da hakikatının bilgisi (ilmi) ve aidiyeti (mülkü), bilinen ve görünen kısmı ile birlikte Allah'a aittir. Gökler ve yer ehlerinden gizlenen bilgi/gayb, kendisinden başka kimsenin muttali olamayacağı kıyamet saatidir. Bir göz açıp kapama kadar ya da daha kısa sürecek (Nahl 16/77) kıyamet ânının bilgisi Allah'a aittir.⁴⁷⁴ Bu tevcih ayetteki gaybdan muradın kıyamet saati olduğunu ifade eder. Bunun dışındakilerin bilgisine gökler ve yerdekilerin ulaşabilecekleri imkanını gösterir. Elverir ki günümüzde ulaştığımız bilim ve teknoloji seviyesi geçmiştekiler için imkansız, akla hayale gelmezler arasında idi.

⁴⁷⁴ Mâturidî, *Tefsîrû'l-Maturidi*, c. 6, s. 542

– Göklerin ve yerin bilinmeyişi “gayb” bilgisi, duyu organları ile algılanamaması, bir başka deyişle algı düzeyimizin dışında olması sebebiyle kendisinden başka kimsenin bilemediği Allah’a mahsus bir bilgidir.⁴⁷⁵

– Allah âlimdir, bütün gaybların âlimidir, hiçbir şeyin hiçbir cüz’ü ile kendisine gizli kalamayacağı bir ilmin sahibidir.⁴⁷⁶

– Gökler ve yerin gaybının Allah’a ait olduğunun ilan edilmesi ve Kur’ân’daki mükerrer zikirleri insanların şu gerçeği kavramaları içindir: Allah’tan başka taptıklarınız tanrılık için gerekli olan şu iki vasıftan uzaktır; Muğayyibatı içeren bir ilim. Her şeye tam anlamıyla ulaşabilen kudret. Sonuç itibarıyla Allah tam manasıyla ilim ve kudretin sahibidir.

– Gayb ile ilgili tanımlar arasında, “gayb; hisle idrak edilemeyen, akılla da anlaşılabilen şeydir”, Mufaddal bu konuda “gayb Allah’ın kabzasındadır, oradan ayrılmaz” açıklamasını yapmıştır.⁴⁷⁷

Yeryüzünün bilinmeyenlerinin bilgisi konusunda kontrol Allah’ın elindedir, izin verdiği ölçüde kullar buna muttali olabilir.⁴⁷⁸ Akıl yürütmeyi emreden vahiyden yola çıkarak “Ardın gaybı” hakkında sayısız yorumlar yapılabilir ancak gayb konusunda Allah “Ben bilirim, siz bilmezsiniz” diyerek son sözü söylemiştir. Bir başka deyişle akıl, ayette kastedilen gayb alanına nüfuz edemeyecek bir yapıdadır. Anlaşılabilen gayb bir

⁴⁷⁵ Beydâvî, Nasiruddin Ebi’l-Hayr Abdullah b. Ömer b. Muhammed eş-Şîrâzî eş-Şafî, *Envaru’t-Tenzil ve Esraru’t-Te’vil el-Ma’ruf bi Tefsîri’l-Beydavi*, Beyrut ty, c. 3, s. 235

⁴⁷⁶ Hâzin, Ali b. Muhammed b. İbrahim b. Ömer, *Lübâbü’t-Te’vil fi Meâni’t-Tenzil*, Dârü’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut 1415, c. 3, s. 89

⁴⁷⁷ Ebû Hayyan, Muhammed b. Yusuf el-Endelûsî, *Tefsîrü’l-Bahri’l-Muhit*, thk. Adil Ahmed Abdülmevcûd, Ali Muhammed Muavvid, Zekeriyya Abdülmecîd en-Nûtî, Ahmed en-Necûlî el-Cemel, Darü’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut 1413/1993, c. 5, s. 504

⁴⁷⁸ Konu ile ilgili Ard geçen diğer ayetler: Bakara 2/33, En’am 6/59, 73, Yûnus 10/18, Hûd 11/123, Kehf 18/26, Neml 27/65, Sebe 34/3, 14; Fâtır 35/38, Zümer 39/46, Hucurat 49/18

üst duyuya ya da üst akıla ihtiyaç duymaktadır. Yahut gaybın aklın değil, kalbin alanına dahil olduğu söylenilebilir.

II.5.2.Ardın Derinliklerindeki Tanecik

Ardda varolup bilinmeyenlerden biri Ardın içindeki habbedir, küçük bir danedir. وَعِنْدَهُ مَفَاتِيحُ الْغَيْبِ لَا يَعْلَمُهَا إِلَّا هُوَ وَيَعْلَمُ مَا فِي الْبُرِّ وَالْبَحْرِ وَمَا تَسْقُطُ مِنْ وَرَقَةٍ إِلَّا يَعْلَمُهَا وَلَا حَبَّةٍ فِي ظُلُمَاتٍ ((الأَرْضِ وَلَا رَطْبٍ وَلَا يَابِسٍ إِلَّا فِي كِتَابٍ مُبِينٍ) “Gaybın anahtarları O’nun yanındadır; onları O’ndan başkası bilemez. O, karada ve denizde ne varsa bilir; O düşen bir yaprağı, yerin karanlıklarına gömülü tek bir taneyi, yaş ve kuruyu bilir. Çünkü onların hepsi apaçık bir kitapta bulunmaktadır.” En’âm 6/59 N.S. 55

– Bütün bilinmeyenlerin anahtarı elinde olan Allah, en küçük bir tohuma, çekirdeğe varıncaya kadar yeryüzündeki habbelerin tamamını da elbette bilmektedir. Ayetteki “mefatihü’l-gayb”ı Mukatil, bağlamından hareketle “ne zaman indireceği bilgisi kendisine ait olan azab hazineleri” diye tefsîr etmiştir.⁴⁷⁹

– Taberî de “mefatihü’l-gayb/azab hazineleri” tevilinde bulunmuştur.

– Bunun dışında yarattıklarına gizli olan şeylerin bilgisi O’nun katındadır. Onlar bu bilgiyi anlayamazlar, bilemezler, idrak edemezler ve edemeyeceklerdir de. Kulların algılayamadığı bu “özel bilgiyi” bilen gözle görünen şeyleri zaten bilir. O halde söz şu anlama gelir: Bir ilim çeşidi var; bu Allah’ın kendisine ayırdığı, kulların bilemediği ve asla bilemeyeceği bilgileri içerir. Bir de buna ek olarak insanların bildiği şeylerin hepsini birden bilir. İnsanlara gizli olan ya da olmayan, “şey” bilgisinin hepsini bilir. Olmuş (geçmiş), halihazırda olan (şimdi), henüz olmayan ama olacak (gelecek, gayb) hepsini⁴⁸⁰ içeren “şey ilmi” nin sahibidir.

⁴⁷⁹ Mukâtil, *Tefsîru Mukâtil*, c. 1, s. 564

⁴⁸⁰ Olmuş-olan-olacak

- Yeryüzünde bir ağaç ya da iğne ucu kadar hiçbir yer yoktur ki; ıslanmışında ıslaklığını, kurduğunda kuruluk bilgisini Allah'a iletmekle görevli bir melek olmasın.⁴⁸¹
- İbnü'l Cevzi(597/1201) zulumâtı, Batnü'l-Ard olarak tefsîr etmiştir. Yerin içinde, derinliklerindeki bilgisi Allah'ın ilminde mahfuzdur, insanlar bilemezler.
- Ayetteki ratb/yabis, ıslak/kurulara örnekler: Su/çöl – Filizlenen/Filizlenmeyen – Diri/Ölü - Allah'ı Zikreden Lisân/Allah'ın zikri ile hareket etmeyen kâfirin lisânı - Bir halden diğerine intikal eden, değişen/Her hali aynı, hiç değişmeyen.⁴⁸²
- Yezid b. Harun, Muhammed b. İshâk'dan, o Nafi'den, o da İbn Ömer'den naklettiğine göre, Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: "Yer üzerinde ne kadar ekin, ağaçlar üzerinde ne kadar meyve, yerin karanlıklarında ne kadar tane varsa mutlaka onun üzerinde: Bismillahirrahmanirrahim bu filan oğlu filanın rızkıdır, diye yazılıdır."
- "Zulumatü'l-Ard" için yedinci Ard tabakasının altındaki kayanın içi tanımı da yapılmıştır.⁴⁸³
- Habbe ile ilgili olarak toprağın altında tohumun filizlenmeden önceki bilinen hali ya da yerin en alt tabakasındaki kayanın içindeki tane ya da çekirdek olarak tevcihler yapılmıştır.
- Allah icmalen "gaybın anahtarlarının kendisinde" olduğunu söyledikten sonra tafsiline ve beyanına geçmiştir. Ayette duyularla algılanabilen şeyleri algılamayanlara delalet etsin diye örnek göstermiştir. Karada ve denizdeki ilgi çekici şehirler, köyler,

⁴⁸¹ Taberî , *Camiu'l-Beyan*, c. 9, s. 284

⁴⁸² İbnü'l-Cevzî, Cemalüddin Ebû'l-Ferec Abdurrahman b. Ali b. Muhammed, *Zâdü'l-Mesîr fî İlmi't-Tefsîr*, thk. Abdürrezzak el-Mehdî, Dâru'l-Kütübi'l-Arabî, Beyrut 1422, c. 2, s. 38

⁴⁸³ Kurtubî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmet el-Ensârî, *el-Câmî li Ahkâmi'l-Kur'ân*, Beyrut, 1415/1995, c. 4 (7), s. 6

çöller, dağlar, bir çok madenler, canlılar ve çeşitlerine dikkat çekerek bundan daha basit, herkesin kolaylıkla görebileceği ve anlayabileceği yere düşen bir yaprağı zikreder. Ancak bu yaprakların sayısı ve nasıl yaratıldığı bilgisi de Allah'a aittir. Bundan sonra da yapraktan daha küçük olan bir şeyi zikreder: Habbe. En sonunda “kuru ve yaş” zikri ile hepsini içeren bir misal vererek tamamlar. Bütün bu misaller Allah'ın büyüklüğünü, kudretini ve ilmini anlamaya çalışmak içindir.⁴⁸⁴ Vahiy, Ardın karanlıklarında yer alan küçük bir tanenin ya da tohumun hatırını soran, faydasından dem vuran bir bakış açısı kazandırmayı hedefleyebilir.

II.5.3. Ardın Sırrı, Gizemi

(يُخْرِجُ الْخَبَاءَ فِي السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ) “Göklerde ve yerde gizli olanı ortaya çıkarır.” Neml 27/25 N.S. 47

- Göklerde ve yerde gizli saklı, müstetir şeyler olduğu bilgisinden hareketle göklerdeki gizli olan yağmur, yerdekinin ise bitki olduğu tefsîr edilmiştir. (اخرج خبء) الأرض (السماء خبء الارض) Göğün gizlisi, yerin gizlisini ortaya çıkarttı denilir.⁴⁸⁵
- Mücahid(103/721, (الْخَبَاءَ) kelimesini “gayb” olarak tefsir eder.
- Katade(117/735) (الْخَبَاءَ) “göklerin ve yerin sırrı” dır.⁴⁸⁶
- Ferra(207/822) “göklerin ve yerin gaybı” dır.
- Bir rivayete göre gökten inen suya, yerden biten bitkiye hab'u denilir.⁴⁸⁷

⁴⁸⁴ Hazin, *Lübâbü't-Te'vil*, c. 2, s. 118. Arddaki en küçük tane ile ilgili diğer ayetler; Lokman 31/16, Sebe 34/3, 22

⁴⁸⁵ Sicistânî, *Garibu'l-Kur'an*, s. 85; İbrahim Mustafa ve diğerleri, *el-Mu'cemü'l-Vasit*, Çağrı yay., İstanbul 1992, s. 213

⁴⁸⁶ *Tefsîru Yahya b. Sellam*, c. 2, s. 540

⁴⁸⁷ Ferrâ, *Meâni'l-Kur'an*, c. 2, s. 291

- (الْخَبَاء) nün diğerk tanımları; insanın içinde sakladığı sırları,⁴⁸⁸ yer ve gökte gizli olan her şeydir.⁴⁸⁹
- İbn Zeyd “Allah’ın yer ve gökte yarattığı rızıklar” şeklinde tabir etmiştir ve devamında şöyle anlatır: Yer ve gök bitişik iken göğün yağmuru ile yerin bitkisi gizli halde idi. Biribirinden ayrılınca bunlar ortaya çıktı.⁴⁹⁰
- İkrime (105/723) el-hab’u, sırdır demiştir.⁴⁹¹
- Madenler de Ardın gizlisidir. (اطلبوا الرزق فى خبايا الارض) “Rızıkı Ardın gizli, örtülü yerlerinde arayın” hadisinde geçtiği üzere yerin gizlediklerinden olan madenler ya da tohumlara nisbeten, ziraat veya maden çıkarmaya teşvik edilmiştir.⁴⁹²

Ardın bilinmeyenlerinden biri de yerde gizli olan, görünmeyen ve bilinmeyendir. Yapılan fiiller, söylenen sözlere Ard ya da göğün leh ve aleyhine şahitlik etmesi, günümüzde “yerin kulağı vardır” atasözündeki gibi örnekler Ardın sırlarından kabul edilebilir. Zilzal suresinde geçtiği üzere (Zilzal 99/4) Ard kendisine izin verilince bunları anlatacak, haber verecektir. Aslında buraya kadar yeryüzünün bilinmeyenlerinin tefsirlerine baktığımızda ortaya çıkan hep aynı şey olmuştur. Bilinmeyen tarif edilemez, tarif edilemediği için bilinmiyordur. Hepsinin sonucu; Ardın bilinmeyenlerini Allah bilir, görür, istediğinde onu ortaya çıkarır, bilinir yapar, bilinç düzeyine getirir. Bilinen bilinmeyen, görünen görünmeyen her şeyin sahibi Allah’tır.

⁴⁸⁸ Ebû Ubeyde, *Mecâzü’l-Kur’ân*, c. 2, s. 94

⁴⁸⁹ Bu tanımı Taberî’de İbn Cabir, İbn Ebi Hatim tefsirinde İbn Abbas yapmıştır.

⁴⁹⁰ Taberî, *Câmiu’l-Beyan*, c. 18, s. 43

⁴⁹¹ *Tefsirü İbn Ebi Hatim*, c. 9, s. 2868

⁴⁹² *Mu’cemü’l-Vasit*, s. 213. Konu ile ilgili diğerk ayetler: Ali İmrân 3/5, İbrâhîm 14/38, Taha 20/6, Furkan 25/6, Neml 27/25

II.5.4. Ardın Hazinesi

(قَالَ اجْعَلْنِي عَلَى خَزَائِنِ الْأَرْضِ إِنِّي حَفِيظٌ عَلَيْمَ) “Beni ülkenin hazinelerinin başına getir!
Çünkü ben, çok bilgili bir koruyucu olacağım.’ diye karşılık verdi.” Yûsuf 12/55
N.S. 53

Hz. Yûsuf, söz konusu hazineler üzerinde yetki sahibi olmayı, sırf o hâzineleri adalette tasarruf edebilmek için istemiştir. Ülkenin hazinelerinden sorumlu makama talip olmuş, melik tarafından uygun görülmüş ve geniş yetkilerle donatılmıştır. Nitekim bu görevi uzun yıllar devam ettirmiştir. Ayetten çıkarılacak sonuçlar arasında, Yûsuf’un devlet işinde sorumluluk almak istemesi bir örnek davranıştır. Bir diğeri bu göreve layık/ehil olduğunu, gerekli donanımına sahip olduğunu Allah rızasını kazanmak ve insanlara hizmet etmek niyetiyle söylemesi bir başka örnek davranıştır. Bu işi iyi yaparım, ben bu işin püf noktalarını biliyorum anlamında yardımcı olma niyetiyle yapılan yaklaşımdır. Bir olay anında kalabalık içinde bir doktorun, acil durumdakine yardımı hızlandırmak amacıyla “ben doktorum bana izin verin” diyerek yanındakilerin arasından öne çıkması gibi. Tahdis-i nimet babında Resûlullah’ın, kendisine verilen bazı ayrıcalıkları sıralarken her defasında, çevresindekilere açıklama getirerek yanlış anlaşılmasın diye “Bunları övünmek için söylemiyorum” buyurması gibidir.⁴⁹³ Ayrıca olayların, içinde bulunduğu ortama, sözlerin bağlamına göre değerlendirilmesi gerekir.

– Yûsuf Mısır melikine “Beni vekil kıldığın şeyleri korurum, beni Mısır hazinelerinin başına getir’ dedi. Mukatil b. Süleyman Rasulullah (sas) ın şöyle dediğini haber verir. Eğer ayetteki sözünün sonuna “inşallah” kelimesini getirseydi, o günden itibaren bu işe sahip olacaktı. İbn Abbas; bir buçuk sene sonra Mısır ülkesine melik olduğunu söylemiştir.⁴⁹⁴

⁴⁹³ Müsned, I, 5, 301; Tirmizî, “Menâkıb”, 1; İbn Mâce, “Zühd”, 37

⁴⁹⁴ *Tefsîrû Mukâtil*, c. 2, s. 340

– Kıtlıkla ilgili olarak, yiyecekleri tayin (Ardın hazinelerinden olabilecek toprak ürünleri ve işleyişi, ekonomi, sermaye birikimi) konusunda idareyi ele almak istemiş ve kabul edilmiştir.⁴⁹⁵

Ayette Ardın hazineleri kelimesinden genel olarak anlaşılan Arddan elde edilen nimetler, bu nimetlerden elde edilen kazançlardır. Diğer taraftan hazinelerin saklandığı, korunduğu yer Arddadır. Ard hazineleri muhtelifdir. Örneğin arkeolojik kazılarla elde edilen buluntular insanı adeta tarihte yolculuğa çıkarır. Geçmiş hakkında bilgi verir. Bunlar bir çok açıdan kıymet arzeder. Hazineler maddi değerinin yanı sıra karanlıkları aydınlatan, bilinmeyene ulaştıran, başka milletlerin ve dinlerin yaşanmışlıklarını aktaran bulgulardır.

(وَلِلَّهِ خَزَائِنُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَلَكِنَّ الْمُنَافِقِينَ لَا يَفْقَهُونَ) **“Göklerin ve yerin hazineleri Allah’ındır. Fakat ikiyüzlüler bunu idrak edemezler.” Münafikun 63/7 N.S. 104**

Müslümanlara yardım edilmesini engellemeye çalışan münafıklarla ilgili bir ayettir. Aslında münafıklar sadece bu yönde değil, her konuda zarar verme halindedirler: Tevbe 9/67. Allah ise göklerin ve yerin zenginliklerinin sahibidir.

II.5.5. Ardın Kilitleri

(لَهُ مَقَالِيدُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ يَبْسُطُ الرِّزْقَ لِمَنْ يَشَاءُ وَيَقْدِرُ إِنَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ) **"Göklerin ve yerin anahtarları O'nundur. Dilediğine rızkı bol verir, dilediğinden de kısar. O, her şeyi çok iyi bilendir." Şûrâ 42/12 N.S. 62**

– Nabat dilinde mekled-mekalid, anahtar anlamındadır. Göklerin anahtarları yağmur, yerinki bitkiler olarak tevil edilir. Dilediğinin kazancını bol verir, dilediğine az verir.⁴⁹⁶ İklim, toprağın özelliği, yağmur oluşumu, yoğunluğu, verimliliği, rüzgar gibi

⁴⁹⁵ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, c. 13, s. 218, 219

⁴⁹⁶ *Tefsîrü Mukâtil*, c. 3, s. 765

faktörler, Ardda bundan etkilenen bitki, canlı, maden gibi Ardda doğal varolanlar, toprakta yer işgal ederken ortaya çıkan hareketlilik ile birlikte bu kilitlerin açılmasında rol oynayabilirler. Kilitlerin birisi açılırken diğeri kapanabilir.

– Göklerin ve yerin, iyilik ve kötülüğün kilitleri ve anahtarları Allah'ın elindedir. Allah'ın sunduğu nimeti kimse engelleyemez, O'nun engellediğini de hiç kimse sonradan salıveremez.

– Kelime Farsça'da anahtar anlamındadır. Allah, yarattıklarından dilediğini rızkını ve lutfunu bol bol verir, malını çoğaltır, zenginleştirir. Dilediğine de kısar, eksiltir ve muhtaç hale getirir. O her şeyi bilendir. Bunlar, kulların işlerini tedbir, düzenleme amacıyla. Bu sebepten size fayda da zarar da veremeyecek putlara, ilah edindiklerinize değil, dini yalnız Allah'a has kılarak O'na kulluk edin, diyerek kullarına hitap eder.⁴⁹⁷

– Göklerin ve yerin kilitleri O'nun elindedir, Gaybın anahtarları O'nun katındadır, Göklerin ve yerin hazineleri O'nundur, Her şeyin melekutu O'nun elindedir⁴⁹⁸ ayetlerinde görüldüğü üzere anahtarları, kilitleri, hazineleri kendine izafe ederek, kendine nisbet ederek zikretmiştir. Yarattıklarına gizli olan her şey bu anahtarlarla açılır.⁴⁹⁹ Bilinmeyen, saklı olan, kıymetli olan her şeyin anahtarı da kilidi de O'ndadır. O'nda aramak gerekir başka yerde değil.

(لَّهُ مَقَالِيدُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَالَّذِينَ كَفَرُوا بِآيَاتِ اللَّهِ أُولَئِكَ هُمُ الْخَاسِرُونَ) "Göklerin ve yerin anahtarları (mutlak hükümranlılığı) O'nundur. Allah'ın âyetlerini inkâr edenler var ya, işte onlar hüsrana uğrayacaklardır." Zümer 39/63 N.S. 59

⁴⁹⁷ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, c. 20, s. 478

⁴⁹⁸ Sırasıyla ayet numaraları: Şura 42/12, En'am 6/59, Münafikun 63/7, Mü'minun 23/88, Yasin 36/83.

⁴⁹⁹ *Tefsirü'l-Mâturîdî*, c. 8, s. 110

– (الأَقَالِيدُ) kelimesinin cemi olarak (مَقَالِيدُ) gelmiştir. (إِقْلِيدُ) kelimesinin cemi (مَقْلِيدُ) da denilmiştir.⁵⁰⁰ Ayette inkar edenlerden kasıt, Mekke ehlinde Kur’ân’ın ayetlerini inkar edenlerin ceza çekecekleri haber verilmiştir.⁵⁰¹

– Ayete göre göklerin ve yerin hazinelerinin anahtarları Allah’ın elindedir. Dilediğine hazineleri açar dilediğine kapatır. Allah’ın delillerini yalanlayıp inkar edenleri zevkleri aldattığı için, bunlar anahtarları elinde olan göklerin hazinelerinden mahrum kalırlar, zarar ederler. Öyle ki, onlar bu dünyada göklerin hazinelerinin tamamından mahrum kalacaklardır, ahirette de sonsuz cehennemi yaşayacaklardır. Bir de dünyada Allah’a iman konusunda başarısızlığa uğramışlardır, Allah’a imanı başaramamışlardır.⁵⁰² İman mahrumiyeti kendi kararları, isteksizlikleri sebebiyledir.

– Osman b. Afvan Rasulullah’a “Göklerin ve yerin anahtarları O’nundur” ayetinin tefsîrini sordu. Allah’ın peygamberi “senden önce bunu bana kimse sormamıştı” diye karşılık verdi. (لا إله إلا الله ، والله أكبر وسبحان الله وبحمده ، أستغفر الله ولا قوة إلا بالله ، الأول والآخر) Ey Osman kim her sabah bu duayı 15 kere okursa, ona altı haslet verilir: İblis ve askerlerinden korunur. Yığınla ecir, sevap verilir. Cennette bir derecesi yükseltilir. Hurilerle evlendirilir. Onun için on iki melek hazır olur. Kur’ân’ı, Tevrat’ı, İncil’i, Zebur’u hepsini okumuş gibi sevap alır. Bunun yanısıra ey Osman, hacca gitmiş ve kabul edilmiş bir hac, umreye gitmiş ve kabul edilmiş bir umre ecrini alır. O gün ölürse şehit hükmünde olur.⁵⁰³

– (مَقَالِيدُ) kelimesi Arapçalaşmış Farsça asıllı bir kelimedir. Ayetin şöyle anlaşılması caizdir: Yer ve gök ehline gelebilecek her iyiliğin ve bereketin anahtarları

⁵⁰⁰ Zeyd b. Ali, *Garîbu’l-Kur’ân*, s. 352

⁵⁰¹ *Tefsîrû Mukâtil*, c. 3, s. 684

⁵⁰² Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, c. 20, s. 242

⁵⁰³ *Tefsîru İbn Ebi Hatim*, c.10, s. 3254

O'nun elindedir.⁵⁰⁴ Ayetin ifade ettiği anlam şudur ki, basit ve sıradan olanların kilide, saklanmaya ihtiyacı olmadığından “kilitli olan, kıymetli şeylerin anahtarları” başkasının değil O'nun elindedir. O'ndan istenir, O'ndan sonuç alınır.

– Ayetteki mekalid “kuşatan” anlamına da kullanılmıştır.⁵⁰⁵ Allah gökleri ve yeri kuşatır, Ardın kilit noktalarını O bilir. Evrenin kuşatıcısı Allah, dengeyi ve düzeni sağlamıştır. Her şeyin programı giriş kodu ile birlikte O'nun elindedir. İstedığı gibi tasarrufta bulunur.

II.6. YAŞAM ALANI OLMAYA ELVERİŞLİLİĞİ BAKIMINDAN

ARD

II.6.1. Ardın Esnetilmesi

Ard, yaratıldıktan sonra canlıların yaşamasına uygun hale getirilmiştir. Genişletilmiş, üzerinde gezinebilecek şekilde düzenlenmiş, dayanıp döşenmiş sonra da canlıların kullanımına sunulmuştur.

(وَالْأَرْضَ مَدَدْنَاهَا) “Yeryüzünü -döşeyip- yaydık.” Hicr 15/19 N.S. 54

– Kur'ân'da Ardın enine boyuna uzatıldığından, esnetildiğinden bahsedilir. Ferra (207/822) Ardın meddini (دَحَوْنَاهَا وَهُوَ الْبَسْطُ) ifadesi ile açıklamıştır. Allah Ardda, bir çok simgesini/ayetini serpiştirmiştir. Üzerinde dağlarını yaratmış, dağların içinde altın, gümüş, kurşun, demir bakır gibi madenlerini oluşturmuştur.⁵⁰⁶ Bunları gelişigüzel değil, bir ölçüye göre takdir etmiştir.

⁵⁰⁴ *Tefsirü'l-Mâturîdî*, c. 8, s. 702

⁵⁰⁵ *Müfredat*, s. 682

⁵⁰⁶ Ferrâ, *Meâni'l-Kur'ân*, c. 2, s. 86

- İbn Zeyd’in rivayetinde ayetin devamındaki (وَأَنْبَتْنَا فِيهَا مِنْ كُلِّ شَيْءٍ مَوْزُونٍ) bölümü “Ardda ölçülebilen, tartılabilen şeyler” olarak açıklanmıştır.⁵⁰⁷
- Diğer taraftan Maturidi(333/944) yukarıdaki madenleri içeren görüşü eleştirerek Kur’ân’da (أَنْبَتْنَا) ifadesinin daha çok Arddaki bitkiler ve türevleri için kullanıldığını, bu tür madenleri zikrederken (جعلنا فيها ، أو خلقنا فيها) denildiğini arzeder. Allah’ın yeryüzünü düzenlemesindeki ölçüsü; kudreti, tedbiri, ilmi hepsi aynı anlama gelir. Bunların arasında bir fark yoktur.⁵⁰⁸
- Katade (117/735), (مَدَدْنَاهَا) kelimesini (والأرض بعد ذلك دحاها) Naziat 79/30 ayeti ile tefsîr eder. Ümmü’l-Kura’nın Mekke olduğunu, Ardın oradan açılıp yayıldığı haberinin kendilerine anlatıldığını kaydeder.⁵⁰⁹

II.6.2. Ardın Geniş Kılınması ve Donatılması

Allah, Kur’ân’da, yere ve onu geniş tutana, yani Arda ve kendine yemin eder. Aşağıdaki ayetlerde zikredildiği üzere; onu nasıl genişletip uzattığından, insanların duyu ve duygularına hitab eder güzellikte şekillendirdiğinden, süslediğinden, görüneni görünmeyeni ile kullarına müsahhar kıldığından bahseder. Ardın geniş kılınması ve donatılması onun yaşamaya elverişli doğal mekan/alan olduğunu yansıtır. “Ardın geniş kılınması ve donatılması” ayetlerde (بَسَطَ), (دَحَى), (طَحَى), (وَسِعَ), (سَطَحَ), (فَرَشَ), (رَحَبَ), (رَحِبَ), (مَهَدَ), (وَسِعَ) kelimeleri ile anlatılmıştır.

(وَالْأَرْضِ وَمَا طَحَيْهَا) “Yere ve onu yayıp döşeyene” Şems 91/6 N.S. 26

- (بَسَطَ), (دَحَى), (طَحَى) aynı anlama gelir.⁵¹⁰ Arda yemin edilmiştir.

⁵⁰⁷ Tefsîrû İbn Ebi Hatim, c. 7, s. 2260

⁵⁰⁸ Tefsîrû’l-Maturidi, c. 6, s. 429

⁵⁰⁹ Taberî, Câmiu’l-Beyan, c. 14, s. 34. (مَدَدْنَا) ifadesi aynı anlamda Kaf 50/7, Ra’d 13/3 te de geçmektedir.

⁵¹⁰ Zeyd b. Ali, Garibu’l-Kur’ân, s. 484

– Rağıb el-İsfehani (425/1034) (طَحَى) ya yayıp, genişletmek anlamını verirken, (دَحَى) Naziat 79/30 ayetinde (ازالها عن مقرها) “yeri izale etti, Ardı karar kıldığı yerden uzaklaştırdı” olarak yorumlar. (مر الفرس يدحو) atın ön ayakları ile yerin tozunu süpürmesi, (دحا المطر الحصى عن وجه الأرض) yağmurun toprağın üzerindeki çakıltaşlarını yıkayarak, süpürerek temizlemesine denir. (دَحَى) nın kelime anlamından değil de örneklerinden anladığımızı göre, Ardı yaydıktan sonra adeta üzerindeki pürüzleri temizledi, düzeltti, parlatıp son şeklini verdi olarak tevil edilebilir. Ard, kullanıma hazır hale geldi, üzerinde yaşanılabilir pozisyonu aldı olarak anlaşılabilir. (بَسَطَ) da yaymak ve genişletmek anlamındadır. (البسط) sözcüğünü, enginlik, serbestlik anlamında kullananlar da olmuştur.⁵¹¹ İnsanların üzerinde rahatça gezinebileceği şekilde tefriş edilmiş, kullanıma hazır hale gelmiştir.

– Allah yeryüzünü sağa sola, her yöne doğru genişletmiştir.⁵¹² İbn Abbas’tan gelen bir rivayete göre “yeryüzüne ve orada yaratılan varlıklara ya da onu kısım kısım taksim edene, yeryüzünü kullanım açısından mahlukat arasında paylaşırana” şeklinde ayetle ilgili tevcihlerde bulunmuştur.⁵¹³

قُلْ يَا عِبَادِ الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا رَبَّكُمْ لِلَّذِينَ أَحْسَنُوا فِي هَذِهِ الدُّنْيَا حَسَنَةٌ وَأَرْضُ اللَّهِ وَاسِعَةٌ إِنَّمَا يُوَفَّى الصَّابِرُونَ ((أَجْرَهُمْ بِغَيْرِ حِسَابٍ) “De ki: 'Ey inanan kullarım! Rabbinize karşı sorumluluğunuzun bilincinde olun! Bu dünyada iyi şeyler için gayret edenleri güzel bir son beklemektedir. Allah'ın Ardı geniştir. Sıkıntılara göğüs gerenlere mükafatları hesapsız verilecektir!’” Zümer 39/10 N.S. 59

Allah Ardın sahibi olarak, Ardı genişletmiştir. Allah'ın Ardı döşenmiştir, yayılmıştır, serbesçe hareket etmek için geniş kılınmıştır, genişlik, rahatlık verir.

⁵¹¹ Müfredat, s. 517(طَحَى), s. 308 (دَحَى), s. 123 (بَسَطَ) maddeleri.

⁵¹² Ebû Ubeyde, Mecâzî'l-Kur'ân, c. 2, s. 300

⁵¹³ Taberî, Câmiu'l-Beyan, c. 24, s. 94, 440

Aynı ayette dünya kelimesi ile Ard kelimesine yer verilmiş olup, galat-ı meşhur üzere ikisi birbirinin müteradifi değil, Kur’ân, bu kelimelere ahiretin karşıtı olarak dünya, ölümden önceki hayat, Ard ise yeryüzü anlamını vermiştir. Türkçedeki dünya, uzayda bir gezegen ismi olarak anlaşılır. Bununla birlikte âyetteki Ard ile dünya arasında hiç bağlantı yoktur denilemez. Ard da dünya hayatının bir parçasıdır.⁵¹⁴ Dünya soyut bir kavramdır, Ard somut bir delildir insanın kendisi gibi. Farklı çizgilerde olsalar da birbiri ile etkileşim halindedirler.

– Allah’ın Ardı geniştir, o halde şirk topraklarından İslam yurduna hicret edin. Mücahid, yeryüzü geniştir hicret edin, putlardan uzak durun, olarak tevîl etmiştir.

– Katade(117/735): Sabredenlerin karşılıkları hesapsız ödenecektir, onlara mizan ve ölçü yoktur, amelleri sorgulanmayacaktır, demiştir. Ayetteki “Hasene” kelimesini; “bu dünyada sıhhat afiyet, ahirette cennet” olarak yorumlamışlardır: Nahl 16/30, 41.⁵¹⁵ Yeryüzü iyiler için geniştir onların gönüllerinin genişliği gibi..(ومن أعرض عن ذكرى فإن له) (معيشة ضنكا) Taha 20/124

– Hasene: Meleklerin ve nebilerin iyilik yapan mümin erkekler ve kadınlar için istiğfar etmeleri. Ayetle ilgili diğer tevcihler: Ey inanan kullarım! Rabbinizin öfkesinden, cezalandırmasından ve O’na muhalefet etmekten sakının. Sakınmak, aslında helak edecek şeylerden sakınmaktır. “Ey iman edenler. Sizi helak edecek şeylerden uzak durun, bunları bilin ve yapmayın.”⁵¹⁶ Bunlar gadabı, darlığı, sıkıntıyı celbeder. Ardın genişliği mecazen söylemek gerekirse hasene iledir.

– İnsanın nefsinde, bedeninde ve hallerinde sevinmesine sebep olan her nimete “hasene” denir. Zıddı “seyyie”dir. Bolluk, refah, genişlik, zenginlik, istenen bir şeyi elde etmek ifadeleri hasenenin anlam alanına girer. (وسع) ise, mekanda, halde ya da

⁵¹⁴ Tatlı, Bekir, “Kur’ân’da ‘Dünya’ ve ‘Arz’ Kelimelerinin Kullanımı”, *AÜİFD*, XLVI (2005), sayı II, s. 259-265

⁵¹⁵ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, c. 20, s. 178, 179

⁵¹⁶ *Tefsîrü’l-Mâturîdî*, c. 8, s. 666

fiilde genişlik demektir. Fiilde genişlik cömertlik ve kudret gibi davranışlardır. (وَأَرْضُ اللَّهِ) 4/97 mekanda, (عَلَى الْمَوْسِعِ قَدْرُهُ) 2/236 halde, (لَا يُكَلِّفُ اللَّهُ نَفْسًا إِلَّا وُسْعَهَا) 2/286 fiilde genişliğe örnektir.⁵¹⁷ Allah, Ardını iyiler için geniş tutar, mekan değişikliği iyilere iyi geleceği için buna izin verir.

(وَالِى الْأَرْضِ كَيْفَ سُطِحَتْ) "Yeryüzüne bakmıyorlar mı, nasıl yayılmıştır!" Gaşiyeye 88/20

N.S. 68. Ard, yaşamaya elverişli doğal mekandır.

– Evin en üst tarafına, tavanı, çatısı, damına (سطح)denir.⁵¹⁸ Ayette de Ardın en üst yüzeyi, üst örtüsü olarak anlaşılabilir. Evin odaları gibi bölmelerini değil, temelini de değil, çatısı tek düze, bir şeyin en üst kalıbı gibi Ardın yüzeysel kısmını kastederek, somut delil isteyenler için müşahede unsuru olarak serdedilir. Ardın sadece görünen kısmı bile zihinleri harekete geçirmeye yeterlidir.

– Suredeki insanların bakıp da ibret almaları, tedebbür etmeleri istenen varlıklardan özellikle “dağlar, gökyüzü, deve” nin seçilmesi, Mekke halkının zikri geçen varlıkların hayatlarında önemli bir yer teşkil etmesinden kaynaklanabilir. Ard, kendisinden faydalanma konusunda ana gibidir. Mahlukat orada barınır, ikamet eder, hayatını sürdürür. Onların bir nevi barınağıdır, evidir. Yiyeceklerini ve rızıklarını Allah orada takdir etmiştir. Giyecek malzemelerini de yine oradan elde ederler.

– Deve, Mekke halkının en has hayvanlarından. Onunla yolculuk yaparlar, ihtiyaç duydukları şeyleri onunla bir yerden diğerine naklederler. Hayvanlarla ilgili olan menfaatlerin hepsi devede toplanmıştır. Şöyle ki, taşımacılıkta, et, süt ve yün elde etmede, çoğalmasında faydalanırlar. Diğer hayvanlardan elde edilen fayda ve bereketleri sadece deve cinsinden elde edebilirsiniz. Gökyüzüne gelince, bereket ve

⁵¹⁷ Müfredat, s. 235 (حَسَن) , s. 870 (وَسِع) maddeleri

⁵¹⁸ Müfredat, s. 409

faydanın en büyüğü gökten gelir. Yiyecekleri ıslah eden güneş oradadır, rızıklar göktendir, gökyüzü yıldızlarla süslenmiştir. Aynı zamanda fayda konusunda emr-i ilahi gibi bir çok hayır oradadır. Ard sema ile irtibat halindedir.

– Mekke dağlık bir alanda inşa edilmiştir. Halkın gözü önünde ayrılamayacağı dağlar, üzerlerinde gök, altlarında Ard bulunduğu vechile elbette ki, bunlar üzerinde tedebbüre, bakıp ibret almaya davet edilmişlerdir. Dağlara gelince Ardın sarsılmasını önler. Eğer insanlar bunlara bakıp düşünseler, araştırıp, incelemeler yapsalar karışıklıklar giderilir, şüphe duydukları şeyler açığa kavuşur.⁵¹⁹ Ard Allah'ın yapısıdır, O'nun kudretine işaret eder. Görünenin inkar edilememesinden dolayı sadece Ardda görünenler bile yeniden dirilmeye, ahirete birer delil olarak insan için hazırlanması, öğüt alması konusunda uyarıdır.

(الَّذِي جَعَلَ لَكُمُ الْأَرْضَ فِرَاشًا وَالسَّمَاءَ بِنَاءً) “O sizin için, yeryüzünü dayayıp döşedi, göğü de onun üzerine çatı, kubbe kıldı.” Bakara 2/22 N.S. 87

– Allah, yeryüzünü yayıp döşediğini, yerleşebilsinler diye düz ve yumuşak kıldığını⁵²⁰, çıkıntılı yapmadığını⁵²¹ Kur'ân'da (بِسَاطٍ - فِرَاشٍ) kelimeleri ile anlatır.

– Allah kulları için yeryüzünü düzlük, üzerinde rahatça dolaşıp yaşayabilecekleri birer ikametgah yapmıştır. Gökten indirdiği su ile rızık olsun diye yerden meyveler, sebzeler ve ekinler gibi daha bir çok şeyler çıkarmıştır. Böylelikle nimetlerini hatırlatarak insanları itaate çağırır. Kur'ân bu yönüyle mahza zikirdir, hatırlatmadır. Bütün bunlar Allah'ın kullarının itaat ve ibadetlerine ihtiyaç duyduğundan değil, doğru

⁵¹⁹ *Tefsîrû'l-Maturidi*, c. 10, s. 512

⁵²⁰ Sicistânî, *Garibu'l-Kur'ân*, s. 155; (وَالْأَرْضَ فَرَشْنَاهَا فَبِعَمِّ الْمَاهِدُونَ) “Biz Ardı genişçe yaydık ve onu pek de güzel düzenledik!” Zariyat, 51/ 48 , Diğer ayetler için bkz.: Nuh, 71/ 19, 20; Ra'd, 13/3

⁵²¹ *Müfredat*, s. 629

yolu bulmaları, dünya ve ahirette kendilerine verilen nimetlerin hepsinden faydalanmaları içindir.

– Ard ve sakinlerinin yukarısında olduğu için ayette gökyüzüne “sema” adı verilmiştir. Her üstte bulunan şey alttakine göre “sema” olarak adlandırılır. Bundan dolayı “evin tavanına, çatısına” da fevkinde olduğu için (سماوة) denir. Sema Ardın üzerinde kubbe şeklindedir. Adeta Ardın çatısıdır.⁵²² Ardın büyüklüğü ve genişliği yerküreyi canlıların birbirine rahatsızlık vermeden yaşam alanı olarak kullanmasına imkan tanır. İnsanın kendisine bahşedilen nimetlerin farkına varıp sahip olduğu akıl ve irfanı kullanarak tüm genişliği ile yeryüzü ve nimetleri üzerinde yaratma gücünü müşahede etmesi istenir.

“Ardın Genişliği konusunda” içinde Ard kelimesi geçen diğer ayetler:

Bağlam Kelimesi ile Ardın İhtiva Ettiği Anlam	Ayetler
Yaymak ve genişletmek (بسط)	Nûh 71/19
Yaymak ve genişletmek (طحى)	Şems 91/6
Yaymak, döşemek (فرش)	Zariyat 51/48
Mekân, yer genişliği (رحب)	Tevbe 9/25, 118
Mekân, hal ve kudretle ilgili genişlik (وسع)	Nisa 4/97, 100, Ankebût 29/56
Düzlenmiş, düzlük haline getirilmiş. Üzerinde yolculuk edilmesi, yürünmesi, yan üzere uzanılması kolay hale getirilmiş yer. (مهده)	Taha 20/53, Zuhruf 43/10, Nebe 78/6

II.6.3. Ardda Yaşam Yeri/Ölüm Yeri

Ard yaşam alanıdır ama aynı zamanda ölüm alanıdır. Yeryüzünde öleceği yerin veya zamanın bilgisinin insan için bir önemi var mıdır? Bu tür bilgileri Allah kendisinin

⁵²² Taberî, *Camîu'l-Beyan*, c. 1, s. 387

bildiğini insanların bilmediğini söylemektedir. İnsanın nerede öleceğini bilmesi ya da bilmemesinin, insana bir faydası olmayacağını aşağıdaki ayet ifade etmektedir.

Lokman suresinin son ayetinde kıyametin kopma zamanı, yağmurun ne zaman yağacağı, rahimdeki çocuğun durumu, insanın gelecekte ne kazanacağı ve nerede öleceği örnekleri verilerek belli bir tasavvurun oluşması amaçlanmıştır.

(وَمَا مِنْ دَابَّةٍ فِي الْأَرْضِ إِلَّا عَلَى اللَّهِ رِزْقُهَا وَيَعْلَمُ مُسْتَقَرَّهَا وَمُسْتَوْدَعَهَا كُلٌّ فِي كِتَابٍ مُبِينٍ)

"Yeryüzündeki her canlının rızıkı, yalnızca Allah'a aittir. Allah o canlının yaşayacağı yeri ve toprağa verileceği mekânı bilir. Bu bilgiler açık bir kitapta bulunmaktadır." Hûd 11/6 N.S. 52. Ayetin tevilleri aşağıdaki gibidir:

– Kitâb-ı Mübin: Levh-i Mahfuz.⁵²³ Yeryüzünde yaşayan her canlının rızıkı kayıtlıdır, belirlidir.

– Müstekar: Gece ve gündüz barındığı, yaşadığı yer. Müstevda?: Canlının öldüğü veya defnedildiği yer.⁵²⁴ İbn Abbas, Mücahid, Dahhak: “Müstekar” Rahimlerde ceninin dinlendiği, barındığı yer. “Müstevda” Sulb denilen, sırt, omurga kemiğinde bulunduğu yerdir. Hayvanlarda da böyledir.⁵²⁵

– Dabbe: Her yiyen ve tüketen, zamanın yıprattığı her şey,⁵²⁶ yürüyen şey dabbedir. “Ardda yiyen, tüketen, yürüyen, zamanın dokunduğu her şey” anlamında tevil edilmiştir. Dahhak: İnsanlar da dabbe grubuna dahildir.

– Rızık: Yiyeceği, gıdalandığı ve kendisiyle yaşamını sürdürdüğü her şeydir. Mücahid: Kendisine rızık olarak gelen her şey Allah’tandır.⁵²⁷ Buna göre canlılar Ardda

⁵²³ *Tefsîrû Mukâtil*, c. 2, s. 272

⁵²⁴ Ferrâ, *Meâni'l-Kur'ân*, c. 2, s. 4; Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, c. 12, s. 325-327

⁵²⁵ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, c. 12, s. 324

⁵²⁶ Ebû Ubeyde, *Mecâzi'l-Kur'ân*, c. 1, s. 285

⁵²⁷ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, c. 12, s. 324

doğarlar, meydana çıkarlar, gece gündüz zamanın dilimlerinde barınırlar, yiyip içip gezerek, rızıklarını kazanarak hayatlarını sürdürürler, sonra da ölüp tekrar Arda geri dönerler.

– Bir kısım alimler; burada dabbeden murad imtihan olunanlardır. O da beşer cinsidir. İnsan dışındaki canlılar, insanın kullanımına verilmiş, müsahhar kılınmıştır. Bazıları da imtihan olunsun olunmasın yeryüzünde yürüyen, hareket eden bütün canlıların murad edildiğini söyler. Bu canlıların geçimi, hayatını sürdürmesi Allah'ın kendileri için, sebepli ya da sebepsiz yarattığı rızka bağlıdır.⁵²⁸ Ard insanların hem hayatlarını sürdürdükleri hem de öldükten sonra Arda karıştıkları yerdir. Ard dirilerin ve ölümlerin mekanıdır, hepsini taşır.

(وما تدري نفس بأي أرض تموت) **“Hiç kimse nerede öleceğini bilemez.” Lokman 31/34 N.S. 57** Ayette Ard ölünen mekan ya da alan anlamında olarak değerlendirilebilir.

– Lokman 31/34 ayetinin haber verdiği gibi her faninin fena bulacağı yer gizlenmiştir. Nerede canını teslim edeceği konusu, ayette geçen gaybî unsurlara/bilinmezlere dahil kılınmıştır. Ovada, dağda mı yoksa karada mı, denizde mi gerçekleşecek malum değildir.⁵²⁹

– İbn Mesud der ki: Allah bir kulunun canını kabzedeceği yere onun için bir ihtiyaç yaratır. Kıyamet gününde Ard, bu kul için Rabbine; İşte bana emanet ettiğin buradadır, diye hitab eder.⁵³⁰

– Maturidi, korku, sakınma ve uyanıklık halinde olmaları, gaflete düşmemeleri amacıyla “yarın hayır ya da şer, ne kazanacağı, nerede ve ne zaman öleceği bilgisinin” gizlenmiş olmasının imtihana muvafık olduğunu ifade eder. Eğer bunları bilselerdi,

⁵²⁸ *Tefsîrû'l-Mâturîdî*, c. 6, s. 98

⁵²⁹ *Mukâtil, Tefsîrû'l-Mukâtil*, c. 3, s. 440

⁵³⁰ *Yahya b. Sallam*, c. 2, s. 682, 683

tain edilen vakte kadar kendilerini garantiye alırlar, istedikleri her şeyi yaparlardı ama imtihan da buna göre çetinleşebilirdi.⁵³¹ Her canlının yaşamını sürdüreceği ve öleceği, rızkını elde edeceği ve tükeneceği yerler takdir edilmiştir. İnsan için bazı bilgilerin sorumluluğunun ağırlığı anlatılmak istenir.

II.6.4. Ardda Geri Dönüşüm

Yere dönmek, Arddan gelip Arda gitmek faaliyeti yerli olmanın, Ardlıların işidir. Ard yaşam alanı olarak harici etkenler dışında kendi kendini yenileme, dengede tutma özelliğinde programlanmıştır.

(قَدْ عَلِمْنَا مَا تَنْقُصُ الْأَرْضُ مِنْهُمْ) “Biz toprağın onlardan neler eksilttiğini kesinlikle bilmekteyiz.” Kaf 50/4 N. S. 34 Aşağıdaki tevillerde müfessirler, ayetteki eksilme işini toprağın aşındırması olarak ele almışlardır:

Toprak, ölülerin etlerini, damarlarını, kemiklerini as’as (kuyruk sokumu kemiği) dışında hepsini aşındırır, toprağa dönüştüğü, enbiyada ise, kemik dışında et ve damarlarının toprağa dönüştüğü⁵³² incelediğimiz tefsirlerde zikredilir. “Ardın aşındırdıkları, ölülerin bedenlerinden tükettikleri bizde yazılıdır. Onların her şeyi yazılı olan kitâbı bizde mahfuzdur” anlamında Allah bu kitâbı “kitâb-ı hafız” olarak isimlendirir. Çünkü içindekileri Allah dışında kimse okuyamaz ve değiştiremez.⁵³³

(وَقَالُوا إِذَا ضَلَلْنَا فِي الْأَرْضِ أَإِنَّا لَفِي خَلْقٍ جَدِيدٍ بَلْ هُمْ بِلِقَاءِ رَبِّهِمْ كَافِرُونَ) “Biz toprağa karışıp yok olduktan sonra, yeni bir yaratılış içinde mi olacağız?» derler. Doğrusu onlar Rablerine kavuşacaklarını inkâr etmektedirler.” Secde 32/10 N.S. 75

⁵³¹ Maturidi, *Tefsîrü'l-Maturidi*, c. 8, s. 323, 324

⁵³² *Tefsîru Mukâtil b. Süleyman*, c. 4, s. 110

⁵³³ Taberî, *Câmiu'l-Beyan*, c. 21, s. 404

– Dirilerin Ardın üstünde fiziksel değişim yaşadıkları gibi, ölülerin de Ardda bir takım aşamalardan geçtiği bilinen bir gerçektir. Allah’ın huzuruna varmayı inkar edenler; -batıl ve zayı (ضل) olup toprağa dönüşünce, kendilerine ait ne bir et, ne bir kemik kalmayınca yahut da (صل) mevtanın eti değişip, kokup bozulduktan sonra yeniden dirilme işini bir türlü anlamlandıramamışlar ya da buna inanmak istememişlerdir.⁵³⁴ Bu toprağa dönüşmeler Arddaki toprağın canlılığı ve verimine etki eden unsurlardan olarak düşünülebilir.

– “Yeniden mi yaratılacağız?” sözü istifham-ı inkaridir. Yani “Hayır! Biz öldükten sonra tekrar diriltilmeyiz.” cevabını içinde barındıran bir soru şeklindedir.⁵³⁵

– Müşrikler, ba’si, ölüp toprağa dönüştükten sonraki dirilmeyi inkar ettiler: (وَإِنْ) (تَعْجَبُ فَعَجَبٌ قَوْلُهُمْ ءِذَا كُنَّا تُرَابًا ءَأِنَّا لَفِي خَلْقٍ جَدِيدٍ) “(Resûlüm! Onların seni yalanlamalarına) şaşıyorsan, asıl şaşılacak şey onların: «Biz toprak olduğumuz zaman yeniden mi diriltileceğiz?» demeleridir.” Ra’d 13/5

– Ayette kafirler, türab ile Ardı aynı anlamda zikredip, (إِذَا ضَلَّلْنَا فِي الْأَرْضِ) “etimiz ve kemiklerimiz Ard gibi toprak olunca” olarak düşünceleri, toprağa dönüşme işini suyun sütte karışması ya da iki şey birbirine karışınca biri diğerini örtecek şekilde, galebe çalması şeklinde algılamalarının ardından bunu inkar etmeleri durumu anlatılmaktadır.⁵³⁶ Araplar iki şeyden birisi diğerine galebe çalıp, zayıfı kuvvetlisinde gizli kaldığında ya da sütteki su karışıp belli olmadığında (قَدْ ضَلَّ) ifadesini kullanır.⁵³⁷

– (الضلالة), sözlük anlamı yolunu kaybetmek demektir. Kişinin kayb olduğu yere (وَمَا أَنْتَ بِهَادِي الْعُمِّيِّ عَنْ ضَلَالَتِهِمْ) Neml (ارض مضلة) denir. Şaşkınlık anlamı da vardır.

⁵³⁴ Sicistânî, *Garibu'l-Kur'an*, s. 131

⁵³⁵ Tefsîrû Yahya b. Sellam, c. 2, s. 687

⁵³⁶ Ferrâ, *Meâni'l-Kur'an*, c. 2, s. 331

⁵³⁷ Ebû Hayyan, *Tuhfetü'l-Erîb*, s. 197. Diğer ayetler: Ra'd 13/41, Enbiya 21/44,

27/81 ayeti “doğruyu görememek, yolunu kaybetmek” anlamını te’yid eder.⁵³⁸ Her şey aslına rucu’eder ilkesine göre topraktan gelen insan toprağa döner. Arddan gelir, Ardda yaşar, Ardda ölür, Arda döner. Allah’tan gelen Allah’a döner. (Bakara 2/156).

II.6.5. Ardda Allah’ın Nuru

Yaşam alanı olmaya elverişli hale getirilen Ard canlılığını ve enerjisini bağlantı halinde olduğu “Ard’ın nuru” na borçludur. Allah’ın nuru ile yaşanılacak bir yer halini alır. Ard bu sayede olumlu bir enerjiyi bünyesinde barındırır ve etrafına da dağıtır.

Kur’ân’ın orijinal lisânı “Apaçık Arap lisânı” (Nahl 16/103, Şu’arâ 26/195) dir. Kur’ân’ın Arapçası ise, bu lisânın ilahi bir üslupla zenginleştirilmiş halidir. Kur’an’ın insanlığa indirildiği dönemde, söz sanatı en parlak devrini yaşıyordu. Anlatımın tesiri açısından Arapçanın bir çok kaidesi Kur’ân’da belli ölçülerde mevcuttu. Bu sebeple hakikat, mecâz, kinaye, temsil, teşbih, istiare, istifham, tariz, tevriye, seci’, icaz, itnab, yansıma gibi sembolik anlatım tekniklerine sıkça rastlanır. Kur’ân’ın sembolik dilinin amacı, sınırları olan bir varlık olarak insanın idrak alanının dışındaki meseleleri daha iyi kavrayabilmesi için teşbihî, indirgeyici anlatımla meramı sağlamaktır. Kur’ân’ın anlatımında kullanılan her bir kelime, hem anlam bakımından hem de üslubunun akıcılığı ve etkisi bakımından özeldir.

(اللَّهُ نُورُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ) “Allah göklerin ve yerin nurudur.” Nur 24/35 N.S. 102

Ayetinde geçen beş tane “nur” kelimesi, değişik şekillerde izah edilmiştir. Ayette geçen metaforik, mecazi ifadeler araştırmacıların ilgisini çekerek hakkında bir çok yazı yazılmıştır. Allah’ın göklere ve Arda nur olması, bir tek bu ayette geçmektedir. Kelimenin Kur’ân sözlüklerindeki anlamları ve ayetin tevillerinden anladığımız

⁵³⁸ Aişe Abdurrahman Binti Şâti’, *et-Tefsiru’l-Beyânî li’l-Kur’âni’l-Kerim*, 7.bsm., Darü’l-Mearif, Kahire ty., c. 1, s.

kadarıyla, “nur”un kapsama alanına giren detayları İslamın ilk üç asır tefsirleri yardımı ile aşağıdaki gibidir:

Sicistani'nin tanımında nur; aydınlık, ziya anlamındadır. Allah'ın nuru, yer ve gök ehlini hidayete erdirir, aydınlığa kavuşturur. Bunlar O'nun nuru ile hakka yol bulur, hidayeti ile dalalet şaşkınlığından korunurlar. Nur, doğru bilgiye ulaştırır. Bu bilgi de karışıklığı ortadan kaldırır, huzura ve ikrara, düzene kavuşturur. İbn Abbas nur kavramını “tedbir etme, yönetme, düzene koyma” olarak açıklar.⁵³⁹ Allah, gökler ve yeri düzene koyandır, yönetendir, işlerini tedbir edendir.⁵⁴⁰ Yeryüzünün nuru, onun doğru ve düzenli işlemlerini sağlar, Arda'nı ve dolayısıyla burada yaşayanların enerji, canlılık ve hareket kaynağıdır.

Nur kavramı, lugatte aydınlık, ziya, parlaklık, karanlığı gideren, şan ve şeref gibi manalarda kullanılmaktadır. Ayrıca Allah'ın ismi ve sıfatı olarak da nur kelimesi kullanılmıştır.⁵⁴¹ Arda'nın nuru hakkındaki tevcihler: Arda aydınlık veren Allah'tır. Arda'nın nuru orada yaşayanların imanına yardımcı olan doğruyu gösteren tükenmez bir kaynak, Arda üzerindeki iyi ve adil insanlar,⁵⁴² Arda'daki varlıklara tesir eden tecelliler olarak değerlendirilebilir. Arda'daki nurun vahiy mekanlarına hasredilmesi, kalplerin paslanmaması için onu manevi anlamda çalıştıran, egzersiz yaptıran enerjiye benzer

⁵³⁹ Sicistânî, *Garibu'l-Kur'ân*, s. 201

⁵⁴⁰ Allah'ın “göklerin ve yerin nuru” olması konusunda alimlerin farklı yorumlarından ortaya çıkan çerçeveye göre; Nur, Allah'ın güzel isimlerinden biri olarak; ya bizzat “Allah'ın kendisi mutlak nurdur.” yahut da “Allah, nur değil, nurun yaratıcısıdır.” fikirleri mevcuttur. Anlaşılan ise nur; kainattaki maddi, manevi, hem dünyada hem de ukbada faaliyet gösterebilen, bütün aydınlıkların beslendiği kaynaktır. Öyle bir program ya da yazılım ki, her iki dünyaya uyumlu, her alanda çalışabilen bir sistemin adıdır. Keyfiyeti mechûldür.

⁵⁴¹ Rağib el-İsfahâni, *Müfredât*, Nur md.

⁵⁴² Zeyd b. Ali, *Tefsîru Garibi'l-Kur'ân*, s. 290; *Tefsîrü Mukâtil*, c. 3, s. 199; Yahya b. Sallam, *Tefsîru Yahya*, c. 1, s. 448; Zeyd b. Ali, *Tefsîru Garibi'l-Kur'ân*, s. 290

şekilde aynı cevherin Ardın çalışmasına da etki etmesi “Ardın nuru” olarak değerlendirilmiştir.⁵⁴³

Übey b. Ka’b, ayete göre Allah’ın nuru tevcihlerinden biri olarak “mü’min”i şöyle tarif eder: Mü’min kişi, dünyada bir takım fitnelere karşılaşır. Sözü doğru konuşması, hükmünde adil olması, sıkıntılara sabretmesi, verilene şükretmesi gibi meziyetlerle, Allah fitnelere karşı kalbinin sebatının bozulmasına izin vermez ve mü’min bunlardan ecir alır. Böylesi bir mü’min diğerlerine göre ölümler kabirleri arasında yürüyen diri gibidir. Kendisine tevdi edilen beş nuru vardır: Sözü nurdur, ameli nurdur, girişi nurdur, çıkışı (medhali, mahreci) nurdur, kıyamette dönüp gideceği yer nurdur; orası da cennettir.⁵⁴⁴

Maturidi nur ve zulmetin hakikatı ile ilgili olarak şöyle söylemiştir: “Nur gizli olanı ortaya çıkarır, zulüm var olanı örter.”⁵⁴⁵ “Ardın nuru Allah’tır” ifadesinde önemli olan nurun mahiyeti değil, buradan çıkarılacak mesajdır.

Buna göre; nur aslında her şeyde var olan, ama insanla ilgili olduğunda manevi anlamda daha çok kalbinde hüküm süren cevher olarak düşünülebilir. Manevi olduğu için algı sınırlarımızın dışında yer almaktadır. Eğer daha çok akılla algılanabilse idi, nurun kendisini bilimsel açıdan, duyu organlarımızla algılayabilecek bir duruma getirilebilirdi. Nur ile Ard arasındaki münasebet konusunda ise, Ardın kendisi ışık kaynağı değildir, haddizatında karanlıktır. Güneşin ışığı, Ardın aydınlanmasında etkilidir ancak tek başına yeterli midir? Oradaki canlılığı, hareket ve enerjiyi, değişim ve gelişimi sağlayan başka bir şeye de ihtiyaç vardır. Allah’ın göklerin ve yerin nuru olması, ana etken olarak görülmektedir. Ardın yaşam alanı haline gelmesi demek; bir anlamda yer-gök-güneş-ay-

⁵⁴³ Taberî, *Camîu'l-Beyan*, c. 17, s. 295

⁵⁴⁴ Taberî, *Camîu'l-Beyan*, c. 17, s. 302, 303

⁵⁴⁵ Maturidi, *Tefsîru'l-Maturidi*, c. 4, s. 6.

yıldızlar-gece-gündüz gibi vasıtalarla Ardın görünür ve kullanılabilir hale gelmesi demektir. Allah'ın nuru ile Ard, yaşanılabilir bir yer haline gelir.

II.6.6. Barınma/Toplanma Yeri

Allah, yeryüzünde insanı, hayvanı, bitkisi, cemadatı ile bir çok mahlukunu biraraya getirmiştir. Ardı ortak kullanan bu varlıklar birbirlerinden etkilenmekle birlikte kendi içlerinde, kendilerine has kocaman birer dünyaları, yaşam şekilleri vardır. Her birinin kendine has barındığı, beslendiği Ardın bir parçasında hayatı paylaştığı bir yeri vardır.

(أَلَمْ نَجْعَلِ الْأَرْضَ كِفَاتًا) “Biz yeryüzünü barınak/toplanma yeri yapmadık mı?”

Mürselat 77/25 N.S. 33 “Yeryüzünü içinde dirilerin bulunduğu, ölülerinin defnedildiği bir barınak yaptık.”⁵⁴⁶ Diriler Ardın üzerinde, evlerinde, ölüler de Ardın içinde, kabirlerinde barınır. İki grubun da bu şekilde korunması sağlanır. Hepsini Ardda toplamıştır.⁵⁴⁷ (كِفَاتًا) kelimesini Taberî (وعاء), İbn Abbas (68/687) (كِنٌّ) kelimeleri ile açıklamışlardır.⁵⁴⁸ Kinn, muhafaza etme, saklanma, gizlenme yeridir. Kitab-ı Mekkûn (Vakıa 56/77, 78) korunmuş kitap, Kinane deliksiz okluk, sadak, ok ve yay çantası demektir. (وَجَعَلْنَا لَكُمْ مِنَ الْجِبَالِ أَكْنَانًا) “Dağlardan size barınaklar, siperler yaptı.” Nahl 16/81⁵⁴⁹

Allah Ardda dirileri için evler ve yurtlar, ölüler için defnedildikleri kabirler var etmiş, hayatlarında üzerinde dolaşıp gezip dolaşılacak yerler, vefatından sonra içindeki son durağını var etmiş, üzerinde rahatça gezinebilirler diye yollar oluşturmuş, bütün

⁵⁴⁶ Zeyd b. Ali, *Garibu'l-Kur'an*, s. 453

⁵⁴⁷ Ferrâ, *Meâni'l-Kur'an*, c. 3, s. 224

⁵⁴⁸ Taberî, *Câmiu'l-Beyan*, c. 23, s. 596

⁵⁴⁹ *Müfredat*, s. 726 (كِنٌّ)

bunlara bir ölçü takdir etmiştir. Bunlar, Allah'ın, yarattığı varlıklara şükürünü eda etmeleri için verdiği nimetlerdir.⁵⁵⁰

İnsanların, hayvanların, bitkilerin, toprak, su ve cemadatın hepsini Ardda toplamış, yeryüzünde biraraya getirmiştir. Allah gökler ve yerdeki her şeyi, denizdeki gemileri, gece, gündüz, güneşi, ayı, bir çok varlığı ve imkanı nihai itibarı ile insanlar için müsahhar kılmıştır.⁵⁵¹

Varlıkların yaşam alanı kılınan Ard, onların hayatlarını rahatça sürdürebilmeleri için şekil verilmiş, düzenlenmiş, bahçeleri, ağaçları, dağları, nehirleri ile bezenmiş, görüntüleri, sesleri, tüm canlılıkları ve güzellikleri ile birlikte insanlara sunulmuştur. Bu esnada insanların her bir işini tedbir etmiş, daraldıklarında sıkıntılarını gidererek onları Ardda yüceltmıştır. Allah gökten yere inen bütün işleri düzenler, sonra da bu işler kendine yükselir. (Neml 27/59-63, Secde 32/5) Allah'ın yaptığı hiçbir iş abes, boş değildir. Ard içindeki her bir zerresi ile yaşanılacak bir alan halinde düzenlenmiştir. Arddaki bilinen bilinmeyen, görünen görünmeyen her varlık Allah'ın evrendeki düzeninin bir parçası olarak bir arada durmaktadırlar.

II.7. ARDDA ALLAH'IN KUDRETİ

Allah, canlı cansız bütün varlıklar üzerinde mutlak hâkimiyete sahiptir. Bilmediğimiz bir varlık olduğundan yegane mutlaktır. Kur'ân'da varlık aleminin yönetimi Allah'ın kendisine mahsus kıldığı alanlardandır. Kur'ân'da mutlak ilim, kudret ve hikmet sahibi Allah'ı hem her şeyle iç içe hem de her şeyin ötesinde görürüz. Bu anlamda Allah'ın her şeye kadir olduğu bir çok ayette haber verilir.⁵⁵² Ardda Allah'ın

⁵⁵⁰ Ferrâ, *Meâni'l-Kur'ân*, c. 3, s. 224

⁵⁵¹ Hac 22/65, Lokman 31/20, Casiye 45/13,

⁵⁵² Kudret kavramı Kur'ân'ın yüz üç ayetinde Allah'a nisbet edilir. Abdülbaki, Muhammed Fuad, *el-Mu'cemu'l-Müfehres li Elfâzi'l-Kur'ân'il-Kerîm*, Darü'l-Hadis, Kahire 1411/1991, s. 536-538

kudreti duyu ve duygulara hitap eder nitelikte, algı düzeyindedir. Allah'ın gücünün, ilminin, hikmetinin en kolay müşahede edilebilecek yansımaları Ardda bulunmaktadır.

Kâinata olağanüstü bir düzen ve nizam koyan Allah Teâlâ, bu düzeni kendi varlığına ve birliğine en büyük delil saymıştır. İnsanın yaratılışı, mucizevî yapısı, kendisine verilen sonsuz nimetler, hayvanların yaratılış özellikleri, bitkiler, yerin ve göğün yaratılışı, güneş ve ay, yıldızlar, dağlar, denizler, yeryüzündeki tabiat olayları, gece ve gündüzün meydana gelmesi, rüzgârın oluşumu ve yağmurun yağması gibi varlık, durum ve olaylar ayetlerde geçtiği üzere Allah'ın varlığına, kudretine birer delildirler. Ard ile ilgili ayetlerdeki hakikatler, yüce bir varlığı simgelemektedirler. İkbalin dediği gibi “Tabiatı bilmek, Allah'ın davranışını bilmektir. Tabiatı inceler ve araştırırken, Mutlak Zat'a biraz biraz daha yaklaşmak çabasında oluruz. Bu ise ibadetin başka bir şeklidir.”

Ardda Allah'ın kudretini müşahede etmeye çalışmak nihai hedefe giden yollardan birisidir. Çünkü gerçekten susamış olanlar çöldeki seraba aldanır. Şair Örfi Şirazi (999/1591), “Eğer kalbin seraba aldanmıyorsa zekanın keskinliğine gururlanına/Çünkü bu aldatıcı hayaldan kurtulman senin giderilmemiş susuzluğundan dolaydır”⁵⁵³

Evrendeki her şeyin kendisi, hatta gölgeleri bile Allah'ın kulu olarak tanımlanmış ve hepsi iman dairesinde sunulmuştur. “Göklerde ve yerde bulunanlar da, onların gölgeleri de sabah akşam ister istemez sadece Allah'a secde ederler.” Ra'd 13/15

İnsanların çoğunda yüce bir Yaratana inanma fikri vardır: Yûsuf 12/106. Kur'ân'ın ilk muhatapları yüce Allah'ı en büyük ilah olarak kabul ediyorlar, ancak

⁵⁵³ İkbâl, Muhammed, *İslam'da Dini Düşüncenin Yeniden Doğuşu*, çev. Ahmet Asar, Birleşik yay., İstanbul ty, s. 79,

çeşitli gerekçelerle O'na ortak koşuyorlardı.⁵⁵⁴ Yüce bir varlık duygusuna akılla ulaşabilirlerdi ama inanç boyutu için Allah, kudret ve ilminin büyüklüğü hakkında kainattan somut örnekler verir. En küçüğünden en büyüne kadar evrendeki bir çok varlığı ayetlerde gündeme getirir. Ard ve içindekilerin tesbih etmesi Allah'ın kudretinin, sahipliğinin bir sonucudur.

O halde evrendeki düzen ilk muhataplar üzerinden yorumlandığında Allah'ın varlığını ispatlamak için değil, bu düzendeki yegane otoriteyi, tevhidi, Allah'ın insanlara olan lutuf ve merhametini göstermek, karşılığında doğruyu arayan ve şükreden bir toplum olmalarını sağlamak içindir.

(وَلِلَّهِ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ لِيَجْزِيَ الَّذِينَ أَسَاءُوا بِمَا عَمِلُوا وَيَجْزِيَ الَّذِينَ أَحْسَنُوا بِالْحُسْنَىٰ)

“Göklerde olan da yer de olan da Allah'ındır. Bu yüzden O, kötülük edenleri yaptıklarına mukabil cezalandıracak, güzel hareket edenleri de daha güzeliyle mükâfatlandıracaktır.” Necm 53/31 N.S. 23

Bu ayet nüzul sırasına göre Ard ın zikredildiği üçüncü sıradaki ayettir. İlk iki ayet (Müzzemmil, 73/14 ile Fecr, 89/21) kıyametteki Ardı konu edinmekte idi. Burada ise göklerde ve yerde ne varsa gerek yaratma gerekse tasarruf yönüyle olsun Allah'a ait olduğu bildirilir.

– Allah'ın kullarının ibadetine ihtiyacı yoktur, O'nun emirlerini yerine getirme işi, insanların mükafat kazanmaları içindir yoksa kulların amellerinin Allah'a bir faydasının olması söz konusu değildir. Allah, göklerdeki ve yerdekileri, emir ve nehiyleriyle imtihan etmek ve sonrasında kötülük yapanların cezasını, iyilik yapanların ihsanlarının bol bol karşılığını vermek için yaratmıştır. Eğer kafirlerin söylediği gibi olsaydı, ba's ve

⁵⁵⁴ Yunus 10/18, Nahl 16/17, Meryem 19/81-82, Yâsîn 36/74-75, Zümer 39/3, Fussilet 41/9, Zuhruf 43/22-23, Ahkaf 46/4,

ceza olmasaydı o zaman onların da, zikrettiklerinin de yaratılışının boşuna ve batıl olması lazım gelirdi.

– İyi ve kötünün arasındaki farkın hikmeti şu ola ki, dünyada aynı seviyede gözükmekte iken, aralarındaki gerçek farkı gösterebilen başka bir yurdun olmasını gerekli kılar. Kötülüğün cezasının hem dünyada hem ahirette verilmesi ihtimal dahilindedir. Dünyada kahr ü hezimet ve geri kalma vardır, ahirette ise cehennem. Muhsinler için ise dünyada yardım ve zafer vardır, ahirette cennet..⁵⁵⁵ Evrendeki bu düzen kiminin imanını artırmış, kimini de kendine kaptırıp yaratıcıyı unutturmuştur.

أَوَلَمْ يَنْظُرُوا فِي مَلَكُوتِ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَمَا خَلَقَ اللَّهُ مِنْ شَيْءٍ وَأَنْ عَسَى أَنْ يَكُونَ قَدِ اقْتَرَبَ أَجْلُهُمْ فَبِأَيِّ (حَدِيثٍ بَعْدَهُ يُؤْمِنُونَ) “Göklerin ve yerin melekûtu üzerinde, Allah’ın yarattığı her bir nesne üzerinde ve kendi ecellerinin yaklaşmış olabileceği hususunda hiç kafa yormadılar mı? Ona değilse hangi söze inanacaklar?” A’raf 7/185 N.S. 39

“Göklerin ve yerin melekûtu”: Allah Malikü’l-Mülk’tür. Mülk, bir topluluğu emir ve yasaklar ile yönetmek, yönlendirmektir. Özellikle akıl sahiplerinin idare edilmesi ile ilgili alana mahsus bir kullanımdır. Bu yüzden ayette (مَلِكِ النَّاسِ) Nas 114/2 geçmiştir.⁵⁵⁶ Her şeyin melekûtuna sahip olan Allah (Mü’minûn 23/88, Yasin 36/83), yakînen bilsin diye “göklerin ve yerin melekûtu”nu İbrahim (as.) ın görmesine imkân tanımıştır: (وَكَذَلِكَ نُرَى إِبْرَاهِيمَ مَلَكُوتِ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَلِيَكُونَ مِنَ الْمُوقِنِينَ) En’âm 6/75

Ayetlerin verdiği asıl mesaj olarak; varlıklar üzerinde akıl yürütülmesi, onları algılayıp haklarında bilgi sahibi olunmasını teşviktir. Böylelikle insanın Allah’ın mutlak egemenliğinin, ontolojik açıdan hâkimiyetinin şuurunda olarak yaşamasını ister. A’raf 7/185 ayetinin incelediğimiz tefsirlerdeki izahlarında ortaya çıkan tablo aşağıdaki gibidir:

⁵⁵⁵ Tefsîru’l-Maturidi, c. 9, s. 429

⁵⁵⁶ Müfredat, s. 774

– (النظر) Gözü ve basireti bir şeyi idrak etmek ve iyice görebilmek için çevirmektir. Buradaki bakışta, bir şeyi öğrenmek için didik didik incelemek, evirip çevirip iyice araştırmak, arkasından hakkında bir takım faydalı sonuçlara ulaşmak kastedilir. Bu bakış çok yönlü bir araştırmayı gerektirir.⁵⁵⁷ İnsanların geneli Ardı sadece görürler amaçlarına göre kullanırlar, bazıları ise hakkında derinlemesine alan bilgisi elde ederek, çeşitli alanlarda daha büyük menfaatlere ulaşmak için gayret gösterirler. Toprağın cinsi, suyun tesiri, kayaların, katmanların durumu, bitkilerin, diğer canlıların etkileşimi gibi..İnsanların Ardın ve yanı sıra Allah'ın yarattığı her şeyin melekutuna bakarak, hakkında dikkatle düşünme ve incelemeleri, bilgiler elde etmeleri gerektiği vurgusu yapılır.

– İnsanlar Allah'ın yer ve göklerde yarattığı her şeye bakarak, onlarda Allah'ın mutlak hâkimiyetini görsünler ve gördükleri şeyleri yaratanın, ortağı olmayan bir tek Rabbe ait olduğunu bilsinler, farkına varsınlar ve ibret alsınlar.⁵⁵⁸ Allah'ın gücü ve kudretini, yeganeliğini O'nun yarattıklarından ve yaptıklarından anlayabilsinler.

– Allah'ın göklerde, yerde ve ikisi arasında yarattığı her şeydeki güç ve hâkimiyetinin göstergelerini görmezlikten gelenler ya da yalanlayanlar; bunlara bir bakıp düşünsünler, ibret alsınlar ve bilsinler ki, bütün bunları yaratan, benzersiz ve ortağı olmayan bir Yüce Varlık vardır. İnanmayanların bu delilleri iyice bir görmesi ve muhakeme etmesi gerektir. Dini yalnızca Allah'a has kılanlara, yalnız bir Allah'a kulluk edenlere gelince onlar; O'na iman ederler, peygamberini tasdik ederler, kusur ettiklerinde tevbe edip O'na yönelirler. Putlaştırdıkları her şeyle alakalarını keserler, yine de yaklaşan son nefeslerinden emin olmazlar, küfür üzere ölür de Allah'ın azabına ve acı veren cezalandırmasına uğrarız endişesiyle yaşarlar. Bu ayet ve bunun gibi Hz.

⁵⁵⁷ *Müfredat*, s. 812. Coğrafya, jeoloji, ekoloji, çevre bilimi, kartografya, topografya, jeofizik, sismoloji,...gibi bir çok Ard ile ilgili ilim dalları ortaya çıkmıştır.

⁵⁵⁸ *Tefsîrû Mukâtil*, c. 2, s. 78

Muhammed'in Allah katından getirdiği kitâbın, aynı şekilde tasdik ettikleri diğer ayetler kadar, inananlarını etkileyecek başka bir sakındırma metodu yoktur. Bütün bu uyarı levhaları, bunları dikkate almayanları ve inanmayanları etkilemez.⁵⁵⁹ Ayetteki (فَيَأْتِي) (حَدِيثٍ) ifadesi ile “Daha ben size ne diyeyim, bu benim size son sözüm, başka da bir şey demiyorum” tehditvari bir üslupta, muhatabın derununa işlemesini istediğinde söylenebilecek bir söz olarak düşünülebilir.

– Gökler ve yerdeki Allah'ın güç ve hâkimiyeti düşüncesi, ikisi arasındaki düzen ve sistemin oluşturduğu faydaları farketmeyi, Allah'ın birliği, Rab ve ilah olma özelliğini keşfetmeyi sağlar. İnsan ayeti okuyunca şunu bilir ve anlar ki; gökler ve yerdeki nimetler ve varlıklar akıl ve temyiz sahibinin kullanımına sunulmuştur. Toprağın suya ihtiyaç duyduğu gibi, onlar da bilinmeye ihtiyaç duyar, kapılarını çalana ilimlerinden haber verirler.

– “Hala ecellerinin yaklaşmış olabileceğini düşünmüyorlar mı?” sözü, Allah'ın kainattaki kudretini doğrulayıp yine de yalanlamasında inad edenlere gelmiştir. Dünyadan inkar üzere göçme tehdidiyle tekrar sıdk hallerine dönsünler diye sakındırma için de söylenebilen bir sözdür.⁵⁶⁰ Ardda olan her şey birbirine bağlı şekilde, bir düzen içindedir. Ardın yeşillenmesi ve kuruması, mevsimler, doğum ve ölümler döngüsü, üzerinde yaşanan başlangıçlar ve sonlara bakıldığında insanın ömrünün kıymetini bilmesini, çabuk geçeceğini hatırlatıcıdır.

Allah, varlığın yönetimi hususunda ortak kabul etmez. Evreni görevli melekleri aracılığıyla yönetir. Canlı cansız tüm var olanlar üzerinde hakimiyete sahiptir. Ayetlerde her şeyin mülk ve melekutuna sahip olduğunu, emir ve hükmün elinde olduğunu zikrederek insanın özüne hitap etmekte, itaata, birliğe davet etmektedir.

⁵⁵⁹ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, c. 10, s. 603

⁵⁶⁰ *Tefsîrû'l-Mâturîdî*, c. 5, s. 104

(وَلَهُ الْكِبْرِيَاءُ فِي السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ) "Göklerde ve yerde azamet yalnız O'nundur. O, çok güçlüdür, çok bilgilidir." Câsiye 45/37 N. S. 65

Gerçek anlamda büyüklük yalnızca Allah'a aittir. Allah'ın isimlerinden birisi de El-Mütekebbir'dir: (Haşr 59/23) İtaat etmekten müstağni olan ancak Allah'tır.

– Kibriya: Azamet, saltanat, kuvvet, kudret demektir. Allah mülkünde aziz, hükmettiği işte hikmet sahibidir.⁵⁶¹

– Allah, düşmanlarından intikam almada, onları cezalandırmada azizdir, bunu yapar. Kendisi dışındaki her şeyin üstündedir, hepsine galip gelir. Hiçbir şey onu zorlayamaz. İşlerini yaratmada ve yürütmede, dilediğine dilediği şekilde tasarruf etmede hikmet sahibidir, isabetlidir. Yaptığı her şey yerli yerindedir. Bu yüzden Allah'tır.⁵⁶² Onun yaptığı işlerde hata olmaz.

– “Kibriya, azamet ve celal” ile vasfetmek Allah'ın yer ve gök ehli üzerindeki hakkıdır.⁵⁶³ Allah göklerin ve Arın efendisidir, dilediği gibi hükmeder. İnsanlar O'nun kudretini ve büyüklüğünü yüceltmekten acizdir.

(فَوَرَبَّ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ إِنَّهُ لَحَقٌّ مِثْلَ مَا أَنَّكُمْ تَنْطَفُونَ) "Göğün ve yerin Rabbine andolsun ki bu vaad, sizin konuşmanız gibi kesin ve gerçektir." Zâriyât 51/23 N.S.67

– Kıyamet saatinin geleceği ile ilgili olarak Allah, kendine yemin etmiştir.⁵⁶⁴ Arın Rabbi kendine yemin ederek kudretine dikkat çekmiştir.

– Hasan Basri'nin rivayetinde Allah'ın Rasulü şöyle demiştir: Rableri kendilerine yemin ettikten sonra onu tasdik etmeyen kavimleri Allah kahretsin, buyurmuştur.⁵⁶⁵ Bu

⁵⁶¹ Tefsîrû Mukâtil, c. 3, s. 842

⁵⁶² Taberî, Câmiu'l-Beyân, c. 21, s. 110

⁵⁶³ Tefsîrû'l-Mâturîdî, c. 9, s. 236

⁵⁶⁴ Tefsîrû Mukâtil, c. 4, s. 129

yeminin kıyamet saati ve kıyametin kendisi ya da Rasulullah'ın bütün getirdikleri hakkında olması muhtemeldir.⁵⁶⁶

Kur'ân-ı Kerîm'de, dinleyeni Allah'ın ayetlerine, kudretinin mükemmelliğine yöneltmek, dikkatini çekmek, önemine işaret etmek, düşünmeye sevk etmek amacıyla tekid, yemin gibi üsluplar kullanılmıştır. Arapça olan Kur'ân'ın Arap toplumuna gelen sözleri, elbette ki onların yaşantısını göz önünde bulundurmıştır. Yüce Kitap, iletişim ve etkileşim açısından, ebedi hakikatleri dillendirmesi, sınırları olmayan soyut bir sistemin sınırlı, somut bir takım kalıplara girmesi neticesinde birçok kaideyi içinde barındırarak tezahür etmiştir.

İslamdan önceki Arapların günlük konuşmalarında yemin sık kullanılmaktaydı. Aynı zamanda yemin edilen şeyin kıymetine işaret etme amacı da taşımaktadır. Kur'ân-ı Kerîm'de Allah kendi zâtına, peygamberlere, peygamberlerin yaşadığı yerlere, Kur'an'a, meleklerle, kıyamet gününe, kâinata ve kâinattaki bazı olay ve varlıklara (yer, gök, güneş, ay, yıldız, gece, ikinci vakti gibi...) yemin etmiştir.⁵⁶⁷

Kur'ân-ı Kerim Allah'ı, Yerin Tanrısı, Göğün Tanrısı, Her Şeyin Tanrısı olarak tanıtmıştır. İnsanlar, yorum yapma özelliklerinden dolayı bir çok şeye kutsiyet atfettiklerinden, büyük yanlışlarını düzelterek genelgeçer doğruların, değişmeyen evrensel kaidelerin adresini göstermiş, bazen önünü görmeyen insana bizzat doğrunun kendisini tümüyle haykırmıştır.

Allah'ın kudreti mikro ve makro planda her şeye şamildir. Her varlık, bünyesindeki düzen ve ölçü ile O'nu işaret eder. Ardda Allah'ın kudreti evrenin diğer unsurlarındaki kudreti bağlantı halinde tezahür etmektedir.

⁵⁶⁵ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, c. 21, s. 523, 524; *Tefsîru İbn Ebi Hatim*, c. 10, s. 3312

⁵⁶⁶ *Tefsîrü'l-Mâturîdî*, c. 9, s. 382

⁵⁶⁷ Cerrahoğlu, *Tefsir Usulü*, s. 164, 165

(وَقَالُوا اتَّخَذَ اللَّهُ وَلَدًا سُبْحَانَ اللَّهِ بَلْ لَمْ يَكُن لَّهُ مَا فِي السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ كُلٌّ لَّهُ قَانُونَ) “Onlar ‘Allah bir çocuk edindi’ dediler. Haşa! O, bundan münezzehtir. Bilakis, göklerde ve yerde ne varsa hepsi O’nundur. Hepsi O’na boyun eğmektedir.” Bakara 2/116 N.S. 87

Kullardan itaat ehli olanlar her daim dil ile ikrar, kalb ile tasdik halindedirler. Ancak Ard üzerinde, Allah’ın nimetleri içinde yaşayıp da O’na isyan edenler, çocuk isnad edenler, mescidlerin yapımına karşı çıkıp, O’nun adının anılmasını engellemeye çalışanlar da bulunmaktadır. Allah, kendisine çocuk isnad edilmesinden münezzehtir ve müberradır. Allah, göklerin ve yerin yaratıcısı ve sahibi olduğu halde, nasıl olur da Hristiyanların iddia ettiği gibi hadis varlıklar pozisyonunda olabilir. Gökler ve yerin kurucusu olduğu için, her mekânda O’nun izleri vardır. Hiçbir nokta O’ndan hali değildir. Bundan dolayı bu ayet, tefsîrlerde, her ne kadar inanmasalar da eninde sonunda, kâfirlerin gölgelerinin secde vaziyetinde olmalarını veya kıyamet gününde itaat edecek olmalarını, her şeyin itaat halinde olduğuna delil gösterilir.⁵⁶⁸ Allah’ın eseri olan Ardda olan her varlığın doğrudan ya da dolaylı bu yüce yaratıcının sahibine karşı eninde sonunda itaat halinde olacağı bilgisi verilir.

(يَسْأَلُهُ مَنْ فِي السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ كُلَّ يَوْمٍ هُوَ فِي شَأْنٍ) "Göklerde ve yerde bulunanlar O'ndan ister. O, her an bir iştedir." Rahmân 55/29 N.S. 97

Allah her anda bir şandır. Kim ne isterse, neye ihtiyaç duyarsa verir. İsteyeni geri çevirmez. Yeryüzünde yaşayanlar ve yerin kendisi her an Allah ile ilişki içindedir.

– Zeyd b. Ali(122/740): Allah bir bakarsın kabul etmek için dua edenin yanındadır, bir bakarsın sıkıntıda olanın işini çözer ya da bir hastaya şifa verir, bir fakiri zengin eder. Yahut da zayıf düşmüş birini yüceltir. İsteyenin ve gerçekten ihtiyaç duymanın yanındadır, istediğine ve ihtiyacına cevap verir.⁵⁶⁹

⁵⁶⁸ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, c. 2, s. 461, 462 (Bakara 2/116)

⁵⁶⁹ Zeyd b. Ali, *Garibu'l-Kur'ân*, s. 401

– Ardda yaşayanlar kendileri için rızık ister, melekler de onlar için rızık ve bağışlama isterler. Bir Yahudinin gelip “Allah cumartesi günü hiçbir hüküm vermez, hiçbir şey yapmaz” demesi üzerine “O her gün bir iştedir” ayeti inmiştir. O’nun tasarrufları mahlukatı üzerinde dilediğini yapmasıdır: Yaratması, azab etmesi, sevgisi, acıması, şiddeti, bolluğu, hayat vermesi ve öldürmesi yarattıkları için yaptığı işlerdir.⁵⁷⁰ Bu durum varlığın Allah ile alakasının, bağlantısının boyutunu gösterir.

– Allah sayılamayacak kadar işlerin sahibidir.⁵⁷¹

– Yerde ve gökte olanların hepsi -ister melek olsun, ister insan, ister cin veya başkaları- ihtiyaç duydukları her şeyi O’ndan isterler. Onlardan bir tanesi bile bundan müstağni kalamaz. Katade(117/735): Diriye can verir, vadesi geleni öldürür (yaşayacağı yaşatır, öleceği öldürür), küçüğü büyütür, terbiye eder, yetiştirir, büyükeneni alçaltır, küçültür. O, iyilerin ihtiyaçlarına cevap verir, onların şikayetlerinin ve yardım çılgınlıklarının çıkış noktasıdır.

– İbn Abbas(68/687): O, her gün kullarının rızık, ölüm ve hayat işlerini tedbir eder. Kederlinin kederini giderir, bir topluluğu yüceltir, diğerini alçaltır. Bu örnekler gibi mahlukatının işlerinde tasarrufta bulunur.

– Mücahid(103/721): İsteyene verir, kederlinin sıkıntısını giderir, rahatlatır, dua edene icabet eder, hastayı iyileştirir, bir topluluğun tevbesini kabul eder ve affeder.⁵⁷²

Allah, yer ve gök ehlinin, mahlukattan ümitlerini kestikleri sıradaki yardım ve sığınma isteklerinde yegane çıkış kapısı olduğunu bildirir. Bu ayette Allah yarattıklarının hepsinin her hal ve ahvalinde yegane sığınmağının kendisi olduğunu hatırlatır. Bunlar Allah’tan rızık, kurtuluş ve çıkış yolu isterler (En’am 6/63, 64).

⁵⁷⁰ *Tefsîrû Mukâtil*, c. 4, s. 198; *Tefsîrû'l-Mâturîdî*, c. 9, s. 473

⁵⁷¹ Ferrâ, *Meâni'l-Kur'ân*, c. 3, s. 116

⁵⁷² Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, c. 22, s. 213, 214

– Allah’ın işleri bakidir, sonsuzdur, daimdir, tükenmez, ebedidir. Kulların halleri, gidiş gelişlerini kontrol altına almak, O’nun işlerinde bir kısıtlama, yetişememe vs.oluşturamaz. Saltanatında bir acziyet, bir kırılgnalık ortaya çıkarmaz. Bilakis yarattıklarının işlerinin varlığı ve yokluğu O’nun için birdir.⁵⁷³

Kur’ân’da anlatılan Ard, varlığı ve işleyişi açısından mükemmel bir yapıdadır (Kamer 52/49, Mülk 67/3, 4). Kainatta belli bir ölçüye göre işleyen her bir öge gibi Ard, en ince ayrıntısına kadar mükemmel düzeniyle, varolalı beri kendinde canlı cansız varlıkları barındırmasıyla, görebilenler için Allah’ın varlığı ve birliğini gösteren en büyük delillerden birisi olarak işlevini yerine getirir. İnsanın düşünmesi, araştırması, hakikatlere ulaşması, aktif hale gelmesi için sıklıkla bu düzen üzerinde tefekküre davet edilir.

Tüm ayetler, deliller insanı yaratanına ulaştırın birer semboldürler, yol gösteren birer rehberdirler, işaretirler. Ardda tüm müştemilatıyla, görevleri ve sorumlulukları ile bir ayettir. Amacına uygun kullanılan her varlık, sıradanlıktan kurtularak özel bir alana dahil olur. Anlaşılır, tanınır, bilinir hale gelir: (قُلْ انظُرُوا مَاذَا فِي السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَمَا تُعْبِي) “De ki: ‘Bir bakın da görün, göklerde ve yerde neler var?’ Fakat iman etmeyecek topluma ne o kanıtların ne de uyarıların yararı olabilir.” Yûnus 10/101 Kur’ân’a göre Allah’ın yaptığı her iş yerli yerindedir. Onun yarattığı evren eşsiz ve kusursuz bir düzen içindedir.

⁵⁷³ Tefsîrû'l-Mâurîdî, c. 9, s. 473

Ardda Allah'ın Kudreti ile İlgili Ayetler Tablosu

Bağlam Kelimesi ile Ayetin İhtiva Ettiği Anlam	Ayetler
Allah Ardda olan her şeyi bilir. (علم)	Âl-i İmrân 3/29, Mâide 5/97, Yunus 10/18, Ra'd 13/33, İsrâ 17/55, Hac 22/70, Ankebût 29/52, Hucurât 49/16, Necm 53/31, Mücâdele 58/7, Tegâbün 64/4
Ardda olanlar Allah'ı tesbih eder (سبح)	Nûr 24/41, Hadîd 57/1, Haşr 59/1, 24, Saf 61/1, Cuma 62/1, Tegâbün 64/1
Ardın mülkü Allah'a aittir (ملك)	Bakara 2/107, Âl-i İmrân 3/189, Mâide 5/17, 18, 40, 120; En'âm 6/75, A'râf 7/158; Tevbe 9/116, Nûr 24/42, Furkân 25/2, Sâd 38/10, Zümer 39/44, Şûrâ 42/49, Zuhruf 43/85, Câsiye 45/27, Feth 48/14, Hadîd 57/2, 5; Burûc 85/9
Ardın Rabbi (رب)	Ra'd 13/16, İsrâ 17/102, Kehf 18/14, Meryem 19/65, Şuarâ 26/24, Sâffât 37/5, Sâd 38/66, Zuhruf 43/82, Duhân 44/7, Câsiye 45/36, Zariyat 51/23, Nebe' 78/37
Ardda hamd Allah'a mahsustur. (الحمد)	Rûm 30/18
Ardda ne varsa Allah'ındır (الله)	Bakara 2/284, Âl-i İmrân 3/109, 129, Nisâ 4/126, 131, 132, 170, 171; En'âm 6/12, Yûnus 10/66, 68, İbrâhîm 14/2, Nahl 16/52, Meryem 19/93, Tâhâ 20/6, Enbiyâ 21/19, Hac 22/64, Mü'minun 23/84, Nûr 24/64, Rûm 30/26, Lokmân 31/26, Sebe' 34/1, Şûrâ 42/4, 53
Ardda olanlar Allah'a secde ederler (يسجد)	Ra'd 13/15, Nahl 16/49, Hac 22/18
Ardın mirası Allah'ındır (ميراث)	Âl-i İmrân 3/180, Hadîd 57/10
Arddakiler ister istemez Allah'a teslim olmuşlardır (اسلم)	Âl-i İmrân 3/83
Allah'ın kürsüsü Ardı içine alır (كرسيه)	Bakara 2/255

DEĞERLENDİRME

İnsanların hayatı anlamlandırmalarında temel bir bakış açısı kazanmalarını isteyen Kur'ân, eşsiz edebi üslubu, benzetmeleri, kıssaları, insanbiçimci dili kullanarak vereceği mesajları zihinlere yaklaştırır.⁵⁷⁴ Ardın tabî varlık boyutunu incelediğimiz bölümümüzde Kur'ân dili ve üslubunun yardımı ile Arda anlam vermeye çalıştık.

İkinci bölümümüz olan Ardın ontolojik alandaki durumunu incelediğimizde ortaya çıkan bilgisel zemin şu şekildedir: Göklerin ve yerin yaratılışından, rüzgârdan,

⁵⁷⁴ Halis Albayrak, *Tefsir Usûlü*, s. 45-51

yağmurdan, denizlerden, gece ve gündüzden, bitkilerden, hayvanlardan, insanın yaratılışından ve biyolojik yapısından bahseden ayetlerle amaçlanan şey, bilimsel bilgi vermek değil, Allah'ın birliğine, gücüne, kudretine, ilmine ve diğer sıfatlarına, yeniden dirilmenin mümkün olmasına, ahiret hayatına dair delillendirmelerde bulunmaktadır.

Kur'ân'da sık sık geçen bir kelime olarak ayet, sözlükte alâmet, emâre, nişan, işâret, delil ve ibret gibi anlamlara gelmektedir. Kur'ân ayetleri, peygamberlerin mucizeleri, kevnî ayetlerden kendimiz de dâhil olmak üzere, tabiatta ve kâinatta gördüğümüz en küçüğünden en büyüğüne kadar canlı, cansız bütün varlıklar, ay, güneş, gece-gündüz, çiçek, kuş, sinek, hatta bir yaprak bile birer âyettir. Ayet kelimesi İslam öncesi Arap dilinde tabiatla ilgili olarak kullanılmıştır.⁵⁷⁵ Kur'ân-ı Kerim, ayetlerinin araştırılmasını, üzerinde kafa yorulmasını, insanın kendisi ve çevresini, mutlak yaratıcıyı, nereden gelip nereye gittiği gibi temel konulardan haberdar olmasını, niçin ve nasıl yaşadığının farkına varmasını istemektedir.

Allah, Kur'ân'da Ardı, yaratılışı aşamasından başlamak üzere bir çok yönünü ayetlerle bizlere anlatmış, önemli noktalara işaret etmiştir. Başlangıçta Ardın gökler ile bitişikliğinden, Ardın yaratılış aşamalarından, insanın yaratılışına da kaynak olduğundan bahsetmiştir.

Ard nisbeten toprağı, kayaları, tabakaları incelenebilen, içinden pınarlar fışkıran, bazı yerlerinde kuru, bazılarında verimli arazileri olan, ıssız, geniş çöllere, engin düzlüklere, üzerinde olanların rahat edebilmesi, bir yerden diğerine intikali için yol imkanlarına sahip, dağları, tepeleri ile panoramik bir görüntü arz etmektedir.

Ayetlerde Ardın bitkilere kaynaklığından, çatlaklarından, ekilen, ürün veren özelliğinden bahsedilmiş, doğuları, batıları, dağları, çukurları, içindeki ve üzerindeki taş ve kayaları ile tanıtılmıştır. Ard tüm mahlukata kucak açan, barındıran, onlar için

⁵⁷⁵ Güngör, Mevlüt, "Kur'ân ve Kainat Kitâbı", *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, yıl: 7 [2006], sayı: 16, ss. 107-124.

üreten, onlar için genişçe yaratılan, donatılan ve temiz tutulan, tüm bunlarda Allah'ın kudret ve nurunun yansıtıldığı nimetlerle dopdolu bir yerdir.

Ayetlerde Allah görünen ve görünmeyen alemin yaratıcısıdır. Gayb ile birlikte zikredilen şahadet kelimesi, tek bir varlık olarak gördüğümüz her şeyin aslında görünmeyen yanına da işaret etmektedir. Görünen ve görünmeyenler, ontolojik açıdan ayrı olsalar da, alemin canlılığını sürdürmesinde birlikte hareket ederler. Allah, yarattıklarının bir nizam içinde varlığını devam ettirebilmesi için bir takım kanunlar koymuştur. Bu kanunlar her an değişik şekillerde işlemekte, yaratma her an gerçekleşmektedir.⁵⁷⁶

Ardın görünen tarafının yanında duyularla algılanamayan cihetinden de Kur'ân'da haber verilir. Allah, kudretinin delillerini anlatırken bir habbeyi, bir yaprağı örnek vermekten imtina etmez. Hayatın içinden örnekler verir. Ayrıca toprağın sakladıkları, örttüüklerini de hatırlatır. Onların da hatırı kalmaz, unutulmasın diye en çok okunan kitapta isimleri geçer. Bizler gibi değildir. Küçük şeylerin de önemi vardır, kainattaki hiçbir şey basit ve boşuna değildir. Allah unutulmaması, hatırdan çıkarılmaması gerekenlerinin isimlerini, olması gerektiği şekilde Kitab'ına almıştır. Bunlara ek olarak Allah, Ardın hazineleri ve kilitlerinin olduğunu haber verir. Tüm bu mikro ve makro plandaki unsurlar Allah'ın nuru ile hayat bulur, görevini yerine getirir. Enerjilerini bu nurdan alırlar, tükenmeyen güç kaynakları Allah'ın esmasının tecellileridir.

⁵⁷⁶ Halis Albayrak, *Tefsir Usûlü*, s. 73

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KUR'ÂN'DA TARİHSEL VARLIK ALANINDA ARD

III.1. YAŞAM ALANI OLARAK ARD

III.1.1. Yaşanılan Mekan Olarak Ard

İnsanlar günümüz imkanlarına göre Ardda yaşamaktadırlar. Tarihi varlık alanı insan faaliyetleriyle, sosyal gruplarla ortaya çıkan bir alandır. Siyaset, ekonomi, edebiyat, sanat, teknik, ilim, felsefe, hukuk, din gibi birçok ilim dalı ile etkileşim halindedir.

İnsan tarihsel bir varlıktır. Tarihi varlığı doğrudan ya da dolaylı olarak tayin eden kategoriler; zaman, mekân, genetik faktörler, etki tepki münasebeti, görüş-tarzı, zihniyeti, eğitim, kültürel faktörler, gelenek, kutsallık, din, öngörü..vb.dir. Felsefi disiplinlerin temelinde ontolojik antropolojik bir bağ vardır.⁵⁷⁷ Tarihsel varlık alanında Ard, birey ve toplum için az ya da çok bir anlam kazanır. İnsanın yer üzerinde bilinç düzeyindeki faaliyetleri, onun çok yönlü olması bu noktada etkilidir. Dünya, insan ve varlık fenomenleri iç içe olduğundan ayetlerde bireylerin aktüel meselelerine sık sık temas edilmiştir. Bu olaylar değişken, çok boyutlu görünüm arzederler.

Mekan ve coğrafi çevre olarak Ard, tabii varlık alanında kozmik bir karakter taşımakta iken, tarihi varlık sahasında insanla birlikte ortaya çıkar. İnsanın ve pek çok canlının üzerinde yaşamını sürdürdüğü mekan olarak Ard, hem jeofizik hem de tarihi bir yapıya sahiptir. Mekânın jeofizik yapısı, iklimi, toprağının özelliği, bereketli olup olmaması gibi etkenler insan hayatına tesir eder. İlk insan kültürleri kendileri için iklimi ve jeofizik şartları müsait olan yerlerde yaşamlarını sürdürmüşlerdir. Zamanla ve

⁵⁷⁷ Mengüşoğlu, Takiyettin, *Felsefeye Giriş*, s. 160-166

birikimle birçok alanda ilerleme gösteren insanoğlu, kendine hizmet etmesi amacıyla, tabiatta kendisi için kullanım/yaşam alanları açmıştır. İnsan, muhtelif tabiat şartlarında yaşamayı başarmıştır. Bu suretle insanın kendisiyle birlikte kültürü ve eserleri dünyanın hemen hemen her tarafına yayılabiliştir.⁵⁷⁸ Buna göre tarihi varlık sahasında bireyin yaşadığı doğal, coğrafi çevrenin kendisine etkisi yanında, insan ya da insan gruplarının bu çevreye verdiği anlam söz konusudur.

Kur’ân “Ard” kelimesini yeryüzü anlamında ele alarak insanların orada geçimlerini sağladıkları toprakları, ülkeleri, bütün bunların kendileri için ifade ettiği değeri zikreder. Ahd-i Atik, Adem’in itaat etmemesinin cezası olarak nitelediği yeryüzünü lanetlerken, Kur’ân’da yeryüzü insanın yaşam üssü ve kazanç kaynağı olarak yansıtılır.⁵⁷⁹ (وَلَقَدْ مَكَّنَّاكُمْ فِي الْأَرْضِ وَجَعَلْنَا لَكُمْ فِيهَا مَعَايِشَ قَلِيلًا مَا تَشْكُرُونَ) Sizi yeryüzüne yerleştirdik, geçiminizi sağlayacak pek çok kaynaklar verdik. Ama siz ne kadar az şükredersiniz. A’râf 7/10

وَقَالُوا إِن نَتَّبِعِ الْهُدَى مَعَكَ نَتَّخِطُفَ مِنْ أَرْضِنَا أَوْ لَمْ نُمَكِّنْ لَهُمْ حَرَمًا آمِنًا يُجْبَى إِلَيْهِ ثَمَرَاتُ كُلِّ شَيْءٍ رِزْقًا مِنْ لَدُنَّا (ولكن أكثرهم لا يعلمون) **“Onlar ‘Eğer biz seninle birlikte doğru yola uyacak olsak, yerimizden yurdumuzdan kovuluruz.’ dediler. Biz onları tarafımızdan bir rızık olarak her türlü ürünün toplanıp getirileceği güvenli bir haremde yerleştirmemiş miydik? Fakat onların çoğu bu gerçeği bilmezler.” Kasas 28/57 N.S. 49**

Ayetinde Ard kelimesi yaşanılan yer, mekan olarak tanımlanmıştır. Bu yer korunmuş, bir takım kurallara tabi, kutsal, kazanç getiren, halkının birbirlerine karşı sorumluluğu olan bir yerdir. (وَلَمْ نُمَكِّنْ لَهُمْ حَرَمًا آمِنًا) nitelemesine göre, Mekke için “el-Beledü'l-Haram”, Kâbe’ye “Beytü'l-Haram”, çevresindeki mescide “el-Mescidü'l-Haram” diye zikredilmiştir. “Yasaklanmış, korunmuş” anlamına gelen “harem” kelimesi, Mekke ve Medine’nin Hz. Muhammed tarafından çizilen çevresi için

⁵⁷⁸ Mengüşoğlu, *a.g.e.*, s. 161-166

⁵⁷⁹ İkbâl, Muhammed, *İslam’da Dini Düşüncenin Yeniden Doğuşu*, s. 118

kullanılır. Harem sınırları “alem” denilen taşlarla işaretlenmiştir. Zararlılar dışındaki canlılarının öldürülmesi ve bitki örtüsüne zarar vermenin haram kılınmasından dolayı bu adla anılır. Mekke hareminin dışındaki bölgede yasakların kalkması sebebiyle “Hill” adı verilir.⁵⁸⁰ Hill’in de dışındaki bölgeye “âfâk” denilmiştir.⁵⁸¹ Mekke ve civarı ilahi bir işaretle korunmuş, kutsal bir bölge özelliğini taşımaktadır.

– “Hatfe” bir şeyi çabucak, hile ve düzen ile ele geçirme demektir. (إِلا من خطف) (الخطفة) “kulak hırsızlığı yapan, gizlice dinleyen” Saffat 37/17 de olduğu gibidir.⁵⁸² Buna göre ayetteki (تَنْخَطُّنَا مِنْ أَرْضِنَا) ifadeye “yerimizden bizi hile ile çekip alıverirler” anlamı verilir.

– Ayet, Haris b. Nevfel b. Abdimenaf el-Kureşî hakkında nazil olmuştur. O, Allah’ın nebisine şöyle söyledi. ‘Şüphesiz biz de biliyoruz ki senin söylediğin haklıdır. Fakat Arab’ın bizi yurdumuzdan koparıp atma korkusu, seninle birlikte doğru yola uymamıza engel olmaktadır. Onlara karşı gücümüz yetmez.’ Bunun üzerine, Allah onlara buyurur ki: “Sizi yerleştirdiğimiz yer, katımızdan bir rızık olarak, her türlü kazancın taşındığı, korkudan emin olan “harem bölgesi”dir. Mekke halkının çoğu bunu bilmez. Onlar Benim rızıkımı yerler ancak Benden başkasına kulluk ederler. Onlar harem bölgesinde öldürülmekten ve esir edilmekten güvendedirler. Bunun olmayacağını bile bile neden İslama girmekten çekiniyorlar?”⁵⁸³ Ayette toplumsal baskıdan çekinme, hile ile yaşadıkları yerden uzaklaştırılma, ötelenme korkuları ve buldukları beldenin kazanç getiren, rızık bol, güvenli bir bölge olması ile ilgili vurgular yapılmıştır.

⁵⁸⁰ Ögüt, Salim, “Harem”, *DİA*, İstanbul 1997, c. 16, s. 127-132

⁵⁸¹ Ögüt, Salim, “Mikât”, *DİA*, İstanbul 2005, c. 30, s. 48

⁵⁸² *Müfredat*, s. 286

⁵⁸³ *Tefsîrü Mukâtil*, c. 3, s. 351

– (يُجْبَى إِلَيْهِ ثَمَرَاتُ كُلِّ شَيْءٍ) Suyun havuzda toplanması gibi, kâr getiren mal ve mülk Harem bölgesine gelir durur.⁵⁸⁴ Mekkelilerin yaşadıkları alan rızkı bol bir yerdi.

– Kureyş kafirleri: Eğer beraberinde bize getirdiğin hakka ittiba eder de putlardan uzaklaşırsak, insanlar bize muhalefet ederek, savaşarak, bizi vatanımızdan zorla çıkarırlar, demişlerdi. Allah, nebisine: “Biz onların harem bölgesinde mekan tutmalarını sağladık” buyurdu. Peygamber bu ilahi bildiriye onlara şu şekilde ilettiler: “Allah buyuruyor: Biz onları insanlara kan dökmeyi haram kıldığımız, halkının kötülüğe uğramasına engel olduğumuz, öldürme, hücum veya esaret gibi şeylerden koruduğumuz bir yerde dolaştırıyoruz.”⁵⁸⁵ Ard üzerindeki mezkur bölge, halkının korunduğu bir alandı.

– (يُجْبَى إِلَيْهِ ثَمَرَاتُ كُلِّ شَيْءٍ) Bu bölgeye her çeşitteki ürünün en iyisi, en faydalısı gelmekte, dağıtım ya da kullanım için burada depolanmakta idi.⁵⁸⁶

– Onlar, Rasulullah’ın kendilerine getirdiği ve davet ettiği hidayet yolunu bilip anlıyorlardı. Bu davete icabet ettiklerinde, “afak” ehline din konusunda muhalefet etmiş olacaklardı. Geçimlerini afaktan temin eden bu kişiler, aç kalacaklarını ve yokluk içinde olacaklarını, bu suretle yurtlarında tutunamayacaklarını düşünmekteydiler. Hidayeti kabul etmemelerinin diğer sebebi ise, çevrelerindeki bu dinden olmayanlar tarafından savaşma, esir edilme ve öldürülme korkusu idi. Allah onların özür beyanlarına iki şekilde cevap verdi: “Birincisi, bir çok geçim vasıtasının buraya akması ve onları burada güvende tutmamız, dini açıdan değil tamamen lutfumuzdan dolaydır. Ankebut 29/67 de geçtiği üzere Harem çevresindeki insanlar, onlarla aynı dinden olduğu halde yurtlarından koparılıp çıkarılmakta iken, haremdekilerin dini görüş farklılığı olsa da

⁵⁸⁴ Ebû Ubeyde, *Mecâzü'l-Kur'ân*, c. 2, s. 108

⁵⁸⁵ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, c. 18, s. 286-289

⁵⁸⁶ *Tefsîru İbn Ebi Hatim*, c. 9, s. 2995; *Tefsîrü'l-Mâturîdî*, c. 8, s. 183

herkes burada emin durumdadır. Bu da gösteriyor ki buradaki geçim vasıtalarının tedariki din sebebiyle değil, lutuf sebebiyledir.” Diğeri ise Mekke ehli, Allah dışında putlara taptıkları halde, yüce Allah, tamamen bu yere olan lutfundan dolayı hala onlara rızık vermekte ve güvende tutmakta idi. Ama insanların çoğu bu gerçek sebebi idrak edemiyorlardı.⁵⁸⁷ Ard denilen mekan ya da toprak, kara parçası tarihsel alanda bütüncül değerlendirilir. Bir vücudun organlarından herhangi birisine gelen zarardan diğerlerinin etkilenmesi gibi Ard üzerindeki yanlışlıklar, haksızlıklar, haddini aşmalar, kötülüklerden o mevki ile bağlantılı olanlar etki altında kalır ve sisteme zarar verir.

أَلَمْ يَرَوْا كَمْ أَهْلَكْنَا مِنْ قَبْلِهِمْ مِنْ قَرْنٍ مَكَّنَّاهُمْ فِي الْأَرْضِ مَا لَمْ نُمْكِنْ لَكُمْ وَأَرْسَلْنَا السَّمَاءَ عَلَيْهِمْ مِذْرَارًا وَجَعَلْنَا
الْأَنْهَارَ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهِمْ فَأَهْلَكْنَاهُمْ بِذُنُوبِهِمْ وَأَنْشَأْنَا مِنْ بَعْدِهِمْ قَرْنًا آخَرِينَ
“Kendilerinden evvel nice nesilleri helak ettiğimizi bilmiyorlar mı? Biz onlara yeryüzünde size vermediğimiz imkânları verdik, gökten üstlerine bol bol yağmurlar gönderdik, (evlerinin) altlarından akar ırmaklar yaptık da günâhları yüzünden yine onları yok edip arkalarından başka nesiller var ettik.” En’âm 6/6 N.S. 55

Kur’ân’daki kıssalar, milletlerin yükselme, ilerleme ve yok olma sebeplerini zikrederek toplumsal yasalar hakkında bize rehberlik yapmaktadır. Bu yasaları öğrenmenin yollarından biri de, geçmişlerin tarihini, onların yükselme ve çöküş dönemlerini incelemektir. Toplumsal yasaları öğrenmek, toplumların ıslahını, terakkisini dolayısıyla insanların mutluluğunu ve rahat etmesini sağlar. Allah’ın eşyaya koyduğu ilahi kanunlar bir başka deyişle sünnetullah evrenin düzenli işlemlerini sağlar.

– (المكان) Bir şeyi içine alan, kapsayan yer, demektir. Bunun dışında “nüfuz, yetki, kudret, hakimiyet, erke sahip olma”, m-k-n kökü “itibar ve mevki sahibi olma”

⁵⁸⁷ Tefsirü'l-Mâurîdî, c. 8, s. 183

anlamında “ifal, tefil, tefe’ul” bablarında kullanılır.⁵⁸⁸ Ard bir mekan türüdür, canlıların ve cansızların mekanıdır, onları kendinde barındırır. Ardda yaşayanlar buldukları bölgelerde bir takım doğal ve sonradan elde ettikleri hakları ile hayatlarını sürdürürler.

– (مَكَّنَاهُمْ فِي الْأَرْضِ) O topluluklara, barınmaları için nice menziller tayin ettik. Ancak günahlarından ötürü onları ortadan kaldırıp, o yurtlarda yeni baştan başkalarını yarattık.⁵⁸⁹ Toplulukların yanlışlarda çok ileri gitmeleri sebebiyle yaşam alanlarından uzaklaştırılmaları ya da kitle olarak ortadan kaldırılmalarından bahsetmiştir. Tarihsel varlık alanında Ardın dengesini bozan davranışlar dönemin gidişatına uygun olarak karşılık bulmuştur.

– Allah peygamberine şöyle buyurur: “Ayetlerimi yalanlayanlar ve nübüvvetini inkar edenler bilmiyorlar mı ki, kendilerinden önceki nice nesilleri helak ettik. Onlar öyle topluluklardı ki, neredeyse beldeler ve Ard tamamen onların lehine işliyordu. Halbuki bu varlıklar aynı cömertliği size göstermedi. Ben de Ardda size vermediğim nice nimetleri onlara verdim. Ardın bunca cömertliğine karşı onlar bir süre sonra Rablerinin nimetlerini küçümsediler, nankörlük ettiler. Onları yaratanın elçilerine karşı çıktılar ve yaratıcılarının emrine muhalefet ettiler. Azab, kendileri hakkında gerçekleşene değin uğraştılar, aşırı gittiler. Günahlarından ve elleriyle yaptıklarının neticelerinden dolayı çılgılık, depresyon ve başka azab şekilleri ile cezalandırıldılar.”⁵⁹⁰ Ayette kendilerine verilen nimetlerin, bereket ve mutluluk dolu yaşam alanlarının kıymetini bilmeyen, şükürünü yerine getirmeyen, isyan halindeki topluluklardan örnek

⁵⁸⁸ Müfredat, s. 772

⁵⁸⁹ Zeyd b. Ali, *Garîbu'l-Kur'ân*, s. 187. Burada önceki topluluklardan ileri medeniyete sahip olanları, haddi aşmaları ve akıbetleri kastedilmiş olabilir. İnsanların nesil nesil çok üst seviyelere gelmeleri, sonra her şeye sıfırdan başlayan bambaşka bir neslin gelmesi de olabilir. Adem'den daha önce de Ademler olabilir, yoruma açıktır.

⁵⁹⁰ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, c. 9, s. 157

verilmiştir. İnsanlık tarihinde bu tür davranışların, sahipleri için zarar ve ziyan ile sonuçlanması sebebiyle Allah kullarını tahzir eder.

Ard yaşama, barınma, ihtiyaca göre şekil alma özelliğine sahip olarak yaratılmıştır. Kendine tesir eden unsurlara tepki verir. Etkilenir ve etkiler niteliktedir. Celal ve cemal tecellilerinin mazharıdır.

“اللَّهُ الَّذِي جَعَلَ لَكُمْ الْأَرْضَ قَرَارًا وَالسَّمَاءَ بِنَاءً وَصَوَّرَكُمْ فَأَحْسَنَ صُورَكُمْ وَرَزَقَكُمْ مِنَ الطَّيِّبَاتِ (اللَّهُ الَّذِي جَعَلَ لَكُمْ الْأَرْضَ قَرَارًا وَالسَّمَاءَ بِنَاءً وَصَوَّرَكُمْ فَأَحْسَنَ صُورَكُمْ وَرَزَقَكُمْ مِنَ الطَّيِّبَاتِ) “Yeri sizin için yerleşim alanı, göğü de bir bina kılan, size şekil verip de şeklinizi güzel yapan ve sizi temiz besinlerle rızıklandıran Allah'tır.” Mü'min 40/64 N.S. 60

– Allah gökyüzünü, üzerlerine düşmeyecek şekilde yükseltmiş, kubbe şeklinde, bir tavan gibi yapmıştır. Yer ile göğün faydaları birbirine bağlıdır. Allah onlara helalden kazanç yollarını göstermiş, yerden çıkanların en temizleri ile rızıklandırmış, Ardın ürünleri ile bir çok mahlukun gıdalanmasını sağlamıştır.⁵⁹¹ Ayette, Ardın üzerinde yaşamaya elverişliliği, yerleşim alanı olarak yaratılması ile kendilerine olan nimetlerinin büyüklüğünü hatırlatma vardır. Ard rızıklar ve bereketlerle dolu olarak insana ve beraberindeki canlılara sunulmuştur.

– Allah, rahmetini ve ikramlarını mahlukatından dilediğine, dilediği şekilde taksim eder. Dünya hayatında rızıkları ve gıdaları, şekillerini ve ahvalini yarattıkları arasında farklı farklı taksim ettiği gibi, bir kısmını peygamber kılar, kiminin siddik olmasını ister, bazısını da dost edinir. Onları biri diğerine hizmet etsin diye birbirinden üstün tutar, zengin ya da fakir, melik ya da memluk kılar. Allah, yarattığı varlıkları, dünya hayatında birini diğerine sebep kılar.⁵⁹² Zuhruf 43/32. Ardı insan için yerleşim yeri,

⁵⁹¹ Tefsirü'l-Mâturîdî, c. 9, S. 47

⁵⁹² Taberî, Câmiu'l-Beyân, c. 20, s. 584. Zuhruf 43/32 ayetinde de insanların yeryüzündeki rızık taksiminden bahsedilir.

sükun ve karar bulması için bir barınak olarak yaratmış olan Allah, kullarına nimetlerin yanında en temizinden rızıklarını da verir.

İnsan için, Ardin yaşam alanı olarak kullanılması bağlamında; kendi potansiyelini dış dünyaya yansıtabilmesi, içinde yaşadığı çevreyi kendini ifade edebileceği, yaşamını sürdürebileceği bir ortam haline dönüştürebilmesi, orada bir takım ilişkiler ağı geliştirebilmesi, bir “yaşam alanı” inşa etmesi ve bunları bir süreç içinde gerçekleştirmesi olarak değerlendirilebilir.⁵⁹³ İnsan, bir obje olarak çevre üzerinde yaratıcı tesirler gösterir. Böylelikle çevreye ve kendine karşı direnerek/resistance kendi dünyasını oluşturur.⁵⁹⁴

Tarihsel alanda toplulukların kendi çağlarındaki ve sonraki kültürlere tesirleri hakkında, daha çok arkeolojik kazılardan ve yazılı belgelerden bilgi elde edilmektedir. Bu tesirler mimâride, sanatta, teknikte.. vs. görülebilir. Örneğin kazılarda çıkarılan tapınakların, sarayların, özel evlerin yapı tekniği daha sonraki milletlerin mimârisini bir şekilde etkilemiştir. Bundan en az 5 bin yıl önce Sümerlilerin kullandıkları kemer, kubbe sistemi, sütunlar, yuvarlak pencere, mozaik, duvarlardaki resimler ve süslemeler, kabartmalar, sunak ve nişler, Ortadoğu ve Batı mimârisi gibi dünyanın bir çok bölgesini etki altında bırakmıştır. Tuğla veya kerpiç evler, suyolları, kanalizasyon teşkilatı, kanallar açarak bataklıkların kurutulması, tarımsal sulama, ulaşımın sağlanması, bir tür baraj tekniği, yolcuların konaklaması için hanlar, kabartmalarda tekerlek resimleri, su taşımacılığı için tekne ve yelkenliler, kral mezarlarında gömülü arabalar yine bu dönemde görülmüştür.⁵⁹⁵

⁵⁹³ Ardda yaşam alanları ile ilgili diğer ayetler: (وَلَكُمْ فِي الْأَرْضِ مُسْتَقَرٌّ وَمَتَاعٌ إِلَىٰ حِينٍ) Bakara 2/36, A'râf 7/24; (أَمِنْ جَعَلِ الْأَرْضَ قَرَارًا وَجَعَلَ خَلَالَهَا أَنْهَارًا وَجَعَلَ لَهَا رِوَاسِي) Neml 27/61; (وَنَمَكْنَ لَهُمْ فِي الْأَرْضِ) Kasas 28/6

⁵⁹⁴ Ülken, Hilmi Ziya, *Varlık ve Oluş*, s. 216

⁵⁹⁵ Çığ, Muazzez İlmiye, *Kur'an, İncil ve Tevrat'ın Sümer'deki Kökeni*, 9.bsm., Kaynak yay., İstanbul 2005, s. 10

Coğrafi ve iklim şartlarının, bölgenin verimliliği ya da bereketsizliğinin insanın fiziki yapısı, davranışlarına, insan bedeni ve ruhuna kısmen de olsa tesir ettiği gözlemlenmiştir. İnsanın durumu diğer canlılardan farklı olarak; imkanlar dahilinde yaşadığı ortama anlam katma, sevinç, başarı, barış, refah düzeyi gibi faktörleri kısmen de olsa kontrol yetkisi ile hayatlarına yön verirler. Allah insanlar için mekan kıldığı yeryüzü ile ilgili ayetlerinde, süreç esnasında onları kudret, hakimiyet, itibar ve yetki sahibi haline getirdiği, bunun bilincinde hareket ederek devamlılığı ve bereket açısından aşırıya kaçmamaları konusunda uyarılarda bulunmuştur.

III.1.2. Ardda Geçim Vasıtaları

Allah insana Ardda takati nispetinde sahiplik alanı ve burada tasarruf hakkı tanımıştır. Ard üzerinde maksadına erişebilmesi, kazancını sağlayabilmesi için geçim vasıtaları takdir etmiştir.

Hayatın sembolü olarak görülen su ile yeryüzünün canlıların üremesine uygun duruma gelmesi, dağları, geçit veren vadileriyle Ardın jeolojik yapısının yaşamaya elverişli kılınması, gökyüzünün koruyuculuğu ve geceyle gündüzün düzenli biçimde birbirini izlemesi gibi nimetlerle dünya/yerküre, yaşama elverişli hale gelmiştir.

وَجَعَلْنَا فِي الْأَرْضِ رَوَاسِي أَنْ تَمِيدَ بِهِمْ وَجَعَلْنَا فِيهَا فِجَاجاً سُبُلًا لَعَلَّهُمْ يَهْتَدُونَ (۳۱) وَجَعَلْنَا السَّمَاءَ سَفْهًا مَحْفُوظًا (

(۳۲) وَهُمْ عَنْ آيَاتِهَا مُعْرِضُونَ) “Onları sarsmasın diye Ard üzerine sapasağlam dağlar yerleştirdik ve kolayca yollarını bulabilsinler, maksatlarına ersinler diye orada vadiler, yollar açtık;” Enbiyâ 21/31, 32. Yeryüzü, gökyüzü, gece ve gündüz gibi nimetler rızka ya da geçim vasıtalarını elde etmek için sebep olarak yaratılmışlardır. Bunun karşılığında (Zuhruf 43/32, Nebe’ 78/11) ayetlerinde zikredildiği üzere insanın Allah’ın birliğini tasdik etmesi ve O’na şükretmesi istenir:

Allah kullarına yer ve gökten rızık verir, yaşamlarını sürdürürken her işlerini tedbir eder. (قُلْ مَنْ يَرْزُقُكُمْ مِنَ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ) “De ki: ‘Size gökten ve yerden rızıklandıran kimdir?’” **Yûnus 10/31 N.S. 51**

– Rızık dünyevi olsun uhrevi olsun, maddi ya da manevi, cari lütuf, daimi iyilik hali yahut nasip yahut mideye ulaşan ve kendisiyle beslenen şeye rızık denir.⁵⁹⁶ Yiyecek, içecek, mal, makam mevki, ilim gibi kendisinden faydalanılan şeydir.

– Kureyş kafirlerine de ki; “size gökten rızık veren, yağmuru indiren, yerden bitki ve meyveleri yetiştiren, vahyin öğretilerine kulak verecek, Allah’ın azametini görecek melekeleri veren, nutfedeki canlılık esintilerinden, hayat sahibi hücrelerden diri çıkaran, dirinin canını teslim alan, kaza ve kaderi kontrol altında tutan kimdir?” Onlar, tüm bu işleri yapanın Allah olduğunu biliyorlardı. Bu soruya “Allah” cevabını vermişlerdi. Ancak Allah’a şirk koşarak, O’nun cezasına ve gazabına karşı umursamaz bir tavır alıyorlardı.⁵⁹⁷ Allah’a inanmak istemiyorlardı.

– “Yerden rızık verenden sakınmayı beceremiyor musunuz? Bu konuda kabiliyetiniz yok mu? Gücünüz yetmiyor mu?” Dahhak demiştir ki: Beş vakit namazla kendinizi cehennem ateşinden korumuş olursunuz.⁵⁹⁸ Allah insana fitraten inanma özelliğini vermiştir. Ancak ortak koşan insan inatla bunu farklı yönle kanalize etmiştir.

– Ayet Mekki olduğu için, Allah’ın birliğine, tevhide davet konusunda hüccettir. Gökten rızık indirmeye, yerden de çıkartmaya, yerde ve gökte bunları denetlemeye,

⁵⁹⁶ Müfredat, s. 351

⁵⁹⁷ Tefsîrü Mukâtil, c. 2, s. 237

⁵⁹⁸ Tefsîru İbn Ebi Hatim, c. 6, s. 1950

Allah'tan başka kimsenin gücü yetmez.⁵⁹⁹ Kendilerine verilen nimetleri bilmeye çalışmak şükürün göstergesidir. Ardda geçim vasıtalarını temin etmeye uğraşmak, nimetlerin künhüne varmak için gayret etme bilincini taşımak insanın gelişimi için Kur'ân'ın buyruğudur.

Allah rızkı istemek ve elde etmek için kullarının gayret göstermesini ister. (وَلَقَدْ (مَكَّنَّاكُمْ فِي الْأَرْضِ وَجَعَلْنَا لَكُمْ فِيهَا مَعَايِشَ قَلِيلًا مَا تَشْكُرُونَ “Andolsun, sizi yeryüzünde yerleştirdik, size orada birçok geçim vasıtaları verdik. Ne az şükredersiniz!” Araf 7/10 N.S. 39 Ardda geçim vasıtaları, insanların kendisiyle günlerini geçirdiği, Allah'ın nimeti ve ihsanı olarak yediği ve içtiği şeylerdir.⁶⁰⁰ Allah öncekilerin yerlerine geçerek, onların yaşadığı topraklara mirasçı kıldığı insanlara, bu ayetin zikri ile sık sık nimetlerini hatırlatır. Aynı zamanda önceki toplulukların ellerindeki onca nimete karşı zeval buldukları gibi, kendi sahip olduklarına aldanmayıp, şımarılmayıp bunların geçici olduğu hakkında uyarıda bulunur.

(وَجَعَلْنَا لَكُمْ فِيهَا مَعَايِشَ وَمَنْ لَسْتُمْ لَهُ بِرَازِقِينَ) “Yeryüzünde hem sizin için, hem rızıklarını te'mîn edemeyeceğiniz kimseler için bir çok geçim sebepleri yarattık” Hicr 15/20 N.S. 54 (الحيث) canlılara has olan hayattır. (الحياة) sözcüğüne göre daha özel anlam taşır. Hayat kelimesi, tek tek canlılar, Allah ve meleklerle ilgili olarak kullanılır. Maişet “yaşamak için gerekli olanlar ve bunları temin etme çabası” anlamında buradan türemiştir.⁶⁰¹

⁵⁹⁹ Bakara 2/52, 56, 152, 172, 243, Al-i İmran 3/123, Maide 5/6, Araf 7/10, İbrahim 14/7, Nahl 16/14, 78, 114; Mü'minin 23/78, Neml 27/19, 40, 73; Kasas 28/73, Rum 30/46, Lokman 31/12, Seede 32/9, Sebe' 34/15, Fatır 35/12, Yasin 36/35, 73; Mü'min 40/61, Casiye 45/12, Ahkaf 46/15, Kamer 54/35, Mülk 67/23

⁶⁰⁰ Taberi Tefsiri, c. 10, s. 73

⁶⁰¹ Müfredat, s. 596

Yeryüzünde dolaşan, gökte uçan her varlığın rızkı Ardda mevcuttur.⁶⁰² Yeryüzünü paylaştığımız diğer canlılar ile bir ekosistem içinde karşılıklı etkileşim halinde olmamız, onun aktif haline katkı sağlamaktadır. Burada en büyük pay, konumundan dolayı insana düşmektedir. Yeryüzünü ortak paylaştığımız diğer varlıklarla hayatı sürdürme aşamasında maddi ve manevi anlamda yapıp ettiklerimizle hayata katkı sağlar iken, Ardin daha yaşanılabilir bir hale gelmesi için melekler de boş durmamaktadırlar. Onlar Arddakiler için istiğfar etmekte ve birçok işle memur tutulmaktadırlar (Şura 42/5).

Allah'ın nimetleri sayıya gelmez. O, hikmeti gereği insanları birbirine muhtaç olacak şekilde yaratmıştır. Bu sebeple Ard üzerinde farklı geçim şekilleri takdir ederek onları rızıklandırmıştır. Rızkı herkese yerden ve gökten elde edebilecekleri şekilde ve farklı derecelerde taksim etmiştir.⁶⁰³ Aynı zamanda Allah kazandıklarının hem dünya hem de ahirette kar etmesi için yol göstermiştir.

İnsanlar kendilerine verilen özgürlük alanından dolayı, iyi kötü, yararlı zararlı arasında tercihte bulunarak yaptıklarından sorumlu olurlar. Bundan dolayı Kur'ân, insanların doğru yolu bulabilmeleri için geçmişten, halden ve gelecekte örnekler sunar. Geçim vasıtalarının insanlar için imtihan olması, bu yönde ellerine bolluk ve imkan geçtiğinde ölçülü olması, şımarıp yoldan çıkmaması için uyarılarda bulunur. Önceki toplulukların azab edilme sebepleri arasında geçim vasıtalarını yanlış yollara kanalize etmeleri, kazançlarından dolayı üstünlük taslamaları zikredilmektedir. Nitekim Nuh, Âd, Firavn, Semud, Lut ve Eykeliler, kendilerine verilen nimetleri iyi değerlendirememişler, peygamberlerini yalanlamışlar, eziyet etmişler, bu davranışlarıyla kendileri için azaba davetiye çıkarmışlardır. Ancak Yunus (as.)ın kavmi

⁶⁰² *Tefsîru Mukâtil*, c. 2, s. 427 (Hud 11/6, Nahl 16/2, Ankebut 29/60)

⁶⁰³ Bakara 2/22, Yunus 10/31, Hûd 11/6, İbrahim 14/32, Nahl 16/73, Neml 27/64, Kasas 28/57, Sebe 34/24, Fâtır 35/3, Şûrâ 42/27, Mülk 67/15

müstesnadır, onlar azabdan önce iman etmişler, ellerindeki nimetlerden bir süre daha faydalanmaya devam etmişlerdir.⁶⁰⁴ Çünkü nimetlerin ve rızıkların devamlılığı, onların sahibinin gösterdiği yoldan gitmeye, isyan ve inkârdan uzak durmaya bağlanmıştır: (وَمَنْ)
كَفَرَ فَأَمَّتْهُ قَلِيلًا ثُمَّ أَمْسَطَرُهُ إِلَىٰ عَذَابِ النَّارِ Bakara 2/126

Fıtratı ve tabiatı itibarıyla temiz olan nefsi natıka ve ruh, çevresindeki ortamdan etkilenir.⁶⁰⁵ Doğal yaşam, doğada yaşam, kalplerin ve hislerin doğal olarak kalmalarına yardımcı olur, ruhları besler. Yeryüzündeki maişet sebepleri doğala bağlı kaldığı sürece beden ve ruh sağlığına olumlu tesir etmektedir.

III.1.3. Ardın İnsanla Ma'mûr Olması/Ardın İmarı

İnsan, içinde bulunduğu mekanla fiziksel olduğu kadar spiritüel açıdan da etkileşim içindedir. İnsan, varolduğu günden beri yeryüzünde mekana biçim vermiştir. Bu biçimlendirmede insanın hayatı anlamlandırmasındaki etkisi tebarüz etmiştir. Çünkü insan mekanla sadece fiziksel olmaktan öte, psikolojik yönden de ilişki içindedir. İyi yaşayabileceği bir şehri imar etmek, kültürünün ihtiva ettiği değer yargıları, kendine, doğaya ve evrene kattığı anlam dünyasından geçer. İçinde yaşadığı ortama kültürünün sessiz dilini yansıtır. Çok eski zamanlardan beri insan ile imar, sanat, kent, akıl, ruh arasında iletişim vardır. Kozmik anlamları olan toprak ile ahşap yeryüzünün en eski mimari malzemesidir.

Mekana biçim verme ile hayata anlam kazandırma (kültür) ilişkisi İslam medeniyetinde önemlidir. Kur'ân, oku-düşün-anla-uygula sistemini yaşayan insanların bulunduğu bir yeryüzü ister. Vahiy kültüründe Kurani ilkelerin gözönünde tutulduğu,

⁶⁰⁴ Tevbe 9/69, Yûnus 10/98, Hicr 15/3, 4; Kasas 28/58, Sa'd 38/12-14, Ahkâf 46/26,

⁶⁰⁵ İbn Haldûn, *Mukaddime*, c. 1, s. 260, 329

maddi ve manevi kültür unsurlarının bir arada bulunduğu coğrafi ortamların, ülkelerin imarı için çalışılmıştır.⁶⁰⁶

Kur'ân'ın öngördüğü hayat anlayışı, maddeten insanların hayatını kolaylaştıran bunun yanında ahlaki açıdan yaşam kalitesini artıran, yeryüzünü imâr edecek her türlü gelişmeyi teşvik eder. Bu durum insanın varlık nedenlerinden biridir:

(هُوَ أَنشَأَكُم مِّنَ الْأَرْضِ وَاسْتَعْمَرَكُمْ فِيهَا) “Allah sizi Arddan varlığa getirmiş ve sizin orayı imâr etmenizi istemiştir.”⁶⁰⁷ Hûd 11/61 N.S. 52 Ayetin perspektifinden bakıldığında insanları sürekli çalışmaya, gelişmeye, kalkınmaya ve yeryüzünü imâra yönlendiren, hem dünya hem de ahiret hayatı için gerekli olan faaliyetlerle insanoğlunun yeryüzünde varoluşunu, fitrata yabancılaşmadan, diğer canlıların, tabiatın dengesini bozmadan gerçekleştirilmesi istenir.

İnsanoğlu avcı, toplayıcı, göçebe yaşamdan sonra tarım yapmaya, hayvanları evcilleştirmeye, sabit yerleşim alanları kurmaya başlamış, doğaya bağlı yaşam süreci, doğaya hükmeden bir şekil almıştır. Bu köklü değişim, toplumun yaşam biçimi, hayata bakışı ve toplumsal düzenine etki etmiştir. Günümüz uygarlığının temelleri, insanın toprakla etkileşiminden itibaren atılmaya başlamıştır.⁶⁰⁸

⁶⁰⁶ Serinsu, Ahmet Nedim, *Kur'an Nedir?*, Şule yay., İstanbul 2009, s. 187, 188

⁶⁰⁷ İnsan yeryüzünü ifsad etmek ve bozgunculuk için değil, imâr etmek ve huzuru sağlamak için gönderilmiştir. Tüm doğallığıyla düzenli ve huzurlu olan yeryüzünde bu dengeyi bozmamaları, çevreye karşı duyarlı olmaları, buldukları yerlere sorumluluklarının farkında olarak hayat kazandırmaları istenmiştir. Bu esnada denge bilinciyle ifrat ve tefrite kaçmadan Allah'ın rızasını kazandıracak bir hayatı inşa etmek, nimetleri amaç değil yüce hedefler için araç olduğunu hatırd tutmak ayetlerde üzerinde durulan bir husustur.

⁶⁰⁸ Toplumsal ilişkilerin mekânsal izdüşümü olarak ilk kentler coğrafyası, milattan önce üç binli yıllarda, Yakın Doğu özellikle de Mezopotomya'da ortaya çıkmıştır. O dönemde kentlerde, işbölümü ve planlamaya dayalı çalışma düzeni, yazı, matematik, yıldızların gözlemiyle hazırlanan takvimler, tekerlekli kağrı, karasaban, tapınaklarda gözlemevi, kütüphane ve okul bulunmaktaydı. <http://sosyolojisi.com/ilk-yerlesimler-neolitik-yerlesimler-ve-kentler/1543.html>, Erişim tarihi: 26.05.2016, 19:16

Kur'ân, insanların kendilerinden öncekilerin durumunu, akıbetlerini öğrenmeleri için Ard üzerinde inceleme yapmalarına, ayetleri yaşayarak, bizzat yerinde okumalarına dikkat çeker. Öncekiler daha kuvvetli, Ard üzerinde daha mamur yaşadıkları halde kendilerine zulmederek ellerindekileri her şeyi kaybetmelerine sebep olmuşlardır. Allah kullarını Arddan yaratıp, yine orada mamur bir şekilde hayat sürmeleri için onlara fırsat tanımıştır (Hûd 11/61, Mü'min 40/21, 82).

Aşağıdaki ayette ekim dikim için toprağın sürülmesi anlamında, yeryüzüne insanların müdahesiyle yapılan değişikliklere temas edilmiştir:

(وَأَثَرُوا الْأَرْضَ وَعَمَرُوهَا أَكْثَرَ مِمَّا عَمَرُوهَا) **“Toprağı ekmişler, alt üst etmişler, onu bunların i'mar ettiklerinden daha çok i'mar eylemişlerdi.” Rum 30/9 N.S.84**

– Sicistani, eski toplulukların yeryüzünü ziraatle,⁶⁰⁹ Ferra, bir çok değişik yöntemlerle Ardı imâr ettiklerini söyleyerek ayeti yorumlamışlardır.⁶¹⁰

– Ekim dikim için toprağın sürülmesi anlamında, yeryüzüne insanların müdahesiyle yapılan değişikliklere ayette temas edilmiştir. İnsanların yaşadıkları yerlere uyum sağlayacak şekilde olumlu yöndeki müdaheleri o bölgeleri canlandırır, ma'mûr eder. Hayatlarını kolaylaştırır. Fakat bu durum gözlerini kör edip, insanlarda güç gösterisi, birbirine övünme hatta Allah'a karşı bir duruş şekline dönüştüğünde Allah'ın müdahesi devreye girmiştir. Kur'ân'da bu durum sık sık hatırlatılır.

– Bu ayette önceki asırlarda yaşayanları örnek göstererek, Allah'ın peygamberini tekzip etmeleri ve ona karşı kötü muameleleri sebebiyle Mekke ehline kınama vardır. Şöyle ki; kendilerinden önceki toplumların Mekkelilere göre daha fazla güç, kuvvet, cesaret sahibi olmaları, tebalarının ve mallarının çokluğu, sınırlarının genişliği, uzun

⁶⁰⁹ Sicistânî, *Garibu'l-Kur'ân*, s. 17

⁶¹⁰ Ferrâ, *Meâni'l-Kur'ân*, c. 2, s. 322

ömürlü olmaları ve binaları, Allah'ın azabına ve cezasına karşı bir fayda vermedi.⁶¹¹ İnsan, Ard eşliğinde bir uyarı ile karşı karşıyadır. Ardı beğenen insan için fazla sahiplenmemesi, geçici olduğu, kalıcısını elde etmek için bir araç olduğunu hatırlatan ayetlerdendir.

– Ayette (وَأَثَرُوا الْأَرْضَ) “yerden çıkardılar” anlamına gelir.⁶¹² Arddan bir şeyler çıkararak kalkındılar, ma'mûr oldular, medeniyet buldular, zenginleştilediler. Tabii kaynaklardan doğru bir şekilde yararlandıklarında ya da bunu öğrendiklerinde, bu kaynaklar da cömertliğini göstermiştir. Yer, gök, güneş, ay, bitkiler, hayvanlar ve madenler, denizler vs. hepsi aslında gözümüzün önünde, bir çok zenginliği içinde barındırmaktadır.

– “Yeryüzünde önceki milletlerin boş bıraktıkları yerlere gidip dünyadaki akıbetleri ne olmuş nazarıyla bir bakmazlar mı? Onlar Mekke ehlinde daha kuvvetli olmalarının yanısıra daha çok yeryüzünde yaşamışlardır.⁶¹³ Bu teville göre Ardda insan eli değen yerlere ibret nazarı ile bakılması, insanın geçmişinden ders alarak geleceğe yönelmesi, ilerlemesi olarak düşünülebilir.

– İbn Abbas (68/687) “o yerleri mülk edinmişler ve oralarda uzun süre yaşamışlardır”, Mücahid (103/721) hars kelimesini kullanarak “toprağı işlemişlerdir”,⁶¹⁴ Dahhak(105/723) “bahçeleri, nehirleri ve ekinleri ile uzun süre yaşamışlardır” tevilini yaparlar.⁶¹⁵ Bunların Arapların hadari olanları, medeniyete sahip olanları, tarımla uğraşanları düşünülerek yapılmış teviller olduğu kanaatindeyiz.

⁶¹¹ *Tefsîrû'l-Maturidi*, c. 8, s. 254. Bakara 2/71 ayette de geçen (أَثَر) fiili (حَرَث) kelimesi ile birlikte ilgili başlık altında izah edilmiştir.

⁶¹² Zeyd b. Ali, *Garibu'l-Kur'ân*, s. 317

⁶¹³ *Tefsîru Yahya b. Sellam*, c. 2, s. 647

⁶¹⁴ Taberî, *Câmiu'l-Beyan*, c. 18, s. 466

⁶¹⁵ *Tefsîrû İbn Ebi Hatim*, c. 9, s. 3088

Allah, insanın yeryüzünü mamur etmesine izin vermiştir. Bunun için ellerindeki sermayeleri ayaklarının altındaki toprağı ve yanısıra havası, suyu, güneşiiyle tüm doğal kaynaklar insanın hizmetine verilmişti. Onu işleyerek kendilerine faydası olacak maddi manevi bir çok fırsata kapı aralamış oldular. Sınırı aşmadıkları müddetçe, hem kendilerini, hem de buldukları ortamları mamur ettiler. Aksi takdirde hem kendilerine, hem de bu atmosferi paylaşan diğer canlılara ve tabiata zarar vermişlerdir. Ayetler hak ve düzen içinde yaratılan ve işleyen evrende insanların verilen nimetleri tasarrufta ölçülü davranmaları konusunda uyarılarda bulunur.

Binalar yapmak, şehir kurmak, sükun ve istirahatın, refahın gereğı olan medeni temayüllerdendir. Şehir ve kasabalarda yer alan abidevi eserler mülk ve devletin tezahürüdür. Şehirler, o bölgenin sakinlerine, coğrafya ve iklim (hava ve toprak) koşullarına göre kurulur, gelişme gösterir. Yaşam alanlarının kalkınması, refah seviyesinin artırılması yalnızca insanın nitelik ve niceliğine, fiziksel özelliklerine ve sayıca çok olmalarına bağılı değildir. Akı, tecrübesi ve birikimi sayesinde zeka ve teknik bilgi isteyen, tarihe iz bırakan şaheserlerle de yaşadıkları ortamı zenginleştirmişlerdir. Örneğın Ad kavminin eserleri, Fatımilerin inşa ettikleri binalar, Mısır'daki ehamlar, Kartaca'daki su kemerleri gibi pek çok antik kültür unsurları çağımıza ışık tutmuştur. Çoğu zaman büyük yapılar, birkaç nesil tarafından oluşturulmuştur. Tarihçilerin rivayetlerine göre Ma'rib Barajı (seddi), Ad kavmine has kemerler üzerinde Kartaca'ya giden su kanalları, İstanbul'un surları, böylece birkaç devlet görmüş tarihsel yapılardır. Üstüne üstlük bu yapılar bazı devletler döneminde özellikle yıkılmak ve tahrib edilmek istense de, bu girişimler acizlikle sonuçlanmıştır.⁶¹⁶ Ard doğallığı yanında işlenmeye, mamur edilmeye müsait bir yapıdadır.

⁶¹⁶ İbn Haldün, *Mukaddime*, c. 2, s. 632-638

Hz. Muhammed yeryüzünün “mescid ve temiz” kılındığını, dolayısıyla insanların ibadet maksadıyla kullanabileceklerini haber vermiştir: Ebû Ca’fer Muhammed b. Ali’den İbn İshak, ondan Muhammed b. Seleme, ondan en-Nüfeyli, ondan da Abdullah b. el-Hasen el-Horasani rivayet ettiğine göre Resulullah şöyle buyurmuşlardır: “Beş şey ki, onlar benden önce hiçbir peygambere verilmedi. Bir aylık yoldan korkuyla (düşmanlara korku salmakla) yardım olundum, yeryüzü bana mescid ve temiz kılındı. Bana cevamiu'l-kelim verildi. Benden önce hiçbir peygambere helal kılınmayan ganimet malları bana helal kılındı. Şefaet verildi.”⁶¹⁷ Nitekim Hz. Ebubekir dışarıdan görünebilecek şekilde, bizim günümüzde alıştığımız şekliyle değil, duvarı ve çatısı olmaksızın evinin avlusunu kendisine mescit yapmış, ibadetindeki rikkatinden dolayı dışarıdaki kadınlar, çocuklar ve köleler toplanarak kendisini dinlemişler ve etkisi altında kalmışlardır. Bu durumdan Mekke müşrikleri rahatsız olmuşlardı.⁶¹⁸ İslam dini mescid merkezli bir medeniyeti ve şehircilik anlayışını desteklemiştir. Önceleri İslam mimarisinin önemli örneklerinden mescidin sade olan ilk formuna karşın, gelişen ve değişen hayat şartlarıyla senkronik olarak cami mimarisinde dinin ruhunu ve rikkatini yansıtan sanatsal dokunuşlar gerçekleşmiştir. Toplumlar bıraktıkları eserlerle yaşadıkları diyarlara anlam katarak zamanı ölümsüzleştirmiş, geçmiş ile gelecek arasında bir köprü inşa etmişlerdir.

III.1.4. Vatan Olarak Toprak Parçası

İnsan üzerinde yaşadığı mekâna bir çok açıdan bağlılık hissederek. Bu bağlılık, maddi ve manevi yaşanmışlıklarından, acı ve tatlı hatıralarından, geçmişlerinin, atalarının mezarlarından, ölü ve dirilerinin, havası, suyu ve doğasının kendisi için

⁶¹⁷ Müslim, Mesacid 5; Buhari, Teyemmüm 1; Diğer dinlerde ibadetler sadece mabetlerde yapılmasına karşın, İslam’da yeryüzünün her tarafında namaz kılınabilir, ibadet edilebilir. Özafşar, Mehmet Emin, *Hadislerle İslam*, Ankara 2014, c. 7, s. 374

⁶¹⁸ *Siretü İbn İshak*, c. 1, s. 235, 306

taşıdığı anlamdan, maddi ve manevi kültürel birikiminden kaynaklanır. Bu mekana vatan denir. Vatanın insan için fiziksel ve psikolojik katkıları vardır.

Mekanın insan üzerindeki psikolojik belirleyiciliği, insanların vatan için kendilerini feda etmelerinde, üzerinde yaşadığı toprak parçası uğruna savaşmalarında görülmektedir. Millet olma sürecinde hayatını idame ettirdiği Ardin sınırlı bölümüne karşı ortaya çıkan böylesi bir tutum, toplumun devamlılığı açısından anlamlıdır.

Vatan toprakları millet şuurunu taşıyan insanlar için can, mal, din ve aile gibi maddi ve manevi değerleri içinde barındıran yerdir. Bu değerler kutsal kabul edilir, bunlar için mücadele edilir, savaşlar yapılır.

Kur'ân'da doğup büyüdüğü, yaşadığı Arda nisbet edilen topluluklar, milletler zikredilmiştir: Ashab-Uhdud, Ashab-ı Kubur, Ashab-ı Eyke, Ashab-ı Ress, Ashab-ı Karye, Ashab-ı Medyen, Ashab-ı Kehf, Ashab-ı Hicr.⁶¹⁹

وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لِرُسُلِهِمْ لَنُخْرِجَنَّكُمْ مِنْ أَرْضِنَا أَوْ لَتَعُوذُنَّ فِي مِلَّتِنَا فَأَوْحَى إِلَيْهِمْ رَبُّهُمْ لَنُهْلِكَنَّ الظَّالِمِينَ (۱۳)
(وَلَنَسُكِّنَنَّكُمْ الْأَرْضَ مِنْ بَعْدِهِمْ ذَلِكَ لِمَنْ خَافَ مَقَامِي وَخَافَ وَعِيدِ (۱۴)
“Ama hakkı inkar eden toplumlar, peygamberlerine şöyle dediler: "Ya bizim yolumuza dönersiniz, ya da kesinlikle sizi ülkemizden sürüp çıkarırız!" Bunun üzerine Rableri elçilerine: "O zalimleri muhakkak helak edeceğiz!" diye vahyetti. Ve onlar yok olup gittikten sonra o yurda elbette sizi yerleştireceğiz: Bu (vaad) Benim makamıma karşı saygı ve sakinme gösteren ve tehdidimden korkan kimseler içindir!" İbrâhîm 14/13, 14 N.S.72

Peygamberlerini yalanlayan ümmetler, onları ülkelerinden çıkarma, aralarından sürme ile tehdid ediyorlardı. Şuayb, Lut peygamberin kavmi, Firavun ve taraftarları, Kureyş kabilesi gibi örnekler⁶²⁰ peygamberlerini yurtlarından çıkararak ya da öldürerek

⁶¹⁹ Tevbe 9/70, Hicr 15/78, 80; Kehf 18/9, Hacc 22/44, Furkan 25/38, Şuara 26/176, Yasin 36/13 Sa'd 38/13, Kaf 50/12, 14; Mümtetine 60/13, Buruc 85/4

⁶²⁰ A'râf 7/10, 88, 110; Enfâl 8/30; İsrâ 17/76, 103, 104; Taha 20/57, 63, Şuara 26/35, Neml 27/56, Kasas 28/57

bir şekilde gözleri önünden kaldırma arzusunu taşıyorlardı. Ancak Allah zalimleri mutlaka helak edeceğini, sonra da peygamberleri ve onlara inanan halkını yerleştireceğini vahyetmekteydi. Yeryüzüne ancak salih kulların sahip olacağı, sabreden ve inananların galip geleceği, zulmün olduğu yerleri harab edeceği, akıbetin Allah'tan sakınanların olacağı haberi verilir: (وَإِنْ كَادُوا لَيَسْتَفِزُّوكَ مِنَ الْأَرْضِ لِيُخْرِجُوكَ مِنْهَا وَإِذَا لَا يَلْبَثُونَ) "Yine onlar, seni yurdundan çıkarmak için neredeyse sana dünyayı dar etmişlerdi. Ama senden sonra kendileri de fazla kalamayacaklar!" İsrâ 17/76 Ayetlerde Ard ile ilgili olarak "ülke, üzerinde yaşanan toprak parçası" anlamında kullanılmıştır.⁶²¹ Güvenliğin, barışın, bağımsızlığın, ayniyetin ve aidiyetin, ayrıcalığının, gücün, dayanağın sembolü olarak yaşanan topraklarda Ard tüm bunların spesifik bir sözcüsüdür.

III.2. İNSAN DIŞINDA VAR OLANLARIN TARİHSEL VARLIK ALANINA İŞTİRAKI

Kur'ân'da tabiattaki her şeyin bilinci vardır fikri işlenmiştir. Tabiattaki her varlık kendi lisanınca tesbih etmektedir. Bu şuurla baktığımızda Ardda insanla birlikte diğer varlıklar tarihsel alana dahil olmaktadır. Bilinç içeriğimize etki eden bu bilgiye göre, insan dışındaki varlıkların tutum ve davranışlarının, biz anlamasak bile, Kur'ân tarafından bir anlamı olduğu ifade edilir. Kıymet taşıyan bilgi kaynağı olarak Kur'ân'dan edinilen bu bilgiye göre, inananlar diğer varlıkların eylemleriyle tarihsel varlık alanına katılımını varoluşsal olarak yaşarlar.

İnsan cinsi, diğer varlıklarla birlikte yeryüzünü paylaşmaktadır. Bu paylaşımında Tanrı merkezli, Tanrın'ın egemenlik alanı içinde, hayvanat, nebatat ve cemadat ile ilişki halinde bulunduğumuzun farkında olarak yaşamaktadır. Bu varlıklar insanların bilinç

⁶²¹ A'râf 7/88, 128, 137; Yûsuf 12/9, 80; İbrâhîm 14/14, Enbiya 21/105, Naml 27/56, Rum 30/3, Ahzâb 33/27

içeriğine etki eden bir anlam taşırlar. İnsanlar Rabbine ve birbirlerine olduğu kadar aynı zamanda çevresine, cemadata, hayvan ve bitkilere karşı da sorumludur.

Kur'an'da özellikle Mekkî sûrelerde çok miktarda ilmî ve kevnî delillere işaret edilmiş, varlık aleminin önemli birer unsuru olarak yer, gök, yıldızlar, dağlar, denizler, hava, su, insan, kuşlar, böcekler, evcil ve yabani hayvanlarla ilgili çeşitli bilgiler verilmiştir. İslamın ilk dönemlerinde, bu tür ayetler hakkında fikir yürütme yerine hikmetleri üzerinde durulmuştur. Biliyoruz ki, Hz. Peygamber genellikle ibadetlere, itikâda ve bazı amelî konulara dair âyetleri sünnetiyle açıklamış; ancak ilmî ve kevnî âyetlerle ilgili nihaî açıklama yapmamış, ilmi gelişmelerin yorumlanmasına imkan tanımıştır. Dolayısıyla bu âyetler bugün daha iyi anlaşılır durumdadır.⁶²²

Ayet Kur'an'da “alamet, işaret, ibret, hayret verici iş, delil ve mucize” anlamlarında kullanılmıştır. Kevni ayetler, varlıkta doğal olan her oluşturu. Bu anlamda insan, ay, güneş, gezegenler, dünyanın güneş etrafında dönüşü, Ard ve sema, kelebek, arı ve sinek birer ayettirler. Kavli ayetler ise Kur'an ve diğer ilahi kitaplardaki Allah'ın sözleridir.⁶²³

Kur'an-ı Kerîm, konuşma, tesbih, secde, salât, haşyet gibi daha çok insana özgü olarak bilinen fiilleri, insan dışındaki varlıklara da isnad ederek farklı boyutlar getirmektedir. Bu sebepten bu ayetlerde mecazi anlatım ve yorumlar dikkat çeker.

Ardda doğal var olanların tesbihi ve secde etmeleri: Kur'an'da, göklerde ve yerde mevcut olanların Allah'ı tesbih ettiği ve O'na secde ettiği bildirilir. Erken devir alimleri, tabiattaki her şeyin lisan-ı hal ile tesbih ettiklerini belirtirler. Alimlerin bir kısmı ise, varlıkların işlevlerini eksiksiz yerine getirmeleri halini tesbih ve tazim olarak niteler.⁶²⁴

Ayetlerde gök gürültüsünün, dağların ve kuşların tesbihi, yer ve gök ehlinin,

⁶²² Birişik, Abdulhamit, “Tefsîr”, *DİA*. İst. 2011, XXXX, 288-289.

⁶²³ Halis Albayrak, *Tefsîr Usûlü*, s. 37

⁶²⁴ Çağrıncı, Mustafa, “Yer”, *DİA*, İstanbul 2013, IVIII., s. 476-478

gölgelerinin, güneş, ay, yıldızlar, dağlar, ağaçlar, otlar, hareket eden canlıların secdesinden haber verilir.⁶²⁵

İnsanın dışında var olanların müşahhaslaştırılmaları: Arдын konuşması,⁶²⁶ yerin ve göğün yaratılışını anlatan ayetlerde, yer ve göğün Allah'ın hitabına cevap vermeleri, arıya vahyedilmesi, insanlar için şifa olacak balı üretmesi, Hüdhüd kuşunun haber getirmesi, Nuh tufanında Arda “suyu yut” emri verilmesi, Arddakiler sebebiyle gökyüzünün neredeyse yarılacak olması⁶²⁷ Kur’ân’da zikredilir.

Resulullah'ın peygamberliğine işaret olmak üzere arkasına, sağına, soluna döndükçe ağaçlar ve taşların kendisini: “Es-salamü aleyke Ya Rasulallah!” diye peygamber selamıyla selamlaması⁶²⁸ da insan dışındaki varlıkların bilinç düzeyi vurgulanır.

İnsan, kendisi ile çevresindeki diğer canlı ve cansız varlıklar arasındaki iletişiminini sağlıklı sürdürebilmek, onlarla bütüncül bir hayat sürmek, hayatına anlam ve değer katmak amacıyla bir takım prensipler dairesinde hareket eder.⁶²⁹ Bu kurallara uymadığında tarihsel alanda insanlarla diğer varlıklar arasında, negatif yönde karşılıklı etkileşim gerçekleşir: (فَمَا بَكَتْ عَلَيْهِمُ السَّمَاءُ وَالْأَرْضُ وَمَا كَانُوا مُنظَرِينَ) **“Gök ve yer onların ardından ağlamadı; onlara süre de tanınmadı.” Duhân 44/29 N.S. 64**

⁶²⁵ Ra'd 13/13, 15, Nahl 16/49, İsrâ 17/44, Enbiya 21/79, Hac 22/18, Nur 24/41, Sebe 34/10, Sa'd 38/18, Rahman 55/6, Hadid 57/1, Haşr 59/1, 24; Cuma 62/1

⁶²⁶ Zilzal 99/1-5 ayetinde “Arдын konuşması”nı ifade eden “tühaddisü” kelimesi “söyleşmek, haber vermek” anlamında kullanılmıştır. *Vankulu Lugati*, s. 148

⁶²⁷ Hüd 11/44, Nahl 16/68-69, Neml 27/20-27, Fussilet 41/11, Şura 42/5

⁶²⁸ *Siretü İbn İshak*, c. 1, s. 120

⁶²⁹ Varlıkların birbiriyle bağlantısına ilişkin şu şekilde bir rivayet zikredilir: Ebu Katade'den rivayete göre Rasulullah'ın yanından bir cenaze geçerken, “Rahata erdi, rahat ettirdi” buyurmuştur. Kendisine bu sözünün ne anlama geldiği sorulduğunda; “Mü'min ölünce dünya yorgunluğundan rahata erer, kötülük yapan ölünce ise diğer kullar, memleketler, ağaçlar ve hayvanlar rahat eder” buyurmuşlardır (Buhari, Rikak 42; Müslim, Cenaiz 61). Serinsu, Ahmet Nedim, *Kur'an Nedir?*, s.138.

Ayette göklerin ve yerin bilinçliliği anlatılmaktadır. İnsan öylesine kötü davranıyor ki gökler ve yer o insan için ağlamıyor, ilgi duymuyor, duygusal bir bağ kurmuyor. Ayet ilk muhatap için Arda'nın, mecazen üstüne basıp geçilecek bir şey olmadığını söylemektedir. Belki de bu sözün o dönem insanı için bir gereği vardır. Dini bir üslupla düşündüğümüzde gök, yer, taş, toprak da ağlar. Aslında din ile bağlantının böylesi bir bütünlük içinde, derin bir bağ olması evladır. Tevhid denilen şey budur.

– Ayeti gerçek anlamında değerlendirenler yer ve göğün “hayat ve ilim sahibi” olduğunu düşünürler. Mecazen değerlendirenler “yer ve gök ehli” olarak tevîl ederler. Elif-i memdude ile “Bükaü” (بكاء), bir hüznün sebebiyle yüksek sesle ağlamaktır. Bu kalıp, (رغاء) homurdanmak, (ثغاء) melemek gibi sesin baskın olduğu durumlarda kullanılır. Elif-i Maksure ile “Bükâ” (بكا) kelimesi, hüznün daha fazla olduğu durumlarda kullanılır. Kelime hüznün ve gözyaşının birlikte olduğu durumlarda kullanıldığı gibi, tek tek bunların her biriyle ilgili de kullanılmıştır. (فليضحكوا قليلا وليبكوا) (كثيرا) Tevbe 9/82 de gözyaşsız hüznün hali, (فَمَا بَكَتْ عَلَيْهِمُ السَّمَاءُ وَالْأَرْضُ) da diğeri gibi değerlendirilir.⁶³⁰ Ard ve sema gibi doğal varolanların insanlardan etkilenmeleri bunu da işitsel ve görsel açıdan yansıtılmaları vurgulanmıştır.

– Her mü'minin söz ve davranışlarının yükseldiği bir kapı, rızkının aşağı indiği bir kapı vardır. Ölünce bu iki kapı onun için ağlar. Firavun ve taraftarlarının salih amelleri olmadığı için kendilerine ağlayanlar da olmadı.⁶³¹

– Kafirlerle yeryüzünde Allah'a bir secde ulaştırmadıkları, göğe yükselen salih amelleri olmadığı için yer ve gök onlara ağlamadı.⁶³² Ardda yapılan ameller Arda ve göğe tesir eder. Secde hali fiziken aşağıya, Arda yaklaşma iken ruhen yüceliğe işaret

⁶³⁰ Müfredat, s. 141

⁶³¹ Zeyd b. Ali, *Garibu'l-Kur'an*, s. 368

⁶³² *Tefsiru Mukâtil*, c. 3, s. 822

eden bir yapıya sahiptir. Bu sebepten Ard kulun Rabbine en yakın an olduğu secdeyi sever bundan memnun olur. Aksine Ardda dikleşmek, başkaldırmak, aşağı bakmamak, mütevazi olmamak Ardı üzer, kasvete sokar. Ardın hakkını vermek için Ard üzerinde salih ameller istenir.

– Yeryüzünde müminin namaz kıldığı, gökyüzünde ise amelinin yükseldiği yerlerin ağladığı yönünde tefsîr edilmiştir.⁶³³

– Ayet “gökyüzünün ağlaması” tabiri ile bir yönden önemli mevkide olanların kaybedilmesinin ağırlığını temsili olarak ifade eder. Aslında bu ayette Allah, yer ve gök ehline göre Firavun ve etbainin bir kıymeti harbiyesi olmadığı için, tahkir niteliğinde, ölümlerinin yer ve gökyüzüne zor gelmediğini, bilakis sevindiklerini haber verir.⁶³⁴ Ard yaşayanların iyilikleri ile mamur olacağı için, iyilerin yokluğu, ölümü her ne kadar onu da içinde taşısa da Ard için kayıptır. İyi kötü her varlığın kaydı Ardda mahfuzdur.

– (وَالصَّافَّاتِ صَفًّا) Saffat 37/1 Ayetinde insanların Ardda saflar halinde namaz kılmaları, meleklerin gökte saf saf dizilip Allah’ı tesbih etmeleri⁶³⁵ hali birbirine benzetilmiştir. Gökler ve yer, insanların Allah’a ruhen ve bedenen tazim, tesbih ve kulluğunun göstergesi olarak namaz kılınan yerin önemine atfen zikredilmiştir.

İnsanın dışında var olanların zikredildiği Ard bağlamında diğer ayetler: Ardda toprak: (الثرى) suyun zeminindeki toprak ya da rutubetli/ıslak olan her şey için kullanılan bir kelimedir (Tâhâ 20/6).⁶³⁶ Toprağın üstü kuru olsa da altı nemlidir, ıslaktır. Ayetin anlamı, Allah en altta olan toprağın altında/içinde ne olduğunu, insanlar bundan faydalansın ya da faydalanamasın, bilir. Bu da evrendeki her şey gibi insanı etkileme noktasında iştirak etmektedir.

⁶³³ Ferrâ, *Meâni'l-Kur'ân*, c. 3, s. 41

⁶³⁴ *Tefsîru'l-Maturidi*, c. 9, s. 205

⁶³⁵ Sicistânî, *Garîbu'l-Kur'ân*, s. 126

⁶³⁶ Taberi, *Camîu'l-Beyan*, c. 16, s. 12; *Tefsîrü Yahya b. Sellam*, c. 1, s. 253

Ardda kaya, taş parçaları: Musa'nın kavmi için asasıyla vurması sonucu, irili ufaklı on iki kaynağa ayrılan, Allah korkusundan yuvarlanan taşlar, yer yön bildiren, saklayan, koruyan taşlar veya kaya türleri.⁶³⁷

Yukarıda sayılanların dışında insanların ölçü birimi olarak kullandıkları altın gibi Arddaki kıymetli madenler, Ardda var olan dağların dünya ve ahiretteki durumu, terk edilmiş diyarlar, Kabenin insanlar için destek sağlaması, Ardın orduları, Ardda Ardda Yecüc Mecüc'ün bozgunculuk çıkarmaları, insanlara zarar vermeleri, suların insanların ve tüm canlıların yaşamına katkısı, insanların faydalanmaları için rüzgarların esmesi, bitkiler için aşılama katkısı, insan ve cinlerin Ardın ötesine geçemeyeceği, meleklerin insan ve diğer canlılar için Ardda varlığı, dualarına yer verilmiştir.⁶³⁸

Tarihsel alanda hayvanlar: İnsan, hayatını sürdürürken hayvanlar ve diğer varlıklarla birlikte Ardi ortaklaşa kullanır. Tüm bu varlıkların insan için bir anlamı vardır, iman bunu varoluşsal olarak yaşatır.

Ardda canlı cansız her varolanın doğal bir harmoni içinde olması, bir dengenin ve düzenin göstergeleridir. Hayvanlar da insan için bir nimet olarak zikredilmiştir. Ayetler ve Hz. Muhammed'in canlı varlıklara ve doğaya sevgisini gösteren sözel öğretileri/doktrinleri ile ekolojik sisteme dikkat çekilir. O, hayvanların korunmasına yönelik bir çok kaide koymuştur. Hayvanlara önem verilmesi, merhamet edilmesi, ağır yükler yükletilmemesi, bakımı, aç bırakılmamaları, temizlikleri, işkence yapılmaması, hayvanın insan üzerindeki hakları, fitratına uygun kullanılması, rahatsız edilmemeleri, avlanmaları gibi konularda uyarılarda bulunmuştur.⁶³⁹ Bazı sureler, içinde zikri geçen

⁶³⁷ Bakara 2/60, 74; Araf 7/160, Kehf 18/63, Lokmân 31/16

⁶³⁸ Bakara 2/30, Âl-i İmrân 3/91, Mâide 5/97, Ra'd 13/3, 31, İbrâhîm 14/32, Kehf 18/45, 47, 94; Nahl 16/65, İsrâ 17/90, Meryem 19/90, Enbiya 21/30, 81; Rûm 30/24, Secde 32/27, Fâtır 35/1, 9, Zümer 39/21, 75; Fussilet 41/39, Şura 42/5, Câsiye 45/5, Fetih 48/4, 7; Kamer 54/12, Rahman 55/33, Müzzemmil 73/14.

⁶³⁹ Akyüz, Vecdi (Editör), *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadette İslam*, İstanbul 2007, c. 4, s. 262-265

hayvanlar sebebi ile isimlendirilmiştir. Nahl, Ankebut, Neml, Bakara sureleri gibi. Kur'ân'da aşağıda ismi geçen pek çok hayvan çeşitli vesilelerle zikredilmiştir

Ayetlerde sinek, sivrisinek, örümcek ve yuvası, karınca ve kuşlar, kurt, eşek, at, katır, soylu atlar, sağmal hayvanlar, inek, koyun, keçi, deve, sığır, köpek örnek göstermek, ibret almak, faydalanmak, mucize gösterilmek amaçlı zikredilmiştir.⁶⁴⁰

(ربنا الذي أعطى كل شيء خلقه ثم هدى) “Rab Teala her şeye gerçek doğasını ve özünü vermiş ve tutacağı yolu göstermiştir.” Taha 20/50 N.S.45

Allah insan dışındaki canlılara tek başlarına yaşayabilmeleri imkanını verdiği halde, insanlar ihtiyaçlarını karşılamak için diğer varlıklara gereksinim duyar. Örneğin yapılan incelemelerde arı ve çekirge gibi hayvanların, yaratılış ve vücutları bakımından kendilerinden farklı, fert ve şekil açısından kendilerinden olan bir reise tabi olduklarını gösterir. Ancak bu durum insanda kültür ve siyâsetin gereği olduğu halde, diğer varlıklarda fitratın ve içgüdünün icabı olarak ortaya çıkar.⁶⁴¹ Allah insan dışındaki varlıkların da Rabbidir. Hepsini çifter çifter yaratmıştır, ihtiyaç duyduklarını onlara verir ve faydalanmalarını sağlar. Hiçbirisi Allah'ın rızıklandırmasından mahrum değildir.

(يَا قَوْمِ هَذِهِ نَافِقَةُ اللَّهِ لَكُمْ آيَةٌ فَدَرُوهَا تَأْكُلْ فِي أَرْضِ اللَّهِ وَلَا تَمَسُّوهَا بِسَوْءٍ فَيَأْخُذْكُمْ عَذَابٌ قَرِيبٌ) “Ey kavmim! İşte size mucize olarak Allah'ın devesi. Onu serbest bırakın, Allah'ın Ardında otlasın. Başınıza beklenmedik bir azabın gelmemesi için sakın ona bir kötülük yapmayın.” Hûd 11/64 NS. 52

⁶⁴⁰ Bakara 2/26, 67-71, 259; Al-i İmran 3/14, En'am 6/144-146; A'raf 7/176, Enfal 8/60, Hûd 11/64, Yusuf 12/13, 14, 17; Nahl 16/8, Hac 22/73, Neml 27/16-28, Ankebut 29/41, Cuma 62/5

⁶⁴¹ İbn Haldûn, *Mukaddime*, c. 1, s. 215

– Semud kavmini sadece Allah’a kulluk etmeye çağıran Salih (as.), davetinin doğruluğuna delil olmak üzere gösterilen deve ile ilgili olarak bakımı ve beslenmesinin kendi kendine olacağını, onu yaralamalarını ya da öldürmemelerini tenbih etmiştir. Aksi takdirde deve üzerinden imtihan edilmelerinden dolayı hesaplayamayacakları bir sonuçla karşılaşacaklarını haber vermiştir.⁶⁴² Devenin imtihan vesilesi olarak Allah’ın Ardında kendi halinde bırakılması zikredilmiştir.

Kur’an’da deve, sığır, koyun gibi çift çift hayvanlardan, haram ve helal kılınanlarından, kurban edilenlerinden, av hayvanlarından, insanların hayvanlara düşkünlüklerinden, onlara zarar verenlerinden, binit olarak kullanılanlarından, yük taşıyanlarından, insan için nimet olmalarından, onların yünlerinden, tüylerinden, etlerinden, sütünden, derilerinden faydalanmaya dikkat çekilir.⁶⁴³

Kur’ân’da, (**وَلَكُمْ فِيهَا جَمَالٌ حِينَ تُرِيحُونَ وَحِينَ تَسْرَحُونَ**) “**Akşam eve getirirken ve sabah otlığa çıkarırken onlarda (hayvanlarda) bir güzellik bulursunuz.**” **Nahl 16/6 N.S. 70** buyurularak yeryüzündeki canlıların üzerinden kudrete, yaratmaya ve insanlar için hayatlarının bir çok alanlarındaki yararlarına dikkat çekilmektedir.

Ardda bitkilerin tarihsel alana dahil olması: Bitkiler, insan ve hayvanların kendisinden yararlandığı,⁶⁴⁴ insan için besin ve şifa kaynağı olarak görülür. Bitki, canlılığın önemli bir tezahürüdür. İnsan sağlığı açısından bitki gerekli bir kaynaktır, insan için nimettir. Bitkilerin insan ve hayvan cinsi dışında birbirlerine de tesirleri vardır. Ardda bitkilerin faydaları yanında estetik bir değeri de vardır. Doğal yoldan bitkilerle geçimini sağlayan insanlar, çiftçiler yanında, bilhassa bitkilerin dokularını,

⁶⁴² Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, c. 12, s. 456. “Allah’ın devesi” ifadesinin diğeri A’raf 7/73’ tedir.

⁶⁴³ Bakara 2/173, Al-i İmran 3/14, Nisa 4/119, Maide 5/1-4, 94-97, 103; En’âm 6/138, 139, 142-145; Nahl 16/5-7, 10, 66, 80; Taha 20/53, 54, Hacc 22/28, 36-37, Furkan 25/48, 49, Yasin 36/71, 72; Mü’min 40/79-80, Zuhuruf 43/12, 13; Naziat 79/31-33

⁶⁴⁴ (متاعا لكم ولأنعامكم) Naziat 79/33, Abese 80/32

hücrelerini, yaşamını, gelişmesini, ekolojisi, fizyolojisi, coğrafyası, tarihi, ağaçları, tıbbi bitkileri, iç ve dış yapılarını..vb. inceleyen bilim dalları ortaya çıkmıştır.

Ayetlerde nar, zeytin, hurma bahçeleri yanında, üzüm bağları, salkımlar, ekinler, gölgelikli bahçeler, tadı, rengi, kokusu birbirinden farklı meyve ağaçları gibi bir çok zirai ürünün Ard ile bağlantısı, Ardda hayat bulup hayat ve şifa vermeleri, göze ve ruha hitab etmeleri, varlıkların birbiriyle uyumunu yansıtır tarzda zikredilmiştir.⁶⁴⁵

İçinde bir şüphe duymaksızın tam bir güvenle, kazandıklarının ve yerden çıkardıklarının iyilerinden infak edenler, sağanak yağmurla iki kat ürün veren bahçeye, bereketli tohumlara benzetilir.⁶⁴⁶ Çeşitli ve çiftler halinde çıkarılan bitkilerden, bu bitkilerin bereketli olmasından, renklerinin ve görüntülerinin insanı mutlu etmesinden, salkımlı hurma ağaçlarından, rızık olarak takdim edilen güzel kokulu bitkilerden ve tohumlarından, bol yağmurla gürleşen, bitki ile dolup taşan bahçelerden, bahçeleri güzelleştiren ağaçlar ve konumundan tüm bunların insan için ortaya çıkardığı güzelliklerinden ve bereketlerden sık sık bahsedilir.⁶⁴⁷

Hz. Peygamber'in insanları ağaç dikmeye söz ve davranışları ile teşvik etmiş, ekolojik dengeyi korumaya yönelik Medine, Taif gibi belirli bölgeleri sit alanı/harim/hima olarak ilan etmiştir.⁶⁴⁸

Özet olarak her varolanın kendi lisanında tesbih etmesi bir bilgidir. Bu bilgi Kur'ân'dan elde edilir. Bilgi ise tarihsel varlık alanının bir ürünüdür. İnsan dışında var olanlar onun bilincine ve dolayısıyla sorumluluğuna tesir eder.

⁶⁴⁵ Bakara 2/22, En'am 6/99; Nahl 16/11, Kehf 18/33, 34; Mû'minun 23/20, Nur 24/35

⁶⁴⁶ Bakara 2/261, 265-267; En'am 6/141

⁶⁴⁷ İbrâhîm 14/26, Taha 20/53, Lokman 31/10, 27; Kaf 50/7, Rahman 55/11, 12, Nebe 78/14-16

⁶⁴⁸ *Asr-ı Saadette İslam*, c. 4, s. 258-261

III.3. SİMGELER İHTİVA ETMESİ BAKIMINDAN ARD

Ardın kendisi ve ondan çıkan bitkiler birer simgedir. Bu simgeler bir varediciye, hususiyetlerine ve tek olduğuna delalet eder. Ard Allah'ın işaretleri ile doludur.⁶⁴⁹ Anlam barındıran bu simgeler, işaret ettiklerini insanlar kolaylıkla değerlendirebilsin diye irili ufaklı Ardın her tarafına dağılmışlardır. Bilgi elde etme açısından Kur'ân-ı Kerim, çevremize, bu alemdeki varlıklara, onlardan da benliğimize, kendimize yönelmemizi istemektedir.

Tabiatın herhangi bir noktasında, yeryüzünün herhangi bir katmanında rastladığımız yontulmuş bir taş parçası ya da üst üste konmuş taşlar, dikilmiş bir sütun, yakılmış bir ocağın kalıntıları, bizi insan denen varlığın geçmişteki ayak izlerine götürür. Bu izler doğa içinde olduğu halde doğal olmayan tarihin izleridir. İkbal, insan bilgisinin kaynakları olarak iç tecrübe, doğa bilimi ve tarihi⁶⁵⁰ örnek gösterir: [وَفِي الْأَرْضِ آيَاتٌ لِلْمُوقِنِينَ (٢٠) وَفِي أَنْفُسِكُمْ أَفَلَا تُبْصِرُونَ (٢١)] Zariyat 51/20, 21

Kur'ân-ı Kerim Mutlak Hakikat'ın işaretlerine örnekler verir: İnsanın duyu ve duyguları ile algılayabileceği; güneş ve ayın evreleri, gölgelerin uzaması, gece ve gündüzün değişimi, insanlardaki renk ve dil farklılığı, geçmiş milletlerin yaşantıları gibi delilleri tüm doğada görmek mümkündür. Kur'ân bir müslümanın bu işaretleri görüp düşünmesini, yanlarından sağır ve kör gibi geçmemesini ister. Kur'ân'ın sık sık çağırdığı bu soyut ve somut deliller dünyası, dinamik bir kaynağa sahip olan evren karşısında, insanın hangi noktada bulunduğuna dikkat çeker.⁶⁵¹ Gözünün önündeki göremeyen ya da görmek istemeyen, görünmeyen hakkında nasıl bilgi sahibi olacaktır.

⁶⁴⁹ (وَفِي الْأَرْضِ آيَاتٌ لِلْمُوقِنِينَ) Zariyat 51/20

⁶⁵⁰ Şöyle de söylenebilir: Bilginin kaynakları; enfüsi, afaki ve tarihi delillerdir. Kur'an, kâinatı âfâkî delillerin teshir edildiği yer olarak takdim etmekte ve bunlara 'âyetler' adını vermektedir. M. Abdülfettah Şahin, *İlim ve Bilim*, Töv Yayınları, İzmir 1992, s. 131.

⁶⁵¹ İkbal, Muhammed, *İslam'da Dini Düşüncenin Yeniden Doğuşu*, s. 174-176

Arddaki canlı ve cansız bütün varlıklar, aslında Allah'ı daha yakından tanımamıza sebep olan amiller, sembollerdir. İnsanı, sözleri yanında yapmış olduğu faaliyetleri, eserleri veya çağrışımları ile tanıyabildiğimiz gibi, Allah'ı tanıtan, O'na daha da yaklaştırmaya sebep olan faktörler de bu konuda insana donanım kazandırır.

Birçok âyette evrendeki diğer varlıklar gibi Ard ve içindeki varlıkların ve olayların yaratılışına, düzenli işleyişine, Ardın içerdiği nimet ve imkânlarla dikkat çekilerek bunlarda açık deliller, işaretler/âyet bulunduğu bildirilir. İnsanlar bunların üzerinde düşünmeye, doğru sonuçlar çıkarmaya, ders ve ibret almaya çağırılır: **“Göklerin ve yerin yaratılışında, geceyle gündüzün ardarda gelişinde, Allah'ın gökten indirdiği yağmurla yeryüzünü canlandırmasında, orada canlıları yaymasında, rüzgârları ve bulutları evirip çevirmesinde aklını kullananlar için nice işaretler vardır” Bakara 2/164 N.S. 87**

Göklerin delilleri; güneş, ay ve yıldızlar, yerin delilleri ise dağlar, nehir ve bitkilerinin çeşitliliği, içindeki mahluklar olduğu rivayet edilir. (وَكَأَيِّنْ مِنْ آيَةٍ فِي السَّمَوَاتِ) Yûsuf 12/105⁶⁵² Bütün bunların dışında Kur'an'ın kendisi de düşünen kimseler için yeterli bir delildir: Nisâ 4/174, A'raf 7/185

(الَّذِينَ يَذُكُرُونَ اللَّهَ قِيَامًا وَقُعُودًا وَعَلَىٰ جُنُوبِهِمْ وَيَتَفَكَّرُونَ فِي خَلْقِ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ رَبَّنَا مَا خَلَقْتَ هَذَا بَاطِلًا) (سُبْحَانَكَ فَقِنَا عَذَابَ النَّارِ) **“Onlar, ayakta dururken, otururken, yanları üzerine yatarken (her vakit) Allah'ı anarlar, göklerin ve yerin yaratılışı hakkında derin derin düşünürler (ve şöyle derler:) Rabbimiz! Sen bunları anlamsız olarak boşuna yaratmadın. Seni bundan tenzih ederiz. Bizi cehennem azabından koru!” Âl-i İmrân 3/191 N.S.89**

– İnsanın her halinde namazda, secdede, namaz dışında, uyurken her zaman tefekkür edebilmesi, düşünebilmesi mümkündür. Tefekkür, sergiye gelen ziyaretçilerin,

⁶⁵² Ferrâ, *Meâni'l-Kur'an*, c. 3, s. 84, c. 2, s. 55. Konu ile ilgili diğer ayetler: Yûnus 10/6, 101; Nahl 16/13, Rum 30/25, Casiye 45/3

sanatçının sanatına bakıp ibret alması gibidir. Kainattaki eserleri, ancak hiçbir şeye benzemeyen, her şeyin sahibi ve rızık vereni, işlerini düzenleyeni, fakir düşürmek ve zenginleştirmek, izzet ve zillet, öldürme ve diriltme, saadet ve şekavete düşürmeye kadir olan yüce bir varlığın yaratabileceği bilincine sahip olurlar.

– Allah’ın evrende yarattığı varlıklar tümüyle bir yaratıcılarının olduğuna, hiçbir şeyin boşa gitmediğine, yapılan her şeyin karşılık bulduğuna işaret ederler. Emir ve nehiyeler, vahyî bilgiler de mükafat ve cezanın olduğunu haber veren işaretlerdir. Yer ve gök, ahirete hazırlık için yaratılmış kutsal varlıklardır. Ayette akıl sahipleri bütün bunları göz önünde tutarak, Allah’ın emrine muhalefet edip karşı çıkarak cehennemlik olmaktan, azabından Allah’a sığınır. ⁶⁵³

– Abdullah b. Selam’dan(43/663) rivayeten Rasulullah sa.şöyle buyurmuştur: Allah’ın zatı hakkında değil yarattıkları hakkında tefekkür edin. ⁶⁵⁴

– Sübhaneke, tenzih kelimesidir. Dualarda, ihtiyaçları Allah’a arzederken kullanılır. Allah kusurdan beridir, uzaktır anlamındadır. Kafirlerin Allah hakkında söyledikleri sözleri nakzeden bir ifadedir. ⁶⁵⁵

سَأَصْرِفُ عَنْ آيَاتِيَ الَّذِينَ يَتَكَبَّرُونَ فِي الْأَرْضِ بِغَيْرِ الْحَقِّ وَإِنْ يَرَوْا كَلَّ آيَةٍ لَا يُؤْمِنُوا بِهَا وَإِنْ يَرَوْا سَبِيلَ الرُّشْدِ لَا (يَتَّخِذُوهُ سَبِيلًا وَإِنْ يَرَوْا سَبِيلَ العَيِّ يَتَّخِذُوهُ سَبِيلًا ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا وَكَانُوا عَنْهَا غَافِلِينَ) “Yeryüzünde haksız yere büyüklük taslayanları ayetlerimi anlayıp kavrama imkanı vermeyeceğim: çünkü onlar (hakikatin) her türlü belirtisini görseler de ona inanmazlar, doğru yolu görseler asla ona yönelmezler. Ancak eğri yolu görseler hemen o yola kyulurlar. Böyle davranmaları ayetlerimizi yalanlamalarından ve onlara karşı ilgisiz kalmalarındandır.” Araf 7/146 N.S. 39

⁶⁵³ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, c. 6, s. 309-311

⁶⁵⁴ *Tefsîru İbn Ebi Hatim*, c. 2, s. 842

⁶⁵⁵ *Tefsîrü'l-Mâturîdî*, c. 2, s. 561

Ard simgeler, ayetler, işaretlerle doludur. Ayete göre insanların yüce hakikatlerin simgelerini Ardda veya evrende görememelerinin sebebi, kibirleri ve umursamaz tavırları, dalalet içinde olmalarıdır. Ancak zamanla Hak ve hakikat anlaşılana, aşikar olana kadar bu işaretler araştırılacak, anlaşılacak, bilinmeyenler bilinç düzeyine getirilecektir. İnsanlar Ardı işaretler ve ayetlerle daha yakından tanıyacaklardır.⁶⁵⁶ Simgeler tanıtın, düşünmeye ve araştırmaya sevkeden dolayısıyla geliştiren faktörlerdir.

Yukarıda saydığımız Ardın bir çok özelliği yüceliğin, kudretin, biricikliğin simgeleridir. Ardın enine boyuna değişik vasıflarla dizayn edilmesi, orada dağları, nehirleri, her meyveden çift çift yaratması, gece ve gündüzün birbirinin yerine geçmesi (Ra'd 13/3) gibi ayetler insanların Allah'ın nimetlerinden tam olarak faydalanabilmeleri için bir geçit veya sebep kılınmıştır. Bütün bunlarda Allah'ın kudret ve azametini hissettirme vardır. Allah'ın zatı hakkında değil de isim ve sıfatları, nimetleri üzerinde düşünmek tıpkı matematikte olduğu gibi bilinmeyenleri bulmak için bilinenlerden yola çıkmak anlamına gelir ki problemler/denklemler çözülebilir. Ardın barındırdığı simgeler Allah'ı tanımak, O'na daha yakın olabilmek için gerekli olan sembollerdir, bağlantı noktalarıdır. Ya da kısaltma işaretleridir, bunların ne demek istediğini anlamaya çalışarak metni daha kolay çözümleyebilmektir. Bu şekilde bir gayret de, tezimizde amaçladığımız anlama çabasına dahil olmaktır. İnsanlar algıları ile bu simgelere ulaşırlar ve bunları kendi dünyalarında anlamlandırırlar.

Allah'ın kainatta kullandığı bizim de kopyaladığımız, artık günlük hayatımızda sıkça başvurduğumuz imgeler, aslında yeni dünyaların kapılarını açmaya yarayan anahtarlardır, bir tıklama ile bilinç düzeyinde çalıştıracak butonlardır. Güvercin barışın simgesi olduğu gibi, Ard ise kendisiyle başbaşa kalındığında; gücün, varlığın, hiçliğin, sevincin, korkunun aslında zıtlıkların hissedildiği ilahi kudretin seyir merkezidir.

⁶⁵⁶ En'am 6/67, Enbiya 21/37, Neml 27/93, Sa'd 38/87, 88; Fussilet 41/53

III.4. ARDIN ÇEKİCİLİĞİ

Ard göze hitab edecek şekilde mükemmel yaratılmıştır. Bu açıdan doğal olan Ardın çekiciliği ve cazibesi insanlar tarafından oluşturulan bir olgudur. Ardın insanı kendine çeken, ona cazip gelen birçok yönü vardır.

Kur'an'da “yeryüzü, yer kabuğu, yer” için Ard kelimesi kullanılmış, şu anda yaşanan hayata ise “el-hayâtü'd-dünyâ, âcile (عاجلة), ûlâ”; sonraki hayata “ukbâ, dârü'l-karâr, ahire” gibi isim ve sıfatlar da verilmiştir. Kur'ân-ı Kerîm'de Ard coğrafi, dünya ise dinî ve ahlâkî bir terim olarak yer almıştır. Ayet ve hadislerde dünya zemmedilirken, maddi olarak yeryüzü anlamında değil, ahireti öteleyen hayat tarzı kastedilmiştir. Yeryüzü ile burada yaşanan hayat arasında yakın bir ilişki bulunduğu zamanla dünya kelimesi yer kürenin ismi haline gelmiştir.⁶⁵⁷

Ardın çekiciliğini hakiki ve mecazi olarak düşünebiliriz. Bu çekicilik göze hoş gelen ya da fayda umulan alanlar gibi fiziksel olabilir. Ancak bu durumun geçiciliği, toprağın kuruyabileceği, verimsizleşebileceği hakkında ayetlerde bilgi verilmiştir. Bunun gibi Ardın, serap örneğinde olduğu üzere üzerinde yaşayan için aldatıcı özelliği de vardır. Ardın kendine çekme, takdir edilene doğru çekim gücü anlatılır. Hatta halk arasında “toprak çeker” denilir. Aynı Arddan olanların birbirine daha çabuk ısınması gibi. Kaderinde yazılanı yaşayacağı yere çekmesi gibi. Toprağın insanı kendine bağlayıcı olması gibi.

⁶⁵⁷ Uludağ, Süleyman, “Dünya”, *DİA*, İstanbul 1994, X., s. 22-25

(وَلَكِنَّهُ أَخْلَدَ إِلَى الْأَرْضِ وَاتَّبَعَ هَوِيَهُ) “Fakat o, dünyaya saplanıp kaldı da kendi heva ve hevesine uydu.”⁶⁵⁸ A’raf 7/176 N.S. 39

– (اخلاذ الشيء) Bir şeyin sonsuz kalacağını zannetme ya da onun sonsuz olduğuna hükmetme, anlamındadır.⁶⁵⁹ İnsanların sonlu olduklarını bildikleri halde, içlerindeki Ardda baki kalacaklarını sanması duygusunu anlatır. Hep daha fazlasını ister.

– (نَزَعَ وَرَكَنَ) ile açıklanır.⁶⁶⁰ (N-z-a) Dünyaya aşırı rağbet, istek duymak, (r-k-n) dünyaya meyletmek, dünyevi işlere ağırlık vermek demektir.⁶⁶¹

– Dünya mülküne kalben bağlanmak, onunla mutlu olmaktır.⁶⁶²

– Ferra(207/822), (أَخْلَدَ) açıklarken farklı bir kelime daha kullanır: (رَكَنَ إِلَيْهَا وَسَكَنَ) Saçı ve sakalı geç ağaran, dişleri dökülmemiş kişiye (رَجُلٌ مُخْلَدٌ) denir.⁶⁶³ İnsanda olduğu söylenen ebediyet, ölümsüzlük ve sahiplenme duygusunu, sınırlı, sonlu ve fani bir şey ile teskin etmeye çalışmasının yanlış olduğu dile getirilir.

– Ayette kastedilen guruh, dünyanın zevklerini ahirete tercih eden, arzularının peşinden giden, Allah’a itaati terk edip, emrine karşı çıkanlardır. Ayetin kendisine kitap verilen Belam b. Baur hakkında nazil olduğu söylenir. Fakat o dünyanın mallarına ve zevklerine kendini kaptırdı, onların peşine takıldı, kendisine getirilen kitap ona bir fayda sağlamadı. Arap dilinde (الإخلاذ) in asıl manası “الإبطاء والإقامة” -oyalanmak, ikamet etmek” demektir. Bir kişi eğer bir mekâna gelip yerleşti ise (أَخْلَدَ فُلَانٌ بِالْمَكَانِ), bir yerden başka bir yere gelince (وَأَخْلَدَ نَفْسَهُ إِلَى الْمَكَانِ) denilir.⁶⁶⁴ Buradan anladığımıza göre; bir

⁶⁵⁸ Ayetin tam metni: (وَلَوْ شِئْنَا لَرَفَعْنَاهَا بِهَا وَلَكِنَّهُ أَخْلَدَ إِلَى الْأَرْضِ وَاتَّبَعَ هَوِيَهُ فَمَثَلُهُ كَمَثَلِ الْكَلْبِ إِنْ تَحْمِلَ عَلَيْهِ يَلْهَثُ أَوْ تَتْرُكُهُ يَلْهَثُ ذَلِكَ مَثَلُ)
(الْقَوْمِ الَّذِينَ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا فَاقْصُصْ الْقِصَصَ لَعَلَّهُمْ يَتَفَكَّرُونَ)

⁶⁵⁹ Müfredat, s. 291

⁶⁶⁰ Zeyd b. Ali, *Garîbu'l-Kur'ân*, s. 200.

⁶⁶¹ Müfredat, s. 265 (r-k-n), 798 (n-z-a)

⁶⁶² *Tefsîru Mukâtil*, c. 2, s. 75

⁶⁶³ Ferrâ, *Meâni'l-Kur'ân*, c. 1, s. 399

⁶⁶⁴ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, c. 10, s. 576

yerden başka bir yere geçici, kısa süreliğine intikal ettikten sonra burada halinden memnun kalıp, ayrılmak istememe durumudur.

– Ayetteki Ard için (وَعَزَّاهُمُ الْحَيَاةَ الدُّنْيَا) En'am 6/70 yüce örneğindeki gibi dünyadan ya da zillet ve alçaklıktan, değersizlikten kinaye olması muhtemeldir. Çünkü her hayır ve bereket yüksek olandan istenir, eğer alçakta olanı tercih ediyorlarsa zilleti ve basitliği seçiyorlar anlamına gelebilir.⁶⁶⁵ (اخلد الى الارض) kalıpsal ifadenin karşılığı günümüzde sekülerizm ya da dünyaya aşırı rağbet gösterme olabilir. Dünyaya meyleden, ona aldanıp onu isteyen, ona güvenip bağlananlar ayette susadığından ya da hararetinden dolayı dilini sarkıtan köpeğe benzetilir. Hatta dünya nimetlerine olan aşırı düşkünlük karakteri haline gelir de, müdahale edilse de kendi haline bırakılsa da hiçbir şeyin değişmeyeceği ifade edilir. Bir başka açıdan hevasının peşine düşüp insani değerlerini yitirme aşamasına gelenler hayvan derekesinde kabul edilebilir.

– Kur'an'da ahirete göre dünya hayatının durumu, bitkinin yeşil iken kurumuş hali gibidir. Sanki o yeşillik ve güzellik hiç yokmuş, hiç olmamış gibi. Bu şuna benzer: Gökten yağmur iner, insanlar için çeşit çeşit meyveleri, hayvanlar için değişik türde bitkileri bitirir. Öyle ki Ard/yeryüzü zinetini takınmaya başlar, süslenir, güzelleşir. İnsanlar da bütün bunlara sahip olabileceklerini sanırlar. Ardından gece ya da gündüz ansızın bunların başına bir iş gelince ortalıkta bir şey kalmaz, sanki orada kimsecikler yaşamamış gibi olur. İşte ahiret gelince dünya da böyle olur, ahiret gelir, dünya ve nimetleri kendine bağlananları yüzüstü bırakır gider, onlardan uzaklaşır. İnsanların bu açıklamalara kulak vermeleri istenir.⁶⁶⁶

– (اخلد الى الارض) Mecâzi bir ifadedir. Dünya hayatına ilgi gösterip bağlanmak, onunla mutlu olmak, dünyadan ayrılmak istememek, onun peşine takılmak demektir.

⁶⁶⁵ *Tefsîru'l-Maturidi*, c. 5, s. 91

⁶⁶⁶ *Tefsîrü Mukâtil*, c. 2, s. 235; (إِنَّمَا مَثَلُ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا كَمَا أَنْزَلْنَاهُ مِنَ السَّمَاءِ) Yunus 10/24 ayetinde bu durum açıklanmıştır.

Bir başka anlamı da saçın geç ağarmasıdır.⁶⁶⁷ Yukarıda geçtiği gibi fiziksel olarak da yorumlayabiliriz. Ardın unsurları, sürekli başına gelen hadiselerde olduğu gibi değişkendir, iklim şartlarında, gece ve gündüzde, mevsimlerin farklılığında değişiklik gösterir. Mamur edildiğinde şenlenen alanların, toplumların yaşadıkları yerlerin, insanlar o yerden gidince harabeye dönüştüğü gözlemlenir. Bu örnekler Kur’ân’da mevcuttur.

(إِنَّا جَعَلْنَا مَا عَلَى الْأَرْضِ زِينَةً لِّهَا لِنَبْلُوهُمْ أَيُّهُمْ أَحْسَنُ عَمَلًا) “Biz, insanların hangisinin daha iyi iş yaptıklarını görelim diye, yeryüzündeki her şeyi, onu güzelleştirmek için varedtik.” Kehf 18/7 N.S. 69

– Sözlükte “hakiki zinet”, insana dünya ve ahirette hiçbir vaziyetinde halel getirmeyen, leke sürmeyen, itibarını zedelemeyen şeydir. Kelimenin tanımlamasındaki (زين) ve (شين) kelimeleri zıt anlam taşır. İnsana sadece belli bir halde zinet olan başka bir yönde leke olabilir. Üç çeşit zinet vardır: Nefsî Zinet; İlim ve güzel doktrinler. İyi, yararlı prensiplere, öğretilere ve bilgilere sahip olmak insana güzellik katar. Bedenî zinet; örneğin güçlü ve uzun boylu olmak insanın fiziki zinetidir. Haricî zinet; mal ve mevki insanın dünya hayatındaki süsüdür.⁶⁶⁸ “Ard üzerinde zinet” mecazen, insanlar Ard üzerinde zikredilen hallere ve nimetlere sahip olduklarında bunlarla güzel şeyler yapmaları beklenir. Zinet ve iyi işlerin birarada olması arzulanan bir şeydir. Ya da Ardın üzerindeki görsel nimetler olarak anladığımızda insanların bunları kullanmadaki yaklaşımları, doğal çevreye karşı hassasiyetleri, duyarlı davranmaları, olması gereken orta yoldur.

⁶⁶⁷ Ebû Bekir Sicistânî, *Garîbu'l-Kur'ân*, s. 10

⁶⁶⁸ *Müfredat*, s. 388

- (مَا عَلَى الْأَرْضِ زِينَةً لَهَا) Her sene Ardı yeni baştan bitkilerle süsledik.⁶⁶⁹ Bunların görüntüsü bakanların içini açar.
- Allah onların neler yapacaklarını bildiği halde, hangisinin daha itaatkar olduğunu denemek için yeri güzelleştirdi.⁶⁷⁰
- “Ardın üzerindeki zineti” Allah için amel eden, yalnız O’na itaat eden sevgili kullarıdır.
- (أَحْسَنُ عَمَلًا): İbn Ömer’den(74/693) Rasulullah’a Ard üzerinde hüsn ü muamele/güzel iş yapmanın ne anlama geldiğini sorunca, aklını güzel işlerde kullanma, Allah’ın haramlarından sakınma, itaat ve ibadetlerde gevşeklik göstermeyip çabuk ve çevik hareket etmektir, cevabını vermiştir.
- Katade(117/735); en güzel amel aklını kullanmaktır. Akıllı olan yerinde ve güzel davranır, güzel yaşar. Süfyan es-Sevri (161/778), Ard üzerinde en güzel amel zühd hayatı yaşamaktır. Hasan el-Basri (110/728), dünyayı en seri bir şekilde terketmek en güzel ameldir demiştir.⁶⁷¹ Ard üzerinde aklını kullanmanın; imtihanın gereklerinden olarak kazançlı çıkacağı, çekim alanının pozitif olana doğru olacağı ayetle işaret edilmiştir.
- Ağaçlar, bitkiler, insanlar gibi yer üzerindeki her şey onun süsüdür. Ardından bir sonraki ayetteki “Bununla beraber biz onun üstünde olan şeyleri kupkuru bir toprak yapacağız” sözü yeryüzünün dümdüz olacağı günü yani kıyameti haber vermektedir. Yer üzerindeki güzellikler, rızıklar, meccanen/karşılıksız değil, değişik imtihan çeşitleri ile sınamak için verilmiştir. Nihayetinde Allah, hayatı imtihan için, ölümü karşılık

⁶⁶⁹ *Tefsîrû Mukâtil*, c. 2, s. 573

⁶⁷⁰ *Tefsîrû Yahya b. Sellam*, c. 1, s. 172

⁶⁷¹ *Tefsîru İbn Ebi Hatim*, c. 7, s. 2345

(ceza) için yaratmıştır.⁶⁷² İnsan ister ki Ard tüm güzelliği ile hep onunla kalsın ancak kurumayacağından, insan eliyle ya da doğal bir şekilde zarara uğramayacağından emin değildir.

III.5.KÜLTÜR HAVZASI OLARAK ARD

Kültür, yeryüzünde yaratılan bir durumdur. İnsan, sosyal bir varlıktır. Çünkü insan, tabii ihtiyaçlarını karşılamak için başkalarına muhtaç olduğu gibi, varlığını muhafaza etmek için de başkalarının yardımına muhtaçtır. Yeryüzünü ma'mûr etmesi, halife kılınması gibi yaratılış amaçlarından dolayı insan, bir sosyal düzeni içerisinde, toplu olarak yaşamaya ihtiyaç hisseder.

Toplumlar ekonomik, siyâsi, dini, ictimâî, politik, askeri ve kültürel boyutlarının sistematik bir etkileşim içinde olduğu, bunlardan herhangi birindeki değişimin diğerlerini de etkilediği bir yapıdır. Bu çerçevede kültür, gelişigüzel oluşmayan, öğrenilen, paylaşılan bir yaşam tarzıdır.

İnsan, varlık yapısı bakımından hem iyi hem de kötü nüvelerle dünyaya gelen “disharmonik” bir varlıktır.⁶⁷³ Bu özelliğinden dolayı insan, adalet-haksızlık, iyilik-kötülük, sevgi-nefret gibi tepkilerini gösterir. Seçenekler arasından birini tercih etmesi insanın disharmonik unsurları arasında diyalektik ilişki kurabilmesinden kaynaklanır. Disharmoni; uyumsuzluk, çatışma veya harmonik olmama durumu, birbirine karşı sürekli üstünlük kurmaya çalışan karşıt unsurlar olarak tanımlanabilir. Hayvanın yapısal bir özelliği olan uyum gibi; disharmoni de insanın konuşma yeteneği, dili gibi onunla birlikte ortaya çıkan, varlık yapısının bir özelliğidir. Bu özellik, insanı sürekli daha iyi

⁶⁷² *Tefsirü'l-Mâturîdî*, c. 7, s. 137 Konu ile ilgili diğer ayetler: Yunus 10/24, Hicr 15/39

⁶⁷³ Mengüşoğlu, *İnsan Felsefesi*, Remzi kitabevi, İstanbul 1988, s. 290 (فَاللَّهُمَّهَا فُجُورَهَا وَتَقْوَاهَا) “Nefse iyilik ve kötülüğü aşılayana andolsun” Şems 91/8

ve ileriye doğru taşımaya çalışır, onun var olanla yetinmemesine sebep olur. Yeteneklerinin gelişmesine, çalışmasına ve yaratıcı olmasına zemin hazırlamaktadır.⁶⁷⁴

Ardda belli bir mekanın veya mevkinin oluşumlarını paylaşan insanlar, Ardın bu bölümüyle birbirlerine kenetlenir iken diğerlerinden ayrılırlar. Böylelikle aralarındaki iletişim ortak bir kültürün doğmasına neden olur.⁶⁷⁵ Ardda jeofizik etkenler, sosyal olgular, tarihi varlık sahasındaki bir takım prensipler ve imkanlar kültürel farklılıkları oluşturur.

Günümüz medeniyetinin oluşmasındaki en önemli nüvelerden birisi, hiç şüphesiz bundan beş bin sene evvel Sümerlerin, kendi dillerine göre yazıyı icad etmeleridir. Bu yazıyı okullar açarak istedikleri her konuyu yazacak kadar geliştirmişlerdir. Başlangıçta taşlar üzerine yapılan resimlerin yerini, sonraları kil tabletler üzerinde şekil ve semboller almıştır. Buradaki yazı malzemesi ve yazılar çivi şeklini andırıldığı için “çivi yazısı” adını almıştır. Bu yazı türünden etkilenen milletler; Babilliler, Asurlular, Hurriler, Hititler ve Urartular, Ugaritler, Persler, Mısırlılardır. Bu sayede günümüzdeki arkeolojik araştırmalar sonucunda özellikle Mezopotomya ve Anadolu’da bulunan onbinlerle ifade edilebilecek tabletlerdeki çivi yazıları okunmuş, dilleri çözülmüş, tamamen unutulmuş en az üç bin yıllık Ortadoğu milletlerinin tarihi meydana çıkmıştır ve çıkmaktadır. Sümer yazılı belgelerinde onların hayal güçleri, dünya ve evrene bakışları, sosyal düzenleri, okulları, dini inanışları, destanları, ağıtları, Tanrı ve krallarını öven ilahileri, tartışmaları, atasözleri ve deyimleri, hayvan masalları hakkında hikayeleri bulunur.⁶⁷⁶ Kültür havzası anlamında Ardı ayetlerde incelediğimizde yer üzerinde insan gruplarının yaşanmışlıklarından, daha çok ahlaki ve dini boyutu ile birlikte konu edinildiğini görürüz.

⁶⁷⁴ Mengüşoğlu, Takiyettin, *Felsefeye Giriş*, s. 292, 293; *İnsan Felsefesi*, s. 290

⁶⁷⁵ Mengüşoğlu, *Felsefeye Giriş*, s. 164-168

⁶⁷⁶ Çığ, Muazzez İlmiye, *Kur’ân, İncil ve Tevrat’ın Sümer’deki Kökeni*, s. 10-12

İnsanın kültürel boyutu, beşeri ihtiyaçlarının ortaya çıkması, dolayısıyla çevresindeki unsurlara bağlı olması hali ile başlar.⁶⁷⁷

(وَقَطَّعْنَاهُمْ فِي الْأَرْضِ أُمَّمًا مِنْهُمْ الصَّالِحُونَ وَمِنْهُمْ دُونَ ذَلِكَ وَبَلَوْنَاهُمْ بِالْحَسَنَاتِ وَالسَّيِّئَاتِ لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ)

“Biz onları birbirlerinden ayrı düşmüş gruplar halinde farklı coğrafyalarda yaşamaya mahkum ettik. Onlardan iyi kimseler vardır. İçlerinden öyle olmayanları da vardı. İtaatkar olmayanları belki dönüş yaparlar diye de kah refah ve bollukla kah yokluk ve darlıkla sınadık.” A'râf 7/168 N.S. 39

– “Onları yeryüzünde bölüştürdük, kısımlara ayırdık, dağıttık. Onları bolluk ve darlıkla imtihan ettik.”⁶⁷⁸ Arddaki kıtalara, farklı kültür ve medeniyetlere sahip olan milletlere işaret edildiğini düşündürmektedir. Hepsi de çıkış ve inişler yaşamışlar, bereket ve kıtlık günleri geçirmişler, hiç biri biteviye sürüp gitmemişlerdir.

– Ayette anlatılan topluluktan kasıt İsrailoğullarıdır. Onların fırkalara ayrılması, onların bir kısmı iman etmiştir, bir kısmı da kafirdir. Belki pişman olup tevbe ederler diye onların sınındıklarını haber vermiştir.⁶⁷⁹ Bunlar birbirinden farklı gruplar olabilirler. İbn Abbas “yeryüzünün her bir tarafında bir Yahudi topluluğu vardır.” demiştir.⁶⁸⁰ Toplumlar birbirinden ibret alsınlar, farklılıkları ortaya çıksın diye insanların yaşadıkları, denedikleri günlerden ve akıbetlerinden haber verilir: (وَتِلْكَ الْأَيَّامُ)
(نُذَوُلْهَا بَيْنَ النَّاسِ) Al-i İmran 3/140

– Allah’ın Beni İsrail’den “iyiler” olarak andığı grup şunlardır: Bu gruptakiler Allah ve peygamberlerine iman ediyorlardı, bir kısmı da iman etmiyordu. Allah’ın

⁶⁷⁷ İkbâl, Muhammed, *İslam’da Dini Düşüncenin Yeniden Doğuşu*, Çev. Ahmet Asrar, Birleşik Yay., İstanbul ty, s. 119

⁶⁷⁸ Zeyd b. Ali, *Garibu'l-Kur'an*, s. 200.

⁶⁷⁹ *Tefsîrü Mukâtil*, c. 3, s. 71, Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, c. 10, s. 533,

⁶⁸⁰ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, c. 10, s. 533

“salih” kelimesi ile vasıflaması onların dinlerinden dönmeden, Rablerini inkar etmeden, İsa peygamber kendilerine gönderilmeden önceki hallerine işarettir.⁶⁸¹

– Onlar bir arada iken bir kısmı kafir bir kısmı mümin olarak yeryüzünde gruplara ayrıldılar. Yahut onlar aynı mekânda, aynı suyu, aynı otlığı, aynı yaşam şeklini paylaşırlarken farklı mekânlara dağıldılar, farklı hayat tarzlarına ayrıldılar. Başka bir teville göre dinleri birdi sonradan bir kısmı dinlerinden döndü, saptılar, hevalarına uydular.⁶⁸²

Yeryüzünde insan toplulukları ve hallerinden genel itibarıyla bahseden ayetler yanında, onların iman edip etmemelerinden, davranışlarından, dostlarından ve yardımcılarında, yaşadıkları ve karşılaştıkları durumların, geçmiş ve daha yaratılmadan geleceklerinin kitapta yazılı olduğundan, yaşam sürelerinden, gizli açık yerde ve gökte söylenen her sözden, dua ya da bedduadan, hayır ya da şer yapılan her işten haber verilir. Bunların hepsinin Allah’ın ilmi ve hikmeti dahilinde olduğu dile getirilir.⁶⁸³

İnsanın dışındaki tüm varlıklar yaratılış amacına göre hareket ettikleri halde, insan kendi iradesiyle bir eylemi yapmayı tercih eder ya da etmez. İnsana verilen akıl ve cüz’i irade, bir takım sorumlulukları beraberinde getirir. Ard, insanla ve elbette diğer varlıklarla sürekli etkileşim halindedir. Bu da herbirinin kendine has birer dünyaları olduğunu, kendi popülasyonlarında bir kültür seviyesi oluşturduğunu gözlememizi sağlar.

⁶⁸¹ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, c. 10, s. 534

⁶⁸² *Tefsirü’l-Mâturîdî*, c. 5, s. 76, 77

⁶⁸³ En’âm 6/116, Tevbe 9/74, Yûnus 10/99, İbrâhîm 14/8, Enbiya 21/4, Mü’minun 23/112, Hadid 57/22, Nuh 71/26, Cin 72/10

III.6. SİYASİ ALAN OLARAK ARD

Siyaset kelimesinin sözlük anlamına baktığımızda (سوس) kökü ile İbn Manzur (711/1311) ilk olarak “elbiseye, yüne, yiyeceğe dadanan, güveye de denilen bir böcek ya da kurtçuk türü” anlamını kullanır. Zebîdî (1205/1791) ilk olarak “karakter, ahlak, tabiat” tanımlamasını yapar. (الفصاحة من سوسه) “Fesahat onun tabiatındandır” denilir. Aynı şekilde “o cömerttir, şöyle şöyledir...” gibi özellikleri anlatmak için kullanılan bir köktür. İkisi de öncelikli anlamlardır.⁶⁸⁴ Siyaset ise (القيام على الشيء بما يصلحه) ifadesi ile “bir şeyi ıslah etmek, iyileştirmek, düzeltme niyeti ile onu gözetmek, ondan mesul olmak, onun idaresini üstlenmektir.” Sâis, bir hayvanı eğitmek için kollayandır. Yöneticiler raiyyesinden mes’uldür. Birisi demiştir ki: “Siyaset bir kimseyi ya da canlıyı eğiterek, uysallaştırarak ona bir işi yaptırmaktır.” Şöyle ki bir şeyi söz ya da fiille güzel göstererek muhatabı ayartmak ve ona dediğini yaptırmaktır.⁶⁸⁵ İnsanların olduğu yerde za’flar, kayırmalar, kayıplar ve kazançlar mevcuttur. Bu uyumsuzluk/disharmoni bir kontrol mekanizmasına ihtiyaç duyar. Ardın siyasi boyutu Allah’ın hikmeti dahilinde insan ve onun ilerlemesi için gereklidir. Aynı zamanda bu boyut sadece insanlar değil hayvanlardaki hiyerarşide de farklı açılardan mevcuttur. Onların da kendilerine ait belirgin davranış özellikleri vardır. Tilkinin kurnazlığı, arslanın cesareti gibi. Ancak insandaki halifelik özelliği disharmoniden daha yüce anlamları ihtiva eder.

İnsanın Arddaki en önemli görevi olan halifelik: İnsanın hayatına anlam katan Kur’ân, insana varlığının derinliklerinden haberler verir. Ayetler, insanın temel arzuları ve içgüdülerini nasıl doyuracağı, topluma ve çevreye nasıl uyum göstereceği konusunda insana yardım eder. Kur’ân Allah rızasını arayan, yeryüzünde Allah’ın halifesi olduğu bilincini daima canlı tutan insana “kamil insan” olmayı hedef gösterir.

⁶⁸⁴ İbn Manzur, *Lisanu’l-Arab*, c. 24, s. 2150; Zebîdî, *Tacü’l Arus*, c. 16, s. 155

⁶⁸⁵ İbn Manzur, *a.g.e.*, c. 24, s. 2149; Zebîdî, *a.g.e.*, c. 16, s. 159

Bunun temel şartı olan iman konusunda tercih hakkını insana verir. Bu esnada fitratını, özünü kullanmasını ister.⁶⁸⁶ Kur'ân insana, bütün varlıkla ilişkisinin halifelik bilinci içinde olması gerektiğini hatırlatır. Halifelik, varolma bilincini farketmek, her varlığa değer vermekten geçer.

Allah, yeryüzünde bulunan her şeyi insanın faydalanması için yaratmıştır.⁶⁸⁷ Allah'ın, Yüce kitabında insanı halife olarak nitelendirmesi, onun yeryüzündeki konumuna ve önemine işarettir.⁶⁸⁸ Allah'a karşı sorumluluğunu yerine getiren, kulluk bilincinde olan her insan halifedir.

Ard insanların hem dini hem dünyevi kazancını elde edebileceği bir alandır. İnsan Ardda öğrenir, yetişir, olgunlaşır. Doğduğundan itibaren oturmayı, yürümeyi, düşüp kalkmayı, koşmayı Ard üzerinde öğrenir, uygular. Bu esnada bir takım sorumluluklara sahip olur. **“Biz emaneti göklere, yere ve dağlara teklif ettik, fakat onlar bunun ağır sorumluluğunu üstlenmekten kaçındılar. Nihayet bu emaneti insanoğlu yüklendi...” Ahzâb 33/72** Emanet; dini sorumluluklar, taat, farzlar, tevhid, akıl, yeryüzüne halife olma kabiliyeti gibi anlamlara gelir.⁶⁸⁹ Yeryüzünde hak ve adaleti, doğruluk ve iyiliği hakim kılarak her türlü kötülüğün giderilmesi görevi insana verilmiştir.⁶⁹⁰

⁶⁸⁶ Ahmet Nedim Serinsu, *Kur'an Nedir?*, s. 63, 81

⁶⁸⁷ (هُوَ الَّذِي خَلَقَ لَكُمْ مَا فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا) Bakara 2/29

⁶⁸⁸ Halife kelimesi Kur'an-ı Kerim'de yalın haliyle sadece iki ayette geçmektedir: Bakara 2/30, Sa'd 38/26 Halifelik, ilk ayette dini bir nitelik olarak ele alınırken, diğerinde ise siyasi bir kurum olarak karşımıza çıkmaktadır. Halife kelimesinin çoğulu olan halaiif/halifeler Kur'an-ı Kerim'de dört yerde geçmektedir: En'am 6/165, Yûnus 10/14, 73, Fâtır 35/39.

⁶⁸⁹ *Tefsîri Mukâtil*, c. 3, s. 510, Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, c. 19, s. 197-201, *Tefsîri'l-Mâturîdî*, c. 8, s. 420, Râzî, *Tefsir-i Kebir*, c. 25, s. 188; Nesefî, *Medarikü't-Tenzil*, c. 3, s. 315

⁶⁹⁰ Bakara 2/30; Âl-i İmrân 3/104, 110, 114; A'raf 7/69,74,157; Tevbe 9/67, 71, 112; Yunus 10/14, 73; Hac 22/41; Neml 27/62; Haşr 59/21; Fâtır35/39; Sâd 38/26.

(هُوَ الَّذِي جَعَلَكُمْ خَلَائِفَ فِي الْأَرْضِ) “O ki sizi yeryüzünde halifeler kıldı.” Fâtır 35/39 N.S.

43

– Half; öne gelen yerin, ön tarafın (kuddam) zıddıdır. Arkaya gelen yer, arka taraf anlamına gelir. (يعلم ما بين أيديهم وما خلفهم) Bakara 2/255 ayetinde buyurulduğu gibi. Halef, tekaddüm etmenin, zaman ve mekân bakımından önce gelmenin (selefin) zıddıdır. Hilafet ise, bir başkasının yerine geçmektir. Bu durum (naib ya da vekil olmak), yerine geçilenin orada mevcut olmamasından, ölmesinden veya acziyetinden dolayı gerçekleşir ya da naib olan kişiyi şerefleştirmek içindir. Ayette “yerine geçeni şerefleştirmek” anlamında “halife” sözcüğünün çoğulu “halâif”, “halîf” sözcüğününki ise “hulefâ”dır.⁶⁹¹

– Halifeden kasıt önceki topluluklardan Ad ve Semûd kavimleri ve diğerlerinin yurtlarında ve mesken edindikleri yerlerde onların yerine geçmedir. Katade (117/735), bir topluluğun başka bir topluluğa, bir neslin başka bir nesle halef olmasını sağlayan O’dur, demiştir.⁶⁹² İnsanın Ardda halifelik özelliği iki açıdan ele alınabilir: Birincisi Ard, insanlar için bireysel ve toplumsal açıdan birbirilerinin yerine geçtikleri yerdir. Diğeri de insan Ard üzerinde her varlığa duyarlı davranmalıdır. Bu öz, kendisine verilmiştir.

– Ayetteki muhatabı Rasulullah’ın ashabı ve ümmeti olarak kabul ettiğimizde, önceki nesillerin ve geçmiş toplulukların helakinden ve tamamen kökü kazındıktan sonra, onların yerine geçtiklerini haber vermektedir. Muhatap bütün insanlar olarak alındığında, bu takdirde, Arddaki insan öncesi olarak bilinen varlıklardan olan, cin ve meleklerin yerine geçtiklerini haber vermiştir. Buna göre de, ademoğlu cinlerin

⁶⁹¹ Rağıb, *Müfredât*, s. 293, 294. İki kelimenin geçtiği ayetler: (ثم جعلناكم خلائف في الأرض من بعدهم لننظر كيف تعملون) “Nasıl davranacağımızı görelim siye sizi yeryüzünün halifeleri (halâif) kıldık” Yunus 10/14; (جعلكم خلفاء من بعد قوم نوح) “O sizi Nuh kavminden sonra onların yerine geçirdi/hulefa kıldı.” A’raf 7/69

⁶⁹² Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, c. 19, s. 389

halefidir.⁶⁹³ Bu noktada önceki toplulukların cin ve melek dışında bilgimiz dahilinde olmayan başka varlıklar ya da nesiller olabileceği fikredilebilir. Ardın siyasi alan olması iyi ve kötünün, doğru ve yanlışın, hak ile batılın ayırtedilmesinde etkindir.

(وَإِذْ قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلٰئِكَةِ اِنِّىْ جَاعِلٌ فِى الْاَرْضِ خَلِیْفَةً) “Ey peygamber! Rabbin meleklere, ben yeryüzünde halife yaratacağım, ona sorumluluk yükleyeceğim demişti.” Bakara 2/30 N.S. 87

– İbn İshak (151/768): “Yeryüzünde yaşadığı yeri ma’mûr edecek, sizden olmayan birini yaratacağım” anlamında yorumlamıştır. Ayetten hareketle insandan önce cinlerin Ardda var olduğu, insanın onların yerine geçtiği, bu yüzden “yerine geçen” anlamında halife adını aldığı tevilde bulunulmuştur.

– Ademoğlu “birbirinin yerine geçen anlamında” halife olarak, her devir kendinden önceki selefin halefidir, her ademoğlu kendinden önceki kişinin halefi olur, onun yerine geçer, evlat babanın yerine geçer. Sonra onun da evladı ya da nesli kendi yerine geçer, böylece Ard üzerinde bu veraset kıyamete kadar sürer gider.

– İbn Mesud (32/652-53) ve İbn Abbas (68/687)’tan rivayeten halife, yeryüzünde mahlukat arasında adaletle hükmeden, Allah’a itaat eden, Allah’ın hükmünü icra eden her nesildeki insanlardır. Yeryüzünde bozgunculuk yapanlar, haksız yere kan dökenler halife kategorisine girmez, bu üstün vasfı hakedemez. Halife ile ilgili diğer tevilde; melekler Allah’a “halife kimdir?” şeklinde bir soru yönelttiklerinde; “halifenin zürriyeti, yeryüzünde ifsad edecek, kıskanacak ve birbirlerini öldürecekler” cevabını aldılar. Buna göre halifenin kendisini dışarıda tutarak, fesad ve haksız yere kan dökme işi, halife dışındakilere, onun nesline izafe edilmiştir. Allah “ben sizin bilmediğinizi bilirim” sözüyle, yeryüzünde insanlar arasında peygamberler, Allah’ın salih kulları,

⁶⁹³ *Tefsirü'l-Mâturîdî*, c. 8, s. 495

dostları, cennetlikler çıkacağı, iyi insanlar olacağı için bu iş gerçekleşmeye değer anlamında bir tavidir.⁶⁹⁴

– Halife kelimesi hakkında bir çok yorumlar yapılmıştır, bütün bunlar okuyucunun bir fikir sahibi olmasına, bunlardan hakka ve hakikate yakın olanlar arasında birisini tercih etmesine sebep olur. İlk dönem müfessirlerinin yorumlarında halife kelimesine; cin taifesine ya da Allah'a yahut Adem'e nisbet edilerek bir öncekini temsil sadedinde anlam yüklenmiştir. Bir diğer tevil ise halifeden maksud, Adem değil oğullarıdır. Çünkü ayette geçtiği üzere Ardi ifsad edecek ve kan dökcek olan Adem değil, kıyamete kadar onun evlatlarındandır. Ayette olduğu gibi onlar/halifeler birbirlerinin yerine geçerek bir neslin arkasından diğeri gelir: (ويجعلكم خلفاء الأرض) Neml 27/62.⁶⁹⁵

وَهُوَ الَّذِي جَعَلَكُمْ خَلَائِفَ الْأَرْضِ وَرَفَعَ بَعْضَكُمْ فَوْقَ بَعْضٍ دَرَجَاتٍ لِيُبْلُوَكُمْ فِي مَا آتَيْكُمْ إِنَّ رَبَّكَ سَرِيعُ الْعِقَابِ وَإِنَّهُ (لَعَفُورٌ رَحِيمٌ) **“O Allah ki, Ardda halife olarak/birbiri ardından gelip yaşamanıza imkan verdi. Sizi sınamak için kiminizi kiminizden (akıl, mal, mevki bakımından) üstün kıldı. Şüphesiz Rabbin (bunca nimetlerine nankörlükle karşılık verenleri dilediği takdirde) derhal cezalandırır. Bununla birlikte O (tevbe eden kullarına karşı) çok affedici, çok merhametlidir.” En’âm 6/165 N.S. 55**

Halifelik işi hayatın her alanında vardır. Yaşam ve ölümdede, zenginlik ve fakirlikte, hastalık ve sağlıkta, üstünlükte ve geride kalmada, çocukluk ve yetişkinlikte insanların vaziyetlerini bilmeleri ve yaratıcılarını tanımaları için ibrettir ve birer delildir. Eğer Allah insanları hepsini birden, aynı seviyede yaratsa idi, kendilerinin pozisyonunu bilemeyecekler, bir halden diğesine değişiklikleri, başlangıçları ve sonlarını farkedemeyeceklerdi.⁶⁹⁶ Ardda bireysel olarak insan hayatının aşamaları, iyi ve

⁶⁹⁴ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, c. 1, s. 475-481

⁶⁹⁵ *Tefsîrû'l-Mâturîdî*, c. 1, s. 412, 413

⁶⁹⁶ *Tefsîrû'l-Mâturîdî*, c. 4, s. 342

kötünün, rahat ve zahmetin, kolaylık ve zorluğun zincirleme birbirini izlemesi halifelik özelliğini yansıtan bir başka durumdur. Birisi bitince diğeri başlar. Halifelik insan için mücadele içeren, zor bir görev olsa da onun gelişmesini sağlayan, ona güç ve iktidar kazandıran önemli bir etkidir.

يَا دَاوُدُ إِنَّا جَعَلْنَاكَ خَلِيفَةً فِي الْأَرْضِ فَاحْكُم بَيْنَ النَّاسِ بِالْحَقِّ وَلَا تَتَّبِعِ الْهَوَى فَيُضِلَّكَ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ إِنَّ الدِّينَ (

(يُضِلُّونَ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ لَهُمْ عَذَابٌ شَدِيدٌ بِمَا نَسُوا يَوْمَ الْحِسَابِ) “Ey Davud, şüphesiz biz seni yeryüzünde halife kıldık. O halde insanlar arasında adaletle karar ver. Arzularına, heva ve hevesine uyman seni Allah yolundan saptırır. Allah yolundan sapanlar için, hesap gününü unutmalarından dolayı çok çetin bir azab vardır.” Sa’d 38/26

N.S. 38

Ayet, muhatabı açısından övgülerin en güzeldir. Ayette özelde Davud peygamber için zikredilmiş, genelde insanoğlu için de sözkonusu olan, Ard üzerinde Allah’ın iradesini tecelli ettiren halifelik vasfı, öncelikle adil olma, haksızlık yapmama şartına bağlanmıştır. Adalet vizyonuna sahip insanın halifelik özelliği ona olay ve olgular karşısında kuvvet verir.

Hilafet doktrini, insanın yaratılış amacının bilgisi ile ilişkilidir. Halife olmak demek, yaşam alanı yeryüzünde düzen sağlamak, canlılık, barış ve mutluluk getirmektir, fitne ve fesad çıkarmak, can almak, düzeni bozmak değildir. Zira Kur’ân’da ifade edildiği üzere, insan dünyada bulunduğu ortamı ma’mûr etmek, Allah’a kulluk etmek için vardır.

Ayetler insanların siyasi alan olarak Ard üzerinde ahlaki bir toplum olması yönünde çağrışımlarda bulunur. İyiliği yaşamak ve yaşatmak, başkalarına zorlamadan tavsiye etmek, bir kötülük gördüğünde onu ortadan kaldırmak için eliyle, diliyle ya da

kalbiyle tavrını koyarak üzerine düşeni yapmak gibi misyona sahip olan müslümanı kapasitesi oranında sorumlu tutar, zorlamaz.⁶⁹⁷

Ardın siyasi boyutu: Yeryüzü siyasetin mekanıdır. Siyaset yeryüzünde yapılır. Siyaseti insanlar yaparlar, Allah değil. Allah, insanlar için siyaset yapmaz. Allah adına da siyaset yapılmaz. Ard siyasi bir varlık alanıdır. Belli insanların egemenlik kurması, sorumlu, yetkili olması söz konusudur.

Siyâset, Aristo'nun tanımına göre "pratik ahlak" tır. Yeryüzünde pratik ahlakın tesisi belirli kurallara bağlıdır. Bu da fertleri kontrol eden bir üst otorite yahut yöneticiler eliyle gerçekleşir.⁶⁹⁸ Yeryüzünde toplumsal düzene sahip yerlerde insanlar mutlu olmak için gelecek vaat eden sistemler kurmaya çalışırlar. Bu durum, insanın doğasından kaynaklanır. Bireylerin farklı özellikleri olması toplumların da kendilerine has yapıları, dünya görüşleri, hususi kültürleri ve değerlerini ortaya çıkarmıştır. Doğal yasalarla anoloji kurmak gerekirse; nasıl ki Arda, tabiata hâkim olan yasalar vardır, toplumsal hayatı düzenleyen yasalar da mevcuttur. Bütün bunlar Allah'ın kainata vaz'ettiği yasaları dahilindedir: Ahzâb 33/38, 62; Fetih 48/23, Fâtır 35/43

İçerisinde insanların "her türlü günlük faaliyetlerini sürdürmesine elverişli toprak, hava ve sudan oluşan çevre" anlamında "uzam" denilen mekânsal alanda, yaşam unsurları olarak; bölgesel iklimler, toprak yapıları, nemlilik ve kuraklık etkindir. Mekanı düzenleme aşamasında insanın birlikte yaşama, şehirleşme, yer değiştirme tercihleri ekonomi, iktidar ve yönetimi etkiler.

Mekân, tarihe ön belirleme yapar, karşılığında tarih de mekânı yeniden yaratır. Önceleri Ard üzerinde yapıların, özellikle de iktidarı temsil edenleri büyük ve gösterişliydi. Bunlar gücü ve hükümranlığı çağrıştırıyor, tanrısal bir değer taşıyordu. Bir

⁶⁹⁷ Bakara 2/286; İsrâ 17/15, 36

⁶⁹⁸ Kur'ân'da Nisa suresi 59. ayette bu duruma örnek vardır: (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَطِيعُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا الرَّسُولَ وَأُولِي الْأَمْرِ مِنْكُمْ) "Ey iman edenler: Allah'a, peygambere, sizin gibi mü'min olan yetki ve otorite sahiplerine itaat edin." Nisa 4/59

halkın, bir kültürün, bir dil ya da devletin ikamet ya da yayılma yeri olarak düşünülen Ard denilen mekânda ayakların bastığı toprak ya da sınırlar oldukça önemlidir.⁶⁹⁹

Foucault (1926-1984) a göre iktidar sınırlandırıcı ve yasaklayan değil, tam tersine üreten ve düzenleyen bir faktördür. İnsanlar, aslında dayatmadan ve baskıdan hoşlanmadıkları için, ikna metodu ile anlam dünyalarına hitap eden sistemleri daha çabuk kabullenirler.⁷⁰⁰ Ardın siyasi alanda kullanımı hukuki ve etik kurallarla iç içe bir sosyal düzen gerektirir. Burada devletin ve milletin bekası önemlidir.

Toprak devlet için güç ve iktidar demektir. Ard üzerinde iktidar sahibi olmak için savaşlar yapılır, sistemler oluşturulur. Eski toplulukların kendilerini korumak amacıyla dağların zirvelerine yerleşmeleri ya da suyun olduğu yerlerde birikip yaşam alanları oluşturmaları Ardın insanların toplumsal düzenine, yaşam şekillerine etkisini gösterir.

(عَسَى رَبُّكُمْ أَنْ يُهْلِكَ عَدُوَّكُمْ وَيَسْتَخْلِفَكُمْ فِي الْأَرْضِ فَيَنْظُرَ كَيْفَ تَعْمَلُونَ) “Belki de Rabbiniz düşmanınızı helak edecek ve onların ardından yeryüzünde size güç ve imkan verecek. Sonra da ne tür işler yaptığınıza bakıp sizi sınavacak.” A’râf 7/129 N.S.

39

– Musa (as.) İsrailoğullarına risalet ile gelmeden önce, Firavun onlara oğullarını öldürüp kızlarını sağ bırakma şeklinde eziyet ediyordu. Peygamberliğinden sonra da Firavun’dan baskı görmeye devam ettiler. Ona tabi olmalarının hiçbir şeyi değiştirmedigini düşünüyorlardı. Musa (as.) ise, Firavun ve topluluğunun helak olacağını, kendilerinin Mısır ülkesinde onların yerine geçeceğini anlatmaya çalışıyordu.

⁶⁹⁹ Foucault, Michel, *İktidarın Gözü*, çev. Işık Ergüden, İstanbul 2012, s. 89-93

⁷⁰⁰ Michel Foucault, *Entelektüelin Siyasi İşlevi*, çev. Işık Ergüden, Osman Akınhay, İstanbul 2005, s. 72

Aynen söylediği gibi de oldu. Firavun'un yok olmasından sonra yaşadığı yerler onlara kaldı. Ancak bu defa da böğüren buzağı heykelinin peşine takıldılar.⁷⁰¹

– Musa kavmine “Allah’tan yardım dileyin ve sabredin” deyince; onlar Musa (as.)nın peygamberliğinden önce de, sonra da Firavun tarafından eziyete uğradıklarını ve bundan korktuklarını söyleyerek karşılık vermişlerdi. Firavun, sihirbazlarının Musa karşısındaki yenilgisinden sonra, onun topluluğuna olan baskısını yinelemişti.⁷⁰² Ayetteki (عسى) sözcüğü Allah tarafından olduğunda, kendinden sonraki ifadenin gerçekleşeceğine işaret eden bir delildir. Bu durumda Allah onlara düşmanlarını helak edeceğini, kendilerini de onların yerine geçireceğini vadetmiştir.⁷⁰³ Arın çekim gücü ve insanların onda iktidar mücadelesini gerekli kılmıştır. Ancak toplumlar her ne kadar Arı sahiplenmek isteseler de Arın asıl sahibinin Allah olduğu ayetlerde hatırlatılır.

Siyasi alan olarak Arı baktığımızda canlılık görürüz, durağanlığı bulamayız. Toplumlar inişler çıkışlar, gidişler ve yerine gelişler, çöküşler ve yükselişler şeklindeki yaşantılarıyla hareketliliğin sinyalini gönderir. Allah Arıda bu gün gezip dolaşılan yerlerde sonra bambaşka yaşantıların olacağı kuralını hatırlatır. Allah kullarından, yarattığı yeryüzü üzerinde güzel işler yapanlardan oluşan bir topluluk haline gelmelerini istemiştir.⁷⁰⁴ Allah isteseydi yer üzerindeki herkes inanan bir toplumun fertleri olabilirdi, yaşadıkları yere de dünya değil cennet adı verilirdi. Ancak murad-ı ilahi, imtihan ve sınama yönünde tecelli etmiştir.

⁷⁰¹ *Tefsîrî Mukâtil*, c. 2, s. 56

⁷⁰² Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, c. 10, s. 372, 373; *Tefsîrî'l-Mâturîdî*, c. 4, s. 542

⁷⁰³ *Tefsîrî'l-Mâturîdî*, c. 4, s. 542

⁷⁰⁴ A'raf 7/128, Yunus 10/13, 14; Enbiya 21/105, Nûr 24/55, Muhammed 47/38

(أَنَا نَحْنُ نَرِثُ الْأَرْضَ وَمَنْ عَلَيْهَا وَإِلَيْنَا يُرْجَعُونَ) “Şüphesiz ki, Biz yere ve onun üzerinde bulunanlara mirasçı olacağız. Sonunda onlar ancak Bize döndürüleceklerdir.”

Meryem 19/40 N.S. 44

– Yahya b. Sallam (200/815) ayete “Kıyamet gününde yeryüzünü ve üzerindeki helak edeceğimiz ve bize döndürülecekler” anlamını vermiştir.⁷⁰⁵

– “İrs, viraset” herhangi bir servetin bir anlaşma ya da akde bağlılık olmaksızın bir kimseden diğerine intikalidir. Bir şeyi yorulmadan elde eden, kazanan kişiye (قدورث) denir.⁷⁰⁶ Ard Allah’a ait olacaktır. Her şey kendisine döneceği için “göklerin ve yerin mirası Allah’a aittir” Al-i İmran 3/180

Ayet, yer üzerindeki bütün mahlukatın fena bulacağına işaret eden bir ilahi yasadır. Her şey aslına dönecektir. İnsanlar için siyasi alan olarak takdir edilen, insan elinde emanet olan olan Ard, en sonunda ilk sahibine, Allah’a intikal edecektir.

(وَنُرِيدُ أَنْ نَمُنَّ عَلَى الَّذِينَ اسْتَضَعُوا فِي الْأَرْضِ وَنَجْعَلَهُمْ أُمَّةً وَنَجْعَلَهُمُ الْوَارِثِينَ) “Biz ise, o yerde güçsüz düşürülenlere iyilikte bulunmak, onları önderler yapmak ve (Firavun mülküne) mirasçılar kılmak, onları yeryüzünde güçlü kılmak, Firavun’a, Haman’a ve ordularına korktukları şeyleri göstermek istiyorduk.” Kasas 28/5, 6. N.S. 49

Za’f, “kuvvet”in karşıtı bir kelimedir. Nefste, bedende ya da halde, vaziyette zayıf, güçsüz, dayanıksız olma halidir. (استضعف) Zayıf, kırılğan ve dayanıksız bulmaktır. Yukarıdaki ayette de büyüklenmenin mukabili olarak zikredilir.⁷⁰⁷ Ayetteki “yeryüzünde hor görülen” kesimden murad, Firavun sultanı altında yaşayanlardır.⁷⁰⁸

⁷⁰⁵ Tefsîrü Yahya b. Sellam, c. 1, s. 226

⁷⁰⁶ Müfredat, s. 864

⁷⁰⁷ Müfredat, s. 507

⁷⁰⁸ Mukatil, Yahya b. Sallam, Ahfeş, Taberî gibi müfessirlerin ayetle ilgili te’vili bu şekildedir.

Bunlara iyilik yapılacağı, önde olacakları, Ardın önemli yerlerine sahip olacakları, böylelikle Ard üzerinde güç kazanacakları yönünde müjdeler verilmiştir.

İnsanları birbirine düşüren, insanları köleleştiren, kendilerini tek otorite olarak gören bir misyonun, ilahi kanunlara göre Ard üzerinde barınamayacağına mesajını vermektedir. Ayette Ard üzerinde devamlılığın Allah'ın yasalarına uymakla gerçekleşeceğinin bilgisi verilmiştir. Allah, kendine tabi olanların üstün geleceğini bildirmektedir.

Ayet, mazlumların himaye edilmesinin, ilahi iradenin bir gereği olduğunu gösterir. Rabbimiz elçilerine, çaresiz kalmış insanların elinden tutmalarını, insan onuruna yakışır bir hayat sürmeleri için gayret göstermelerini emretmiştir. Peygamberler, haksızlığın, sömürünün olmadığı, yardımlaşma ve dayanışma gibi değerlerin yaygınlaştığı bir toplum için çalışmışlardır.

(إِنَّا مَكَّنَّا لَهُ فِي الْأَرْضِ وَآتَيْنَاهُ مِنْ كُلِّ شَيْءٍ سَبَبًا) "Gerçekten biz onu yeryüzünde iktidar ve kudret sahibi kıldık, ona (muhtaç olduğu) her şey için bir sebep (bir vasıta ve yol) verdik." Kehf 18/84 N.S. 69

– Ardda hakimiyet sağlayacağı yerlerin yollarını ve bunların elde edilmesi için gereken vasıtaları öğreterek (bu kişiyi) itibar ve konum sahibi kıldık.⁷⁰⁹ Ardın doğularının batılarının hükümdarı olan bu kişi bir çok yerde hakimiyet sağlamıştır.⁷¹⁰

– Ayette zikredilen şahsa bir sebeple ulaşılan her şeyin bilgisi⁷¹¹ öğretilmiştir.

– (مكن) ve (ملك) benzerlikten dolayı bu şahıs bir hükümdar olabilir. Çünkü ayette bir nahiye bile istisna etmeden Ard genel anlamında zikrettiğinden ve kişi mekânında

⁷⁰⁹ *Tefsîrû Mukâtil*, c. 2, s. 600. Ayetteki m-k-n sözlük anlamını “Yaşam Alanı Anlamında Ard” konumuzda geçen En'âm 6/6 ayetinde zikrettik.

⁷¹⁰ *Tefsîrû Yahya b. Sellam*, c. 2, s. 201

⁷¹¹ İbn Abbas, Katade, İbn Zeyd, İbn Cüreyc, Dahhak; ayetteki “sebeb” kelimesini “ilim” olarak tefsir etmişlerdir.

dilediğini yapabileceğinden dolayı orada melik olması umulur. (ولقد مكناهم فيما إن مكناكم فيه) Ahkaf 46/26 ve (أولم نمكن لهم حرما آمنا) Kasas 28/57 ayetlerinde (مكن) kelimesi belli bir mekâna mahsus kılındığı halde, bu ayette özel bir ayırım yapılmamıştır. Teviller arasında tercih edilen Zülkarneyn için burada mekân tahsisi yapılmaması Ardın neredeyse tamamını etkileyecek bir “sebeb” e sahip olduğu anlaşılır.

– Başka bir görüşe göre bu şahıs bir nebi değildir, kendisine verilen ilim de vahiy değildir. (ابعث لنا ملكا نقاتل في سبيل الله) Bakara 2/246 ayetinde geçtiği üzere, dönemin kralları, gaza, cihad ve düşmanı öldürmekle mes’uldür. Bu şahsın bilgisini (sebebi), Allah’tan gelen bir ilham yoluyla ya da kendisinde var olan veya bir peygamberin yanında edindiği söylenebilir.

– Sebep: Ardın konaklama yerleri, seyirlik ya da etki altında bırakan bölümlerinin, antik kısımlarının bilgisi olabilir. İlim ve kuvvet; “her şeyin kuvvesi ve ilmi”de olabilir. (Bu kişinin) yurt edindiği veya hakimi bulunduğu yerlerde kendisi ile her ihtiyacını karşılayabileceği veya rahat edebileceği şeyler, sebepler verilmiştir. Sebep, denizde gemi, karada araç niteliğinde “binit”tir, kendisi ile bir yerden başka bir yere geçiş yapar. En asıl, genel anlamıyla sebep, bulunduğu yere uyum sağlamasını ve hükmedebilmesini sağlayan mekanizmadır. Sebep hakkında açık bir bilgi verilmediği için tam olarak ne kastedildiği belli değildir. Yorumlar üzerinden hareket edilmektedir.⁷¹²

Yukarıdaki yönergelerden hareketle ayette konu edinilen “Zülkarneyn kıssası” na göre, Zülkarneyn’e sebep (büyük imkanlar, hakimiyet ve kudret) verilmiştir. Bu “sebeb”in, hedefe ulaşmayı sağlayan her türlü imkandan istiare olduğunu söylemek mümkündür. Allah insanların sebeplere tevessül etmesini, hedefe ulaşabilmeleri için gereken neyse onu yaptıkları takdirde, onu elde edebilecekleri yönünde yol göstermiştir.

⁷¹² Tefsirü'l-Mâturîdî, c. 7, s. 204

Ardın bir çok alanını etkisi altına alabilecek bilgiye sahip bu kişi, Allah'ın adil, inanan, hükmedebilen, bilgili ve yetenekli bir kulu olarak tanıtılır: Kehf 18/83-98

(مَا كَانَ لِنَبِيٍّ أَنْ يَكُونَ لَهُ أَسْرَى حَتَّى يُفْخِنَ فِي الْأَرْضِ) “Bir peygamberin savaşta kafirlere karşı ezici bir üstünlük sağlamadıkça (otoritesini güçlendirmedikçe) esir alması ve esirleri fidye karşılığı serbest bırakması söz konusu olamaz.” Enfâl 8/67 N.S. 88

– (تُخِنَ) Bir şeyin ağırlaşıp, katılaşıp akıcılığını kaybetmesi, ilerleyişini devam ettirememesidir. Arapların (أثخنه ضربا واستخفافا) “döverek, hafife alarak onu ağır, mecalsiz ve gevşek bir duruma getirdim” sözü buradan mecazdır.⁷¹³ (يُفْخِنَ) galip gelmek, zafer kazanmak, çoğunluğu ele geçirmek anlamındadır.⁷¹⁴ Halk dilinde “korkuttu, sindirdi” halini ifade eden bir kelimedir.

– (حَتَّى يُفْخِنَ) Galip gelmek, üstünlük sağlamak.⁷¹⁵ Müslümanlardan Ardda caydırıcı bir üstünlük elde etmeleri, belli bir seviyede güç kazanmaları istenmiştir.

– Ayet, Rasulullah ve arkadaşlarının, Bedir savaşından sonraki esir edinme konusundaki tavırlarını itab etmiştir.⁷¹⁶ Bu uyarı peygamberin beşer özelliğinden kaynaklıdır, peygamberin hata yapmaz bir varlık olmadığını gösterir. Allah, müslümanların ilk savaşında düşmanı iyice sindirmek, mağlub etmek yerine maddi menfaatlerini düşünmelerini doğru bulunmamıştır. Bir diğeri Kur’ân’ın ilahi bir vahiy olduğuna da işare eder. Peygamberin Kur’ân’a aykırı hüküm vermesine izin verilmemiştir. Burada temel hedef Ard üzerinde müslüman toplumun istikbali, Allah’ın dininin güçlenmesidir.

⁷¹³ Müfredat, s. 172

⁷¹⁴ Muhammed Fuad Abdülbaki, *Mu’cemu Garibi’l-Kur’ân*, s.22

⁷¹⁵ Zeyd b. Ali, *Garibu’l-Kur’ân*, s. 206

⁷¹⁶ *Tefsirü’l-Mâturîdî*, c. 5, s. 257

وَعَدَ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا مِنْكُمْ وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَيَسْتَخْلِفَنَّهُمْ فِي الْأَرْضِ كَمَا اسْتَخْلَفَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ وَلَيُمَكِّنَنَّ لَهُمْ دِينَهُمُ الَّذِي ارْتَضَى لَهُمْ وَلَيُبَدِّلَنَّهُمْ مِنْ بَعْدِ خَوْفِهِمْ أَمْنًا يَعْبُدُونَنِي لَا يُشْرِكُونَ بِي شَيْئًا وَمَنْ كَفَرَ بَعْدَ ذَلِكَ فَأُولَٰئِكَ هُمُ الْفَاسِقُونَ) “Allah, içinizden, iman edip de salih ameller işleyenlere, kendilerinden önce geçenleri egemen kıldığı gibi onları da Ard üzerinde mutlaka egemen kılacağına, onlar için hoşnut ve razı olduğu dinlerini iyice yerleştireceğine, yaşadıkları korkularının ardından kendilerini mutlaka emniyete kavuşturacağına dair vaadde bulunmuştur. Onlar bana kulluk eder ve bana hiçbir şeyi ortak koşmazlar. Artık bundan sonra kimler nankörlük ederse, işte onlar fasıkların ta kendileridir." Nûr 24/55 N.S. 102

– Mekke kafirleri, müslümanları Hudeybiye yılında umreden geri çevirmişlerdi. Onların “eğer Allah bize Mekke fethini yazmış olsa idi, bizler de rahatlıkla, güven içinde oraya girerdik” sözleri üzerine bu ayet nazil oldu. Allah İsrailoğulları ve diğerlerini bir zamanlar egemen kıldığı gibi, Mekke kafirleri helak olduktan sonra müslümanları bu topraklarda hakim kılacağını va’detti. Razı olunan dinleri İslam’ı, bu mekanda iyice yerleşip yayılincaya kadar, Mekke toplumunun kafirlerinden korkularını, hiçbir kimseden korkmayacak şekilde güvene çevireceğini va’detmiştir.⁷¹⁷ Ard üzerinde İslamın hakimiyetini elde edeceği, geniş topraklara yayılacağı müjdesi verilir.

– Rasulullah sas şöyle buyurmuşlardır: Yer üzerinde mevcut, topraktan ya da yünden yapılmış bir eve varıncaya kadar her yerde İslamın üstünlüğü, azizin izzeti zelilin zilleti ile hissettirilecektir. Allah’ın hidayet nasib ettikleri müslüman olup izzet bulacaklar, müslüman olmayanlar da zorla tebaa olacaklardır.

– Ömer b. Abdülaziz (101/720) şöyle der: Bu ayete göre Arddaki halifeler “inanana ve güzel işler yapanlar” olmak üzere bir değil birden çoktur.⁷¹⁸

⁷¹⁷ Tefsîrû Mukâtil, c. 3, s. 207

⁷¹⁸ Tefsîrû Yahya b. Sellam, c. 1, s. 458

– İnsanlardan inanan ve güzel işler yapanlar, Allah ve rasulünün emrettikleri ve nehyettiklerinde itaatkar davrananlar, Arap ve Arap olmayan müşriklerin yerlerine yurtlarına mirasçı olacaklardır. Öncekilerdeki vaz'edilen hüküm gibi olacak, onların hükümdarları ve başkanları pozisyonuna yükseleceklerdir. Şam yurdundaki cebbarları helak edip, onların yaşadıkları yerlere, İsrailoğullarının yerleştirilmeleri ve yöneten olmaları buna örnektir.⁷¹⁹

– Gerek Kur'ân'da olsun gerek önceki kutsal kitaplarda olsun ayetteki gibi bir va'd; müslümanlar için müjde, düşmanları için gözdağı anlamına gelir. Çünkü onlara emniyeti ve vakti belirli olan bir yardımı va'detmiştir. Ayet, en sonunda İslam'ın bütün dinlere galip geleceğini müjdeler.⁷²⁰

Rasulullah (S.A.V), kendisine vahiy geldikten sonra, ona inananlarla birlikte Mekke'de korku ve zorluk içinde on yıl kaldı. Ashabı, gizli açık Allah'a dua ettiler. Sonra kendilerine, Medine'ye hicret emri verildi. Orada da korkudan, sabah akşam silahlı bir halde bulunuyorlardı. Bir gün ashaptan biri: “Ya Rasulullah! Silahlarımızı bırakıp güven içinde yaşayacağımız günler gelmeyecek mi?” diye sordu. Rasulullah: “Çok az daha ağlayacağız. Nihayet sizden bir kimse, birçok insanlar içinde yanında hiç demir aleti olmadan oturacak, kalbine korku gelmeyecek.” buyurdu. Bunun üzerine Allah, Rasulullah'a yukarıdaki ayeti inzal buyurdu.

Cenab-ı Hak, “her kim bu nimete nankörlük ederse ... buyurmuş, yani “her kim Allah'ı inkar ederse...” buyurmamıştır. İşte ashap, Rasulullah vefat edinceye kadar böyleydi. Ebû Bekir, Ömer, Osman zamanında da böyleydiler. Sonra durumlar değişti; bu nimete nankörlük ettiler. Allah da onlara, kendilerinden uzaklaştırdığı korkuyu tekrar verdi.⁷²¹ Ayetten anlaşıldığına göre iman edip güzel amellerde bulunanların, dünya

⁷¹⁹ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, c. 17, s. 345-349

⁷²⁰ *Tefsîrü'l-Mâturîdî*, c. 7, s. 586

⁷²¹ *Siretü İbn İshak*, c. 1, s. 174, 175; Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, c. 17, s. 348, 349

hayatında nankörlük etmeyenlerin yeryüzünde Allah'ın vekili olacaklarını, güven içinde yaşayacaklarını Allah vaad etmiştir. Ancak verilen nimetlerin farkına varamayıp gaflette bulunanlar için bu güvenin yerini korkunun alacağını da haber vermiştir. Aslında Allah Müslümanlara dünyada üstün taraf olmanın yollarını, Kur'an'ın bir çok yerinde bildirmiştir.⁷²² Bir çok ayette olduğu gibi Ard ile ilgili ayetler de hayatın çözüm noktalarına giden yolları Kur'ani ifadelerle göstermektedir.

III.7. ARD ÜZERİNDE BOZGUNCULUK

Ayetlerde Ard işlenirken en çok üzerinde durulan husus tarihsel alanda insanların fitne, fesad, kibir ekseninde kendine ve çevreye verdiği zarar konusudur. Bu konuda teyakkuzu emreder.

Yüce Allah Ard üzerinde fitneye mahal vermemek, şeytanın aralarını açmaması için; mü'minlerin birbirlerine arka çıkmaları, kardeşçe davranmaları, Allah ve rasulünün sünneti üzere yaşamaları, iyilik ve takva üzerine yardımlaşmaları, birbirlerine karşı alçakgönüllü olmaları, kasıla kasıla yeryüzünde yürümemeleri, kötülüğü iyilikle savmaları, güzel sözlü ve affedici olmaları, yalan söylememeleri, birbirleri ile alay etmemeleri, insanların kusurları ve mahremiyetlerini araştırmamaları, emanete ve verdikleri sözlerine riayet etmeleri konularında uyarmıştır.⁷²³

“Ey mü'minler! (وَالَّذِينَ كَفَرُوا بَعْضُهُمْ أَوْلِيَاءُ بَعْضٍ إِلَّا تَفْعَلُوهُ تَكُنْ فِتْنَةٌ فِي الْأَرْضِ وَفَسَادٌ كَبِيرٌ) Gördüğünüz gibi kafirler/müşrikler birbirlerine sahip çıkıp destek oluyolar. Siz de onlar gibi davranmaz, birbirinize sahip çıkıp destek olmazsanız, kendi yurdunuzda birlik, beraberlik, dirlik, düzen altüst olur.” Enfal 8/73 N.S. 88 gibi

⁷²² Konu ile ilgili Ard bağlamında ayetler: Nisa 4/97, En'am 6/165, A'râf 7/74, 100, 137, 146, Enfal 8/26, Yûnus 10/14, 21, 56; Hac 22/41, Neml 27/62, Kasas 28/4, 6, 39, Ahzâb 33/27, 72, Fâtır 35/39, Mü'min 40/29, Fussilet 41/15, Zuhruf 43/60, Ahkaf 46/20,

⁷²³ Bakara 2/263, Maide 5/54, 91, Enam 6/153, Enfal 8/73, Mü'minun 23/8, Kasas 28/54, Lokman 31/18, Hucurat 49/10-12

ayetlerle mü'minlerin birbirlerine destek vererek güçlenmeleri, aksi takdirde muhaliflerinin cüreti ve tazyikine uğrayacakları akabinde birliklerinin bozulacakları uyarısı yapılır. Bunlar müslümanlar için kulak vermeleri gereken kıymetli öğütlerdir.

Ebu Malik'ten rivayeten, bir adamın “müşriklerden olan akrabalarımızı da mirasçı kılalım, onlara mirasımızdan pay verelim” sözü üzerine ayetin nazil olduğu zikredilmiştir.⁷²⁴

“el-Fetnü”, altının ayarını ölçmek için ateşe sokmak anlamına gelir. Fitne, bela sözcüğü gibidir. İnsanı sıkıntıya ya da rahata erdiren anlamındadırlar. Ancak fitne ve bela kelimelerinin her ikisinde de “darlık, sıkıntı” anlamı daha belirgindir, daha çok kullanılır. Fitne, Allah'tan ya da kuldan kaynaklanan bela, musibet, öldürme ve azab türünden hoş karşılanmayan fiillerdendir. Fitne Allah tarafından ise, bu bir hikmete dayanır. Eğer Allah'ın istemediği şekilde insanın yaptığı bir fiil ise bu iyi bir şey değildir. Ayet ve hadislerde insanın her yerde farklı şekillerde yaptığı fitneler zemmedilmiştir.⁷²⁵

Ayetler Ardın ve dolayısıyla içindeki varlıkların ıslahı için yol gösterici birer rehberdirler. Yeryüzünde bozgunculukların en kötüsü olarak nitelendirilebilecek davranış, ıslah adı altında insanları aldatmak, iyi niyetlerini kullanmaktır. Allah bozgunluk ve fesad çıkaranlara karşı dürüst olan, ikiyüzlü davranmaktan uzak duran, feraset sahibi kullarını koruyacağını haber verir. “el-Fesad” bir şeyin az ya da çok itidalin dışına çıkmasına denir. Zıddı “salah”tır. Nefiste, bedende ve orta yolun dışına çıkan her şeyde “fesad” kelimesi kullanılır.⁷²⁶ Fitne ve fesad insanlar için Ard üzerinde düzeni, birlik ve beraberliği bozan, insanı sıkıntıya düşüren en büyük iki tehlike olduğu vurgulanır.

⁷²⁴ Taberi, *Camii'l-Beyan*, c. 11, s. 296; Çetiner, Bedreddin, *Fâtiha'dan Nâs'a Esbâb-ı Nuzûl*, İstanbul 2016, c. 1, s.

434

⁷²⁵ *Müfredat*, s. 624

⁷²⁶ *Müfredat*, s. 636

(وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ لَا تُفْسِدُوا فِي الْأَرْضِ قَالُوا إِنَّمَا نَحْنُ مُصْلِحُونَ) “Kendilerine ‘Yeryüzünde bozgunculuk yapmayın’ denildiği zaman “Biz ancak düzeltmeye çalışıyoruz” derler. Bakara 2/11 N.S. 87 Medine döneminde, Arın zikredildiği bu ilk ayetin konusunun “münafıklarla” ilgili olması kuvvetle muhtemeldir. Buna göre, “yeryüzünde fesad çıkarmak ve yalan söylemek” ikiyüzlülük göstergesidir. Te’vil ehlinin ayet hakkındaki muhtelif görüşleri şöyledir:

– Selman Fârisi (36/656); aslında yeryüzünde karışıklık çıkarıp sonra da “biz barış taraftarıyız” diyen grubun kendi devrinde olmadığını, henüz gelmediğini söylemiştir.⁷²⁷

Ancak ayette kıyamete kadar gelecek münafıklar kastedildiği söylene de, Hz. Muhammed zamanındaki münafıklar hakkında nazil olmuştur. Burada Selman’ın rivayeti ayetin nuzülüne sebep olanların ölümünden sonra söylediğini düşündürmektedir.⁷²⁸

– Taberî (310/923), sahabeden bir grubun ayetteki “fesad” hakkında “küfürdür, masiyetle amel etmektir” açıklamasını nakleder. Fesad; küfür ve isyan etmektir. Rebi’den rivayeten o şöyle demiştir: (لَا تُفْسِدُوا فِي الْأَرْضِ) ibaresini (لَا تَعْصُوا فِي الْأَرْضِ) ile açıklamıştır. “Yeryüzünde isyan etmeyin, çünkü kim yeryüzünde Allah’a isyan eder ya da masiyeti emrederse yeryüzünde fesad çıkarmış olur. Çünkü yer ve göğün ıslahı taat iledir.”

– Taberî (310/923), ayetin Hz. Muhammed’in dönemindeki münafıklar hakkında nazil olduğu görüşünü evla bulur. Bu hükmün kıyamete kadar aynı özelliği taşıyan herkesi kapsadığını ifade eder.

⁷²⁷ Taberî, *Camî’l-Beyan*, c. 1, s. 297

⁷²⁸ Çetiner, Bedreddin, *Fâtîha’dan Nâs’a Esbâb-ı Nuzûl*, c. 1, s. 16

– Müfessirlere göre “yeryüzünde fesad (الافساد فى الارض)”; Allah’ın yasakladıkları ile amel etmek, korunmasını emrettiği şeyi ziyan etmek, yeryüzünde isyan etmek, farzlarını ihmal etmek, Allah’ın dininden uzak durmak, iman ve niyet olmadan işler yapmak gibi örneklerdir. Tüm bunlar sosyal ortamda bozulmalara, karışıklıklara neden olur.⁷²⁹ Mezkur davranışları yapan ikiyüzlüler bozgunculuklarını, yaptıkları haksızlıkları, zulümleri yalan sözlerle örtmeye, böylelikle kendilerini haklı göstermeye kalkışırlar.

– Yahudiler peygamberlerle savaşmaya niyet ediyorlar, ancak her ne zaman ateş yakmaya kalksalar ve savaş için bir araya gelseler Allah onları ayırıyor, ateşlerini söndürüyordu. Onların Arddaki fesadına örnek, peygamberin adını kitaplarından silmeleridir. Allah, yeryüzünü iman ve itaatle ıslah ettikten sonra, orada küfr ve masiyet ile bozgunculuk çıkmasını istemez. İbnü’l Cevzi (597/1201) fesada karşı fiili hareketin yanı sıra, ne olursa olsun dua etmeyi de tavsiye eder. Her daim duayı, reddedileceğinden korkarak, icabet edileceğini umarak yapılan duaları manevi kalkan olarak görür.⁷³⁰

Arda, ülkeye, halka zarar veren bir diğer davranış büyüklenmektir. Kibir ve hile, bozgunculuğa sebep olur ancak sahibine zarar getirir:

(اِسْتَكْبَارًا فِى الْاَرْضِ وَمَكْرَ السَّيِّئِ وَلَا يَحِيقُ الْمَكْرُ السَّيِّئُ اِلَّا بِاَهْلِهِ) **“Çünkü onlar yeryüzünde büyükleniyorlar ve kötü tuzaklar kuruyorlardı. Hâlbuki kişi kazdığı kuyuya kendi düşer.” Fâtır 35/43 N.S. 43.**

Peygamberin davetinden kaçanlar, yeryüzünde Allah’a kulluk etmekten kibirleniyorlar, şirk sözü söylüyorlar, Rasulullah’a ve davetine karşı planlar kuruyorlardı. “Kötü plan, ancak sahibine zarar verir, sahibini kuşatır” kavli ile tehdit edilmekteydiler.⁷³¹ Allah’ın yasalarının devamlılık arzetmesinden dolayı, öncekilerin

⁷²⁹ Taberî, *Camîu’l-Beyan*, c. 1, s. 297-299

⁷³⁰ İbnü’l-Cevzi, *Tezkiretü’l-Erîb*, c. 1, s. 84, 112, Maide, 5/64; A’raf, 7/56

⁷³¹ *Tefsîrû Mukâtil*, c. 3, s. 561; *Tefsîrû Yahya b. Sellam*, c. 2, s. 796

başına gelen felâketlerden ders ve ibret alma amacıyla haber verilir. “Kişi kardeşine kazdığı kuyuya kendi düşer” Arap atasözünde olduğu gibi.⁷³²

(وَتَكُونُ لَكُمْ الْكِبْرِيَاءُ فِي الْأَرْضِ) “Bu yerde egemenliği ele geçirmek için mi bize geldiniz”

Yûnus 10/78 N.S. 51

- Müfessirlerin ekseriyeti “kibriya” kelimesine “saltanat, mülk” anlamını verir.
- Ferra, Musa (as.)ın kavminin, hükümdarları ülkeyi “tekebbür” üzere, halka karşı büyüklükten yönetmelerinden kıyasla peygamberin de bu pozisyonu ele geçireceğini düşündüler.⁷³³ Bu ayetlerde Arın yaşamakta oldukları ülke, topraklar anlamında kullanıldığını gözlemliyoruz.

(وَلَقَدْ جَاءَهُمْ مُوسَىٰ بِآيَاتِنَا فَاسْتَكْبَرُوا فِي الْأَرْضِ) “Andolsun ki, Musa onlara apaçık mucizeler getirmişti de onlar elimizden kurtulamayacakları halde yine de yeryüzünde büyüklük taslamışlardı.” Ankebût 29/39 N.S. 85 Bunlar peygamberlerini yalanladılar. Katade’nin anlattığına göre Karun, Musa (as.)ın amca oğlu idi. Tevratla geçtiğine göre sesi güzeldi. Fakat Allah’ın düşmanı idi, Samiri gibi münafıktı. Mal ve evladının çokluğu ile çevresine övünürdü. Allah aşırı davrandığı için onu helak etti. Firavun, ülkesinde en uzun ömürlüsü idi. Ayette Musa (as.) ın getirdiği dokuz mucize; elinin beyazlaşması, asanın yılanı dönüşmesi, dilindeki düğümün çözülmesi, Kızıldenizin yarılması, tufan, çekirge, haşerat, kurbağa, kan idi.⁷³⁴ Ancak bu mucizeler onların tortullaşmış kibirlerini eritmedi, değiştirmede.

⁷³² Zemahşeri, Ebû'l-Kasım Mahmud b. Amr b. Ahmed, *el-Keşşaf an Hakaik-i Ğavâmidi't-Tenzil*, Beyrut 1987, c. 3, s. 619

⁷³³ Ferrâ, *Meâni'l-Kur'an*, c.1, s. 475

⁷³⁴ *Tefsîru İbn Ebi Hatim*, c. 9, s. 3061. Musa (as.)ın beyyineler ile geldiğini anlatan diğer ayetler, A'raf 7/133, Neml 27/12.

Ayrıca bu kişiler, yeryüzünde küstahça davranarak, kasıla kasıla yaşadılar, bozgunculuk çıkardılar. Sonunda Allah'ın azabından kaçamadılar.⁷³⁵ Kibir, zulüm, taşkınlık, haksızlığın Ardda karşılıksız kalmadığı, bir helak ile karşılaşmaları durumunda Ardda kaçacak yer bulamayacakları konusunda acizlikleri açık açık anlatılır. Ancak işlerine gelmemesi sebebiyle inat ederek bu huylarından vazgeçmezler ya da kibir kendilerinde kökleştiği için vazgeçemezler, kolay kolay bırakamazlar. Ardda bozgunculuğu anlatan ayetler:

Bağlam Kelimesi ile Ayetin İhtiva Ettiği Anlam	Ayetler
Yeryüzünde fitne ve fesad, haddi aşmak, karışıklık, isyan (بغى) (عثن) (فسد) (فتن)	Bakara 2/27, 60, Maide 5/32, 33, 64, Ar'âf 7/56, 85, 127, Enfâl 8/73, Yûnus 10/83, Hûd 11/85, 116, Yûsuf 12/73, Ra'd 13/25, Kehf 18/94, Şuara 26/152, 183, Neml 27/48, Kasas 28/77, 83, Sa'd 38/28, Mü'min 40/26, Şura 42/27, Muhammed 47/22
Yeryüzünde haksızlık, taşkınlık çıkarma (بغى)	Şura 42/42
Yeryüzünde şeytanın yolunu şaşırtması (هوى حير) (زين)	En'âm 6/71, Hicr 15/39
Ardda aciz bırakmaya çalışma (عجز)	Hûd 11/20, Nur 24/57, Ankebût 29/22, Şura 42/31, Ahkaf 46/32, Cin 72/12
Yeryüzünde barışı sağlama, ıslah etme (الف)	Araf 7/96, Enfâl 8/63

III.8. ARDDA GEZİNTİ/SEYRÜSEFER

Allah yeryüzünü insan için donatmıştır. Ayetlerde Ardın birbirinden farklı sergilenmiş alanlarına gidip görmenin, yaşayarak öğrenmenin insana katkı sağlayacağı zikredilir. Ardda genel anlamda gezinti, dolaşmak ayetlerde (ساح), (مشى), (سار), (ضرب), (فى), (هجر), (انتشر) kelimeleriyle ifade edilmiştir. Allah bu ifadeleri insana söylemektedir. Böylelikle yeryüzünde değişik amaçlarla seyahat etmek, insanın kültüründe, zihniyetinde bir takım değişimlere sebep olmaktadır. Kültür varlıklarını görüp ibret

⁷³⁵ Tefsirü'l-Mâturîdî, c. 8, s. 228

alma meselesi bağlamında ayetler arasında Ardda gece ve gündüz dolaşmak, yolculuk etmek, gezmek, yürümek işlenmiştir.

(وَلَا تَمْشِ فِي الْأَرْضِ مَرَحًا إِنَّكَ لَأَنْ تَخْرِقَ الْأَرْضَ وَلَنْ تَبْلُغَ الْجِبَالَ طُولًا) “Sakın yeryüzünde böbürlenerek yürüme. Çünkü sen ne yeri yarabilirsin ne de dağlarla boy ölçürebilirsin.” İsrâ 17/37 N.S. 50

(دَلِكُمْ بِمَا كُنْتُمْ تَفْرَحُونَ فِي الْأَرْضِ بِغَيْرِ الْحَقِّ وَبِمَا كُنْتُمْ تَمْرَحُونَ) Mü’ min 40/75 ayetinde ifade edildiği gibi “Müşriklerin aşırı derecede sevinip, böbürlenerek yürüme gibi yürüme” şeklinde anlaşılabilir.⁷³⁶ Yer üzerinde şımarık, duyarsız, kendini bilmez tarzda değil, mütevazı, orta halli bir yürüyüş maksuttur.

(قُلْ سِيرُوا فِي الْأَرْضِ فَانظُرُوا كَيْفَ بَدَأَ الْخَلْقَ ثُمَّ اللَّهُ يُنشِئُ النَّشْأَةَ الْآخِرَةَ إِنَّ اللَّهَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ) "De ki: Yeryüzünde gezip dolaşın da, Allah’ın yaratmaya nasıl başladığını görün. İşte Allah bundan sonra (aynı şekilde) ahiret hayatını da yaratacaktır. Gerçekten Allah her şeye kadirdir." Ankebût 29/20 N.S. 85

Allah, insanların hayatın başlangıcı, yaratma, varlıkların yaratılışı gibi konularda yeryüzünün değişik bölgelerine yolculuk yapmalarını, incelemelerde bulunmalarını, düşünüp araştırmalarını istemektedir. Bunun dışında başka ayetlerde de ibret alma amaçlı gezip dolaşmalarını söyler.

– Yeniden dirilme konusunda ipuçları bulabilmek için yeryüzünde dolaşın. Göklerin, yerin ve buralardaki diğer mahlukatın yaratılmasına O’nun nasıl başladığını görün.⁷³⁷ (السير والنظر) ayetteki “gezin dolaşın ve görün” iki emri; yalnızca kuru kuruya ayaklar ile gezme değil “fikrinizi yürütün, yarattıklarımı düşünün”, Allah’ın tam olarak, sağlam bir şekilde, belli bir ölçü ve düzene göre, ilim ve hikmetle, sebepsiz ve bir şey olmaksızın yoktan yaratmasını görün, bütün bunları anlayabilirsiniz, bunları yapın.

⁷³⁶ Tefsîru Yahya b. Sellam, c. 2, s. 647

⁷³⁷ Tefsîrü Mukâtil, c. 3, s. 378

Allah'ın her şeye kadir olduğunu görün ve kudreti hakkında tefekkür edin.⁷³⁸ Ardı daha yakından tanımak ve bilgiyi artırmak için “gezin ve görün” emri Ardlı sürekli temas halinde olmanın faydalarına işaret etmiştir.

(لِلْفُقَرَاءِ الَّذِينَ أُحْصِرُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ لَا يَسْتَطِيعُونَ ضَرْبًا فِي الْأَرْضِ) “-Sadakalar- kendilerini Allah yoluna adamalarından ötürü, kazanç için yeryüzünde dolaşamayan fakirler içindir.” Bakara 2/273 N.S. 87

– (فإن أحصرتم) Bakara 2/196 ve (وجعلنا جهنم للكافرين حصيرا) İsrâ 17/8 ayetlerindeki gibi (أحصر) “kapatmak, tecrid etmek” anlamında “kendilerini Medine’ye Allah’a taat için hapsedenler/kapatanlar” kastedildiğinde buradan bu kişilerin “ashab-ı suffe” olmaları muhtemeldir. İbn Mes’ud (32/652), Ebû Hüreyre (58/678) derler ki; mevaliden 400 kişi bunlardandır. Medine’de malları yoktu. Geceleri Mescid-i Nebinin odalarında kalırlardı. Allah bunlar için sadaka vermeyi emretti.

– Mukatil (150/767) (ضرب) kelimesini, (وإذا ضربتم في الأرض) Nisa 4/101 ayetini örnek vererek (سير) ile açıklamıştır. Ayetteki karşılığı “ticaret, alışveriş için Ardda dolaşmaya çıkamayan” anlamında izah edilmiştir.⁷³⁹

– (السير في الارض – الضرب في الارض) Kur’ân’da geçen bu kalıpsal ifade rızkını kazanmak için yeryüzünde dolaşmak olarak tanımlanır. Bir diğer anlamı da sefer etmek, gazve yapmak demektir.⁷⁴⁰ Ayette vurgulanan husus Ardda çıkıp dolaşamayacak ya da sefer edemeyecek kadar kendilerini Allah yoluna adayan fakirlere sadaka verilmesi, özellikle bu gruba iyilik yapılması istenir. Bir diğer önemli konu Ardda kazanç çeşitleri için yürüme, cehd etmek insana hem ruhsal anlamda rahatlık hem de maddi açıdan genişlik, bereket verir. İnsana tebdil-i mekanın iyi geldiği gözlemlenmiştir.

⁷³⁸ Tefsirü'l-Mâturîdî, c. 8, s. 617

⁷³⁹ Tefsîru Mukâtil, c. 1, s. 224

⁷⁴⁰ İbnü'l-Cevzî, Tezkiretü'l-Erib, c. 1, s. 39, 52

(أَلَمْ تَكُنْ أَرْضُ اللَّهِ وَاسِعَةً فَتُهَاجِرُوا فِيهَا) “Melekler onlara, ‘Allah'ın yeri göç etmeniz için yeterince geniş değil mi idi?’ karşılığını verirler.” Nisa 4/97 N.S. 92

Melekler insanlara Ardaın mekan olarak geniş olduğunu, yerlerinden kıpırdayamamalarının mazeret olarak kabul edilemeyeceğini, başka yerlere gitmelerinin, tebdil-i mekan etmelerinin kendileri için daha hayırlı olacağını söylerler. Mekkelilerden müslüman olup dinlerini gizleyenler, Bedir savaşında müşriklerin yanında gözükmekle onların sayılarının artmalarına neden oldular. Onlardan bazıları bu savaşta öldü. Müslümanlar bunun üzerine: “Bizim arkadaşlarımız Müslüman idiler, savaşa zorla sokuldular” deyip, onlara Allah'tan mağfiret dilediler. Bunun üzerine yukarıdaki ayet-i kerimeler (4/97-100) nazil oldu. Bu ayet-i kerimeler, müşrikler arasında bulunup da dinini ayakta tutamayan, dinlerini yaşayamayanlarla ilgili gözükmektedir. Hicret edebilecek durumda olup da hicret etmeyenlerin, kendi nefislerine zulmetmiş oldukları, dinlerini daha iyi yaşayabilecekleri yerlere gitme imkanı varken gitmeyerek sorumlu oldukları anlatılır.

Kişinin hayatını ve inancını korumak için vatanını terkederek, başka bir yere göç etmesi sebebiyle karşılaşacağı zorluklara katlanması yönünden Allah yolunda, Allah rızasını elde etmek için yapılan hicret, İslam dininde müslümanlığın bir göstergesi olarak önemli ve faziletlidir. Hicret, göç etme gücü yetenler arasından dinden dolayı baskı yaşayanlar için farz kılınmıştır. Çünkü Resülullah, Hz. Abbas gibi baskı altında bulunmayan bazı kişilere Mekke'de kalma izni vermiştir.⁷⁴¹ İnsanların Ardda yer değiştirmelerine, kendilerine yeni yaşam alanları açmalarına izin verilmiştir. Hatta zor durumda kaldıklarında bunun evleviyetle yerine getirmeleri buyrulur.

– Dahhak (105/723): Bunlar Mekke'de, Rasulullah ile hicretten geri kalan münafıklardır. Onunla Medine'ye çıkmadılar, ancak Kureyş müşrikleriyle Bedr savaşına

⁷⁴¹ Özel, Ahmet, “Hicret”, *DİA*, İstanbul 1998, c. 17, s. 462-466

çıkıldılar. Bunlardan bir kısmı bu savaşta öldüler. Onlar hakkında bu ayet nazil oldu. Başka bir rivayette bu kişiler Mekke’li Müslümanlardır. Süddi (127/774): Bu ayet nazil olduktan sonra, müslüman olup da hicret etmeyenler, hicret edene kadar kafir hükmüne dahil oldular.⁷⁴²

– İbn Abbas’tan gelen bir rivayete göre; ayet münafıklardan bir grup hakkında nazil oldu. Bedir savaşında müşriklerin yanındaydılar. Bu durum, iki taraf savaşta karşı karşıya geldiklerinde, müşriklere karşı müslümanların sayıca az görünmelerine sebep oldu. Bunlardan savaş esnasında ölenlere melekler (فِيمَ كُنْتُمْ) “hangi gruptaydınız, kimlerin safındaydınız yahut ne işle meşguldünüz?” diyerek hesap soracaklardır.

– Ayet, Rasulullahın yanında Mekke’de müslüman olan, sonra hicretten geri duran ve müşriklerle birlikte savaşa çıkan bir topluluk hakkında nazil olmuştur. Savaşta müminlerin sayıca azlığını, onların karşı safta olduğunu görünce, ashab bu durumu Allah’ın peygamberine şikayet ettiler. Müşriklerin yanında müminlere karşı savaşa katılan bu grup dediler ki; (غر هؤلاء دينهم) “Dinleri onları aldattı.” Enfâl 8/49. Sonra savaşta öldürüldüler, melekler de onlara ayetteki gibi hitap ettiler.

– Asr-1 saadette Medine’ye hicret etmeyip müşrik toplum içinde kalanlar, İslâm’ı tamamiyle yaşayabilmek için herhangi bir teşebbüste bulunmayanlar “kendilerine zulmedenler” diye nitelendirilmektedir. Bu ayet hicretin dini bir vecibe olduğu Mekke fethine kadarki zaman içinde Mekke’de müslüman olup hicret etmeyenler içindir. Özürleri kabul edilmemiştir. Ancak her türlü imkândan mahrum ve hicret için yol bulamayan erkekler, kadınlar ve çocuklar bu hükmün dışındadırlar. Çünkü bunları Allah’ın affedeceği umulur. Nisa 4/98-99

– Buradaki meleklerin (فِيمَ كُنْتُمْ) sorusundan çıkarılacak bir diğer sonuç şudur: Bu ayet ölümlerin kabir ahvaline ve dünyada yaptıklarından sorguya çekileceklerine delalet

⁷⁴² Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, c. 7, s. 380-385

eder.⁷⁴³ Hicret, göç gibi zaruri hallerde Ard bu durumda olanlar için geniştir, mutlaka onlara göre bir yer bulunur, bir kapı açılır. Neticede Ardın asıl sahibi Allah'tır.

(فَسَيُحُوا فِي الْأَرْضِ أَرْبَعَةَ أَشْهُرٍ) “O halde dört ay daha serbestçe Ardda dolaşın” Tevbe 9/2 N.S. 113 Belirli bir süre dolaşılacak yer olarak Ardda “seyahat” kökü bir tek bu ayette geçer.

– (ساح فلان في الارض) Bir arazinin içinden geçip gitti, yeryüzünde yolculuk etti anlamına gelir.⁷⁴⁴ Geçip gitme olunca kısa süreli bir yolculuktan, gezmeden bahsedilmiştir.

– Ayetteki bu eman, kendisinde bir eman ve ahd olmayanlar içindir. Mücahid(103/721) bu dört ayı kurban bayramından başlayıp Rebû'l-Ahir'in onuncu gününe kadarki süre olarak yorumlar.⁷⁴⁵ (فَسَيُحُوا فِي الْأَرْضِ) ifadesi ile (سَيُحُوا فِي الْأَرْضِ) “yeryüzünde dolaşın” anlamındadır.⁷⁴⁶

– (وَأَقْبِلُوا وَأُدْبِرُوا)⁷⁴⁷, (تَفَرَّقُوا) “dağılın”, (فَسَيُحُوا) Kelimesine verilen diğer anlamlar; “bir süre daha gidin gelin, dolaşın”⁷⁴⁸ “yeryüzünde seyahat edin” gibi açıklamalar getirilmiştir. Taberî ayetin bu kısmını (فَسَيُحُوا فِي الْأَرْضِ ، آمْنِينَ غَيْرِ خَائِفِينَ) “yeryüzünde korkmadan, güvenli bir şekilde gidin gelin, dolaşın” şeklinde tefsîr eder.⁷⁴⁹ Ardda sadece çalışma amaçlı değil, öğrenme, dinlenme, iyileşme amaçlı da gezilir, dolaşılır.

⁷⁴³ Tefsîrû'l-Mâturîdî, c. 3, s. 334

⁷⁴⁴ Ragıb, Müfredât, s. 431 (ساح) md.

⁷⁴⁵ İbnü'l-Cevzî, Tezkiretü'l-Erîb, c. 1, s. 134

⁷⁴⁶ Tefsîru Mukâtil, c. 2, s. 156

⁷⁴⁷ Ferrâ, Meâni'l-Kur'ân, c. 1, s. 420

⁷⁴⁸ Ebû Ubeyde, Mecâzü'l-Kur'ân, c. 1, s. 252

⁷⁴⁹ Taberî, Camiu'l-Beyan, c. 11, s. 319

Kuran-ı Kerim sık sık geçmiş milletlerden ve bunların yaşadıkları coğrafyalardan bahseder ve geride kalanlar için somut bir örnek olarak nazar-ı dikkate alınması gerektiğini vurgular. Önceki medeniyetlerin hayatlarını incelemek, bu suretle kültürel kökenlere ulaşmak, İslâm'ı tebliğ etmek, yaymak, hicret etmek, insanların arasını düzeltmek, doğruyu aramak, helalinden geçim sağlamak gibi yüce hedefler için yeryüzünde seyahat etmek, dinimizde teşvik edilmektedir. Gezip görerek öğrenme, yerinde ve yaşayarak öğrenme zahmetli olsa da en etkili öğrenme metodlarındandır.

İnsanın iklimi ve doğası ile birlikte yaşadığı ortam onun karakterini, hayata bakışını, dış görünüşünü bir çok açıdan etkiler. Ardda farklı ortamlar görmesi bunların gelişimini destekler. Ardda Gezinti konusunda içinde Ard kelimesi geçen diğer ayetler:

Bağlam Kelimesi ile Ardın İhtiva Ettiği Anlam	Ayetler
Bir arazinin içinden veya Ardda geçip gitmek, ilerlemek, yürümek veya yolculuk etmek. (سار)	Âl-i İmrân 3/137, En'âm 6/11, Yûsuf 12/109, Nahl 16/36, Hac 22/46, Neml 27/69, Rum 30/9, 42; Fâtır 35/44, Mü'min 40/21, 82; Muhammed 47/10
Gitmek, yolculuk etmek (ضرب)	Âl-i İmrân 3/156, Nisa 4/101, Maide 5/106, Müzzemmil 73/20
Göç etme (هجر)	Nisa 4/100
İradeyle bir yerden diğerine geçme (مشي)	İsrâ 17/95, Furkan 25/63, Lokman 31/18, Mülk 67/15
Yeryüzünde ihtiyaçlar, zaruretler için dağılmak (انتشر)	Cuma 62/10

III.9. ARD İLE ETİK İLİŞKİ

İnsanoğlu, var oluşundan bu güne, içinde yaşadığı fiziksel gerçekliği bir bütün olarak kavrama gayreti içinde olmuş, bu doğrultuda evrensel teoriler ve kozmolojik sistemler geliştirmeye çalışmıştır. Ontoloji, anlama temele alındığında, var olanlarla her

türlü ilişkisinin özüdür.⁷⁵⁰ İnsan, Ard ile ontolojik bir ilişki içerisindedir. insan için Ard temel, öz kaynaklarındandır.

İnsanoğlu tarihin her döneminde her yönüyle zengin bir kaynak olan doğayı, yeryüzünü ihtiyaçlarını karşılamak için kullanmıştır. Taşıma kapları, çanak-çömlek gibi kullanım eşyaları, heykeller, süs eşyaları, mühürler vb. gibi birçok nesne, toprak, kayac veya taşlardan üretilmiştir. Bu yönüyle insan binlerce yıldır toprağa şekil verirken aynı zamanda toprak da insanı şekillendirmiş, toprak, insanı insan yapan en önemli unsurlardan biri olmuştur.⁷⁵¹

“Jeoloji” coğrafya, meteoroloji ve kozmoloji bilimleriyle bağlantılı olarak yeryüzünün tarihsel gelişimini inceleyen bir ilim dalıdır. Bir çok İslâm âlimi, Ardın ve içindeki madenlerin yapısını ve oluşumunu, değişimlerini, fizikî ve kimyevî yapısını merak etmiş, günümüz verilerine de oldukça yakın sayılabilecek keşiflerde bulunmuşlardır.⁷⁵² Bu ilim adamlarından olan Câhız (255/869), dağların, denizlerin ve nehirlerin oluşmasıyla ilgili ayrıntılı bilgiler vermiş, dünyanın başlangıcındaki mağma halini isbat etmiş, dağların en son aşamada oluştuğunu, litosfer tabakasının da daha sonra katılaştığını belirtmiştir. Kindî (258/872), mineraloji hakkındaki iki kitâbında birçok mineralin tanımı, tasnifi ve oluşumu hakkında detaylı bilgiler vermiştir. Câbir İbn-i Hayyân (187/803) ve Zekeriya Râzî (312/925), minerallerin fizikî ve kimyevî yapısını ortaya koymuşlar, sağlık açısından önemine değinmişlerdir. Yer kabuğunu yarıklarından ve açılan kuyulardan inceleyen Bîrûnî (439/1048), kaya birimlerinin

⁷⁵⁰ Anlı, Ömer Faik, “Levinas’ın Aşknlık ve Yükseklik Kavramları Bağlamında ‘Ben’in Monadlaşması ve Ontolojinin Şiddeti”, *Possible Düşünme Dergisi*, I (2012), sayı 1, s. 20

⁷⁵¹ Acartürk, Buket, “Toprağın Binlerce Yıllık Macerası”, *Acta Turcica-Kültürümüzde Toprak*, yıl 4 (2012), sayı 1, s. 1-17

⁷⁵² İrfan Yılmaz ve Diğerleri, *Yeni Bir Bakış Açısıyla İlim ve Din*, Feza Gazetecilik A. Ş., İstanbul 1998, II, s. 397; Enver Bayram, “Râzî’nin, Kur’an’daki Yeryüzü (Arz) Âyetleriyle İlgili Tefsîr-i Kebir’deki Yorumları: Modern Jeoloji Biliminin Verileriyle Kısa Bir Mukayese”, *Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi Journal of History Culture and Art Research*, I (2012), s. 152

oluşumunu, günümüzden bin yıl önce yerin jeolojik tarihi hakkında isabetli yorumlar yapmıştır. Yüzlerce ilim merkezini gezen Mes'ûdî'nin (344/956), yer altı suları, deprem, delta ve yanardağlar hakkındaki tesbitleri sırasıyla hidrojeoloji, sismoloji, sedimentoloji ve volkanolojinin ortaya çıkmasını sağlamıştır.⁷⁵³ Sonraki yıllarda ise Arın oluşumu, dağlar, denizler ve fosiller hakkında farklı ve sistematik fikirleriyle İbn-i Sînâ (428/1037) da sedimentoloji⁷⁵⁴ ve stratigrafinin⁷⁵⁵ öncülüğünü yapmıştır. Depremlerin esas sebebinin mağma tabakası olduğunu ifade eden ilk bilgin olan İbn-i Sînâ, bu tabakanın madenlerin oluşmasına etki ettiğini anlatır. Orta çağ jeolojisiyle uğraşan bilginlerin başında gelen Zekeriya Kazvinî (681/1283) dağ, dere, ada, deniz ve nehirlerin oluşumları, dünyanın küre şeklinde olduğu hakkında detaylı bilgiler vermiştir.⁷⁵⁶

Osmanlı döneminde yaşamış olan Ali bin Abdurrahman, Seydi Ali Reis (969/1562), Ali Sipahizade (996/1588), Yahya bin Mehmed el-Gaffarî, İznikli Ali Bey,

⁷⁵³ İrfan Yılmaz, *a.g.e.*, s. 400; Enver Bayram, *a.g.m.*

⁷⁵⁴ *Sedimentoloji*: “Yer yuvarı ile onu çevreleyen akışkan (su ve hava) yuvarları arasındaki ortak yüzdeki maddenin ayrışma, parçalanma, taşınma, çökelme ve yeniden taşlaşma süreçlerini ve ürünlerini inceleyen bilim dalıdır.” Sedimanter kökenli kayaçların özellikleri, oluşması, yapı ve dokuları ile sınıflanmaları ve bunların insanlara sağladığı faydaları inceler. Sedimentoloji terimi Latince (Sedere= oturmuş olmak, çökmek) ve Yunanca (Logos= Bilim) kelimelerinden yapılmış bir sözcüktür. Dolayısıyla *çökelme ile oluşmuş olan kayaçların bilimidir*. Kayaç/kaya, tek cins ya da çeşitli minerallerin belirli koşullarda biraraya gelmesiyle oluşmuş olan doğal kütlelerdir. <http://sedimentoloji.org/sedimentoloji-genel/sedimentoloji-nedir/> Erişim tarihi: 8.8.16 11:38

⁷⁵⁵ *Stratigrafi*: Katmanbilim, tabakabilim. Çökel, magmatik ve metamorfik kaya türü özellikleri, fosil kapsamı, kayaların kökeni, fiziksel ve kimyasal bileşimi, yaşı, oluşma ortamı vb. gibi birçok özelliklerini inceler. Stratigrafinin temel amacı, kayaların özelliklerini ve sıralanmalarını inceleyerek *jeolojik tarihçeyi* aydınlatmaktır. “Stratigrafi Sınıflama ve Adlama Norman, Teoman, Stratigrafi Sınıflama ve Adlama Kuralları, MTAGM, Ankara 1986, s. 6. Stratigrafi, katmanların zaman ve mekandaki dağılımlarını ve onları oluşturan olayları inceler, yer kabuğunun tarihini aydınlatır.

⁷⁵⁶ İrfan Yılmaz, *a.g.e.*, s. 403; Enver Bayram, *a.g.m.*

Zeynel Abidin ve Celâleddin Suyûtî (910/1505) gibi bilginler de jeoloji ilmiyle uğraşan diğer Müslüman bilginlerdir.

Ardın Allah'ın varlığını ve birliğini ispatlayan en önemli deliller arasında olmasından dolayı Razi (606/1210), tefsîrinde çağının bilgi birikimi doğrultusunda Ard ile ilgili ayetlerin yorumuna geniş bir şekilde yer vermiştir.⁷⁵⁷ Görülen o ki Ard, insan aklının gelişiminde, bilimsel keşiflerde hususi bir araştırma ve inceleme kaynağıdır. Jeoloji, coğrafya, sema ile bağlantılı olarak meteoroloji, kozmoloji gibi bilimler bu ihtiyaçtan doğmuştur. Ard yalnız üzerinde gezinilen kısmıyla değil toprağın altı, içi, katmanları, yerin dibindeki “mağma” denilen tabakası ile meraklılarını celbetmiştir.

Aşağıda gelecek ayetler; Ardda sosyolojik, tarihsel süreçler ve bunların Ard ile bağlantısını gösteren tevilleri ile birlikte zikredilmiştir. Ardda insanın davranışları ve tutumlarını gösteren bu ayetlerde davranışlarının sonuçlarına katlanması bakımından Ard, insanın davranışlarına getirilen eleştirilerle birlikte değerlendirmeye tabi tutulmuştur. (وَفَجَّرْنَا الْأَرْضَ عُيُونًا) **“Yeryüzünde kaynaklar fişkırttık. (Nûh tufanında)” Kamer 54/12 N.S. 37**

Ard üzerinde peygamberlere kafa tutmanın, onlara meydan okumanın Arda tesiri helak açısından zikredilmiştir. Bazı müfessirler Nûh tufanında gökyüzünden sağanak yağışın yanı sıra basınçtan dolayı aşağıdan yukarıya, içten dışa çatlatan ya da fay hatlarından kaynayıp fişkırان suların her tarafı kaplamasıyla Ardın büyük bir deniz haline geldiğini söyler.⁷⁵⁸ Ayette tufanın vaziyeti ve şiddeti Ardın örnekliğinde tasvir edilmiştir.

El-Fecru, bir şeyi geniş bir biçimde yarmak demektir. İnsanın su bendinde suyun akabilmesi için bir gedik açması gibi. Tefil, tefe'ul ve infial babında “yarmak, yarılmak,

⁷⁵⁷ Enver Bayram, “Râzî'nin, Kur'an'daki Yeryüzü (Arz) Âyetleriyle İlgili Tefsîr-i Kebir'deki Yorumları: Modern Jeoloji Biliminin Verileriyle Kısa Bir Mukayese”, *Tarih Kültür ve Sanat Arastırmaları Dergisi Journal of History Culture and Art Research*, 1 (2012), s. 152, 153

⁷⁵⁸ Mukâtil, Tefsîru Mukâtil, c. 4, s. 179; Tefsîru Maturidi, c. 9, s. 446

birden çok gedik” anlamında kullanılır: (فانفجرت منه اثنتا عشرة عينا) Bakara 2/60 , (حتى تفجر) , (لنا من الأرض ينبوعا) İsrâ 17/90 ayetlerinde bu anlamdadır. Buradan hareketle, geceyi yarmasından, orada bir yarık açmasından dolayı gündüzün ilk yansımalarına, ufkun güneşin ilk ışıklarıyla kızardığı tan vaktine “fecr” denilir. (إِنَّ قُرْآنَ الْفَجْرِ كَانَ مَشْهُودًا) İsrâ 17/78, ayetindeki gibi. Fücûr ise, dindarlık perdesini yırtmak, günah işlemek anlamınadır. İsm-i faili fâcir, bunun çoğulu ise fücicar, feceredir. (أولئك هم الكفرة الفجرة) Abese 80/42⁷⁵⁹. Yukarıdaki (54/12) ayetinde Ard üzerinde inkar eden kavimden, isyan eden insanlardan dolayı, onlarla temas halinde olan, onlara şahitlik eden Ardın etkilenmesi, gösterdiği tepki anlatılmıştır.

“Sakin yeryüzünde böbürlenerek yürüme, çünkü sen ne yeri yarabilirsin, ne de dağlarla boy ölçüşebilirsin.” İsrâ 17/37 N.S. 50

Ard üzerinde kibirlenerek yürümenin yanlışlığı dile getirilir. Ard ile etik ilişki açısından değerlendirdiğimizde ilk bakışta insanın acziyetini hatırlatarak, kibirle kasılmasından dolayı ne kadar Arda sert basarsa bassın, ontolojik açıdan Arda zarar veremeyeceği şeklinde tevil edilebilir. Ardda, insan için tasarruf yetkisi Ardın tamamında değil de cüz’ünde verildiği, bunun farkındalığını güncel tutmak amacıyla dile getirildiği de düşünülebilir. İnsan kendisine verilen bu hakkı disharmonik özelliğinden dolayı iyi ya da kötü yönlerde kullanır. İnsan her zaman daha çok hakimiyet ister, ancak buna güç yetiremeyeceğinin kendisi de farkındadır.

– İnsanoğlunun Ardı hiçbir şekilde evvelinden ahirine, başından sonuna, yüzeyinden merkezine kadar nüfûz edemeyeceğine, çekirdeğine kadar baştanbaşa katedemeyeceğine⁷⁶⁰ yani yeri yaramayacağına işaret edilmiştir. Böbürlenerek

⁷⁵⁹ Müfredat, s. 626

⁷⁶⁰ Sicistânî, Garîbu'l-Kur’ân, s. 53; İbnü'l-Cevzî Cemalüddin Ebû'l-Ferec Abdurrahman b. Ali b. Muhammed, Tezkiretü'l-Erîb fi Tefsîri'l-Ğarîb, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1425/2004, c. 1, s. 204

yürümenin ya da kibirlenmenin fiziksel olarak Arda zarar veremeyeceği ancak ahlaki açıdan çevresini, yaşadığı tarihi, zaman dilimini olumsuz etkileyeceği yönünde anlaşılabilir.

– Ebû Ubeyde, ayetin “Ardı yarma” ifadesini açıklarken Ru’be’nin (وَقَاتِمِ الْأَعْمَاقِ) (خَاوِيِ الْمُخْتَرَقِ) “yerin derin karanlık dehlizleri, ıssız geçitleri, tünelleri” mısrasını nakleder.⁷⁶¹ İnsanların keşfedebileceği bölümlerin dışında asla ulaşamayacağı, bir takım gizlilikleri ihtiva eden alanlarına işaret edilmiş olabilir.

– (خرق) Bir şeyi, hiç düşünmeden, akıbetini hesap etmeden, sırf ifsad etmek, bozmak maksadıyla gelişi güzel kesmektir. “Bir şeyi nazıkçe, rıfk ile, ölçüp biçerek, orantılı bir şekilde yapmak” anlamına gelen (خلق) sözcüğünün zıddıdır. Hark, bir şeyi rasgele, hesapsız, hoyratça kaba bir şekilde yerine getirmektir.⁷⁶² Kibir Ardı da Ardın örneğinde, onun minyatür hali diyebileceğimiz insanı da çatlatamaz, karşı tarafa zarar veremez, bu durum ancak kibredenin acizliğini yansıtabilir ve muhtemelen her kötü davranış gibi kendisine zarar verebilir.

– (خرق الثوب) sözcüğü “kesme, kat’etme” anlamında şöyle kullanılmıştır: (خرق الثوب) “Elbiseyi ya da bez parçasını yırttı”, (تخريق الثوب) “Elbiseyi ya da bez parçasını epeyce, bir çok yerinden yırttı, parçaladı”, (خرق المفاوز) “Çölleri katetti, aşip geçti”, (اخترقت) “Rüzgar bir yeri katetti, aşip geçti”. Kulak deliği bollaşınca (خرق) denilir. (امرأة خرقاء) “Kulağı geniş bir biçimde delinmiş kadın” demektir.

– Temel anlamındaki “düşünmeme, ölçüp biçmeme, hesap etmeme” anlamı gözönünde bulundurularak, “ahmak/işini iyi, güzel yapamayan adam veya kadın” anlamında (رجل اخرق / امرأة خرقاء) şeklinde kullanılmıştır. Rüzgarın esişindeki gelişigüzellik, sağa sola sapma buna benzetilerek, (ريح خرقاء) “Şiddetli bir şekilde esen

⁷⁶¹ Ebû Ubeyde, *Mecâzû'l-Kur'ân*, c. 1, s. 38

⁷⁶² Rağıb, *Müfredât*, s. 280. .

ya da aynı yönde esmeyen rüzgar”. Rivayet edilmiştir ki: “Kabalık, nezaketsizlik (خرق) bir şeye girdi mi onu mutlaka çirkinleştirir, rezil eder.”

– (خرق) kelimesinin ayetteki anlamına gelince, sözlük anlamına dayanarak iki ayrı yorum yapılabilir: Birincisi geçip gitmek anlamıyla “Sen Ardı kat’ edemezsin, aşır geçemezsin”, diğeri delik açma, yarma anlamıyla “Ardı bir baştan diğere delip geçemezsin, Ardı delemesin ya da Ardı kesemezsin” olarak tevil edilebilir.⁷⁶³ Ayetteki Ardın üzerinde yürüme ya da gezinme konusunda; “yeryüzünde patır patır yürüemezsin ey insan, saygılı ol, edepten ayrılma!” mesajını da içerir.

– (مَرَح) kelimesi sözlükte; aşırı bir şekilde sevinmek, sevinçte sınırı aşmak ve coşmak anlamındadır.⁷⁶⁴ Aşırı sevinçli olmak “duyarsız davranmak, ölçüsüz davranmak” olarak algılandığında insanın gelişimini, ilerlemesini olumsuz yönde etkileyebilecek bir durumdur. İnsanın Arda hükmedebilmesi, halifelik sıfatını yerine getirebilmesi için maddi etkenlerin yanısıra manevi etkenler de göz önünde tutulur. Kur’ân’da ahlaki değerlere bu anlamda sık sık vurgu yapılmıştır. Çünkü insan sadece fiziksel yönüyle değil, psikolojik tarafıyla da bir bütün olarak algılanabilecek bir varlıktır.

(فَإِنْ اسْتَطَعْتَ أَنْ تَبْتَغِيَ نَفَقًا فِي الْأَرْضِ) “Yerin dibine ulaşabileceğin bir tünel açmayı gözün alıyorsa, ‘hadi bunu yap’” En’am 6/35⁷⁶⁵ N.S. 55 İnsanların inanmalarını sağlamak

⁷⁶³ Rağıb, a.g.e.

⁷⁶⁴ Rağıb, a.g.e. s. 764

⁷⁶⁵ Anlam bütünlüğü açısından ayetin tam metni ve meali şöyledir: (وَإِنْ كَانَ كَبُرَ عَلَيْكَ إِعْرَاضُهُمْ فَإِنْ اسْتَطَعْتَ أَنْ تَبْتَغِيَ نَفَقًا فِي (الْأَرْضِ أَوْ سَلْمًا فِي السَّمَاءِ فَتَأْتِيَهُمْ بَابًا وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ لَجَمَعَهُمْ عَلَى الْهُدَى فَلَا تُكُونَنَّ مِنَ الْجَاهِلِينَ) “Onların çağrılarını sırt çevirmeleri, sana ağır geliyorsa, sen de onlara ‘inanmalarını sağlayabilecek’ bir mucizeyi getirebilmen için, yerin dibine inebileceğin bir delik ya da göğe çıkabileceğin bir merdiven bulabileceksen, ‘hiç durma bu mucizeyi’ yerine getir. (Unutma ki) Allah dilemiş olsaydı, onların hepsini doğru yol üzerinde toplardı. O halde sakın ‘bu gerçeği’ bilmeyenlerden olma.” En’am 6/35

için Ard ve semada gücü ötesinde değişiklikler yapma isteğinin, mucize arzusunun doğru olmadığını ayet ifade etmiştir.

– (نَفَق) Yerin derinliklerine inen bir geçit⁷⁶⁶ anlamında kullanılmıştır. Buradaki kelime ile ilgili tefsîrler şu iki açıklamada yoğunlaşır: Birincisi Alt geçit, derin dehlizler (سربا في الأرض) Taberî ve İbn Ebi Hatim, İbn Abbas ve Katadenin rivayetlerinde bu ifadeyi nakletmişlerdir.⁷⁶⁷ İkincisi yere duhul etmek (يريد دخولا في الأرض) olarak anlaşılır.⁷⁶⁸ Bu durum mümkün görünmemektedir velev ki bir takım aletlerle çok derinlere inilebilse bu defa da Ardda dönüşü olmayan zararlara yol açabileceğinden endişe edilir.

– Ayette muzmar (gizli) bir (فَاعِل) vardır. Cümlenin gelişinden dolayı böyle bir açıklama yapılır. Araplar karşıdakinin kapasitesi nisbetinde yerine getirebileceği konularda bu üslubu kullanır. (إن استطعت أن تتصدق) Eğer imkanın varsa, sadaka ver, cümlesinde olduğu gibi. Bu aslında söyleyenin bildiğini diğerlerinin de bilmesi içindir. Bu cümleye cevap/karşılık vermeye gerek yoktur. Buna karşın ancak yapınca ortaya çıkabilecek bir şey söyleneceğinde onu yerine getirmesi istenir. (إن تقم تُصِب خيرا) de olduğu gibi. Kendisine hayrın ulaşabilmesi için aktif hale gelmesi lazımdır.⁷⁶⁹ Nitekim harekette bereket vardır.

– (نَفَق - nefak) Yerin içine doğru tünel, kovuk, yer altı geçididir. Bir taraftan diğerine geçişi olan yol ya da yer altında bir taraftan diğerine çıkışı olan yabani hayvan oyuğu, deliğine de denir. Ayette de “yerin içine inebileceği bir delik” ten

⁷⁶⁶ Sicistânî, *Garîbu'l-Kur'ân*, s. 195

⁷⁶⁷ Mukâtil, *Tefsîru Mukâtil*, c. 1, s. 559; Taberî, *Camîu'l-Beyan*, c. 9, s. 225, 226; *Tefsîru İbn Ebi Hatim*, c. 4, s. 1284

⁷⁶⁸ Ahfeş, *Meâni'l-Kur'ân*, c. 1, s. 298

⁷⁶⁹ Ferrâ, *Meâni'l-Kur'ân*, c. 1, s. 331, 332

bahsedilmektedir. Arap tavşanının yuvasına (نافقاء) denilir. Nifak da, buradan hareketle “şeriata bir kapıdan girip başka bir kapıdan çıkmak” demektir.⁷⁷⁰

İnsanın Allah’ın yarattığı varlıklar karşısındaki kudreti, tesir gücü ancak O’nun izin verdiği ölçülerdedir. Arda’nın ontolojik değişkenliği bağlamında içinde Arda kelimesi geçmediği halde, konuya açıklık getirmesi açısından aşağıdaki ayeti de örnek olarak verebiliriz:

(وَتَرَى الْفُلْكَ مَوَاجِرَ فِيهِ) Nahl 16/14 Gemilerin suyu yavaş yavaş ilerlemesi gibi, bu işlem Arda’da su tarafından gerçekleşir. (مخر الأرض) yerin güzel ve münbit olması için sulanmasına denir.⁷⁷¹ (مخر الماء للارض) Suyun Arda’da dönerek, yavaş yavaş yerleşmesi, karşılımasıdır.⁷⁷²

(يَوْمَئِذٍ يَوْمَ الَّذِينَ كَفَرُوا وَعَصُوا الرَّسُولَ لَوْ شِئُوا بِهْمُ الْأَرْضُ وَلَا يَكْتُمُونَ اللَّهَ حَدِيثًا) "O gün inkar etmiş ve peygamberi dinlememiş olanlar, yerin dibine geçmeyi temenni edecekler ve Allah'tan hiçbir sözü gizleyemeyecekler." Nisâ 4/42 N.S. 92 Ayet her ne kadar ahiretteki durumu resmetse de, insanın dünya hayatında utanılacak bir iş yaptığında kendinin yerle bir olmasını ya da yerin dibine girmeyi istemesi günlük dilde mecazi olarak kullanılır.

– Yerin içine girip, yer üzerlerini kapatsın isteyecekler.⁷⁷³ Utandıklarından yerle bir seviyede ya da görünmez olmayı, orada hiç olmamayı temenni edecekler.

– Ayete göre ahirette kafirlerin “yemin olsun ki biz müşriklerden değildik” sözleri üzerine, yaptıkları şirki dillerinin gizlemesine karşılık diğer azaları, onların aleyhine şahitlik edecekler. Bu esnada yer yarılıp içine girmeyi yani orada olmamayı, yerin

⁷⁷⁰ Müfredat, s. 819

⁷⁷¹ Sicistânî, *Garibu'l-Kur'ân*, s. 177. Mevahir ifadesi Kur'ân'da iki yerde geçer. Diğeri; Fatır, 35/12 ayetindedir.

⁷⁷² Müfredat, s. 762

⁷⁷³ Zeyd b. Ali, *Garibu'l-Kur'ân*, s. 171

kendilerini gizlemesini arzu edecekler.⁷⁷⁴ Bu arzu onların yaptıklarından utanç duymalarından dolayı ortaya çıkacaktır. Orada da, farklı bir boyutta olsalar da insani, ahlaki özelliklerini devam ettirme söz konusudur.

– Kıyamet günü vahşi olsun olmasın hayvanlara “toprak olun” denecek, sonra da cennette yaşayanlar olarak dirilecekler. Kafirler hayvanların bu durumunu görünce, onlar gibi olmak isteyecekler..⁷⁷⁵

– Her ümmetin/topluluğun, şahidi ile getirileceği gün Allah’ın birliğini inkar eden ve peygamberlerine isyan edenler, elleri ve ayakları şahidleri olurken, yerle bir olmayı, orada hiç olmamayı içlerinden geçirirler. Hayvanlar gibi onlar da toprak olmak düşüncesini taşırlar:⁷⁷⁶ (يا لَيْتَنِي كُنْتُ تُرَابًا) Nebe 78/40

(أَوْلَمْ يَرَوْا أَنَّا نَأْتِي الْأَرْضَ نَنْقُصُهَا مِنْ أَطْرَافِهَا وَاللَّهُ يَحْكُمُ لَا مُعَقَّبَ لِحُكْمِهِ وَهُوَ سَرِيعُ الْحِسَابِ) "Bizim, yeryüzüne gelip, onu uçlarından eksilttiğimizi görmediler mi? Allah bir konuda karar verdiğinde, O'nun kararını geri alacak hiç kimse yoktur. O hesabı çabuk görendir." Ra'd 13/41 N.S. 96

– Ayetteki “etraf” kelimesi seçkin, şerefli anlamına da geldiği için, yeryüzünün eksiltilmesi, alimlerinin ve ibadet edenlerinin göçüp gitmesidir. Allah’ın hükmünü geri çevirebilecek ya da değiştirebilecek yoktur.⁷⁷⁷

– Mekke kafirleri görmüyorlar mı ki, Nebi ve müminler Mekke’nin çevresini ele geçiriyorlar. Kafirlerin yurdu azalıp, müminlerin topraklarının çoğalmasına ne diye itibar etmiyorlar. Allah’ın, peygamberi Muhammed’e yardım etme ve Mekke

⁷⁷⁴ Tefsîrî Mukâtil, c. 1, s. 373

⁷⁷⁵ Ferrâ, Meâni'l-Kur'an, c. 1, s. 269

⁷⁷⁶ Taberî, Câmiu'l-Beyân, c. 7, s. 40

⁷⁷⁷ Zeyd b. Ali, Garibu'l-Kur'an, s. 231

civarındaki kafirlerin yaşadığı toprakları eksiltme konusundaki kazasını, kimse geri çeviremez.⁷⁷⁸

– “Yerin uçlarından eksilmesi”; Ma’mûr yerlerin harab edilmesi, yıkılması, insanların helak edilmesi, yok edilmesi, canlıların, bitkilerin azalmasıdır yahut ürünlerin bereketsizliğidir ya da yeryüzünün fakihlerinin, iyilerinin ölümüdür. (نَنْقُصُهَا مِنْ أَطْرَافِهَا) İkrime (105/723) genel anlamıyla “ölüm” diye tefsîr etmiştir.⁷⁷⁹

– İbn Abbas’a (68/687) atfedilen bir rivâyette, âyetteki “eksiltme” ifadesinin “yıpranma ve aşınma” şeklinde anlaşıldığı nakledilmektedir. Bu anlayışa göre anlam, “Ardın bazı yerlerini aşındırır ve onun şeklini değiştiririz” biçiminde olur ki bu da, çok erken dönemde İbn Abbas’ın, yeryüzü üzerinde meydana gelen değişikliği asrımızdaki yorumlara yakın bir tarzda anlamış olduğunu göstermektedir.

– (اتى) Kolaylıkla gelmek⁷⁸⁰ anlamındadır. Süratli bir şekilde seyretmeye (الاتو) denir. (سرت (اتيتيه) “Filancaya şu yerden geldim” demek (اتيت فلانا من ارض كذا) (اليه) “ona gittim, yöneldim, gidip geldim” demektir. El-etiyü, “nereden geldiği bilinmeyen sel”e denir. Bir toplulukta, onların tanımadığı, kendilerinden olmayan bir kişiye (رجل أتي) “garib” denilir.⁷⁸¹ Kur’ân’da geçen benzer anlamlı (جاء) ise daha genel anlama sahiptir. (جاء) bazı durumlarda gerçekleştirilemese bile bir amaç, kasıt taşır. (جاء) de hasıl olmasına, gerçekleşmesine itibar edilir.⁷⁸² Ayrıca, (جاء فلان) tam bir sözdür, sılaya, izaha ihtiyaç hissetmez. (أتى فلان) da gelmesi bir şeyi icab ettirir. Bundan dolayı

⁷⁷⁸ *Tefsîrû Mukâtil*, c. 2, s. 383

⁷⁷⁹ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, c. 13, s. 575-578

⁷⁸⁰ *Müfredat*, s. 60

⁷⁸¹ *Kitâbu’l-Ayn*, c. 8, s. 145

⁷⁸² *Müfredat*, s. 212

(جاء فلان نفسه) denir de (أتى فلان نفسه) denilmez. Daha sonraları kesret-i isti'mâlden dolayı biri diğèrinin yerine kullanılır olmuştur.⁷⁸³

– Ayette geöen “cisimler ya da vakitlerde bir şeyin yanları” anlamındaki “taraf” sözcüğüne baktığımızda, (تَنْقُصُهَا مِنْ أَطْرَافِهَا) “bir şeyi zayıflatmak ya da izale etmek amacıyla eksiltmek” olarak tefsir edilmiştir.⁷⁸⁴ Ayetin anlamı teşbihte hata olmasının “Allah yeryüzüne gelip yanlarından eksiltti” olarak anlaşılır. Başka bir açıdan bakarsak, Ardın şekil verilmeye müsait olduğu, bunun için imkan verilmesi olarak tevil edilebilir. Aslında insanlar Ardı imâr halleri ile şekillendirmekte ya da Ardda doğal yollardan bir takım değışiklikler yaşanmaktadır. Gökyüzünde ise insanların istediğı gibi değışiklik yapması şu an için söz konusu değıildir.

Allah’ın sonsuz kudretine işaret eden kozmik ayetlere yer veren Ra’d suresi’nin 41.ayeti, “Allah’ın yeryüzüne gelmesi”, Allah’ın adının fetihlerle yeryüzünde geniş alanlara ulaşması, müslümanların çoğunluğu ve hâkimiyeti ele geçirmeleri, kafirlerin gerilediklerini farketmemelerine dikkat çekerek başlamaktadır. Hakkın batıla galibiyetinin tahakkuk edeceğı zikredilir.

İbn Ebî Zemenîn (399/1008), ayeti Hasan Basri’nin(110/728) düşüncesinden hareketle kendi tarihi bağlamına göre yorumlayarak; Hz. Peygamber, her ne zaman Mekke müşrikleriyle karşılaşsa galip gelmiş ve müşriklerin düşünce ve hareket alanını daraltmıştır. Onlara çıkış yolu bırakmamıştır.⁷⁸⁵ Aynı eksenle Mustafa Öztürk’ün “anlam ve yorum merkezli çeviri”sinde, yeryüzünün eksiltilmesini, Mekke müşriklerinin imkân ve nüfuz alanlarının gitgide daraltılması olarak meallendirmiştir.⁷⁸⁶

⁷⁸³ Askeri, Ebû Hilal, *el-Furûku 'l-Lugaviyye*, thk. ve tlk. İbrahim Selim, Dârü'l-İlm-i ve's-Sekâfe, Kahire 1418/1997, s. 309,

⁷⁸⁴ *Müfredat*, s. 517

⁷⁸⁵ Karataş, Ali, “Endülüs Tefsir Geleneğı ve Müfessir İbn Ebî Zemenîn (324-399/935-1008)”, *Atatük Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 40, Erzurum 2013, s. 312 (295-318)

⁷⁸⁶ Öztürk, Mustafa, *Kur'ân-ı Kerim Meali*, Düşün yay., İstanbul 2012, s. 349.

Allah'ın bir şeye hükmetmesinden sonra olacaklar, kısıtlama ya da genişletme şeklinde hızla şartları gerçekleştirerek tahakkuk eder.

Allah'ın yeryüzünde eksiltme yapması, hükmünde, bir şeyi yapmak istediğinde sabit, kararlı olması, hesabı çabuk görmesini anlatan ayette “Ard ile etik ilişki” açısından şu sonuçlara ulaşılabilir: İnsanlar tarihsel varlık alanında sünnetullahı uymayarak yeryüzünde yok olmuşlar, savaşlarda mağlubiyetler, kabilelerin helak edilmeleri gibi sebeplerle hayat sahnesinden çekilmişlerdir. Bu durum toplulukların kendi yapıp ettiklerinin insanlarla ilişkiler bağlamında sünnetullahı yansıması olarak değerlendirilebilir. Öte yandan “Ardın uçlarından eksiltilmesi” ilk akla geldiği şekliyle kütlede bir azalma şeklinde düşünülmemesi gerekmektedir. Toplam kütle miktarı değişmeyeceğinden, fiziksel özelliklerde bir değişim olarak düşünülebilir. Ardda ilim ve teknolojik gelişmelerle sağlanan mekansal kısalma, bir yerden bir yere intikalin süresinin daha çabuk olması tevili de imkan dahilindedir. “Ard ile Etik İlişki”nin dahil olduğu ayetler:

Bağlam Kelimesi ile Ardın İhtiva Ettiği Anlam	Ayetler
Birşeyi aralarında bir aralık ya da yarıklık oluşacak şekilde	Ra'd 13/4, 31
Yerin dibine geçme, yere batma, yer içine girme (خَسَف)	Nahl 16/45, Kasas 28/81, Ankebût 29/40, Sebe 34/9, Mülk 67/16
Dar bir yere girme (بَلَج)	Sebe 34/2, Hadid 57/4
Okun delip geçmesi, bir taraftan diğerine geçme, yerin	Rahman 55/33
Yerin aralıkları, iki şey arasındaki açıklık (خَلل)	Neml 27/61
Bir nesneyi geniş bir biçimde yarmak. Yerden fişkırtmak (فجر) Yerin yarılması (شق)	İsrâ 17/90, Meryem 19/90, Abese 80/26
Yerin ifsad olması. Bozuk, çürük, sağlıksız, faydadan yoksun hale gelmesi (فسد)	Mü'minun 23/71
Yeri eşelemek, toprakta bir şeyi aramak araştırmak. (بحث)	Maide 5/31.
Yerin uçlarından eksiltilmesi (نقص)	Enbiya 21/44

III.10. KUTSALLIK BAĞLAMINDA ARD

III.10.1. Kutsal Topraklar

Kutsallık insan içindir. İnsanın olduğu yerde anlam dünyasından söz edilebilir. Çünkü kutsal, bir anlam oluşturma demektir. Kutsal olan şeyin kutsallığı vahiyden ya da muhataptan kaynaklanır.

Kutsal Topraklar yani Ard-ı Mukaddese, Kur'ân'da kendisi hakkında belirli bir isim zikredilmese de Yahudi, Hristiyan ve Müslüman gelenekte birçok kutsal anlatıların bulunduğu yerdir. Hz. Muhammed'in Mescid-i Haram'dan Mescid-i Aksa'ya doğru isra/gece yolculuğu ve miraç/yükselişi hadisesi, kıblenin Mescid-i Aksa'dan Mescid-i Haram'a yön değiştirmesi, Kıyamet günü İsrâfil'in sura üfureceği kutsal kayanın burada olması gibi örnekler kutsal topraklar/holy land/Ard-ı Mukaddese için zikredilmiştir. Kudüs, Suriye, Ürdün, Mekke, Medine, doğusu ve batısı ile tüm Ard (A'raf 7/137), cennet hem apokrif hem de kanonik olduğu düşünülen bu topraklara referans gösterilir/atfedilir.⁷⁸⁷

Firavunların baskısı altında yaşayan İsrailoğulları'nı Mısır'dan çıkarmakla görevlendirilen Hz. Musa, kavminin "Kutsal Topraklar"a girmelerini istemiş, fakat İsrailoğulları oraya girmek istememişler, bunun üzerine Ard-ı Mukaddes onlara kırk yıl haram kılınmıştır. Bu bölge Kur'ân'da geçmeyen ancak Ard-ı Mev'ûd denilen bölge olabilir. Kur'an-ı Kerim'de Hz. İbrâhîm ve Lut'un gittiği "bereketli yer" olması da mümkündür: Enbiya 21/71. Kur'ân'da "Ard-ı mukaddese", "bereketli Ard" gibi ifadelerle anılan ve İsrailoğulları için zikredilen bu isimlerin hangi bölgelere ait olduğu açık olarak bildirilmemiştir. Nitekim bu ayetlerin tefsîrinde çeşitli yerler üzerinde durulmuş, bazı alimler bu yerin Şam ve Mısır, bazıları Mescid-i Aksa'nın bulunduğu Kudüs ve Lübnan dağı çevresi olduğunu söylerken diğer bazı alimler de kesin bir yer

⁷⁸⁷ Jane Dammen McAuliffe, *Encyclopaedia of the Qur'an*, c. 3, s. 2, 3

belirtmenin doğru olmayacağını, ancak Fırat ile Mısır arasında bir yer olması gerektiğini ifade etmişlerdir.⁷⁸⁸ Kur'ân'ın üslubunda belirli bir yer ve zaman tayini görülemez. Çünkü Allah, tecellilerine yer ve zaman gibi bir sınır koymamıştır. Verilmek istenen mesaj sınırlar dünyasına ait değildir. Ancak insanlar bunları algı dünyasına indirgeme aşamasında, bir takım ölçüler ve kıstaslar koyma ihtiyacı hisseder. Sınırlama insanlar içindir. Allah ise sonsuz ve sınırsızdır. İlahi hakikatler de bu kapsamda değerlendirilir.

(يَا قَوْمِ ادْخُلُوا الْأَرْضَ الْمُقَدَّسَةَ الَّتِي كَتَبَ اللَّهُ لَكُمْ وَلَا تَرْتَدُّوا عَلَىٰ أَدْبَارِكُمْ فَتَنْقَلِبُوا خَاسِرِينَ) "Ey halkım! Allah'ın size yazmış olduğu kutsal ülkeye girin ama sakın geri dönmeyin. Aksi takdirde kaybedenlerden olursunuz" Mâide 5/21 N.S. 112

Kur'ân'da, Zebur ve Tevrat'ta ayrı ayrı zikredilerek "vaad edilen Ard"a salih kulların varis olacağı açıklanmıştır. İsrailoğulları, zayıf düşürüldükten sonra zulümden kurtarılmışlar, hor görülüp ezilen bu millet, sabrettikleri için vaad edilen, bereketli kılınan topraklara güvenli bir şekilde yerleştirilmişlerdi. Buralarda kendilerine güç ve iktidar verilmişti.⁷⁸⁹ Ayetle ilgili teviller aşağıdaki gibidir:

- Ard-ı Mukaddes: Şam, Filistin ve Ürdün'ün bir kısmı.⁷⁹⁰
- Temiz yurt (المطهرة).⁷⁹¹
- Tur dağı ve çevresi.⁷⁹²
- Bereketli, temiz, nezih yer.

⁷⁸⁸ Küçük, Abdurrahman, "Arz-ı Mev'ûd", İstanbul 1991, c. 3, s. 442-444

⁷⁸⁹ A'raf 7/137, Enbiya 21/5, Kasas 28/5-6

⁷⁹⁰ Ferrâ, *Meâni'l-Kur'ân*, c. 1, s. 304

⁷⁹¹ Ebû Ubeyde, *Mecâzi'l-Kur'ân*, c. 1, s. 160

⁷⁹² Taberî, *Câmi'l-Beyân*, c. 8, s. 285

– Ard-ı Mukaddes’in, Dımeşk, Filistin ve Ürdün’ün bir kısmı olduğu söylenir. Beyt-i Makdis de oradadır.⁷⁹³ Ayet kutsal topraklarda yaşam şartlarını, ritüelleri anlatan, Ardın insanla anlam kazanan kesimlerine dikkat çeken bir bildiridir.

(قَالَ فَإِنَّهَا مُحَرَّمَةٌ عَلَيْهِمْ أَرْبَعِينَ سَنَةً يَتِيهُونَ فِي الْأَرْضِ فَلَا تَأْسَ عَلَى الْقَوْمِ الْفَاسِقِينَ)
“O halde o -vaat edilen topraklar- onlara kırk yıl boyunca yasaklanmıştır. Bu süre zarfında onlar yeryüzünde kırk yıl başboş dolaşip duracaklardır. Sen yoldan çıkmış topluluk için üzülme!” Maide 5/26 N.S. 112

Yüce Allah, Hz. Musa’nın halkından isyan edenlere ve emre muhalefet edenlere, “kutsal toprakları” kırk yıl yasakladıktan sonra, şehrin kapılarını onlara açtı ve oraya yerleştiler. Kırk yıl sonra çölden çıkabildiler. Musa’ya halkı bir önceki ayette geçtiği üzere “Onlar orada buldukları sürece, biz oraya asla girmeyiz. Sen ve Rabbin gidin savaşın; biz burada oturup sizi bekleyeceğiz” sözlerini söyleyince, Musa (as.)onlara beddua etti ve Allah ona Maide suresi 26. ayette geçtiği gibi vahyetti. Rivayete göre, altı yüzbin savaşçı, isyan ettiklerinden ve yoldan çıktıklarından dolayı, yaklaşık otuz kilometrelik bir alanda kaldılar. Her gün oradan çıkabilmek için akşama kadar bütün gayretleriyle yürüyorlardı. Ancak konakladıklarında kendilerini yine başladıkları yerde buluyorlardı, kısır bir döngünün içinde kalmışlardı. Hallerini peygamberlerine şikayet edince, onlara kudret helvası ve bıldırcın eti indirildi. Tur dağında, bir taşla Hz. Musa asası ile vurunca on iki kaynak fişkırtıldı. Her kavim kendine ait kaynaktan su ihtiyacını karşıladı. Peygamberin halkı, isyanları ve aşırılıkları sebebiyle, kırk yıl boyunca orada yaşamakla cezalandırıldılar. Süre bitince Allah Hz. Musa’ya “Ard-ı Mukaddes’e gidebileceklerini vahyetti. Hz. Musa’nın bu süre zarfında kavmi arasında olduğu veya onlarla olmadığı yönünde farklı rivayetler vardır. Denilir ki o ağır sözü söyleyenlerden

⁷⁹³ Yakut el-Hamevi, eş-Şeyh el-İmam Şihabüddin Ebû Abdullah Yakut b. Abdullah el-Hamevi er-Rumi el-Bağdadi, *Mu’cemü’l-Büldan*, Daru Sadır, Beyrut 1397/1977, c. 5, s. 172

kimse Beyti'l-Makdis'e giremedi. Ancak onların çocukları ve kendilerinden o sözü söylemeyen iki kişi girebildi.⁷⁹⁴ Kur'an'da Ardan kutsal kabul edilen bölümlerine karşılık, cezalandırılanların yaşadığı Arddan da haber verilir. Kavimlerin helak edildiği yerler gibi.

III.10.2. Bereketli Şehir

Allah, Yüce Kur'an'ına yer tanımlamasında belirli bir isim koymamıştır. Bu sınırlamalar insanların zihnine indirgemelerdir. İnsanların anlaması ve anlamlandırması için belirli kıstaslar gereklidir. İnsan ruhu da zaman ve mekan sınırının dışındadır.

Bereketli şehirden “Mısır” kastedilir. Her sınırları olan şehre, beldeye “Mısır” denir. Sınır, had demektir. Bakara suresi 61. Ayette (اهبطوا مصرًا) “iyi bilinen, maruf bir şehrin adı” olarak özel isim anlamına da alınmıştır.⁷⁹⁵

Mısır'ın ismini, Mısır b. Mısrayim b. Ham b. Nûh'tan aldığı söylenir. Mısır, Ömer b. Hattab zamanında Amr b. El-As tarafından fethedilmiştir. Abdurrahman b. Zeyd b. Eslem (وَأَوْيْنَاهُمَا إِلَى رَبْوَةٍ ذَاتِ قَرَارٍ وَمَعِينٍ) “Onları, yerleşmeye elverişli, suyu bulunan yüksek bir yerde barındırdık.” Mü'minûn 23/50 ayetindeki bölgenin Mısır olduğunu söyler.

Kur'an'da Yûsuf (as.) Mısır melikine; (قال اجعلني على خزانن الأرض إني حفيظ عليم) Yûsuf 12/55 ayetindeki şekliyle kendisinin Ardan hazinelerine talip olduğunu söylemiştir. Buna göre Mısır'ın hazineleri “karaların hazineleri”, hükümdarı zikr-i cüz irade-i küll kabilinde “Ardan hükümdarı” anlamına gelebilir. Nitekim Allah Yûsuf'u Mısır ve hazinelerine memur etti. Yüce Allah Mısır melikini Kitâb'ında “el-aziz” olarak isimlendirmiştir. (Yûsuf 12/30, 51, 78, 88) Bu durum Mısır'ın yöneticiliğinin

⁷⁹⁴ Taberî, *Camî'u'l-Beyan*, c. 8, s. 307, 310

⁷⁹⁵ Rağîb, *Müfredât*, s. 769

büyükliğini canlı tutmak için, onlara bir tahiyeye, selam ve övgü mahiyetinde olarak yorumlanabilir.

Mısır'ın özelliği ile ilgili olarak söylenen sözlerden bazılarını zikretmek gerekirse:

- Karaların arasında toprağı en temiz olan bölgedir.
- Arda insan olduğu müddetçe Mısır'da bereket devam eder.
- Ard bir kuş kabul edilse, kanatları Basra ve Mısır'dır. Onlar harab olursa dünya harab olur.
- Eğer Mısır tamamıyla ma'mûr edilse, karşılığında dünyaya vefasını gösterebilecek bir şehirdir. Karşılığını fazlasıyla verir.
- Mısır'ın kendileri ile övündüğü iki kadın; birisi Hz. Muhammed'in oğlu İbrâhîm'in annesi kıptî Mariye, diğeri İsmail (as.)'in annesi Hacer'dir. Resulullah sas şöyle buyurmuşlardır: “Mısır'ı fethettiğinizde Kıptîlere iyi yaklaşın. Çünkü onlarla akrabalık bağı vardır.”
- Allah Mekke ve Mısır dışında başka bir şehri kitâbında zikretmemiştir.⁷⁹⁶

Mısır bölgesi ile ilgili ayetler aşağıdadır, bunlardan iki tanesinde Ard kelimesi geçmiştir:

- (أليس لي ملك مصر) “Mısır'ın saltanatı benim elimde değil mi?” Zuhruf 43/51 ayetinde özel bir şehir için tazim ve medh bulunmaktadır.
- (اهبطوا مصرا فإن لكم ما سألتم) Bakara 2/61 Ayette işaret edilen şehrin bilinen bir yer olması hasebiyle “mısır” kelimesi munsarîf okunmuştur. “Orada istediğiniz her şeyi fazlasıyla bulacaksınız” ifadesi yine tazim içindir.⁷⁹⁷ Ard kelimesi bu ayette geçmiştir.
- (وأوحينا إلى موسى وأخيه أن تبوأ لقومكما بمصر بيوتا) Yûnus 10/87

⁷⁹⁶ Yakut el-Hamevi, *Mu'cemü'l-Büldan*, c. 5, s. 137, 138

⁷⁹⁷ Yakut el-Hamevi, *Mu'cemü'l-Büldan*, c. 5, s. 137

- (وقال الذي اشتراه من مصر لامرأته) Yûsuf 12/21 Ard kelimesi bu ayette de geçmiştir.
- (ادخلوا مصر إن شاء الله آمنين) Yûsuf 12/99

وَقَالَ الَّذِي اشْتَرَاهُ مِنْ مِصْرَ لِامْرَأَتِهِ أَكْرِمِي مَثْوِيَّ عَلَيَّ أَنْ يَنْفَعَنَا أَوْ نَتَّخِذْهُ وَادًّا وَكَذَلِكَ مَكَّنَّا لِيُوسُفَ فِي الْأَرْضِ (وَلِنُعَلِّمَهُ مِنْ تَأْوِيلِ الْأَحَادِيثِ وَاللَّهُ غَالِبٌ عَلَى أَمْرِهِ وَلَكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ)
adam, eşine dedi ki: ‘Ona değer ver ve güzel bak! Umulur ki bize faydası olur veya onu evlât ediniz.’ İşte böylece kendisine olayların iç yüzünü yorumlamayı öğretmek için Yûsuf'a orada iyi bir yer sağladık. Allah, emrini yerine getirmeye kadirdir. Fakat insanların çoğu (bu gerçeği) bilmezler.” Yûsuf 12/21 N.S. 53

- Ayet Yûsuf peygamberin Mısır’a gelişini haber verir. Bu yurda gelmesiyle birlikte karşılaştığı hadiseler, yaşadıkları, ilerleyen ayetlerde anlatılmıştır. Onu satın alan kişi, eşinden eve ilk gelene yapılan muamele gibi yemek ve ikamet için yer hazırlamasını istemiş olabilir. Güzel karşılamasını, ilgilenmesini, kalacağı odasını göstermesini istemiştir.⁷⁹⁸

- (وَكَذَلِكَ مَكَّنَّا لِيُوسُفَ فِي الْأَرْضِ): Mukatil (150/767) “Yûsuf’a Mısır ülkesinde mülk ve saltanat verdik. Ona rüya yorumlamasını öğrettik” olarak izah etmiştir.⁷⁹⁹

- Yûsuf (as.)ın yaşadığı hapis hayatı ve sıkıntılardan sonra, dünya nimetleri ve zenginlikleri yanında, dilediği gibi hareket edebilsin, istediği her şeyi yapsın diye kendisine salahiyet verilmiştir.⁸⁰⁰ Ayetlerde geçen “mısır” kelimesinden çoğunlukla belirli hatta meskun bir şehre bu isim verildiği anlaşılmıştır.

⁷⁹⁸ Ebû Ubeyde, *Mecâzû'l-Kur'ân*, c. 1, s. 304

⁷⁹⁹ *Tefsîrü Mukâtil*, c. 2, s. 327

⁸⁰⁰ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, c. 13, s. 220, 221. Yusuf 12/56 ayeti de bu konudadır.

III.10.3. Mübarek Bir Yer

Herhangi bir coğrafi alana, eşyaya veya mekana kutsallık atfetme işi ibtidai kültürlerde, yoğunlukla Yahudilik olmak üzere neredeyse bütün dinlerde mevcuttur. İbranicede bir mekanın kutsallığı “makdis” kelimesi ile zikredilmekte idi. İsrailoğullarında en kutsal mekan Yahve'nin ikamet ettiği Kudüs tapınağıdır. Tevrat verilerine göre, bu mevki Hz. İbrahim'in oğlu İshak'ı kurban etmek istediği, Yahve'nin peygamberlerine görüldüğü, yeryüzünün yaratılmasına başlandığı, Hz. Adem'in yaratıldığı, Habil ile Kabil'in ilk kurbanı sunduğu yerdir.⁸⁰¹ Aşağıdaki ayetlerde umumi olarak vahiy kaynaklı mübareklik ya da kutsallık zikredilmiştir.

(من شاطئ الواد الأيمن في البقعة المباركة من الشجرة) “..O kutlu yerdeki vadinin sağ kıyısındaki ağaçtan...” Kasas 28/30 N.S.49

– “Mübarek yer” (البقعة) nin cemisi (البقاع) dir. Dimeşk yakınlarında bulunan bir yer isimidir. Baalbekk, Humus ve Dimeşk arasında geniş bir arazidir. Orada bir çok köy, bol ve temiz su kaynakları vardır. Ayrıca İlyas nebinin kabri bulunur.⁸⁰²

– (البقعة) Yer, mevki, mahal demektir. Araplarda (ما ادرى اين بقع) denilir. “Ardın yerlerinden hangisine gittiğini bilmiyorum” anlamında söylenilir.⁸⁰³

– Buk'a: Yemen'de bir vadi. Mübarek olarak tanımlanmasının sebebi, bu yerin ağaçlarının, suyunun, yeşilliğinin bolluğu ya da nebilerin ve resullerin mekânı, vahyin inzal edildiği yer olması cihetinden düşünülebilir. Allah dilediği kimseye, dilediği şeyi, dilediği şekilde, dilediği mekânda duyurabilir, söyleyebilir.⁸⁰⁴ “Mübarek yer” bereketli, kutsal kabul edilen yer anlamında değerlendirilmiştir.

⁸⁰¹ Öğüt, Salim, “Harem”, *DİA*, İstanbul 1997, c. 16, s. 127-132

⁸⁰² Yakut el-Hamevi, *Mu'cemü'l-Bıldan*, c. 1, s. 470

⁸⁰³ Cevherî, *Sihah*, c. 3, s. 1187

⁸⁰⁴ *Tefsiru'l-Maturidi*, c. 8, s. 165

(وَنَجَّيْنَاهُ وَلُوطًا إِلَى الْأَرْضِ الَّتِي بَارَكْنَا فِيهَا لِلْعَالَمِينَ) “Onu ve Lut’u kurtardık ve böylece onları sürekli olarak bereketli kıldığımız bir yere ulaştırdık.” Enbiya 21/71 N.S. 73

Kitâb-ı Mukaddes’te olduğu gibi İslâmî kaynaklara göre de Hz. İbrâhim, eşi Sâre, yeğeni Lût ve diğer adamlarıyla birlikte Nemrûd’un ülkesini terkederek önce Harran’da, ardından Ürdün’de bir süre kalmış, oradan Mısır’a gitmiş, daha sonra Filistin diyarına dönmüştür. Kur’an’a göre Hz. İbrâhim ve Lût, putperest kavmi terkedip “Allah’ın kendilerine vaad ettiği bereketli yer”e ulaştıktan sonra Lût, kendi kavmine gitmekle görevlendirilir ve İbrâhim peygamberden ayrılır.⁸⁰⁵ Ayetteki Ard ile ilgili olarak aşağıdaki gibi tevillerde bulunulmuştur:

- “Bereketli Yer” Su, ağaç ve bitki ile bereketlendirilmiş Ard-ı mukaddes.⁸⁰⁶ Hz. İbrahim Irak’tan Şam’a, mukaddes topraklara hicret etmiştir.⁸⁰⁷
- Allah, İbrâhîm ve Lut’u Irak yurdundan, düşmanları Nemrud ve kavminden kurtarmıştır. Bereketli Şam topraklarına hicret etmiştir. Ayette atası İbrâhîm’in yaşadıkları hatırlatılarak, Hz. Muhammed’in kavmini putlara tapmaktan alıkoyması, Allah’a ibadete çağrısı sebebiyle kavminden gördüğü eza ve cefalara karşı kendisi teselli edilmiş, atasını kavminin kafirlerinden kurtardığı gibi, kendisini de kurtaracağını haber vermiştir.
- “Bereketli yer” ile ilgili diğer te’viller: Bey-i Makdis’deki kayadan çıkan sudan daha tatlı bir su yoktur, denilir. Şam için hicret yurdunun direği denilir. Yeryüzünden eksiltelen her şey Şam’a, Şam’dan eksiltelen Filistin’e eklenir. Mahşer yerinin, insanların kıyamette toplanacakları yerin burası olduğu söylenir. Hz. İsa’nın bu

⁸⁰⁵ Harman, Ömer Faruk, “İbrahim”, *DİA*, İstanbul 2000, c. 21, s. 270

⁸⁰⁶ *Tefsîrû Mukâtil*, c. 3, s. 86

⁸⁰⁷ *Tefsîru Yahya b. Sellam*, c. 1, s. 324

mevkiye ineceği, insanları sapıklığa sürükleyen, yalancı Deccal’i Allah’ın burada helak edeceği de anlatılır.⁸⁰⁸

– Ayetteki (نَجْنَاءُ) kelimesinden, kendisini yalanlayan kavmine gelecek olan helaktan kurtarmak için peygamberin, yanındaki Lut’un ve yakınlarının, bulunduğu bölgeden “Bereketli yer”e doğru göç ettirilmiştir.

– “Bereketli topraklar” suyu ve yeşilliği olan münbit yer anlamındadır. Bu bölge, ahalisine zenginlik ve bolluk getirdiğinden bu vasfı almış, yahut kendilerine kitap verilen verilmeyen birçok peygamberin yaşadığı mekân olması sebebiyle mübarek yer adını almış olabilir.⁸⁰⁹

İnsanlar ya da Yaratıcı tarafından, bir takım şeylere ve Ardın belirli bölümlerine kutsallık atfedilmiştir. Kur’ân’da bazı yerlerin ilahi feyiz ve berekete, manevi arınmaya mahal kılındığına, özel bir anlam ve önem taşıdığına işaret eden ayetler vardır.

Kur’ân’da Ardda “Bereketli yer”e işaret eden diğer ayetler aşağıdadır:

Mşarık al-árđ ve Mğaribha (مشارق الأرض ومغاربها)
Zayıf düşenlerin doğu ve batısına mirasçı kılındığı bereketli yer:

(التي باركنا فيها) A’raf 7/137

Mescid-i Aksa’nın çevresindeki bereketli yer: (سبحان الذي أسرى بعبده ليلا من المسجد الحرام إلى)

(المسجد الأقصى الذي باركنا حوله) İsra 17/1

Bereketli şehir: (جعلنا بينهم وبين القرى التي باركنا فيها) Sebe’ 34/18

Rüzgarların estiği bereketli Ard: (وَلَسْلَيْمَنَ الرِّيحِ عَاصِفَةً تَجْرِي بِأَمْرِ إِلَى الْأَرْضِ الَّتِي بَارَكْنَا فِيهَا وَكُنَّا)

(بِكُلِّ شَيْءٍ عَالَمِينَ) Enbiya 21/81

Nuh’un gemisinin indiği bereketli yer: (وقل رب أنزلني منزلا مباركا وأنت خير المنزلين)

Mü’minun 23/29

Ardadaki bereketli yer: (وَجَعَلْ فِيهَا رَوَاسِيَ مِنْ فَوْقِهَا وَبَارَكَ فِيهَا) Fussilet 41/10

⁸⁰⁸ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, c. 16, s. 310-315

⁸⁰⁹ *Tefsirü’l-Mâturîdî*, c. 7, s. 359

Kur'ân'da Ard dışında bazı nesnelerin, kimselerin, zamanın, kitabın bereketli ve mübarek kılındığı belirtilmiştir:

Mübarek su: (ونزلنا من السماء ماء مباركا) Kaf 50/9

Mübarek gece: (إنا أنزلناه في ليلة مباركة) Duhan 44/3

Mübarek kitap: (كتاب أنزلناه إليك مبارك) Sa'd 38/29, (وهذا كتاب أنزلناه مبارك) En'âm 6/92,

Mübarek zikir: (وهذا ذكر مبارك أنزلناه) Enbiya 21/50

Mübarek peygamber (İsa as.): (وَجَعَلْنِي مُبَارِكًا أَيَّنَمَا كُنْتُ) Meryem 19/31

Mübarek peygamber (İbrahim as.): (وباركنا عليه وعلى إسحاق) Saffat 37/113

Mübarek dua: (فاسلموا على أنفسكم تحية من عند الله مباركة طيبة) Nur 24/61

Mübarek zeytin ağacı: (يوقد من شجرة مباركة زيتونة لا شرقية ولا غربية) Nur 24/35

Mübarek Ev (Kâbe): (إن أول بيت وضع للناس للذي ببكة مباركا) Âl-i İmrân 3/96

III.10.4. Mukaddes Vadi: Tuva

(إِنَّكَ بِالْوَادِ الْمُقَدَّسِ طُوًى) “Sen kutsal Tuva vadisindesin.” Tâhâ 20/12 N.S. 45

– (اسم ارض) Bir yer ismi. Bazıları munsarif, bazıları özel isim kabul edip gayrı munsarif okumuşlardır.⁸¹⁰

– Tuva temiz bir vadinin ismidir. İsm-i Ard kabul edildiğinde müennestir, gayrı munsarıftır, tenvinli okunmaz. İsmü'l vadi olarak kabul edildiğinde müzekkerdir, munsarıftır. Masdar kabul edildiğinde “iki defa” anlamında alınır yine munsarif okunur.⁸¹¹

– İbn Abbas'ın rivayetinde bu yer “Ard-ı Mukaddes” tir.⁸¹²

– Filistin'de bir vadidir, iki kere kutsal kılınmıştır.⁸¹³ Bunlardan bir tanesi İbrâhîm as gelince, diğeri Musa as geldiğindedir.⁸¹⁴

⁸¹⁰ Rağıb, *Müfredât*, s. 534

⁸¹¹ Ebû Ubeyde, *Mecâzü'l-Kur'ân*, c. 2, s. 16

⁸¹² Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, c. 16, s. 27

– Düz ve etrafına göre alçakta bir arazi (وطئ الأرض). Ancak bu konuda galat ve tağyire düşmemek için “sükut evladır” demişlerdir.⁸¹⁵ Tevilleri topladığımızda “Mukaddes vadi” için belirli bir yer, Ard-ı Mukaddes, belirli bir vadi anlamları ile karşılaşırız. Ayetle kutsal kabul edilmiş bir mekandır. Kutsal mekanlarda özel ritüeller mümkündür. Kur’ân’da bu ifade iki kere geçmiştir. Diğer: Naziat 79/16 ayetindedir.

III.10.5. Ardı Çepeçevre Kuşattığına İnanılan Dağ

Kaf dağı mitolojik bir unsurdur. Bundan dolayı tarihsel varlık alanına dahil edilebilir. Kutsal mekân anlayışı paralelinde “dağlar”, dinlerde ilah ya da ilahların kaldığı veya tecelli ettiği yahut uluhiyyetle irtibata geçildiği düşünülen yerler olarak saygı görmüştür. İptidai kültürlerden itibaren izlenebilen “kutsal dağ” motifi, İslam kültüründe “Kafdağı” olarak anlatılmaktadır. Konu ile ilgili olarak Kur’an’da bir bilgi bulunmamasına rağmen tefsîr, tarih ve edebiyat literatüründe işlenmiştir. İslam literatüründeki Kafdağı motifi esas olarak İbn Abbas (68/687) ile Yemenli Tabî Veb b. Münebbih’e (114/732) kadar ulaşan birkaç zayıf rivayete dayandırılmış, Zerdüşti ve Yahudi kaynaklı bilgilerle bu rivayetler zenginleştirilmiştir. Kafdağı’nın mahiyeti konusunda bazı rivayetlerde somut gerçekliği, coğrafi varlığı olan bir dağ, bazılarında soyut, mistik bir sembol olarak kabul edilmektedir; ancak dağın coğrafi olarak mevcut olduğu ve dünyayı kuşattığı görüşü daha çok benimsenmiştir.⁸¹⁶

(ق والقرءان المجيد) “Kaf, Şerefli Kur’ân’a andolsun.” Kaf 50/1 N.S. 34 “Ardı Çevrelediğine İnanılan Dağ” ile ilgili olarak müfessirlerin tevilleri genel anlamda aşağıdaki gibidir:

⁸¹³ *Tefsîru İbn Ebi Hatim*, c. 7, s. 2417

⁸¹⁴ *Tefsîru'l-Maturidi*, c. 10, s. 408 (Naziat 79/16)

⁸¹⁵ *Tefsîru'l-Maturidi*, c. 10, s. 408

⁸¹⁶ Demirci, Kürşat, “Kafdağı”, *DİA*, XXIV, İstanbul 2001, s. 144

- Kaf, Kur’ân’ın isimlerindendir. Aynı zamanda Fevatihu’s-Suver’ dendir.⁸¹⁷
- Yeşil zebercedden olan, Ardı kuşattığına inanılan bir dağ adı.⁸¹⁸ Dağların bir damarının ona bağlı olduğu, ilk yaratılan dağ olduğu rivayetleri vardır. Göğün, rengini ondan aldığı rivayet edilir.⁸¹⁹
- Kaf Arap harflerindendir. Fiil kabul ettiğimizde (قاف – يقوف - قوفا) “bir şeyin, birinin izini takip etmek” anlamınadır. Bu takdirde Kaf dağı, Ardın izini süren, onu çevreleyen dağ anlamına gelir.⁸²⁰
- Allah’ın isimlerindendir, ismine yemin ederek başlamıştır.⁸²¹
- İbn Abbas’ın bir rivayetinde; Allah; Ard → onu kuşatan deniz → arkasında dağ (kaf dağı) → üzerinde gökyüzü olarak yarattı. Bu sıralama (Ard-deniz-dağ-gökyüzü) yedişer defa devam etti. Aşağıdaki ayette “yedi deniz”in zikri, kozmik varlıklardaki yedi kutsallığını haizdir. Rivayet her birinden yedişer tane yaratıldığı ifade etmektedir. (لو أنما في الأرض من شجرة أقلام والبحر يمده من بعده سبعة أبحر ما نفدت كلمات الله إن الله عزيز حكيم) “Yeryüzündeki ağaçlar kalem, deniz mürekkep olsaydı ve ona yedi deniz daha eklenseydi bile yine de Allah’ın sözleri tükenmezdi. Çünkü Allah çok güçlü ve hikmet sahibidir.” Lokman 31/27⁸²² N.S. 57

DEĞERLENDİRME

Kartezyen dünya anlayışına sahip Batı düşüncesinde beşeri ilimler ile tabiat ilimleri arasında kopukluk ve epistemolojik zıtlık vardır. İslam düşüncesi ise bunun

⁸¹⁷ Zeyd b. Ali, *Garîbu'l-Kur’ân*, s. 383 (Kaf 50/1)

⁸¹⁸ Ferrâ, *Meâni'l-Kur’ân*, c.3, s. 75; Sicistânî, *Garîbu'l-Kur’ân*, s.158

⁸¹⁹ *Tefsîru Mukâtil*, c. 4, s. 109;

⁸²⁰ Yakut el-Hamevi, *Mu’cemü'l-Büldan*, c. 4, s. 298

⁸²¹ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, c. 21, s. 400

⁸²² *Tefsîru İbn Ebi Hatim*, c. 1, s. 3307

hilafına olarak, beşeri ilimler ile tabiat ilimleri arasında organik bir ilişki görür. İnsanla tabiatı birbirinden ayırmaz. Kosmosun, evrendeki düzenin ilahi lutfun bir ihsanı olduğuna dikkat çeker. İnsan, bu düzenin içinde, bu sistemde diğer varlık kategorilerine göre çok özel bir yere sahiptir. Çünkü o, fiili ve kavli vahye muhatab olan bir varlıktır.⁸²³ O, Allah'ın yeryüzündeki halifesidir. Bu sebepten her şeyin ismi ona öğretilmiştir. Bütün bunlardan dolayı insanla Ard ayrılmaz bir bütündürler. Bu ilişkinin temelinde her iki varlığın fitratlarına uygun hareket etme metodunun vahiy kaynaklı olması vardır. Bundan dolayı insanın hali Arda da yansır. İslam kainata, tabiata ve insana yani bütün varlığa vahiy penceresinden bakar.

Medeniyet, bir toplumun kendine özgü yanını ortaya koyan, yaşam biçimlerinin, kullanılan aletlerinin, çalışma şekli ve yöntemlerinin, dini, fikri ve sanatsal faaliyetlerinin, siyâsal ve sosyal örgütlenme biçimlerinin bütünü olarak tanımlanabilir. Bunun yanında medeni hayat, insanla verimli bir Ardın ortak ürünü olarak ortaya çıkmıştır. İnsan, var oluşuyla birlikte daha iyi koşullarda yaşayabilmek, kendisini tehlikelerden koruyabilmek için verimli bir doğal çevreye sığınma ve yaşamını orada sürdürme gereğini duymuştur. Bu nedendir ki sürekli üretken alanları, sulak yerleri, barınabileceği mekanları seçmiş ve buralarda kalmayı yeğlemiştir.

Kur'ân'da zikredilen Ardın mekansal bölümlerinin kutsallığı ya da çevreyi koruma ve düzenleme gibi bir takım kuralları ihtiva etmesi İslam'da yerleşik hayatın, şehircilik anlayışının, insan için bir anlam kazanmasının temellerini barındırır.

Arddaki her varlık Allah'ı tesbih halindedir. Melekler, peygamberler, dağlar, kuşlar, gökgürültüsü, Allah'a yakın olanlar, yer ve göklerdeki var olanların tesbih halinde oldukları haber verilmiştir.⁸²⁴ Doğruya yol alan, selim, kötü düşünceden uzak

⁸²³ Serinsu, Ahmet Nedim, *Kur'ân ve Bağlam*, Şule yay., İstanbul 2012, s. 330, 345

⁸²⁴ A'raf 7/206, Ra'd 13/13, Enbiya 21/79, 87, Nur 24/41, Sebe 34/41, Saffat 37/143, 166, Zümer 39/75, Mü'min 40/7, Şura 42/5

kalplerin yanında, diğerk bazıları da yeryüzünde gün içinde gördüğümüz taş cinslerine benzetilmiş, hatta katı kalplilikte taştan da sert olduğu ayette dile getirilmiştir. Hatta kilitli, mühürlü, perdeli kalplerden bahsedilmiştir. Kur'ân'da Allah korkusundan yuvarlanan taşlar, içinden su fıskıran, nehirler akan taşların varlığından bahsedilir. Süleyman peygamberin mucizelerinden karınca ile konuşması, ordunun ezmemesi için karıncanın yeryüzündeki yuvasına saklanması hadisesinde, dinimizde karıncanın bile incitilmemesi mesajı verilir. Buradan diğerk insanlara karşı muamele kıyas edilebilir. Yeryüzünde kudreti temsil eden her bir görüntü, her bir tevhid delili, insan için, yenilenen ve devamlılık gösteren mucizelerdir. İnsanların bütün bu ayetlere bakmaları ve ibret almaları, tefekkür etmeleri istenir hatta emredilir. İnsan için, kendini, tabiatı ve yer üzerinde yaşayan milletleri incelemek ve bir takım çıkarımlarda bulunmak bir gerekliliktir. Kur'ân'ın kendisi de Ard hakkında bilgi veren, insan Ard ilişkisindeki uzun yolculukta kilometre taşlarına değinen ilahi bir delildir.⁸²⁵

Günümüzde insanların çoğunluğu şehirlerde, teknoloji ile iç içe, kendilerine göre konforlu bir yaşam sürerken aynı oranda doğadan, açık alanlardan kopmaya başlamışlardır. Kendilerini tamamen sekülerizme kaptırıp, internetsiz ve telefonsuz, iletişim araçlarının olmadığı bir hayatı düşünemez olmuşlardır. Ard ile ilgili ayetler insanların dikkatlerini tabiata ve doğallığa çevirerek, kendi doğallıkları yanında, hayvanlar, bitkiler ve üzerinde gezindikleri yeryüzünün farkına varıp değerk yargılarını, duyarlılıklarını sorgulamaktadır. Kendini unutan çağımız insanı için bir hatırlatmadır Ard.

⁸²⁵ Bakara 2/7, 74, 88; Nisa 4/174, Yunus 10/101, Ra'd 13/13, Neml 27/18, Fussilet 41/5, Muhammed 47/24,

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

KUR'ÂN'DA ARDIN AHİRET BOYUTU

IV.1. KIYAMET ÖNCESİ VE KIYAMET ANINDA ARD

İlahi dinler, evrenin yoktan yaratıldığını, fani olduğunu, zamanın düz bir hat şeklinde akıp gittiğini kabul eder. Bu dinlere göre evren ve içinde bulunduğu zaman, kıyametle sona erer. Kıyamet, yeni bir âlemin başlangıcıdır. Yahudilikte cennette altın çağ yaşanırken, Adem ile Havva'nın itaatsizliğinden sonra dünya hayatına geçiş yapılmıştır. Hüküm günü, bu dünyanın sonu, öbür dünyanın başlangıcıdır. Yahudi inancında ahiret hayatının hemen öncesinde sel, zelzele, güneşin ve ayın kararması, yıldızların dökülmesi gibi tabiatüstü olaylar gerçekleşecek, her yer kararacak, daha sonra ölümler dirilip hesaba çekilecek, kötüler ceza, iyiler de mükâfatla karşılık göreceklerdir.⁸²⁶

Hristiyanlıkta da dünyanın sonu vardır. Savaşlar, kıtlıklar, zelzeleler, fitne fesadın yaygınlaşması gibi alametler dünyanın sonunun geldiğine işaret ederler. O gün güneş kararacak, ayın ışığı sönecek, yıldızlar gökten düşecek, gökler büyük gürültüyle yok olacak, yer ve yer üzerinde bina edilmiş her şey yıkılıp tükenecektir. Kıyamet saatini yalnızca Allah bilir. Sonrasında insanlar dirilip mezarlarından çıkacak hesaba çekilecek, kötüler sonsuz azabı çekecek, iyiler sonsuz cennete gidecektir.⁸²⁷ Cahiliye inancında ise ölüm bir yok oluşturmaktır. Ölümden sonra ikinci bir hayata, yeniden dirilmeye, Allah'ın huzurunda bütün insanların toplanıp hesap vereceklerine inanmazlar.⁸²⁸

⁸²⁶ Topaloğlu, Bekir, "Kıyamet", *DİA*, İstanbul 2002, c. 25, s. 516-522

⁸²⁷ Topaloğlu, Bekir, a.g.m., c. 25, s. 516-522

⁸²⁸ Topaloğlu, Bekir, a.g.m., c. 25, s. 516-522

Kıyametin aşamalarında, sûra üfleme, ba's, haşr, hesap, cennet ve cehennem durakları olmak üzere başlıca beş değişik ahval yaşanacağı söylenebilir. Ayetlerden edinilen bilgilere göre, sura üfleme ile “es-saat” hadisesi fiilen başlamış olacak. Birinci sura üflemede yeryüzünün bağlı olduğu kozmik sistem bütünüyle değişecek, ikinci sura üfleme ile ölümler dirilip, kıyam edecekler, kabirlerinden hesap verecekleri haşr meydanına gitmeye başlayacaklardır.⁸²⁹ Birinci surdan sonra kozmik düzendeki olağanüstü değişiklikler bir çok ayette zikredilmiştir. Ard sarsılacak, Ard ve dağlar birbirine çarpılıp darmadağın edilecek, gök yarılacak ve çökecek, başka bir ayette eriyecektir. O gün güneş dürülüp karanlığa gömülecek, yıldızlar sönüp dökülecek, dağlar sökülüp yok edilecek, vahşi hayvanlar korkudan bir araya gelecek, denizler kaynatılacak, insanlar sağa sola uçuşan kelebekler gibi darmadağın olacak, dağlar ise adeta hallaç pamuğuna dönüşecektir.⁸³⁰

Kur'ân'da kıyamet alametleri ile ilgili olarak Ye'cüc ve Me'cüc'ün gelişinden, dabbetü'l-Ardın çıkışından, gökyüzünden gelerek dünyayı bir duman/duhan kaplayacağından ve ayın yarılabacağından bahsedilmiştir.⁸³¹ Ardın kıyametteki hallerini yansıtan ayetler müfessirlerin kronolojik tevilleri doğrultusunda, kıyamette Ardın uğrayacağı değişiklikler Kur'ân'da geçen bir takım özel ifadelerin yardımıyla çalışılmıştır.

IV.1.1. Kıyamet Anının Bilgisi

Ayetlerde kıyametin muhakkak kopacağı ve bütün insanların ahiret alemine çekilip dünyada yaptıklarının karşılığını göreceği kesin bir üslupla beyan edilmiştir. Bütün ilahi dinlerde kıyametin kopacağı haber verilmiştir. Kur'ân ve hadislerde

⁸²⁹ Topaloğlu, Bekir, *a.g.m.*, c. 25, s. 516-522

⁸³⁰ Hacc 22/1, 2; Hakka 69/13-16, Mearic 70/8, 9; Müzzemmil 73/14, Tekvir 81/1 -6, Zilzal 99/1, 2; Karia 101/4-5

⁸³¹ Kehf 18/97-99; Enbiya 21/96, 97; Neml 27/82, Duhan 44/10-12, Kamer 54/1

Kıyametin vaktini yalnızca Allah'ın bildiği açıkça ifade edilir. İnsanlara kıyametin yaklaştığını bildiren bazı alametler haber verilmiştir. Bu alametlerin bir kısmı kozmolojik iken bir kısmı dini ve ahlaki alandaki değişikliklerdir. Kıyamet vaktinin bilgisi insanların en çok merak ettiği konulardandır. Ancak ayet ve hadislerde kıyametin ne zaman kopacağı hakkında değil, bunun yerine kıyamet alametleri ve ahir zaman fitneleri üzerinde durulmuştur. Ahiret hayatı için hazırlık yapmaya dikkat çekilmiştir.

“Biz gökleri, yeri ve her ikisi arasında bulunanları hak -ve hikmete uygun- olarak yarattık.

Kıyamet anı mutlaka gelecektir. O halde sen -onların kötülüklerine karşı affederek- onlara iyi davran.” Hicr 15/85 N.S. 54

– (الاتيان) Kolaylıkla, suhuletle gelmektir. Bizzat gelme, emrin ya da planlanmış bir şeyin gelmesi anlamında; hayır ve şerde, geçici ve kalıcı şeylerin gelmesinde kullanılır. Baş aşağı akan sele “etiyyün, etâvî” denilir.⁸³² Göklerin ve yerin sonunu getiren saatin (zaman diliminin), ayette tekidli olarak, insanların anlayamayacağı hızda ve biçimde gelmekte, yaklaşmakta olduğu haber verilir.

– (حق) Mutabakat ve muvafakat demektir. Birbiri ile uyum içinde olmak, demektir. Kapının ayağının yuvasına uyması ve dönebilmesi gibi. Hak “olması gereken bir ölçüye göre yapılan iş ve söylenen söz”dür.⁸³³ Gökler ve yer belli bir şekilde ve belli bir zamana kadar, hak ve hikmetle, kusursuz yaratılmıştır.

– Ayetin “Gökleri ve yeri ancak hak ile yarattık.” kısmını Maturidi (333/944) şöyle açıklar: Hak, övülen ve tercih edilen, batıl ise zemmedilen her söz veya davranışa denir. Allah gökleri, yeri ve ikisi arasındakileri başka bir şey için değil, imtihan için, kulluk etsinler diye yarattı.

⁸³² Müfredat, s.60

⁸³³ Müfredat, s. 246

– Denilmiştir ki Allah gökleri, yeri ve ikisi arasındakileri boşuna, gereksiz, anlamsız ve gayesiz değil, akıbetinde sevap ya da ceza almaları için yarattı. Çünkü bir şeyin sebepsiz yaratılması abestir. Allah abesle iştiğalden münezzehtir. (أَفَحَسِبْتُمْ أَنَّمَا خَلَقْنَاكُمْ) Mü'mininun 23/115 ayetinde yarattığı varlıkları dönüşleri ve sonuçların değerlendirilmesi olmadan yaratmasının abes olduğu bildirilir.

– Hicr suresi 85. ayeti kıyameti ve ba'si inkar edenlere iki türlü delil gösterir: Birincisi, eğer kıyamet saati olmasaydı gökleri, yeri ve ikisi arasındakileri boşuna yaratmış olurdu. Bir şeyin amaçsız yaratılması saçmadır, batıldır. Bir şeyi bozmak, feshetmek, yıkmak için yapmak, maksatsız yapmak abestir. İkincisi eğer kıyamet olmasaydı dost ve düşman eşit olurdu. Halbuki ikisinin arasında fark vardır.

– (وَمَا خَلَقْنَا السَّمَاءَ وَالْأَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا بَاطِلًا ذَلِكَ ظَنُّ الَّذِينَ كَفَرُوا) Sa'd, 38/27 Ayetinde de geçtiği üzere aslında kafirler gökler ve yerin boşuna yaratıldığını düşünmüyorlar, fakat ba'si inkar ettiklerinde kendi düşüncelerini reddetmiş oluyorlar.⁸³⁴

Ard ve sema ve ikisi arasındakilerin hepsi Allah'ındır bu yüzden her şeyiyle övgüye layıktır. Bunlar imtihan ve kulluk için, sonunda karşılığını almak için yaratılmışlardır. Bu varlıklar mütemadiyen kıyametin geleceğine, her şeyin bir sonu olacağına işaret eder. Gökler, yer ve ikisi arasındakiler kıyametin çok tartışılan konusu olan habercileri, alametleri olarak düşünülebilir.

(إِنَّ اللَّهَ عِنْدَهُ عِلْمُ السَّاعَةِ) **“Kıyametin bilgisi Allah katındadır.” Lokman 31/34 N.S. 57**

Kıyametin ne zaman kopacağı gibi bazı gaybi unsurların sadece Allah'ın bilgisi dahilinde olduğunu ayetler bize haber vermektedir. Resulullah (sas) şöyle buyurmuştur: Gaybın anahtarları beştir, bunları ancak Allah bilir: Kıyamet saatini, rahimlerde

⁸³⁴ Tefsirü'l-Maturîdî, c. 6, s. 460

bulunanı, yarın ne elde edeceğini, nerede öleceğini, Allah'ın yağmuru ne zaman indireceğini Allah'tan başka kimse bilemez.⁸³⁵

Ayetlerde sadece Allah'ın bilgisi dahilinde olan kıyamet saatinin mutlaka geleceği, alametlerinin belirmeye başladığı, bu zaman diliminin yaklaştığı, ansızın gelip, bir göz açıp kapama kadar ya da daha az sürede, bir anda gerçekleşeceği, gerçekleşmeden evvel öğüt almaları gerektiği anlatılır.⁸³⁶ Kıyametin belirsiz zamanı hakkında, Rasulullah şehadet parmağı ile orta parmağını birleştirerek “Benim dönemimle kıyametin kopması şu ikisi kadar birbirine yakındır” buyurmuştur.⁸³⁷ Kur'ân-ı Kerim, gündelik hayattan örnekler vermekle birlikte, geçmişi, geleceği, kıyamet ve ahireti resmeder. Bu esnada zaman zaman sembolik dilin unsurlarını kullanır.

IV.1.2. Göklerin ve Yerin Kıyametin Ağırlığını Kaldıramaması

(تَقُلَّتْ فِي السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ) “O saat göklere de yere de ağır gelecek.” A'râf 7/187 N.S. 39 Ayette kıyamet saatinin özelliklerinden bahsedilir: Bütün ahiret ahvali gibi kıyametin bilgisi de gayb alanına dahildir. Kıyamet saatini ancak Allah bilir. Allah'tan başkasına ağır gelebilecek bir bilgi ya da hadise olarak nitelenir.

– Kıyametin ağırlığı, “gök ve yer ehline kıyametin bilgisi ağır gelir” olarak yorumlanır.⁸³⁸ Cisim olarak değil, daha ziyade anlamsal açıdan “ağır” olarak takdir edilebilir.⁸³⁹

⁸³⁵ Süfyan es-Sevrî el-Kûfî, Ebû Abdullah b. Said b. Mesruk, *Tefsîrû's-Sevrî*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1403/1983, c. 1, s. 239

⁸³⁶ A'râf 7/187, Hicr 15/85, Nahl 16/77, Hac 22/7, Lokman 31/34, Ahzâb 33/ 63, Muhammed 47/18, Kamer 54/1, 50, Nâziât, 79/42-44.

⁸³⁷ Buhârî, “Rikak”, 39; Müslim, “Fiten”, 132-135

⁸³⁸ Mukâtil, *Tefsîru Mukâtil b. Süleyman*, c. 2, s. 78; Ferra, *Meani'l-Kur'ân*, c. 1, s. 399

⁸³⁹ Müfredat, s. 174

– Kıyamet vaktinin ilmini Allah kendine ayırmıştır, yer ve gök ehline malum değildir. Taberî (310/923) Muhammed b. Hasan (189/805) tarikiyle Süddi (127/774)'den rivayeten şöyle nakleder: Kıyametin vakti yer ve göklere gizlidir. Ayette zikredilen ağırlık, yer ve gök ehlinin bu büyük hadisenin idrakleri dışında olması anlamındadır. Onun ne zaman gerçekleşeceğini ne mukarreb bir melek, ne de mürsel bir nebi bilir.

– Hasan Basri (110/728): Ağırlık “yer ve gökte yaşayanlara çok meşakkatli olacak, katlanılamaz bir hale dönecek” anlamındadır.

– İbn Cüreyc (150/767): Ağırlık “göğün yarılması, güneşin dürülmesi, dağların yürütülmesi gibi bu günde gerçekleşecek olan hadiselerden dolayıdır.”

– Taberî'nin bu görüşlerden tercih ettiği “kıyamet saatini bilmek yer ve gök ehline ağırdır, çünkü Allah mahlukatından bu bilgiyi gizlemiştir, onlardan kimse buna muttali olamaz.⁸⁴⁰

– Yer ve göklere ağır gelmesi, kıyametin zararına uğramayan hiçbir mahluk olmayacağı anlamına gelir.⁸⁴¹

– Kıyamet bilgisinin yer ve gök ehline gizli olması bu ağırlığın sebebidir. Zira bir şeyin gizli olduğu bilgisi o kimseye ağır gelir.⁸⁴² Yahut, insanın bilmemesi gereken bir şeyi öğrenmesi onun için iyi olmayacağından, kaldıramayacağından kinayedir.

IV.1.3. Dabbetü'l-Ard

(وَإِذَا وَقَعَ الْقَوْلُ عَلَيْهِمْ أَخْرَجْنَا لَهُمْ دَابَّةً مِّنَ الْأَرْضِ تُكَلِّمُهُمْ أَنَّ النَّاسَ كَانُوا بِآيَاتِنَا لَا يُوقِنُونَ) “Allah'ın çağrısını duymayanlara gelince; Onlarla ilgili söz gerçekleşeceği zaman, onların

⁸⁴⁰ Taberî, *Camî'u'l-Beyan*, c. 10, s. 608, 609

⁸⁴¹ *Tefsîru İbn Ebi Hatim*, c. 5, s. 1626

⁸⁴² *Tefsîrü'l-Maturîdî*, c. 5, s. 106

karşısına yerden, insanların ayetlerimize kesin olarak inanmadıklarını, söyleyecek olan bir dabbe çıkaracağız.” Neml 27/82 N.S. 48

– Katade (117/735), İbn Abbas’ın(68/687) şöyle dediğini rivayet eder: Dabbe, Tihamе vadilerinden birinden çıkacak dört ayaklı ve tüylü bir canlıdır.

– Hammad (120/738): “Dabbe”nin çıktığı gün mü’min ile münafık birbirinden ayırdedilecek.

– Abdullah b. Amr (65/684-85); “Dabbe”nin insanların arasına girip onlarla iletişime geçeceği, mü’min, kafir ve münafığın birbirinden ayırt edilmesini sağlayacağı, bu vakitte tevbe kapılarının halen açık olacağını rivayet etmektedir. Konu ile ilgili olarak aynı kişiye ait; dabbenin mühürlemesiyle, her bir mü’min ve kafirin, belirtileri sayesinde birbirinden ayırt edileceği, bu iki grubun iç içe yaşadıkları bir ortamda, bir sofrada yemek yerken ya da karşılıklı alışverişlerinde mü’min ve kafir hitabını kendileri için reddetmeyecekleri, belki de gayet normal geleceği anlamında başka bir açıklama da vardır.⁸⁴³

– Taberî (310/923) ehl-i ilimden bir grubun ve başka bir tarik yoluyla İbn Ömer’in(74/693) “mü’minlerin ma’rufu emretmeyip, münkeri yasaklamadıkları zaman” bu hadiselerin olacağını haber verdiklerini ifade eder.⁸⁴⁴

– Abdullah b. Utbe (74/693) babasından rivayeten nakleder: Babam Abdullah; “Ref’ edilmeden ve insanlar tarafından bulunduğu yeri unutulmadan beyti sık sık tavaf edin ve yine ref’ olunmadan Kur’ân’ı çokça okuyun” derdi. Orada bulunanlar hadi Mushaflar ortadan kalktı peki gönüllerdekilere ne olacak? diye sorunca “Onlar Kur’ân ile gecelerler de sabaha kendilerini terk edilmiş bulurlar/hafızlar onu hatırlayamazlar. Lâ ilâhe illallah sözünü bile unuturlar sonra da cahiliye sözlerine ve şiirlerine kalırlar

⁸⁴³ Yahya b. Sellam, *Tefsîrü Yahya b. Sellam*, c. 2, s. 565, 566

⁸⁴⁴ Taberî, *Camî’-l-Beyan*, c. 18, s. 120

(ويقعون في قول الجاهلية). İşte bu hal (وإذا وقع القول عليهم) ayetindeki bir durumdur” cevabını verdi.

– İbn Ömer der ki, “dabbe”nin geleceği zaman insanlar deccalden daha şerir olacak.⁸⁴⁵

– İbnü'l-Cevzî(597/1201) daha topluca, sistemli ve özet bir şekilde, ravisi ve hakkında zikredilenler ile birlikte ayette geçen kavilden muradın ne olduğu, kavlin zamanı, dabbenin şekli, yeryüzünde çıkabilme ihtimali olan yerler, çıkınca neler yapacağı ve söyleyeceği hakkında bilgileri tefsîrinde sıralamıştır.⁸⁴⁶

İlk müfessirlerin teviline göre, ayette geçen söz konusu hadise ve dabbe; mü'minler ve kafirler aynı ortamda bulunup, mü'minlerin inkar edenleri irşad etmeye çalışmaması, üstüne üstlük bir de onlardan farklı açılardan etkilenmeleri durumunda yeryüzünde ortaya çıkacak dengesizliklerin neticesinde çıkacak bir varlıktır. İlk müfessirlerin açıklamalarından, dabbenin kıyametten önce mi sonra mı çıkacağı tartışmalarında, dabbenin kıyametten önce çıkacak bir canlı olduğu anlaşılmaktadır.

Dabbenin İslam literatüründe kabul edilen eskatolojik anlamına en uygun kullanımı, **“Haklarındaki azab hükmü gerçekleşmek üzere iken biz yerden canlı bir yaratık çıkaracağız. Bu yaratık insanlardan çoğunun ayetlerimize inanmadığını söyleyecek.” Neml 27/82 N.S. 48**meâlindeki âyette yer almıştır.” Konuyla ilgili hiçbir mütevâtir olmayan hadislerin ilgili âyetten farklı olarak içerdikleri açıklamalar kesin bilgi değil sadece zan ifade eder. Haber-i vâhid de denilen bu şekildeki rivayetlerin bağlayıcı olmadığı kabul edilmiştir. Aynı zamanda Buhârî'nin el-Câmiu's-Sahih'inde dâbbetü'l-Ardla ilgili herhangi bir kaydın bulunmaması, Kütüb-i Sitte'deki diğer

⁸⁴⁵ İbn Ebi Hatim, *Tefsîrû İbn Ebi Hatim*, c. 9, s. 2922, 2923

⁸⁴⁶ Ayrıntılı bilgi ilgili tefsîrinde uzun uzun zikredilmiştir. İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-Mesir fi İlmi't-Tefsîr*, c. 3, s. 369-371.

rivayetlerin de bu konuda açıklama yapmaması dikkat çekicidir.⁸⁴⁷ Dabbe, Arddan çıkan, Ardla temas halinde, insanların inanç boyutuna muttali olabilen, muhatabının kalbindekini kavrayabilen, konuşabilen bir varlık olarak ayetler bize bilgi vermektedir.

IV.1.4. Kıyametin Şiddetinden Korunmak İçin Arddaki Her Şeyi Feda Etme İsteği

Kıyametin şiddetinin inkarcı için ne derecede olacağını, onun yaşayacağı dehşetin ölçüsünü gösteren aşağıdaki ayette, mücrimin yeryüzü ve içindeki her şeyi verecek kadar, gözünün hiçbir şeyi görmeyeceğini haber vermektedir. İçinde bulunduğu suçluluk ve pişmanlık duygusu onu bu duruma sokacaktır. Öte yandan aşağıdaki ayet, bu zor durumdan kurtulmak için o anda değil, önceden tedbirini alması, dünyada iken dini vecibelerine uyması gerektiğini söyleyen bir ikaz niteliğindedir.

يُبْصِرُونَهُمْ يَوْمَ الْمُجْرِمِ لَوْ يَفْتَدِي مِنْ عَذَابِ يَوْمِنَا بِنِيَّةٍ (١١) وَصَاحِبَتِهِ وَأَخِيَّةٍ (١٢) وَفُصَيْلَتِهِ الَّتِي تُتْوِيَةٌ (١٣) وَمَنْ فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا ثُمَّ يُنْجِيَةٌ
“Birbirlerine gösterilirler. Kafir, sırf kendini o günün azabından kurtarmak için, oğullarını, eşini, kardeşini, kendisini sığınmakta olduğu tüm ailesini ve yeryüzünde bulunanların hepsini fidye olarak vermek ister.” Mearic 70/11-14 N.S. 79

– Kıyamet gününün dehşetini anlatan ayette, inkâr edenler o gün ister ve temenni eder ki, oğullarını, eşini, kardeşini, yolculuklarda kendisini koruyan aşiretini, yaratılmışlardan yeryüzünde kim varsa hepsini, kendini kurtarmak için fidye olarak versin. Katade bu ayeti okur ve arkasından der ki, o günün derdinden sevdiğini daha bir başka sever, aşireti ve ailesinden yakınları daha bir yakın gözüktür.⁸⁴⁸

⁸⁴⁷ Sarıtoprak, Zeki, “Dâbbe”, *DİA*, İstanbul 1993, c. 8, s. 393-395

⁸⁴⁸ Taberî, *Camii'l-Beyan*, c. 23, s. 259

– Başka bir ayette bu isteğin maddi ölçüsü dile getirilmiştir: Ard dolusu altın (فَلَنْ)
(يُقْبَلُ مِنْ أَحَدِهِمْ مِلْءُ الْأَرْضِ ذَهَبًا وَلَوْ افْتَدَى بِهِ) Âl-i İmrân 3/91 Kâfirler ve kâfir olarak ölenler,
nübüvveti ve getirdiklerini inkar edenler ahirette bu davranışlarının cezasından
kurtulmak yahut affedilmek için, rüşvet ya da bir ücret olarak, doğusundan batısına
kadar yeryüzünü dolduracak altını olsa feda etmeye hazırdırlar.

– Resulullah (sas) buyurmuşlardır ki; Kıyamet günü huzura getirilen kâfire “Ard
dolusu altının olsa şu anki halinin bedeli olarak feda edebilir miydin?” diye sorulur, o
kâfir “evet” cevabını verince kendisine “dünyada iken bundan çok daha az bir şey
senden istenmişti, ancak sen bu isteği yerine getirmedi” denilerek içinde bulunacağı
durum tasvir edilir.⁸⁴⁹ Ancak ayetten de anlaşılacağı üzere o gün kafirlerden hiçbir
bedel, muadil, şefaatçi kabul edilmeyecek, yardım edilmeyecek (Bakara 2/48).
Aalıştığımız dünya şartlarından farklı olarak insanın kendisini nasıl hissedeceği, ne
şekilde tepki göstereceği, durumun ciddiyetinin boyutları anlatılmıştır.

IV.1.5. Ardın Allah’ın Kabzında Olması

(وَالْأَرْضُ جَمِيعًا قَبْضَتُهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ) “Kıyamet günü bütün yer O’nun kudret avucundadır.”

Zümer 39/67 N.S. 59

Bütün yeryüzü O’nun için “avuç içi kadar” bir yerdir. Buradaki ölçü
küçüklüğünden ve basitliğinden kinayedir. Kıyamet gününde bütün yeryüzü sanki
avucunun içinde imiş gibi O’nun hâkimiyet ve tasarrufu altındadır. Bir işin
başındakinin, o işe ait hakimiyetine benzetilebilir. Ayetin manası te’vile açık
olduğundan müteşabih ayetler kapsamındadır. Bu durum Kur’ân’ın anlam
zenginliğinden kaynaklanır.⁸⁵⁰

⁸⁴⁹ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, c. 5, s. 571. Buhari 6538, Müslim 2805, İbn Hibban 7351. Konu ile ilgili Ard kelimesinin
geçtiği diğer ayetler: Maide 5/36, Yûnus 10/54, Ra’d 13/18

⁸⁵⁰ Halis Albayrak, *Tefsir Usûlü*, s. 167

- Kabz, bir şeyi avucunun içine tümüyle almaktır. Kılıç ve benzeri bir şeyi almak, kavramak gibi. (قبض اليد على الشيء) Bir şeyi aldıktan sonra eli kapamak, parmakları biraraya getirip kapamak, bir şeyi alıp avucunun tümüyle tutmak, tersine (قبض اليد عن الشيء) bir şeyi almadan eli kapamak, o şeyi almaktan geri durmak demektir. Eli sadakadan, ihsanda bulunmaktan geri tutmak gibi.⁸⁵¹
- Taberî (310/923) İbn Abbas (68/687)'ın “Yedi gök ve yedi yer Allah'ın yedindedir, öyle ki sizin avucunuza aldığınız hardal tohumu gibidir” açıklamasını nakleder.
- Taberî Hasan b. Ali kanalıyla, Ebû Hüreyre'den rivayetine göre o şöyle demiştir: Resulullah (sas) şöyle buyurmuştur: Allah kıyamet günü Ardı avucuna alır, gökleri dürer ve şöyle seslenir: Bugün melik benim, nerede yeryüzünün sahibi olduğunu söyleyenler?⁸⁵² Yeryüzünde Allah'tan başka her şeyin gelip geçiciliği, ilk ve son sahibinin kalıcılığı tasvir edilmiştir.

IV.1.6. Ardda Şiddetli Zelzele

(يَوْمَ تَرْجُفُ الْأَرْضُ وَالْجِبَالُ وَكَانَتِ الْجِبَالُ كَثِيبًا مَهِيلاً) “O gün yer ve dağlar şiddetle sarsılacak. Dağlar akıp dağılan bir kum yığınına dönecektir.” Müzzemmil 73/14 N.S. 3

Nüzul sırasını dikkate aldığımızda, Ard kelimesine ilk defa Müzzemmil 73/14 ayetinde geçmiştir. Müzzemmil suresi Alak ve Kalem suresinden sonra 3. Sırada nazil olan suredir:

- Sicistani (330/941): Racfe, Ardın hareket etmesi, şiddetli zelzeledir.⁸⁵³
- Ebû Hilal Askeri (400/1010): Racfe, kıyamet saatindeki zelzeleye denilir.⁸⁵⁴

⁸⁵¹ Müfredat, s. 652

⁸⁵² Taberî, Camiu'l-Beyan, c. 20, s. 246, 250

⁸⁵³ Sicistânî, Garibu'l-Kur'ân, s. 96

– Racfe, şiddetli bir şekilde ileri geri sallanmak, gidip gelmek, hareket etmek. İrcâf, söz ya da davranışla bir şeyin içine çalkalanma, kargaşa, rahatsızlık düşürmek. (والمرجفون في المدينة) “şehirde karışıklık çıkarırlar..” Ahzab 33/60⁸⁵⁵

– Öyle bir gün ki; Ard ve dağların şiddetli sarsıntısı sonucu, dağlar katı bir kaya parçası iken yumuşak birer kum tepelerine dönüşür. Sonra onları öyle bir savurur ki o yükseltilerin hiçbir parçası kalmamak üzere hepsi kaybolup gider. Neticede Ard dümdüz, metruk çorak bir arazi haline gelir.⁸⁵⁶ Her şey yıkılıp dümdüz oluncaya kadar sarsıntı her yöne sallanarak devam eder.

– Kur’ân’da, o günde yerde ve dağlarda arka arkaya bir zelzele olacağı (يَوْمَ تَرْجُفُ الرَّاجِفَةُ) Naziat 79/6 ayetinin açıklamasında Taberî (310/923) birinci nefhada yer ve dağların sarsılmasına “râcife” denildiği, onu takip eden ikinci nefhada ise sarsıntı devam edeceği ta ki kıyamet gününün yeniden dirilme aşamasına kadar bu durum süreceği şeklinde tevil eder.

– İbn Abbas (68/687) racifeye birinci nefha, peşinden gelen radifeye ikinci nefhadır der.

– Başka bir tarikte ise sonra gelen öncekini takip eder, racife birinci nefha, radife son nefhadır ifadesini kullanır.

– Hasan Basri (110/728) zikri geçen ayetlerdeki iki kelimeyi (racife-radife); bunlar iki nefhadır ki birincisinde bütün canlılar ölür, ikincisinde bütün ölüler diriltilir yorumunda bulunur. Ardından Zümer suresi 68. ayetini okur: (وَنُفِخَ فِي الصُّورِ فَصَعِقَ مَنْ فِي السَّمَوَاتِ وَمَنْ فِي الْأَرْضِ إِلَّا مَنْ شَاءَ اللَّهُ ثُمَّ نُفِخَ فِيهِ أُخْرَىٰ فَإِذَا هُمْ قِيَامٌ يَنْظُرُونَ)

⁸⁵⁴ Ebû Hilal Askeri, *el-Furûku 'l-Luğaviyye*, s. 301

⁸⁵⁵ *Müfredat*, s.344

⁸⁵⁶ İbn Kesîr, Ebû'l-Fida İsmail b. Ömer b. Kesir el-Kureşî el-Basri, *Tefsîru 'l- Kur'âni 'l-Azîm*, thk. Muhammed Hüseyin Şemsüddin, Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1419/1999, c. 8, s. 267

– Ebû Hüreyre (58/678)'nin rivayet ettiği bir hadiste de sūra üfürme üç defa olacak; birincisi nefha-i feza', ikincisi nefha-i sa'g, üçüncüsü nefhai kıyamdır, buyrulur.⁸⁵⁷

– Zeyd b. Ali (122/740), Mukatil (150/767), Ferra (207/822), Dahhak (105/723) gibi bir çokları racife kelimesini (فَالرَّاجِفَةُ : التَّفْحَةُ الْأُولَى) “birinci nefha” diye tefsîr etmişlerdir.⁸⁵⁸ Dağlar savrulurken yerle bir seviye haline geleceği ifadesiyle kıyamet dehşeti tasvir edilmiştir. Dağlar Arda ait, birbirini etkileyen oluşumlardır. Başlangıcından bu yana yıpranan Ard yenilenmekte, temizlenmekte, restore edilmektedir.

(إِذَا رَجَّتِ الْأَرْضُ رَجًا) "Yer şiddetle sarsıldığı zaman" Vâkıa 56/4 N.S. 45

– Race, bir şeyi ileri geri hareket ettirmek, sarsmak, çalkalamak demektir.⁸⁵⁹

– Race; (اضطراب الأرض) yerin ileri geri sallanması, şiddetli yer sarsıntısı ya da hareketine denir.⁸⁶⁰

– O büyük günde Ardda zelzele olacağı, binaların, yapıların çökeceği haber verilir.⁸⁶¹

– Maturidi tefsîrinde Zilzal suresi bir ve ikinci ayetinde geçtiği gibi racc, zelzelenin o derecesi ki yerin içindikilerin dışına atılıncaya kadar bu sarsıntının dinmemesi hali olarak tanımlamıştır.⁸⁶²

– İbn Abbas, Mücahid, Katade deprem olarak ifade ederler.

⁸⁵⁷ Taberî, *Camiu'l-Beyan*, c. 24, s. 65,66

⁸⁵⁸ Zeyd b. Ali, *Garibu'l-Kur'ân*, s. 459; *Tefsîru Mukâtîl*, c. 4, s. 574; Ferrâ, *Meâni'l-Kur'ân*, c. 3, s. 231

⁸⁵⁹ *Müfredat*, s. 341

⁸⁶⁰ Sicistânî, *Garibu'l-Kur'ân*, s. 100

⁸⁶¹ Ferrâ, *Meâni'l-Kur'ân*, c. 3, s. 121

⁸⁶² *Tefsîru'l-Maturidi*, c. 9, s. 487

– Rebi b. Enes (140/757); eleğin içindekilerin sallanması gibi yer de içindekileri öylece sarsar.

– İbn Kesir (774/1373), “racc” kelimesine yerin enine boyuna ya da dikey ve yatay ekseninde sarsıntısı açıklamasını yapar.⁸⁶³ Ardın sarsılarak kendine gelmesi, yeni bir boyut için hazırlık yapması olarak yorumlanabilir.

(إِذَا زُلْزِلَتِ الْأَرْضُ زِلْزَالَهَا (۱) وَأُخْرِجَتِ الْأَرْضُ أَنْفَاقَهَا (۲)) “Yer, kendisine âid şiddetli bir sarsıntı ile zelzeleye uğratıldığı, (bütün) ağırlıklarını (dışarıya fırlatıp) çıkardığı zaman.” Zilzal 99/1, 2 N.S. 93

– Zelle, temel anlamı kasıtsız olarak ayağın gevşemesi, sürçmesi, kaymasıdır. Müzille, kaygan yerdir. Kasıtsız olarak işlenen günah ya da kusura “zelle” denir. İleri geri hareket etme, sallanma, gidip gelme, çalkalanmaya “tezelzül” denilir.⁸⁶⁴ Birdenbire ya da bir dış etkenle gerçekleşecek Ardın sarsıntısından bahsedilmektedir.

– Ard, sarsıntı ile içindeki ölülerini (ağırlıklarını) dışarıya fırlattığında.⁸⁶⁵

– Kıyamet günü İsrail’in sesinin şiddetinden Ard sarsılacak. Ardın depreminde yer yarıp, kırılacak, üzerindeki her şey düşüp parçalanacak. Deprem, Ard üzerinde dağ, bina, ağaç vs. hiç bir şey kalmamacasına fırlatılıp tekrar düşme şeklinde aşağı yukarı hareketle devam edecek, ta ki, bunların hepsi ufalanana değin sürecek, ardından bu sarsıntı duracak. Yer, sarsıntı esnasında içindeki insanları, hayvanları, cinleri, üzerindeki şeytanları ortaya çıkaracak, içinde hiçbir şey kalmayacak şekilde boşalacak. Ard yenilenecek, tertemiz, pırıl pırıl hale gelecek. Gümüş gibi parlayacak, güneşin şuaları gibi ışık saçan hale gelecek. Öyle bir Ard ki, üzerinde günah işlenmemiş, kan

⁸⁶³ İbn Kesir, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm* c. 8, s. 5

⁸⁶⁴ *Müfredat*, s. 382

⁸⁶⁵ Zeyd b. Ali, *Garibu'l-Kur'ân*, s. 493

dökülmemiş hali gibi yepyeni, gıcır gıcır olacak. Birinci nefhada bütün mahlukat ölecek, sonra ikinci defa sura üfürüş gerçekleşecek. Birinci nefhada yedinci göğün üzerinde, arşın altından seslenilecek. Diğerinde İsrâfil (as.) Beyt-i Makdis'teki kayanın üzerine oturur vaziyette seslenecek. “Ey çürümüş kemikler, kesilmiş damarlar, parçalanmış etler! Açık alana gelin (meydana çıkın) de yaptıklarınızın karşılığını verin, amellerinizle yüzleşin.” Hepsi de kabirlerinden “sahire” denilen “yenilenmiş Ard”a çıkacaklar. Ardın içindeki ağırlıklardan murad, ölümler ve malları (onların yerin dibine geçmiş malları) olabilir.⁸⁶⁶

– (وَاللَّهُ أَنْبَتَكُمْ مِنَ الْأَرْضِ نَبَاتًا (١٧) ثُمَّ يُعِيدُكُمْ فِيهَا وَيُخْرِجُكُمْ إِخْرَاجًا (١٨)) “Allah sizi yerden ot (gibi) bitirdi. Sonra sizi yine onun içine döndürecek, sizi (yeni) bir çıkarışla (tekrar) çıkaracak” Nûh 71/18 ayetindeki gibidir. Tekid amaçlıdır, meful-ü mutlak olarak gelmiştir.

– (زَلَّالَهَا) da, masdarın sahibine izafesi vardır, konuşma esnasında söylenen şu söze benzer: (لَأُعْطِيَنَّكَ عَطِيَّتَكَ ، وَأَنْتَ تَرِيدُ عَطِيَّةً). Yer, içindeki ölümleri, altını, gümüşü çıkarıp atacak.⁸⁶⁷

– Yer, en derinlerinden itibaren hareketlenmeye başlayacak.⁸⁶⁸

– Sanki daha önce kendilerine bu sorudan haber verilmiş, kendilerine va’dedilen vakitten soruyor gibi bir üslupla (لَا) ile seslenilmiştir. Her ne kadar zikredilmese de bazen cevapta sorunun ya da soruda cevabın ortaya konması durumu vardır. Kıyamet ile ilgili diğer ayetlerde olduğu gibi, kıyamet gününün halleri ve hesaptan haber vermekte, ancak hangi vakitte gerçekleşeceğinden haber vermemektedir.⁸⁶⁹ (لَا) ile kıyamet

⁸⁶⁶ *Tefsîrû Mukâtil*, c. 4, s. 789

⁸⁶⁷ Ferrâ, *Meâni'l-Kur'an*, c. 3, s. 283

⁸⁶⁸ *Tefsîru İbn Ebi Hatim*, c. 10, s. 3455

⁸⁶⁹ *Tefsîru'l-Maturidi*, c. 10, s. 596, 597; *Tefsîrû Mukâtil*, c. 2, s. 71

benzeri olaylara gönderme yapılabilir. Daha önceki son bulmaları hatırlatma mahiyetinde olabilir.

Ard o gün hayır ve şer yapılan her fiili haber verecek.⁸⁷⁰ Ard “benim üzerimde Allah’ı birledi, namaz kıldı, oruç tuttu, hacc ve umre yaptı, savaştı, Rabbine itaat etti” sözleriyle mümini sevindirecek. Kafir için ise “benim üzerimde şirke girdi/ortak koştu, zina etti, hırsızlık yaptı, içki içti,..şunları şunları yaptı” diye yüzüne doğru bu sözleri söyleyerek onu kınayacak, ayıplayacak. Bu duruma kafirin azaları, hafaza melekleri de Allah bunları bildiği halde huzurunda şahitlik edecekler. Bu durum ne utanç vericidir!⁸⁷¹

IV.1.7. Zelzele Sonrası Ardın Vaziyeti

Sura üfürülünce, Ardın dönüşeceği hal ayette şöyle tasvir edilmiştir:

(كَلَّا إِذَا دُكَّتِ الْأَرْضُ دَكًّا دَكًّا) “Yer, -kıyametin sarsıntısıyla-parça parça olup dağıldığında..” Fecr 89/21 N.S. 10

- İbnü’l-Cevzî (597/1201) yer üzerindeki her şey kırılıp parçalanıncaya kadar tekrar tekrar hareketleneceği, zelzele olacağı şeklinde açıklama yapar.⁸⁷²
- Hörgücü olmayan deveye (ناقة دكاء) denir.⁸⁷³ Ardın depremlerle parçalanması, içindekileri dışarı çıkarması, iniş çıkışlarının son bulup tesviyesi şeklinde kıyamette uğrayacağı değişikliklerden bahsedilir.

⁸⁷⁰ Zeyd b. Ali, *Garîbu’l-Kur’ân*, s. 493

⁸⁷¹ *Tefsîrû Mukâtil*, c. 2, s. 71

⁸⁷² İbnü’l-Cevzî, *Zâdü’l-Mesîr*, c. 4, s. 444

⁸⁷³ Kurtubî, *el-Câmî li Ahkâmi’l-Kur’ân*, c. 10 (20), s. 48

(وَحُمِلَتِ الْأَرْضُ وَالْجِبَالُ فَدُكَّتَا دَكَّةً وَاحِدَةً) " Ard ve dağlar yerlerinden kaldırılıp, tek bir vuruşla birbirine çarpılarak darmadağın olduğu, dümdüz hale getirildiği zaman."

Hakka 69/14 N.S. 78

- Dekk, toprağı yumuşak ve düz yere, tesviye edilmiş yere denir. Ayette Ardın engebelerinin düzlenmiş halinden bahsedilmiştir.⁸⁷⁴
- el-Herevî (401/1010), "el-Ğarîbu'l-Musannef" isimli kitâbında Ard-ı dekka için "düz, pürüzsüz ve yumuşak Ard" tanımını yapar. Hörgüçsüz deveye (ناقة دكاء) denir. Dükk (الدُّكُّ ج دِكْك) ise; moloz, kırık dökük taş yığınlarından oluşmuş pek de yüksek olmayan dağa denir. (الجبَل الذَّلِيلِ)⁸⁷⁵ Ayet, Ardın zelzeleden sonraki düzlenmiş halini anlatır.
- Kur'ân'daki ifadelerden; kıyamet günü yerin engebe ve tümseklerinin düzleşerek, çukurlarına toprak dolacağı, her taraf yerle bir olup Ard-ı Medkuk halini alacağı, dağ ve diğer yükseltilerin ufalanıp yeryüzü ile aynı seviyeye geleceği anlaşılmaktadır.⁸⁷⁶
- Ayette (Hakka 69/14) Allah'ın (فدككن) cemi siğasını kullanmamasını aynı durumdaki bir başka ayette cemi kullanmamasına bağlayarak Ferra (207/822) şöyle yorumlamıştır: Çünkü (كَنَّ رتقا) Enbiya 21/30 ayetindeki gibi (أَنَّ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ كَانَتَا رَتْقًا) demedi, burada da cemi kullanmadı. Dağları ve yeri tek bir şey olarak ele aldı. (فدككت) ifadesi kullanılsa da doğru olurdu. Çünkü dağlar ve Ard (كالشياء الواحد) kabilindedir. Ayette "dekk" kelimesinin anlamı zelzeledir.⁸⁷⁷

⁸⁷⁴ Müfredat, s. 316

⁸⁷⁵ el-Herevî, *el-Ğarîbu'l-Musannef*, c. 1, s. 173

⁸⁷⁶ Sicistânî, *Garîbu'l-Kur'ân*, s. 88, 92; Ebû Hayyan el-Endelûsî, *Tuhfetü'l-Erib*, s. 124

⁸⁷⁷ Ferrâ, *Meâni'l-Kur'ân*, c. 3, s. 181

Ayetteki tekid uslubu insanların dikkatlerini ayetlere, düşünme ve tefekküre davet içindir. Anlamı güçlendirmekte maksat, muhatabın zihnine ve gönlüne konuyu iyice yerleştirmek, bir kuşku varsa ortadan kaldırmaktır.

IV.1.8. Kıyamette Ardın Esnetilmesi

(وَإِذَا الْأَرْضُ مُدَّتْ (۳) وَأَلْفَتْ مَا فِيهَا وَتَحَلَّتْ (۴)) “Yer çekilip dümdüz edildiği, içinde ne varsa atıp bomboş kaldığı zaman.” İnşikak 84/3, 4 N.S. 83

– (المدُّ) “Bir nesneyi çekip uzatmak” demektir. (المدَّة) uzayıp giden vakit anlamınadır. Bir şeye isteyerek, uzun uzun bakmak anlamında da kullanılmıştır: (وَلَا تُمَدِّنْ) (عَيْنَيْكَ) “Sakın bir şeye gözlerini uzatma..” Taha 20/131

– (امداد) Daha çok mahub işlerde, çoğunlukla sevilen, hoşlanılan ya da tasvip edilen hususlarda, (مدُّ) ise mekruh işlerde, hoşlanılmayan hususlarda kullanılır: (وَأَمَدَدْنَا هُمْ) (بِفَاكِهَةٍ وَلَحْمٍ مِمَّا يَسْتَهْجُونَ) “Bir de onlara bir meyve ve içlerinin çekeceği bir et yetiştirmekteyiz.” Tur 52/22⁸⁷⁸

– Ayetin verdiği bilgiye göre kıyamet günü yer uzatılıp, esnetilir. Sonrasında içindeki bütün ölüleri (أَخْرَجْتُ مَا فِيهَا مِنَ الْمَوْتَى)⁸⁷⁹ ya da canlıları (من الحيوان)⁸⁸⁰ Katade’ye göre ağırlıklarını (أَخْرَجَتْ أَثْقَالَهَا وَمَا فِيهَا) ya da bunların yanında hazinelerini dışarı atar, Ard tahliye edilir.

– Bir başka teville göre Ard içindekileri Allah’ın huzuruna bırakır, terk eder.

– Taberî İbn Abdi’l-A’la kanalıyla Ali b. Hüseyin’den rivayeten Resullullah şöyle buyurmuştur; Kıyamet günü geldiğinde Allah insanlardan her birinin iki ayağını koyabileceği yer kadar Ardı uzatır. İlk çağırılacak ben olurum, daha önce Allah’ı

⁸⁷⁸ Rağib, *Müfredât*, s.763

⁸⁷⁹ Zeyd b. Ali, *Garîbü’l-Kur’ân*, s. 471

⁸⁸⁰ Mukâtil, *Tefsîru Mukâtil*, c. 4, s. 633

görmemiş olan Cibril, Rahmanın yemininde/sağında bulunur. Ben; ya Rabbi, bu Cibril bana senin tarafından elçi olarak gönderildiğini söyledi, dediğimde Allah, doğru söylediğini buyurur. Sonrasında şu sözü söyleyerek şefaet ederim: ‘Ya rabbi, bu kulların yeryüzünün her tarafında Sana ibadet ettiler.’ Rivayet eden, bu vaziyetin “makam-ı mahmud’ olduğunu söylemiştir.⁸⁸¹

– Kıyamette Ardın uzatılmasında, dağların ve vadilerin parçalanmasıyla genişletilip düzleneceği, hiçbir çukur ve tümseğin bulunmadığı boş bir alana dönüşeceği yönünde yorumlar yapılmıştır. (فَيَذَرُهَا قَاعًا صَفْصَفًا) “O gün yeri dümdüz, bomboş bırakacaktır.” Taha 20/106⁸⁸²

– İbn Abbas, Ardın uzatılması ile gergin deri gibi oradaki bütün kavislerin, kat kat bölümlerin açılıp düzleneceği ya da Ardın genişleyeceği, sınırlarının, hacminin artırılacağı şeklinde tevil etmiştir.⁸⁸³

– Fahrüddin Razi (606/1210) ayeti iki tevcihle açıklar. Birincisi (مد الشيء فامتد) yayılmak, açılmak anlamında ele alırsak derinin gerildiğinde üzerindeki kıvrımların yok olması gibi, dağların savrulması sonucu yerin üstü, yeryüzeyi düzlenecek. İkincisi (من مده بمعنى أمده) mahlukat hesap verme aşamasında huzuru ilahide durmaları için, Ardın enine boyuna ziyadesi, alanının genişlemesi sağlanır.⁸⁸⁴ Ardın tesviye ve tahliye işinden sonra, huzurda toplanma/haşr için hazırlanması aşamasına geçilir. Buralar ahiret, gayb alanı ile ilgili olduğu, verilen bilgiler ve yapılan yorumlar nakle dayandığı için düşünce boyutundan ileri gidememektedir.

⁸⁸¹ Taberî, *Camîu'l-Beyan*, c. 24, s. 232-234

⁸⁸² Maturidi, *Tefsîrû'l-Maturidi*, c. 10, s. 471

⁸⁸³ Zemahşeri, *Keşşaf*, c. 4, s. 726

⁸⁸⁴ Fahrüddin er-Razi, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer b. El-Hüseyn et-Teymi Hatibü'r-Rey, *Tefsir-i Kebir*, Beyrut 1999, c. 31, s. 97

IV.1.9. Ardın Dümdüz Hale Gelmesi

(وَيَسْأَلُونَكَ عَنِ الْجِبَالِ فَقُلْ يَنْسِفُهَا رَبِّي نَسْفًا (١٠٥) فَيَذَرُهَا قَاعًا صَفْصَفًا (١٠٦) لَا تَبْقَى فِيهَا جَبَلٌ وَلَا أَمْتًا)

“Onlar sana kıyamet dünü dağların ne olacağını sarıyorlar. De ki; Rabbim onları ufalayıp savuracak ve yerlerini dümdüz, bomboş bir durumda bırakacaktır. Öyle ki, orada ne bir çukur ne de bir tümsek görebilirsin.” Taha 20/105-107 N.S. 45

– Yeryüzünde dağların kıyamet gününde toz haline gelerek savrulacağı, yerlerinin düz bir şekilde, bitkisiz ve bomboş kalacağı anlatılır.⁸⁸⁵

– Süfyan es-Sevrî (161/778) (قَاعًا صَفْصَفًا) ifadesini (كلها مستوية) “Ardı tamamen bir seviyede görürsün” olarak tefsîr etmiştir.⁸⁸⁶

– Zeyd b. Ali b. Hüseyin b. Ali(122/740) tefsîrinde bu terkinin “yeryüzünün düz, pürüzsüz hale geleceği” anlamına geldiğini ifade eder.

– (القَاعُ : الأرضُ المُستوية) Her yer bitki vs. olmadan aynı seviyededir.⁸⁸⁷

– Ayetle ilgili olarak Mukatil; dağların savrulmasından sonra onların yerinde “toprak da bitki de olmayacak”⁸⁸⁸,

– (قاع): Bitkisiz, geniş çöl ya da ovaya denir. (والذين كفروا أعمالهم كسراب بقيعة يحسبه) (الآل-أل) Nur 24/39 ayetinde geçer. Burada yere bitişik gibi serap görünebilir. ise, kuşluk vakti yer ve gök arasında su varmış gibi görünen durumdur.⁸⁸⁹

– Yahya b. Sellam Ard “taşsız, temiz düz alan” olarak kalacak⁸⁹⁰, açıklamalarını yapmışlardır.

⁸⁸⁵ Sicistânî, *Garîbu'l-Kur'ân*, s. 125

⁸⁸⁶ Süfyan es-Sevrî, *Tefsîrû's-Sevrî*, c.1, s. 196

⁸⁸⁷ Zeyd b. Ali, *Garîbü'l-Kur'ân*, s. 274

⁸⁸⁸ Mukâtil, *Tefsîru Mukâtil*, c. 3, S. 41

⁸⁸⁹ Ferrâ, *Meâni'l-Kur'ân*, c. 2, s., 191 (Taha 20/106), s. 254 (Nur 24/39)

⁸⁹⁰ Yahya b. Sellam, *Tefsîrû Yahya b. Sellam*, c. 1, s. 279

– Kufe ehlinde birisi, (الْقَاعُ) suyun biriktiği alçak yer, (صَفْصَف) bitkisiz yer tanımlamasını yapmıştır.⁸⁹¹

– İbn Kesir (774/1373) (قَاعًا صَفْصَفًا) için (بِسَاطًا وَاحِدًا) tek bir düzlük demiştir.⁸⁹² Bitkinin olmaması, onun ihtiyacı olan fiziksel şartların artık olmaması anlamına gelir. Güneş, su, toprak artık yerini başka kaynaklara devretmiş, yeni bir düzen için rejim değişikliğine uğramış; Ard ise farklı bir boyutta, o ortamın şartlarına göre tefriş edilmiş durumdadır.

(يَوْمَ تُبَدَّلُ الْأَرْضُ غَيْرَ الْأَرْضِ وَالسَّمَوَاتُ وَبَرَزُوا لِلَّهِ الْوَاحِدِ الْقَهَّارِ) “O günde ki, yeryüzü başka bir yeryüzüne, gökler de başka göklere dönüştürülecek. İşte o zaman insanlar dirilip, kıyamet ve hesap gününün tek hâkimi olan Allah Teâlâ'nın huzurunda toplanacaklar.” İbrâhîm 14/48 N.S. 72

“İbdâl, tebdîl, tebeddül, istibdâl”, bir şeyi diğerrinin yerine koymak demektir. İvaz (عوض) dan daha kapsamlıdır. Çünkü ıvaz, birinciyi vererek ikincisine sahip olmaktır. Tebdil ise bir bedeli olmasa bile değıştirme/tağyir anlamındadır.⁸⁹³ Ardın değıştirilmesi, yerine bir şey gelecek diye çekip gitme şeklinde değıil, en güzel ve kusursuz hale getirilerek değıştirme, restore, yenilenme etme yahut “Ardın onması”, yeni bir hayata uyum programı dahilinde, içinde sonradan artarak oluşmuş pürüzlerden arınması olabilir. O Ard üstünde işlenen pürüzler, kusurlar, akan kanlar ve gözyaşları da boşa gitmeyecek, onların da birbirini çekip topladığı kendilerine ait bir mekanı/cehennem olabilir. Daha iyi ya da daha kötüye dönüşüm olabilir.

– Ayetin başındaki yevm kelimesi, bir önceki ayetin son kelimesi olan (ذُو انْتِقَامٍ) ın sılası olarak alındığında şöyle anlam verilebilir; Allah gökleri ve yeri değıştirdiği günde

⁸⁹¹ Taberî, *Camîu'l-Beyan*, c. 16, s. 164

⁸⁹² İbn Kesir, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, c. 5, s. 278

⁸⁹³ Müfredat, s. 111

peygamberin kavmi olan Kureyş müşriklerinden ve diğer Allah'ı ve peygamberlerini inkar edenlerden hesap soracaktır.

– Bu gün insanların dünya yurdunda üzerinde bulunduğu Ard, kıyamette başka bir Arda dönüşecek. Bu yeni Ard gümüş gibi parlak, pürüzsüz ve temiz olacak. Yer ve göğün değişimi esnasında Hz. Muhammed'in "insanların sırat ya da cehennem köprüsü üzerinde olacakları" yönünde açıklamaları rivayetlerde nakledilmiştir. Allah, dilerse her şeyi kahreder ve galip gelir. Hiçbir şey O'na galip gelemez. İstedigine dilediği gibi tasarrufta bulunur. Dilerse yaratır, dilerse öldürür. O Vahidü'l Kahhardır.⁸⁹⁴

– Ebû Eyyub el-Ensari'den naklen; Rasulullah'a bir Yahudi haham gelerek bu ayeti okudu ve kendisine "Bu esnada mahlukat nerede?" diye sordu. "Onlar Allah'ın misafirleridir. O'nun katındakiler aciz kalmazlar" buyurdu.

– O gün kıyamet günüdür. Orada ilk yaratılıştan başka bir yaratma vardır.⁸⁹⁵

– O gün yeryüzü fena bulacak, sonlanacak ve ağaç, dağ, tepe, kayalıkları olmaksızın dümdüz bir hale dönüşecektir. (لا ترى فيها عوجا ولا أمثا) (قاعا صفصفا) Taha 20/106, 107 ayetlerinde bu durum ifade edilmiştir.

– Yeryüzünün kendisinin değişmeyip, özelliklerinin, dış görünümünün değişeceği yönünde tevcihler vardır. Nasıl ki bir kişiye "sen değişmişsin" deyince bundan aslının ya da zatının değişmesi kastedilmeyip, ahlakı, dini ve gidişatı gibi özelliklerindeki değişim anlaşılırsa, bunun gibi yer ve gökteki tebdil-i ahval ve tebdil-i zaman murad ediliyor olabilir. Çünkü kıyamet günü de sıradan bir gün değil kendine has özellikleri

⁸⁹⁴ Taberî, *Camî'u'l-Beyan*, c. 13, s. 729-739

⁸⁹⁵ *Tefsîru İbn Ebi Hatim*, c. 7, s. 2253

haiz bir gündür. Ardın, semanın, kıyametin yaşadığı çeşitlilikler ilgili ayetlerde buna örnek verilebilir.⁸⁹⁶

– Burada yeryüzünün kendisinin ya da içinde yaşayan halkın değişimi söz konusu olabilir. Halkın değişimi bu dünyadaki halleri gibi değil, o günde hepsi birden boyun eğmiş ve teslim olmuş vaziyettedirler. (قرية كانت آمنة) Yûsuf 12/82, (وسئل القرية التي كنا فيها) Nahl 16/112 ayetlerinde olduğu gibi. İkinci bir tevcihle halkın durumu, o günde Allah'ın dostları nimetin devamlılığı ve sevincin sonsuzluğunu yaşarken, Allah'ın düşmanları azab, elem ve sıkıntılar içindedirler. Halbuki onlar bu dünya hayatında sevinç ve üzüntülerde müşterek idiler.

– Yeryüzünün kendisinin değiştirilmesine gelince, özelliklerinin ve dış görünümünün değişikliği ya da zatının ve özünün tebdili mümkün olabilir. Örneğin cennetin Ardının misk ve zağferandan olduğu rivayetlerde kaydedilmiştir.

– Bir önceki ayette geçtiği üzere; “Ey Peygamber! Elçilerine verdiği yardım ve zafer va'dinden Allah'ın döneceğini zannetme. Allah üstün kudret sahibidir. Hak edenlerin cezasını da vermeye pekala muktedirdir.” İbrahim 14/47 Allah, peygamberlerine va'dettiğini yer ve göklerin değiştiği gün gerçekleştirecek. Ayette insanların o gün Allah'ın huzurunda toplanmalarının özellikle zikredilmesi, çünkü onlar kabirlerinden başka bir şey için değil ancak hesap vermek için çıkarılacaklarını gösterir. Bir diğer nokta da; gerek insanların gerek bu alemin yaratılmasında esas maksat ikinci alemdir. Buradan maksat insanları ahiret hayatına ve gerçek yaşama yönlendirmektir, oraya hazırlamaktır. Allah, ortağı olmayandır, cebbarlara, zor kullananlara, firavunlara, bütün mahlukata hâkimdir.⁸⁹⁷ Ardın değişikliğe açık oluşu, toplantı mekanı olarak seçilmesi özellikleri ayette ön plana çıkmıştır. Ahiret boyutunun Ardı, vaadlerin

⁸⁹⁶ Kehf 18/47, Taha 20/105, Mü'minun 23/101, Furkan 25/23, 25; Neml 27/88, Kasas 28/66, Saffat 37/37, Rahman 55/29, İnfitar 82/1, İnşikak 84/1, 3; Zilzal 99/4

⁸⁹⁷ *Tefsirü'l-Maturidi*, c. 6, s. 414

gerçekleştirildiği ya da intikamların alındığı, hesapların verildiği, herkesin hak ettiğini bulabildiği gözle görünebilen bir alandır.

IV.1.10. Ardın Bütünüyle Görünür Hale Gelmesi

(وَيَوْمَ نُسَيِّرُ الْجِبَالَ وَتَرَى الْأَرْضَ بَارِزَةً وَحَشَرْنَا هُمْ فَلَمَّ نُغَادِرُ مِنْهُمْ آخِذًا) **“Dağları yerinden oynatacağıımız ve senin de bu yüzden yeri dümdüz göreceğın gün, Biz, insanların hepsini, onlardan hiç birini atlamadan bir araya getireceğiz.”** Kehf 18/47 N.S. 69

– Zeyd b. Ali “bariz” kelimesini “zahir” ile tefsîr eder.⁸⁹⁸ Yeryüzünün görünürdeki dış tarafıyla ilgili müstear olarak (ظهر الارض) ve (بطن الارض) denilir. (مَا تَرَكَ عَلَى ظَهْرَهَا مِنْ) (دَابَّةٌ) “Yeryüzünde hiçbir canlı bırakmazdı.” Fâtır 35/45 ayetindeki gibi.⁸⁹⁹

– “Ardın Görünür Olması”, kıyamette Ardın tamamen görünür halde olarak ortaya çıkması, gölgelenecek bir yerin olmaması, gölge yapacak ne bir dağ ne de bir ağacın bulunmasıdır.

– Kıyamette hiçbir şey diğerini gizlemeyecek, yerin içindekiler dışındakilere görünür olacak, yeryüzünün her tarafı bir seviyede dümdüz olacak, dağlar olmayınca birbirinin görüşünü engellemeyecek, yeryüzünün tamamı bariz bir şekilde ortaya çıkacak şeklinde tefsîr edilmiştir.⁹⁰⁰ Güneşin doğarken yeryüzünün gözükmesi hali gibi, ahirette Ard dümdüz bir şekilde görünür hale gelecek, ortaya çıkacak.

IV.1.11. Kıyamet Sabahı Ard

(فَأَإِذَا هُمْ بِالسَّاهِرَةِ) **“Birdenbire kendilerini hesap görecekleri yerde buluverirler.”**

Naziât 79/14 N.S. 81

⁸⁹⁸ Zeyd b. Ali, *Garibü'l-Kur'an*, s. 260

⁸⁹⁹ Rağıb, *Müfredât*, s. 540

⁹⁰⁰ Yahya b. Sellam, *Tefsîrü Yahya b. Sellam*, c. 1, s. 189; Ferra, *Meani'l-Kur'an*, c. 2, s. 146

- Yeryüzü ya da kıyamet günündeki yeryüzü anlamlarınadır.⁹⁰¹
- Kıyamet Ardı, kıyamet günündeki Ardın vaziyeti.⁹⁰²
- Zeyd b. Ali: Sahire; yeryüzü anlamınadır. Kabirlerinden çıkınca kendilerini sahiredede bulurlar.
- Mukatil: Üzerinde yaşadığımız Ardın üzerine döşenen yeni bir Ard ki, Allah öncekini yenisinin altından çekip çıkarır. Ya da ismi “sahire” olan başka bir Ard olarak da tevil edilebilir.
- Ferra: Yeryüzüdür/vechü'l Ard. Çünkü canlılar orada uyku ve uyanıklık yaşadığı için sahire denildi. İbn Abbas'tan rivayeten; sahire Arddır, demiştir. Şiirde şöyle geçmiştir: (ففيها لحم ساهرةٍ وبحرٍ * وما فاهوا به لهم مُقيمٌ) Ard ve denizin birleştiği yerde, onların o kişi hakkında söyledikleri hala geçerlidir.⁹⁰³
- Katade, “cehennem”; Vehb b. Münebbih “Beyt-i Makdis tarafında bir dağ”; “yeryüzünde bilinen belli bir mekân”; Said b. Cübeyr, İkrime, Dahhak “yeryüzü”; Mücahid “her yeri bir seviyede, dümdüz mekân”; tevilleri nakledilir.⁹⁰⁴
- Kurtubi, ayetin tefsiri için “bütün mahlukat yerin altında iken sayhayı iştirler, sonra yeryüzeyinde toplanır” demiştir. Arap “fülat/birdenbire olan şeyler, beklenmeyen olaylar” ve “vechü'l Ard/yeryüzü” için “sahire” ifadesini kullanır. Sâhire, “zat-i seher” anlamında “korkudan uykuya varamama” halinden kinaye olabilir. O vakitte yaşananlardan dolayı bu şekilde tavsif edilebilir.

⁹⁰¹ Müfredat, s. 430

⁹⁰² Sicistânî, *Garibu'l-Kur'ân*, s. 112

⁹⁰³ Zeyd b. Ali, *Tefsîrü Garibi'l-Kur'ân*, s. 459; Mukâtil, *Tefsîrü Mukâtil b. Süleyman*, c. 4, s. 576; Ferra, *Meani'l-Kur'ân*, c. 3, s. 232 Ferra'nın tefsirinde söyleyeni mahfuz zikredilen şiir, Taberî, Kurtubi ve Ebû Hayyan'ın tefsirlerinde ayetle ilgili teviller esnasında bu şiiri söyleyen Ümeyye b. Salt olarak zikredilir.

⁹⁰⁴ Taberî, *Camiu'l-Beyan*, c. 24, s. 75-77

- Sahire için “beyaz yeryüzü” tevili de yapılmıştır. Dahhak İbn Abbas’tan rivayeten o şöyle dedi: Allah’ın o zaman yarattığı, üzerinde hiç isyan edilmeyen gümüşten mamul bir Ard.
- Allah’ın kıyamet günü yarattığı yepyeni bir Ard.
- Sahire, Allah’ın kullarını muhasebe için getirdiği yedinci Ardın ismidir. Mahşer yeridir.
- Süfyan es-Sevri; Ard-ı Şam’dır.⁹⁰⁵
- Ebû Hayyan, tefsîrinde İbn Abbas’tan naklen burası Mekke’dir der.⁹⁰⁶ O günde insanlar, birden kendilerini ve içinde buldukları Ardı değişmiş bir halde bulurlar. Ayrıca bu esnada mahmurdurlar ve tam olarak kendilerinde değildirler. İçinde buldukları vaziyetin etkisi altındadırlar.

IV.2. DİRİLİŞ VE SONRASINDA ARD

Ayetlerden edinilen bilgilere dayanarak kıyamet günü sura üfürülecek, Allah’ın diledikleri müstesna olmak üzere göklerde ve yerde ne varsa hepsi ölecek (veya kendinden geçecek), sonra bir kez daha sura üflenince herkes dirilip hesaba çekilmek üzere ayağa kalkacaklar.⁹⁰⁷ Haşir hadisesi, kıyamet veya saat olayından sonraki aşamadır. Dünyada yaşamış, sorumluluk almış insanların Allah’ın kudretiyle yeniden diriltilmelerini ve mükafat ya da ceza amacıyla O’nun huzurunda bir araya gelmelerini ifade eder. Bu aşamada olacak hadiseler Ard kelimesinin kapsamında incelenmiştir.

⁹⁰⁵ Kurtubî, *el-Câmi li-Ahkâmi'l-Kur’ân*, c. 10 (19), s. 172

⁹⁰⁶ Neseî, Ebû'l-Berekât Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd el-Hanefî, *Medârikü't-Tenzîl ve Hakâikü't-Te'vil*, Pamuk yay., İstanbul ty., c.4, s. 330; Ebû Hayyan, *Tefsîrü'l-Bahri'l-Muhit*, c. 8, s. 413

⁹⁰⁷ (وَنُفِخَ فِي الصُّورِ فَصَبَقَ مَنْ فِي السَّمَوَاتِ وَمَنْ فِي الْأَرْضِ إِلَّا مَنْ شَاءَ اللَّهُ ثُمَّ نُفِخَ فِيهِ أُخْرَىٰ فَإِذَا هُمْ فِيهَا بِئْتَرُونَ (٦٨)) “Sura üflendiğinde, göklerde ve yerde olanlar, Allah’ın diledikleri dışında öleceklerdir. Sonra sura bir kez daha üflenecektir. O anda insanlar -kablerinden- kalkacaklar ve bekleyeceklerdir.” Zümer 39/68

IV.2.1. Yeniden Dirilme

Kur'ân'da ilk muhatapları sebebiyle en çok üzerinde durulan konu tevhid inancı idi. Ayetlerde ağırlık verilen bir diğer konu ahiret inancıdır. Çünkü cahiliye insanının en büyük açmazı, Allah inancına sahip olmakla birlikte şirke düşmeleri, bir de yeniden dirilmeye inanmak istememeleridir. Ayetler bunun için sık sık Ardda gerçekleşen olaylardan örnekler vermektedir. Arddın ontolojik boyutunda kuru halinin yağmur ile canlanması, Arddaki döngüsel faaliyetler anlatılmıştır. Burada ise Arddın dünyadaki durumu örneğinde ahiret boyutunda yeniden dirilmedeki rolü incelenecektir.

(مِنْهَا خَلَقْنَاكُمْ وَفِيهَا نُعِيدُكُمْ وَمِنْهَا نُخْرِجُكُمْ تَارَةً أُخْرَى) "Sizi ondan (topraktan) yarattık; yine sizi oraya döndüreceğiz ve bir kez daha sizi oradan çıkaracağız." Tâhâ 20/55 N.S. 45

– (الَّذِي جَعَلَ لَكُمْ الْأَرْضَ مَهْدًا) Tâhâ 20/53 İki ayet öncesindeki bilgilere göre bu ayetteki zamirin Arda raci olabileceği düşüncesiyle “Sizi Arddan yarattık...” Yahya b. Sallam (200/815), bu ayeti kişinin öleceği yerin toprağından alınıp onunla yaratıldığı haberini nakleder. Ayetteki zamirlerin hepsinin aynı toprakla alakasını dile getirir.⁹⁰⁸

– Allah buyuruyor: Ey insanlar! Ben sizi “konuşabilen bedenler” olarak Arddan yarattım, sonra sizi Arda geri döndürdüm. Sizi öldükten sonra oraya iade ettim. Ardda “düzgün bir şekil verilmiş beşer halinde yaratmadan önceki durumunuz” gibi sizi toprağına, türab haline dönüştürdüm. Sonra sizi “ölmeden önceki diri haliniz” gibi Arddan çıkardım ve tekrar yarattım, inşa ettim.⁹⁰⁹

– Maturidi tefsirinde ayetle ilgili iki tevcih vardır: İlk tevcih; Aslınızı “Adem’i Arddan yarattım” kavliyle, diğer insanları nutfeden yaratıp, topraktan yaratmasa da,

⁹⁰⁸ Tefsîru Yahya b. Sellam, c. 1, s. 264

⁹⁰⁹ Taberî, Camiu'l-Beyan, c. 16, s. 87

insanın aslı Arda izafe edildiği için yaratılışı da Arda izafe edilmiştir. İkincisi; ayette insanın Arda nisbeti şundan olabilir ki, doğumundan itibaren ölümüne kadar yaşadığı her aşama ve geçinmesi hep Arddan kaynaklanmıştır. Ardın insanın yaratılışına kaynaklık etmesi ve yaşamının her anında bu yaratımlarla içiçe olması sebebiyle Arda nisbet edilmiş olabilir.

– (أَنْزَلْنَا عَلَيْكُمْ لِبَاسًا) A'raf 7/26 ayetindeki gibi giysiler gökten olduğu gibi inmiyorlar fakat gökten inen sebeplerle yapıyorlar, aslı oradan geldiği için göğe nisbet ediliyor. İnsanların da aslı Arddan geldiği, ağırlıklı olarak Arddan gelen sebeplerle hayatını idame ettirdiği için Arda nisbet edilmiştir.⁹¹⁰

– (وَفِيهَا نَعِيدُكُمْ) ölünce kabrinize konulup toprağa dönüşmeniz O'nun hâkimiyeti ve gücüne delildir. Toprakta yaratıp insana çeviren, elbette ki öldükten sonra toprağa dönüşmüş halini, yine insan olarak yeniden yaratmaya kadirdir: (ومنها نخرجكم تارة أخرى)⁹¹¹ Kıyamet ve ardından dirilişte insanların kabirlerinden süratle kalkıp, mahşer Ardında bekleyecekleri ifade edilir.

Kur'ân'da yeniden dirilişe delil olarak Ardın ilkbaharda yeniden canlanmasına pek çok yerde⁹¹² örnek verilir: (فَانظُرْ إِلَىٰ آثَارِ رَحْمَتِ اللَّهِ كَيْفَ يُحْيِي الْأَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا إِنَّ ذَٰلِكَ لَمُحْيٍ)

⁹¹⁰ Ardın insanı, Ardlıdır. Ardın neresinde olursa olsun ondan kayıtsız kalamaz. İnsan birçok varlıkla (yer, gök, fizik, metafizik açısından var olanlar) ilintili olduğu halde Arda nisbeti, halihazırdaki hayatı itibarıyla yaşamındaki Ard oranının yüksekliğinden kinaye olabilir.

⁹¹¹ *Tefsîru'l-Maturidi*, c. 7, s. 286, 287. Konu hakkında Ard kelimesinin geçtiği diğer ayetler şöyledir: (وَقَالُوا إِذَا ضَلَلْنَا (فِي الْأَرْضِ إِذَا لَمْ نَلْقَ خَلْقًا جَدِيدًا بَلْ هُمْ بِلِقَاءِ رَبِّهِمْ كَافِرُونَ) “Toprağın içinde kaybolduğumuz zaman, gerçekten (o vakit) Biz mi yeniden yaratılacağız? derler. Doğrusu onlar Rablerine kavuşmayı inkâr etmektedirler.” Secde 32/10 Ayeti yukarıda “Ardda Geri Dönüşüm” başlığı altında açıklanmıştır.

(وَإِنْ تَعْجَبَ فَعَجَبٌ قَوْلُهُمْ إِذَا كُنَّا تَرَابًا إِنَّآ لَفِي خَلْقٍ جَدِيدٍ) “-Resûlüm! Onların seni yalanlamalarına- şaşıyorsan, asıl şaşılacak şey onların: Biz toprak olduğumuz zaman yeniden mi diriltileceğiz? demeleridir. ” Ra'd 13/5

(يَوْمَ تَشَقُّ الْأَرْضُ عَنْهُمْ سِرَاعًا ذَٰلِكَ حَشْرٌ عَلَيْنَا يَسِيرٌ) “Kıyamet günü yer yarılıp, toprak bağrını açacak, insanlar kabirlerinden süratle çıkacaklardır. İnsanları diriltip biraraya toplamak bizim için pek kolay bir iştir.” Kaf 50/44

⁹¹² A'râf 7/57; Hac 22/5 ; Rûm 30/19, 24; Fâtır 35/9; Fussilet 41/39; Zuhruf 43/11; Kâf 50/11; Nahl 16/65.

الْمَوْتَىٰ وَهُوَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ) "Allah'ın rahmetinin eserlerine bir bak! Yeryüzünü ölümünün ardından nasıl diriltiyor. Şüphe yok ki O, ölüleri de elbette diriltecektir. O, her şeye hakkıyla gücü yetendir." Rûm 30/50 N.S. 84

Ayetlerde Ashab-ı Kehf kıssası (Kehf 18/9-26), parmak uçlarındaki çizgiye varıncaya kadar aynen yaratılışının geri verileceği (Kıyamet 75/4), ilk yaratılışı yapanın, tekrarını gerçekleştirmesinin elbette daha kolay olacağı haberleri⁹¹³ ile yeniden dirilme izah edilmektedir. Ölümünden sonra yeniden dirilme de insanların uyuyup uykularından uyanmalarına benzetilir.⁹¹⁴

IV.2.2. Ardın Allah'ın Nuru İle Aydınlanması

Ahirette birlikte hareket ettiği göğün durumundan bahsedilmeyip ilgili ayette bildirildiği üzere Ardın farklı bir rolde görevine devam etmesi, onun tüm güzelliği ve ihtişamı ile ortaya çıkıp yeni bir sahne için hazırlanması, burada adaletsizliğin, şek ve şüphenin olmaması böylelikle karanlığın zail olup aydınlığın hakimiyeti düşüncesi verilmiştir.

(وَأَشْرَقَتِ الْأَرْضُ بِنُورِ رَبِّهَا) "O gün yer Rabbinin nuruyla aydınlanmaya başlar."

Zümer 39/69 N.S. 59 Ayet ile ilgili öne çıkan teviller aşağıdaki gibidir:

- Güneşin duru ve parlak ışıklarını saçarak doğmasına (أشرفت الشمس) denir. Yüce Allah'ın kulların arasında hüküm vermek için tecelli etmesi durumudur.⁹¹⁵
- Allah'ın yarattığı bir nur ile Ard aydınlanır. Yoksa Zatının nuru ya da bundan bir cüz olması anlaşılmalıdır.

⁹¹³ İsra 17/51, Meryem 19/9, 66-68, Hac 22/5-7, Ankebut 29/20, Rum 30/27, Yasin 36/79, Ahkaf 46/33, Kaf 50/38

⁹¹⁴ En'âm 6/60 (وهو الذي يتوفاكم بالليل ويعلم ما جرحتم بالنهار ثم يبعثكم فيه ليقضى أجل مسمى ثم إليه مرجعكم ثم ينبئكم بما كنتم تعملون)

Zümer 39/42 . (الله يتوفى الأنفس حين موتها والتي لم تمت في منامها فيمسك التي قضى عليها الموت ويرسل الأخرى إلى أجل مسمى)

⁹¹⁵ Taberî, *Camî'u'l-Beyan*, c. 20, s. 261

– Allah’ın ahiret Ardının kendisini, aydınlatan, ışık saçan bir yer olarak yaratması (يوم تُبَدَّلُ الْأَرْضُ غَيْرَ الْأَرْضِ وَالسَّمَاوَاتِ) İbrâhîm suresi 48. ayetinde haber verdiği üzere halihazırdaki Ard dışında başka bir Arda tebdil etmesi mümkündür. Buna göre dünyanın Ardı (مظلمة), ahiretinkisi (مضيئة) dir.

– “Nurun işrakı; örtülerin kalkması ve onlardaki hak olanın ortaya çıkması, dünyada iken var olan bütün şüphe ve karışıklıkların, perdeli olanların ortadan kalkmasıdır. Böylece onların hepsi o büyük günde Allah’ın birliğini, rububiyetini ve ulûhiyetini ikrar ederler.” Pürüzleri ve engellerinden kurtulan Ardın, Allah’ın nuru ile hakikatının ortaya çıkacağı, görüneceği haber verilir.

– Ardın işrakı, kendindeki örtülerin kalkması, şüphelerin giderilmesi, hakkın tezahürü, hayır ya da şer dünyada iken yapılan her amelin ortaya çıkması şeklinde gerçekleşebilir.

– Ayetteki nurdan maksat Allah’ın adaleti, rızası ya da yaratmış olduğu bir nur olabilir.⁹¹⁶ Ayetteki Arddan kastın ahiretteki Arasat Meydanı olması da ihtimal dâhilindedir.⁹¹⁷

– Hasan Basri ayetteki nur için “adalet”, Dahhak ise “hüküm” anlamını vermiştir. İkisinin de manası birdir. Yeryüzü Allah’ın adaletiyle ve kulları arasında hak ile hükmetmesiyle aydınlanır, zuhur eder demektir. Çünkü zulüm karanlıktır, adalet ise nurdur.

– Allah o gün Ardı sarıp kaplayan bir nur yaratır. Ard onunla aydınlanır. İbn Abbas “Burada zikredilen nur, güneş ve ayın nuru (ışığı) gibi değildir. Bilakis Ardın kendisi ile aydınlanacağı, Allah’ın yarattığı bir nurdur.” yorumunu yapmıştır.

⁹¹⁶ Maturidi, *Tefsîrü'l-Maturidi*, c. 8, s. 707

⁹¹⁷ İbnü'l-Cevzi, *Zâdü'l-Mesir fi İlmi't-Tefsîr*, c. 4, s. 26

– Ayette nurun muzaf olması, mülkün sahibine izafesi, aidiyeti kabilindedir. Allah, onu yaratıp kendine izafe etmek suretiyle onu kıymetlendirmiştir. Bu tıpkı Ka'be'ye "Beytullah" (Allah'ın evi), Salih'in (a.s) devesine "Nakatullah" (Allah'ın devesi) denilmesi gibidir.

– Bu ayet-i kerime, “Allah Teala'nın kıyamet günü görülmesi” ile ilgili olarak Cerir b. Abdullah'ın, bir gece Resulullah'ın (s.a) yanında oturuyorduk, ayın ondördü idi. Resulullah aya baktı ve şöyle buyurdu: Şu ayı nasıl sıkışıp üstüste yığılmanıza hacet kalmaksızın zahmetsizce görüyorsanız, Rabb'inizi de öylece göreceksiniz” şeklinde naklettiği hadis-i şerifini de açıklığa kavuşturmuştur. Yalnız, Allah'ı görmenin keyfiyetinin konusu, o aleme ait durumlardan bir durumdur.

– Bir takım insanların ilgili ayetten hareketle; Allah'ın duyularla algılanabilen nur ve ziya cinsinden olduğu vehmine kapılmaları doğru değildir. O duyularla algılanan mahsusata benzetilmekten beri'dir, mütealdir, yücedir. Bilakis gökleri ve yeri O aydınlatır. Nur'u yaratan O'dur.⁹¹⁸

Ardın aldığı bu hal hesap verme günündeki durumudur. Herkesin Arddan kıyam edip mahşer meydanına geldiği, amel defterlerinin ortaya konduğu gündür. Güneşin dürülmüş olmasından mütevellit, ışıklanma açısından, Ard güneşle değil, Rabbin nuruyla aydınlanır.

IV.2.3. Ahirette Mekân Olarak Ard/ Cennet Yurdu

(وَقَالُوا الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي صَدَقْنَا وَعَدَهُ وَأَوْرَثَنَا الْأَرْضَ نَتَّبِعُوا مِنَ الْجَنَّةِ حَيْثُ نَشَاءُ فَنِعْمَ أَجْرُ الْعَامِلِينَ) “Dediler ki: ‘Hamd Allah'a mahsustur ki, bize verdiği sözünü yerine getirdi ve bizi dilediğimiz yerinde oturabileceğimiz bu cennet yurduna mirasçı yaptı.’ Allah yolunda gayret gösterenlerin mükafatı ne güzeldir.” Zümer 39/74 N.S. 59

⁹¹⁸ Kurtubî, *el-Câmi li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, c. 8(15), 251

– (بواء) Bir mekandaki unsurların birbirine eşit olması demektir. Cüzleri birbirinden farklı olması demek olan (تُبُو) kelimesinin zıddıdır. (مكان بواء) İçinde konaklayan kimsenin seveceği, hoşuna gideceği, kalabileceği yerdir. (بِوَاتُ لَهُ مَكَانًا) Onun için bir yeri tefriş ettim, donattım, düzenledim, konaklayacak bir yer hazırladım; ona bir yer tahsis ettim anlamındadır.⁹¹⁹ Cennetlikler için dayalı, döşeli, beğenilen özel mekanlar mevcut olduğu haberi verilir.

– Ard: Cennet yurdu, cennet toprağı.⁹²⁰ Orada cennetlikler konakladıkları yerden memnundurlar.⁹²¹ Takva sahibi olanlar, tüm iyi niyetliler, Allah’a güvenenlerin cennet topraklarında kesintisiz, sonsuz mutluluğu yaşayacakları anlatılır

– Cennete bölük bölük sevk edilen ve oraya girenler “Dünyada iken itaat karşılığında bize vadettiği cennet sözünü bu gün gerçekleştiren Allah’a şükrederiz.” diyeceklerdir. Dünya hayatında iken Allah’a itaat eden ve O’nun için amel edenlerin mükafatı olarak cennet, yalnız kendilerine ait bir atıyye olmak üzere ne güzel bir karşılıktır.⁹²² İmtihanın sonucu alınan ödül cennettir. Dünyada iken imtihanın şartları, karşılığı peygamberler ve kutsal kitaplar aracılığıyla kendilerine anlatılmıştı.

Dünyadaki Ard, salih ve salih olmayan kulların kullandığı bir yerdir. Yüce Allah yeryüzünü salih kullarından dilediklerine mirasçı kılacağını ayetlerde bildirir.⁹²³ Cennet Ardında ise sadece salih kullar gezineceklerdir. Salih amel işleyenler yaratılmışların en hayırlısıdır (Beyyine 98/7, 8). Topluları iyi davranışlara yönlendirmek için bütün ilahi kitaplarda “salih kullar Ardın sahibi olacaklardır” ilkesi vardır. Buna göre Ardın veraseti yalnız Allah için iyilikler yapma, kötülüklerden korunmaya çalışma gibi

⁹¹⁹ Müfredat, s. 158

⁹²⁰ Tefsîrî Mukâtil, c. 3, s. 689; Ferrâ, Meâni'l-Kur'ân, c. 2, s. 425

⁹²¹ Tefsîrî Mukâtil, c. 3, s. 689

⁹²² Taberî, Camiu'l-Beyan, c. 39, s. 267-270

⁹²³ Nur 24/55, A'raf 7/128

erdemli davranışlarda bulunmaya bağlı olduğu haber verilir. Kamil insan, ideal toplum için ilahi kaynaklı bir modelleme sunulmuştur.

(**وَلَقَدْ كَتَبْنَا فِي الزَّبُورِ مِنْ بَعْدِ الذِّكْرِ أَنَّ الْأَرْضَ يَرِثُهَا عِبَادِيَ الصَّالِحُونَ**) "Andolsun Tevrat'den sonra Zebur'da da: 'Yere iyi kullarım mirasçı olacaktır' diye yazmıştık." Enbiyâ 21/105 N.S. 73 ayetinde Ard kelimesinin tevcihleri aşağıdaki gibidir:

- Cumhuriyet müfessire göre ayetteki Arddan kasıt; Cennet yurdu'dur.⁹²⁴
- Ardın başka bir tevcihi; ba'se kadar mü'minlerin ruhlarının toplu olarak kaldığı yer.
- Ard, dünyada mü'minlerin yaşadığı topraklar.
- Ali b. Ebi Talha (143/760)'dan rivayeten İbn Abbas: Ard, Muhammed ümmetine kafirlerden kalan topraklardır.⁹²⁵
- Allah'ın Ardı: Mukatıl, ayeti "Ard Allah'ındır. Salih kullar, mü'minler oraya varis olacaktır" şeklinde tefsîr etmiştir.⁹²⁶ (إِنَّ الْأَرْضَ لِلَّهِ يُورِثُهَا مَنْ يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ وَالْعَاقِبَةُ لِلْمُتَّقِينَ)
- A'râf 7/128 ayetindeki gibidir.
- Ard, İsrailoğullarına vaad edilen topraklardır.⁹²⁷
- Ard-ı Mukaddes.⁹²⁸
- İbn Ebi Hatim (327/938), Ebû'd-Derda (32/652)'dan rivayeten peygamberimizin ayetteki "salihler biziz" sözünü nakletmiştir.⁹²⁹

⁹²⁴ Zeyd b. Ali, Yahya b. Sellam, Ferra bu görüştedir. Zeyd b. Ali, Tefsîrü *Garibi'l-Kur'an*, s. 280; Yahya b. Sellam, *Tefsîrü Yahya b. Sellam*, c. 1, s. 35; Ferra, *Meâni'l-Kur'an*, c. 2, S. 213; Taberî, bu görüşte olanların isimlerini zikreder: İbn Abbas, Said b. Cübeyr, Ebu'l Aliye, Mücahid, İbn Zeyd. Taberî, *Camîu'l-Beyan*, c.16, S. 435, 436

⁹²⁵ Taberî, *Camîu'l-Beyan*, c.16, S. 436

⁹²⁶ Mukâtil, *Tefsîru Mukâtil*, c. 3, s. 96

⁹²⁷ Ferrâ, *Meâni'l-Kur'an*, c. 2, s. 213

⁹²⁸ İbnü'l-Cevzi, *Zâdü'l-Mesir*, c. 3, s. 217

⁹²⁹ İbn Ebi Hatim, *Tefsîrü İbn Ebi Hatim*, c. 8, s. 2471

(وَسَارِعُوا إِلَىٰ مَغْفِرَةٍ مِّن رَّبِّكُمْ وَجَنَّةٍ عَرْضُهَا السَّمَاوَاتُ وَالْأَرْضُ أُعِدَّتْ لِلْمُتَّقِينَ) “Rabbinizin bağışlamasına nail olan kullar arasında yer almak ve Allah şuurunu içlerinde canlı tutanlar için hazırlanmış, genişliği gökler ve yer kadar olan cennete girmek için birbirinizle yarışın.” Âl-i İmrân 3/133 N.S. 89

Ayette cennetin genişliği anlatılırken insanların aklına yaklaştırmak için, göklerle yerin genişliğini algı düzeyinde bir misal olarak zikretmiştir.

– Günahlarınızın affedilmesi, yedi gök ve yedi yer genişliğinde olan cennete girebilmek için salih ameller konusunda birbirinizle yarışın.⁹³⁰

– İtaatin aslı, her işte itaat edilenin söylediğini yapmaktır. Kim emredildiği şeyde Allah’a ve rasülüne itaat ederse, Allah da ona merhamet eder. Allah’ın mahlukatına şefkatli olmak da itaattir. Resulullah şöyle buyurmuştur: Birbirinize merhamet etmedikçe cennete asla giremezsiniz. Sadece evladınıza karşı değil, o ölçüde tüm mahlukata şefkatı içeren umumi bir acıma duygusuna sahip olursanız cennete girebilirsiniz.

– Ayette cennetin genişliğinin zikri ile, mekânın ve genişliğin son bulduğu nokta, tevili yapılmıştır.⁹³¹

– Allah, cennetin genişliğini, yarattıklarından insanlara bildirdiklerinin en genişine/gökler ve yere benzeterek nitelemiştir. Genellikle bir şeyin mübalağasını anlatırken genişlik uzunluğa tercih edilir. İbn Abbas “eğer mümkün olsa yedi yer ve yedi göğün birbirine eklenmiş hali kadar genişliğe sahip bir cennet” olarak izah getirir.⁹³²

⁹³⁰ *Tefsîrû Mukâtil*, c. 1, s. 301

⁹³¹ *Tefsîrû'l-Maturidi*, c. 2, s. 479. Konu ile ilgili diğer ayet Hadid 57/21 dir.

⁹³² *Zemahşeri, el-Keşşaf*, c. 1, s. 410

– Bu ölçü bir kişinin cennetinin genişliği olabilir. Cennetin bedeli olarak yer ve gök ölçüsü gösterilmiştir. Bir şeyi başka bir şeyle takas ederek değiştirdiğinde (عرضته) (عليه و عارضته به) denilir. Cennetin eni yer ve gök genişliği gibidir. Başka bir teville göre genişliğini Allah'tan başka kimsenin bilemediği bir cennet, olarak tavsif edilir.⁹³³ Ayette Ardın, cennetin genişliğinin tasvirinde bir ölçü birimi olarak kullanıldığı görülür.

DEĞERLENDİRME

Kıyamet sahneleri yoğunlukla müşrikleri tahzir ve tenzir amacıyla Mekki ayetlerde tekrar ve tasvir edilmiştir. Ard hızla yaklaşan saatle birlikte değişime uğrayacak, dümdüz, çukuru tümseği olmayan hale gelecek, bir süreliğine sona erecek, sonrasında yeniden dirilme sayesinde yenilenecek, arınmış bir şekilde Rabbinin nuru ile aydınlanacaktır.

Ard kelimesinin ahiret boyutunu içeren ayetlerden, Ardın ahirette de kendine has bir vaziyette var olacağı, yine kendine has bir mekan görevi göreceği yönünde anlamlar çıkarılmıştır. Ardın hazırlık mahiyetinde, kıyamet hadisesine yakın yavaş yavaş normal seyrinden çıkacağı, nihayet kıyametle birlikte yeni alemin şartlarına uyacak tarzda boyut değişikliği yaşayacağı, önce insanların hesap vermek için toplanacağı, sonra da sevkedileceği yer olarak anlaşılmaktadır. Hakikatta (Mü'min 40/16) ayetinde izhar edildiği üzere Ardın son halinde, insanlar Ardı bırakıp gittiklerinde tıpkı en başındaki gibi ilk ve son sahibi, mirasçı olacak Allah'tır. Allah'ın salih kulları cennetin Ardında tüm noksanlardan uzak bir şekilde mükemmel bir hayat yaşarlar iken, hiçbir şeyin boşa gitmeyeceğinden hareketle kötülük yapanların da cehennemden çukurunda en derininden acılar çekecekleri anlaşılmaktadır. Bu esnada dünyada geçerli olan yerçekimi, sıcaklık, yön, zaman, ateş ve suyun yapısı gibi fizik kurallarının yerini ahiretin kendine has olmak üzere, metafizik kuralları alması mümkündür.

⁹³³ Râzî, *Tefsir-i Kebir*, c. 9, s. 364, 365

Ahret, gayb alanına dahil olduğu için burada söylenenler sadece te'vildir. Ayetler üzerinden, yukarıda belirtildiği üzere ilgili ayetlerdeki Ard kelimesinin bağlamı ve Kur'ân bütünlüğü nazar-ı itibara alınarak akıl yürütmedir. Şurası unutulmamalıdır ki, Kur'ân, kendine has kavramlarıyla ve temel prensipleriyle külli bir sistemdir.⁹³⁴

Başka bir açıdan değerlendirdiğimizde ayetlerde Ardı kıyamette ve yeniden dirilme esnasında gördük ancak hesaptan sonra kendisine ne olacağı konusunda bir veriye rastlayamadık. Yalnızca Allah'ın ebediliğini düşünürsek, bu dünyadaki Ardın bir sonu vardır. Ancak insanlar ahiret hayatını sürdürür iken bambaşka bir ahiret Ardı olması da akıllardan uzak değildir.

⁹³⁴ Halis Albayrak, *Kur'ân'ın Bütünlüğü Üzerine*, s. 156

SONUÇ

Kur'ân-ı Kerîm, okunup anlaşılması ve istifade edilmesi için gönderilen bir kitaptır. Allah'ın vahiy yoluyla insanlara gönderilen buyruklarını anlamanın yolu Kur'ân-ı Kerîm'i anlamaktan geçer. Kur'ân'ı anlamak ise Kur'ân kelimelerini kavramaya bağlıdır. Kur'ân kelimelerinin anlamlarının tahlîli yapılmadan Kur'ân'daki bağlamları içinde taşıdıkları mânaları doğru bir şekilde tesbit etmenin mümkün olamayacağı ortadadır. Kur'ân'ın anlaşılmasına katkı sağlayacağı düşüncesi ile 440 ayette 461 defa geçen, Kur'ân'ın en çok tekrarlanan kelimelerinden “Ard”ın anlam alanını belirlemek için bu çalışmayı gerçekleştirdik.

Kur'ân'daki Ard, diğer varlıklarla ilişkilendirildiğinde bir bütün olarak günümüzde tabiat anlamında kullanılabilir. Ard kelimesinin hem doğal hem de tarihi varlık alanında pek çok ayette zikredilmesi, Allah'ın kullarına davetinin önemli bir unsuru olarak bizim için önemli bir nimet olduğunu göstermiştir. Ard, ahiret alanında da zikredilmiş, kıyamette uğrayacağı değişikliklerden, “anlatacaklarım var” diyeceği günden, yeni bir aleme göre dizayn edileceğinden, engellerinden, pürüzlerinden arınıp dümdüz, tertemiz bir şekilde Rabbin nuru ile parlayacağından haber verilmiştir.

Her seviyedeki insana hitap eden gökler, yer, dağlar, taşlar, denizler, bitkiler, yağmur, hayvanlar, gece, gündüz, güneş, ay, yıldızlar gibi kevnî ayetlerden bahseden pasajlar Kur'ân bütünlüğü içinde serpilmişlerdir. Öte yandan algılarımız dışındaki alan olan “gayb” ile ilgili ayetlerin çoğunda Ard ve sema en çok zikredilen iki kavramdır. Diğer kevnî hadiseler, insanı baz alarak düşündüğümüzde, yer ve gök arasında cereyan etmektedir. Evrendeki bir çok varlık, insanın kullanımına sunulmuştur (Bakara 2/29, Lokman 31/20). Kur'ân-ı Kerim'in çoğu ayetinde yer ve gökler konusuna atıf yapılmıştır. Adeta elimize verilen bu malzemelerle bizlerden başkası değil sadece

kendimiz için oluşturabileceğimiz bir dünya istenmektedir. Cennet gibi bir Ard ya da cehenneme çevirebileceği bir Ard, hürriyeti ölçüsünde insanın eline bırakılmıştır.

Ard, Allah'ın sözsüz hitabıdır, kevni ayetlerdendir. Ardın düzeni, maddi açıdan sebep sonuç ilişkisi dışında, manevi bakımdan Allah'ın belirlediği bir amaca da hizmet etmektedir. Bu esnada Arddaki küçük bir çakıl taşından, bir tahta kurdundan, kocaman fillere, Ardda biten tohumlardan devasa ağaçlara, üzerindeki dağlardan, düzlüklerden, kendisini aydınlatan, çalışmasını sağlayan güneşe, aya, yıldızlara, kainatı paylaştığı rol arkadaşı gökyüzünden yağın yağmurlara varıncaya kadar bütün var olanlar, başlangıç ve sonları ile birlikte hepsi birbiriyle bağlantılı olarak bu sistemin içinde Allah'ın kudretini yansıtan, hissettiren birer ayettirler. Hiçbir şey boşuna yaratılmadığından, diğerleri gibi Ard da bir amaca hizmet etmektedir. Ayetlerde sıklıkla zikredilen Ard nimeti, bir takım temel bilgiler üzerinden Allah'a yönlendiren bir tefekkür ve araştırma vesilesi olarak takdim edilir.

Kevni ayetler, Allah'ın varlığına ve kudretine işaret eden delillerle doludur. Tabiat ve kanunlarından, gökler ve yerden, denizlerden, dağlardan söz eden ayetler, cahiliye Araplarına dini, ahlaki ve sosyal konularda örnekler vererek rehberlik yapmıştır. Tarihsel açıdan baktığımızda, genelde insan cinsinde olmakla birlikte mercek altındaki ilk muhatap olan Araplarda da, Ardın bazı yerlerine kutsallık atfetme, güzel ve münbit alanları değerlendirme, yaşadıkları topraklar için savaşma, sahiplenme, ardından bu topraklarda büyüklenme ve Ardın içinde öldükten sonra yok olup gitme gibi bu toplumun doğru ve yanlışları üzerinden ayetlerde Ard anlatılmıştır.

İnsanoğlu her dönemde yatay ve dikey, çok boyutlu olarak yeryüzünden faydalanmaya çalışmış, böylelikle hayatlarını kolaylaştırmış, medenileşmiş, toplum olarak gelişmiştir.

Arapların tarım ve ticaret toplumu oluşundan dolayı ayetlerde Ardda tabii varlık alanına çekilen dikkatlerin bir karşılığı vardır. Şöyle ki Araplar her durumda tabiatla iç

içedirler. Dolayısıyla Allah'ın Ard ile onları tabiata yönlendirmesinin bir karşılığı vardır. Bir de Ard ile her insanın yaşamakta olduğu, temellerini attığı toprak, yer yüzeyi ya da yer kabuğu, Araplar için her bölge insanının o an itibarıyla kullanmış olduğu göğün mukabilindeki zemin olarak anlaşılabilir. Ek olarak insanın tarihselliğinden kaynaklanan durumlarının yan etkisi onun yalın halinden uzaklaşmasına sebep olurken, Arda dikkat çeken ayetler; doğal yaşantının, özünü hatırlamasının, insanın git gide doğaya kaçmasının açıkçası fabrika ayarlarına geri dönmesi isteğinin habercileri olabilirler. Bu hatırlatıcılar insan için kendisine emanet olarak verilen Ardın korunması ve önemsenmesine yöneliktir.

Sonuç olarak bütüncül bir değerlendirmede bulunursak Kur'ân'da Ardın çok yönlülüğü üzerinde durulduğunu görürüz. Kelimenin etimoloji ve anlam tahlili kısmından elde ettiğimiz verilere göre, Ardın temel anlamı “toprak, yeryüzü ya da onun sınırlı olan bir kısmı, kara parçası”dır. Bununla anlam bağı kurduğumuzda Ard kelimesi sözlükte “güzel görünümlü, münbit, düzenlenmiş, hazırlanmış yer, toprak ya da başka bir nesne; pürüzlerden arınmış düzgün; aşağı yön; sarsıntı; ağırlık” gibi yan anlamları muhtevidir. Bu alanda Ard, üzerinde yaşanan kara parçası, topraklar olarak da nitelenebilir. Kelime bitkilere, mevki adlarına tamlama olarak ya da bir nesneye sıfat olarak da kullanılmıştır. Araplarda, hayat şartlarından kaynaklanan olgular sebebiyle Ard, dağ, deve, hurma gibi bazı nesnelerin adlandırmalarında çeşitlilik görülmüştür. Kur'ân'da Ard kelimesini ontolojik açıdan incelediğimizde göğün mukabili yeryüzü, içinde var olanların konakladığı, barındığı, onlar için donatılan, düzenlenen, gizemli ve üretken yönü ile kaplı bir anlam küresine sahip olduğu gözlenmiştir. Tarihsel olarak ise insanın Ard ile münasebetinden kaynaklanan çok yönlülüğünden dolayı, içinde geçtiği ayetin bağlamına göre, derinlik açısından muhtelif anlamlar kazanmıştır ve bilim ilerledikçe bizim günümüz itibarıyla anlamadığımız ancak var olduğunu düşündüğümüz diğer anlamlarına da ulaşmak mümkündür. Ardın insan için ifade ettiği anlam çeşitliliği,

onun kevnî bir ayet olmasından, gayb bilgilerini içermesinden kaynaklandığı düşünülebilir. Kur'ân ortamında Ard, gerek bir çok ayette zikredilmesinden, gerekse Allah'ın kudretini temsil etmesi açısından olsun başka kimsenin veremeyeceği kadar değer ve zenginlik kazanmıştır. Dolayısıyla biz Ard kelimesinin Kur'ân'da cahiliye dönemine göre temel anlamı üzerinden kelime içeriğinin zenginleştiğini, derinliğine anlam kazandığını, anlam genişlemesine uğradığını tesbit etmiş bulunuyoruz.⁹³⁵

Kur'ân'da Allah-alem-insan ekseninde Ard, derinliğine anlam kazanırken ve daha da şereflenirken, Kur'ân öncesi dönemde Arap insanı için yüzeysel, dünyevi maksatlar için bir araçtır. Kur'ân'da daha çok Allah-insan-alem ekseninde ulvî amaçlar için bir sebep, kevnî bir ayet olarak konu edilen Ard, sözlüklerin en yakın “toprak, bahçe, bereketli arazi, yeryüzü ya da yer kabuğu” anlamıyla kesişir. Ayetlerde anlatılan gerçekleri, olguları incelememiz neticesinde Ard için o dönemin Arapları arasında bilimsel bir karşılığının olmadığı kanaatine sahip olduk.

EKLER

EK 1: Kur'ân'da ARD Kelimesine İstatistikî Bakış

Ard kelimesi Kur'ân-ı Kerim'de 80 surede 440 ayette 461 defa geçmektedir. Ard kelimesinin geçtiği ayetlerin 306 sı Mekki surelerde, 125 tanesi Medeni surelerde yer almaktadır. Mekki surelerin arasında tekrarları ile geçen ayet sayısı 10, Medeni surelerin arasında tekrarlı geçen ayet sayısı 11 olmak üzere toplamda 451 defa geçmiştir. Mekki surelerde yer alıp Medine'de nazil olan 10 ayeti eklediğimizde sonuç şöyledir: Ard kelimelerinin 316 sı Mekki, 145 tanesi de Medeni ayetlerde geçmiştir. Bu da şu anlama gelir; Ard kelimesinin geçtiği ayetlerin %69 u Mekki, %31 i Medeni

⁹³⁵ Yalnız Ard kelimesinin tarihsel yolculuğundaki ufak tefek kök anlamındaki hareketlilik gözden kaçmamaktadır. Bilimin ve insanlığın keşiflerine paralel olarak yeni anlamlar kazanabileceği yönünde bir öngörümüz imkan dahilindedir.

ayetlerde geçmiştir. Elde edilen sonuçlar salt Ard kelimesi içindir. Ancak ayetlerdeki siyak sibak durumundan Ardın anlam alanına girmesi hasebiyle Arda raci zamirleri de sayarsak durum daha farklı olabilir. Tezimizin hedefini saptırma ve hacmini artırma endişesi, söz konusu ayetleri çalışmaya doğrudan dahil etmekten alıkoymaktadır. Ancak kısmen de olsa Ard ile alakalı olanları kullanarak tezimizde elimizden geldiğince Ard kelimesinin nüzul dönemindeki çağrışımlarını yansıtmaya çalıştık.

Aynı zamanda Ard kelimesi Kur'ân'daki 114 sureden Mekke'de nazil olan 86 surenin 57 tanesinde, Medine'de nazil olan 28 surenin 23 ünde geçmiştir. Buradan Mekkî surelerin %66 sında, Medeni surelerin %82 sinde kelimenin kullanıldığı anlaşılır. Baktığımızda kelimenin geçtiği Mekki ayetler Medeni ayetlerin iki katıdır. Buna göre Ard kelimesi Mekki surelerde tekrar sayısı Medeni surelerden fazla çıkmıştır, bu da kelimenin Mekke döneminde daha çok vurgulandığını gösterir. Ayet bazında sonuç böyle olmasına karşın, sure cihetinden durum tersidir.

Mekki ayetlerde ilahi kaynaktan beslenen büyüleyici bir üslup ve edebi sanatlar kullanılmıştır. Şartların bir gereği olarak inanç ve ahlak ilkeleri, gaybi konular, cennet ve cehennem tasvirleri, kıssalara yer verilmiştir. Medeni ayetlerde ise daha çok sosyal düzen, hukuk ve siyasetle ilgili ifadeler yer alır. Metin olarak daha uzundur, toplumsal konuları içerdiği için yalın ve doğrudan anlatım söz konusudur.⁹³⁶ Bu sebeple Mekki ayetlerdeki Ardda muhatabı etkilemek için bir sanat eserinin sunumu gibi doğal varlık olarak Ardın konumu, olağan ve olağan ötesi halleri, iman ve ahlak çerçevesinde tevhid ve kudretin delili olarak anlatılır. Medeni ayetlerin Ardı ise, siyasal, sosyal, kültürel, dini ve ekonomik açıdan tanıtılır. Ardı paylaşan insanların yapıp ettikleri, sorumlulukları ve sonuçlarına ağırlık verilir.

⁹³⁶ Halis Albayrak, *Tefsir Usûlü*, s. 39

EK 2: TABLOLAR

Ard Kelimesinin Kur'ân'da geçtiği ayetlerin Hz. Osman mushafına göre nüzul yeri ve sıraları, tekrarları ayrıca Mushaf ve nüzul tertibine⁹³⁷ göre sıralamada kelimenin geçtiği surelerin tesbiti aşağıda tablolarda sunulmuştur.

I.tabloda nüzul sırasına göre kelimenin geçtiği Mekki ayetler

II.tabloda nüzul sırasına göre kelimenin geçtiği Medeni ayetler

III. tabloda Mekki surelerde ARD kelimesinin geçtiği Medeni ayetler

IV. tabloda mushaf tertibine göre sıralamada ARD kelimesinin geçtiği sureler

V. tabloda nüzul tertibine göre sıralamada ARD kelimesinin geçtiği sureler

VI. tabloda mushaf tertibine göre sıralamada ARD kelimesinin geçtiği ayetler

⁹³⁷ Buradaki nüzul tertibi sıralaması İsmail Cerrahoğlu'nun Tefsir Usulü kitabından alınmıştır. Bkz. Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir Usulü*, A.Ü. Basımevi, Ankara 1971, s. 83, 84

TABLO I.

KUR'ÂN-I KERİM'DE ARD KELİMESİNİN GEÇTİĞİ MEKKİ AYETLER (Nüzul Sırasına Göre)				
Sıralama	Nüzul Sırası	SURE(Kur'ân'daki sırası ve sure adı.)	AYET	TEKRAR
1	3	73.Müzzemmil	14	1
2	10	89.Fecr	21	1
3	23	53.Necm	31	1
4	24	80.Abese	26	1
5	26	91.Şems	6	1
6	27	85.Buruc	9	1
7	33	77.Mürselat	25	1
8	34	50.Kaf	7, 4, 44	3
9	36	86.Tarık	12	1
10	37	54.Kamer	12	1
11	38	38.Sa'd	10, 26, 27, 28, 66	5
12	39	7. A'raf	10, 24, 54, 56, 73, 74 (2), 85, 96, 100, 110, 127, 128, 129, 137, 146, 158, 176, 185, 187	20
13	40	72. Cin	10, 12	2
14	41	36.Yasin	33, 36, 81	3
15	42	25.Furkan	2, 6, 59, 63	4
16	43	35.Fatır	1, 3, 9, 38, 39, 40, 41, 43, 44 (2)	10
17	44	19.Meryem	40, 65, 90, 93	4
18	45	20.Taha	4, 6, 53, 57, 63	5
19	46	56.Vakıa	4	1
20	47	26.Şuara	7, 24, 35, 152, 183	5
21	48	27.Neml	25, 48, 60, 61, 62, 64, 65, 69, 75, 82, 87	11
22	49	28.Kasas	4, 5, 6, 19, 39, 57, 77, 81, 83	9
23	50	17.İsra,	4, 37 (2), 44, 55, 90, 95, 99, 102, 103, 104,	11
24	51	10.Yunus	3, 6, 14, 18, 23, 24 (2), 31, 54, 55, 61, 66, 68, 78, 83, 99, 101	17
25	52	11.Hûd	6, 7, 20, 44, 61, 64, 85, 107, 108, 116, 123	11
26	53	12.Yusuf	9, 21, 55, 56, 73, 80, 101, 105, 109	9
27	54	15.Hicr	19, 39, 85	3

28	55	6.En'am	1, 3, 6, 11, 12, 14, 35, 38, 59, 71, 73, 75, 79, 101, 116, 165	16
29	56	37.Saffat	5	1
30	57	31.Lokman	10, 16, 18, 20, 25, 26, 34	7
31	58	34.Sebe'	1, 2, 3, 9 (2), 14, 22, 24	8
32	59	39.Zümer	5, 10, 21, 38, 44, 46, 47, 63, 67, 68, 69, 74	12
33	60	40.Ğafir	21 (2), 26, 29, 64, 75, 82 (2)	8
34	61	41.Fussilet	9, 11, 15, 39	4
35	62	42.Şûra	4, 5, 11, 12, 29, 31, 42, 49, 53	9
36	63	43.Zuhruf	9, 10, 60, 82, 84, 85	6
37	64	44.Duhan	7, 29, 38	3
38	65	45.Casiye	3, 5, 13, 22, 27, 36, 37	7
39	66	46.Ahkaf	3, 4, 20, 32, 33	5
40	67	51.Zariyat	20, 23, 48	3
41	68	88. Ğaşiye	20	1
42	69	18.Kehf	7, 14, 26, 45, 47, 51	6
43	70	16.Nahl	3, 13, 15, 36, 45, 49, 52, 65, 73, 77	10
44	71	71.Nuh	17, 19, 26	3
45	72	14.İbrahim	2, 8, 10, 13, 14, 19, 26, 32, 38, 48 (2)	11
46	73	21.Enbiya	4, 16, 19, 21, 30, 31, 44, 56, 71, 81, 105	11
47	74	23.Mü'minun	18, 71, 79, 84, 112,	5
48	75	32. Secde	4, 5, 10, 27	4
49	76	52.Tur	36	1
50	77	67.Mülk	15, 16, 24	3
51	78	69.Hakka	14	1
52	79	70.Mearic	14	1
53	80	78.Nebe'	6, 37	2
54	81	79.Naziat	30	1
55	83	84.İnşikak	3	1
56	84	30. Rûm	3, 8, 9(2), 18, 19, 22, 24, 25(2), 26, 27, 42, 50	14
57	85	29.Ankebut	20, 22, 36, 39, 40, 44, 52, 56, 61, 63	10
TOPLAM				316

TABLO II.

KUR'ÂN-I KERİM'DE ARD KELİMESİNİN GEÇTİĞİ MEDENİ AYETLER (Nüzul Sırasına Göre)				
Sıralama	Nüzul Sırası	SURE (Kur'ân'daki sırası ve sure adı.)	AYET	TEKRAR
1	87	2. Bakara	11, 22, 27, 29, 30, 33, 36, 60, 61, 71, 107, 116, 117, 164 (3), 168, 205, 251, 255(2), 267, 273, 284	24
2	88	8.Enfal	26, 63, 67, 73	4
3	89	3.Âl-i İmrân	5, 29, 83, 91, 109, 129, 133, 137, 156, 180, 189, 190, 191	13
4	90	33.Ahzab	27(2), 72	3
5	92	4.Nisâ	42, 97(2), 100, 101, 126, 131(2), 132, 170, 171	11
6	93	99.Zelzele	1, 2	2
7	94	57.Hadid	1, 2, 4(2), 5, 10, 17, 21, 22	9
8	95	47.Muhammed	10, 22	2
9	96	13.Ra'd	3, 4, 15, 16, 17, 18, 25, 31, 33, 41	10
10	97	55.Rahman	10, 29, 33	3
11	99	65.Talak	12	1
12	101	59.Haşr	1, 24,	2
13	102	24. Nur	35, 41, 42, 55, 57, 64	6
14	103	22.Hac	5, 18, 41, 46, 63, 64, 65(2), 70	9
15	104	63. Münafikun	7	1
16	105	58. Mücadele	7	1
17	106	49.Hucurat	16, 18	2
18	108	64.Teğabun	1, 3, 4	3
19	109	61.Saff	1	1
20	110	62.Cuma	1, 10	2
21	111	48.Fetih	4, 7, 14	3
22	112	5.Maide	17(2), 18, 21, 26, 31, 32(2), 33(2), 36, 40, 64, 97, 106, 120	16
23	113	9.Tevbe	2, 25, 36, 38, 74, 116, 118	7
TOPLAM				135

TABLO III.

MEKKİ SURELERDE ARD KELİMESİNİN GEÇTİĞİ MEDENİ AYETLER				
Sıralama	Nüzul Sırası	SURE(Kur'ân'daki sırası ve sure adı.)	AYET	TEKRAR
1	3	73.Müzzemmil	20	1
2	23	53.Necm	32	1
3	34	50.Kaf	38	1
4	39	7.A'raf	168	1
5	50	17.İsra	76	1
6	57	31.Lokman	27	1
7	60	40.Ğafir	57	1
8	62	42.Şûra	27	1
9	69	18. Kehf	84, 94	2
TOPLAM				10

TABLO IV.⁹³⁸

MUSHAF TERTİBİNE GÖRE SIRALAMADA ARD KELİMESİNİN GEÇTİĞİ SURELER					
1. Fatiha	21. Enbiya	41. Fussilet	61. Saf	81. Tekvir	101. Kari'a
2. Bakara	22. Hac	42. Şura	62. Cum'a	82. İnfitar	102. Tekasür
3.Âl-i mran	23. Mü'minin	43. Zuhruf	63. Münafikun	83. Mutaffifin	103. Asr
4. Nisa	24. Nur	44. Duhan	64. Tegabün	84. İnşikak	104. Hümeze
5. Maide	25. Furkan	45. Casiye	65. Talak	85. Büruc	105. Fil
6. En'âm	26. Şuara	46. Ahkaf	66. Tahrim	86. Tarık	106. Kureys
7. A'raf	27. Neml	47. Muhammed	67. Mülk	87. A'la	107. Ma'un
8. Enfal	28. Kasas	48. Fetih	68. Kalem	88. Gaşiye	108. Kevser
9. Tevbe	29. Ankebut	49. Hucurat	69. Hakka	89. Fecr	109. Kâfirun
10. Yunus	30. Rum	50. Kaf	70. Mearic	90. Beled	110. Nasr
11. Hud	31. Lokman	51. Zâriyat	71. Nuh	91. Şems	111. Tebbet
12. Yusuf	32. Secde	52. Tur	72. Cin	92. Leyl	112. İhlas
13. Ra'd	33. Ahzab	53. Necm	73. Müzzemmil	93. Duha	113. Felak
14. İbrahim	34. Sebe	54. Kamer	74. Müddessir	94. İnşirah	114. Nas
15. Hier	35. Fatır	55. Rahman	75. Kıyamet	95. Tin	
16. Nahl	36. Yasin	56. Vakıa	76. İnsan	96. Alak	
17. İsra	37. Saffat	57. Hadid	77. Mürselat	97. Kadir	
18. Kehf	38. Sad	58. Mücadele	78. Nebe	98. Beyyine	
19. Meryem	39. Zümer	59. Haşr	79. Naziat	99. Zilzâl	
20. Taha	40. Mü'min	60. Mümtehine	80. Abese	100. Adiyat	

⁹³⁸ İşaretli yerler Ard kelimesinin geçtiği surelerdir. Kelime toplamda 80 surede müteaddid defalar geçmiştir.

TABLO V.

NÜZUL TERTİBİNE GÖRE SIRALAMADA ARD KELİMESİNİN GEÇTİĞİ SURELER					
1. Alak	21. Nas	41. Yasin	61. Fussilet	81. Naziat	101. Haşr
2. Kalem	22. İhlas	42. Furkan	62. Şura	82. İnfitar	102. Nur
3. Müzzemmil	23. Necm	43. Fatır	63. Zuhruf	83. İnşikak	103. Hac
4. Müddessir	24. Abese	44. Meryem	64. Duhan	84. Rum	104. Münafikun
5. Fatiha	25. Kadir	45. Taha	65. Casiye	85. Ankebut	105. Mücadele
6. Tebbet	26. Şems	46. Vakıa	66. Ahkaf	86. Mutaffifin	106. Hucurat
7. Tekvir	27. Buruc	47. Şuara	67. Zariyat	87. Bakara	107. Tahrim
8. Ala	28. Tin	48. Neml	68. Ğaşiye	88. Enfal	108. Tegabun
9. Leyl	29. Kureyş	49. Kasas	69. Kehf	89. Ali İmran	109. Saff
10. Fecr	30. Karia	50. İsra	70. Nahl	90. Ahzab	110. Cuma
11. Duha	31. Kıyame	51. Yunus	71. Nuh	91. Mümtehine	111. Fetih
12. İnşirah	32. Hümeze	52. Hud	72. İbrahim	92. Nisa	112. Maide
13. Asr	33. Mürselat	53. Yusuf	73. Enbiya	93. Zelzele	113. Tevbe
14. Adiyat	34. Kaf	54. Hicr	74. Müminun	94. Hadid	114. Nasr
15. Kevser	35. Beled	55. Enam	75. Secde	95. Muhammed	
16. Tekasür	36. Tarık	56. Saffat	76. Tur	96. Rad	
17. Maun	37. Kamer	57. Lokman	77. Mülk	97. Rahman	
18. Kafirun	38. Sa'd	58. Sebe	78. Hakka	98. İnsan	
19. Fil	39. A'raf	59. Zümer	79. Mearic	99. Talak	
20. Felak	40. Cin	60. Gafir	80. Nebe	100. Beyyine	

TABLO VI.**ARD KELİMESİNİN GEÇTİĞİ AYETLERİN MUSHAF SIRALAMASI**

Sıralama	Nüzul Sırası	SURE	AYET	TEKRAR
1	87	2. Bakara	11, 22, 27, 29, 30, 33, 36, 60, 61, 71, 107, 116, 117, 164 (3), 168, 205, 251, 255(2), 267, 273, 284	24
2	89	3.Âl-i İmrân	5, 29, 83, 91, 109, 129, 133, 137, 156, 180, 189, 190, 191	13
3	92	4.Nisâ	42, 97(2), 100, 101, 126, 131(2), 132, 170, 171	11
4	112	5.Maide	17(2), 18, 21, 26, 31, 32(2), 33(2), 36, 40, 64, 97, 106, 120	16
5	55	6.En'am	1, 3, 6, 11, 12, 14, 35, 38, 59, 71, 73, 75, 79, 101, 116, 165	16
6	39	7. A'raf	10, 24, 54, 56, 73, 74 (2), 85, 96, 100, 110, 127, 128, 129, 137, 146, 158, 168, 176, 185, 187	21
7	88	8.Enfal	26, 63, 67, 73	4
8	113	9.Tevbe	2, 25, 36, 38, 74, 116, 118	7
9	51	10.Yunus	3, 6, 14, 18, 23, 24 (2), 31, 54, 55, 61, 66, 68, 78, 83, 99, 101	17
10	52	11.Hûd	6, 7, 20, 44, 61, 64, 85, 107, 108, 116, 123	11
11	53	12.Yusuf	9, 21, 55, 56, 73, 80, 101, 105, 109	9
12	96	13.Ra'd	3, 4, 15, 16, 17, 18, 25, 31, 33, 41	10
13	72	14.İbrahim	2, 8, 10, 13, 14, 19, 26, 32, 38, 48 (2)	11
14	54	15.Hicr	19, 39, 85	3
15	70	16.Nahl	3, 13, 15, 36, 45, 49, 52, 65, 73, 77	10
16	50	17.İsra,	4, 37 (2), 44, 55, 76, 90, 95, 99, 102, 103, 104,	12
17	69	18.Kehf	7, 14, 26, 45, 47, 51, 84, 94	8
18	44	19.Meryem	40, 65, 90, 93	4
19	45	20.Taha	4, 6, 53, 57, 63	5
20	73	21.Enbiya	4, 16, 19, 21, 30, 31, 44, 56, 71, 81, 105	11
21	103	22. Hac	5, 18, 41, 46, 63, 64, 65(2), 70	9
22	74	23.Mü'minun	18, 71, 79, 84, 112,	5
23	102	24. Nur	35, 41, 42, 55, 57, 64	6
24	42	25.Furkan	2, 6, 59, 63	4
25	47	26.Şuara	7, 24, 35, 152, 183	5

26	48	27.Neml	25 , 48, 60, 61, 62, 64, 65, 69, 75, 82, 87	11
27	49	28.Kasas	4, 5, 6, 19, 39, 57, 77, 81, 83	9
28	85	29.Ankebut	20, 22, 36, 39, 40, 44, 52, 56 , 61, 63	10
29	84	30. Rûm	3, 8, 9(2), 18, 19, 22, 24, 25(2), 26, 27, 42, 50	14
30	57	31.Lokman	10, 16, 18, 20, 25, 26, 27, 34	8
31	75	32. Secde	4, 5, 10, 27	4
32	90	33.Ahzab	27(2) , 72	3
33	58	34.Sebe'	1, 2, 3, 9 (2), 14, 22, 24	8
34	43	35.Fatır	1, 3, 9, 38, 39, 40, 41, 43, 44 (2)	10
35	41	36.Yasin	33, 36, 81	3
36	56	37.Saffat	5	1
37	38	38.Sa'd	10, 26, 27, 28, 66	5
38	59	39.Zümer	5, 10, 21, 38, 44, 46, 47, 63, 67, 68, 69, 74	12
39	60	40.Ğafir	21 (2), 26, 29, 57, 64, 75, 82 (2)	9
40	61	41.Fussilet	9, 11, 15, 39	4
41	62	42.Şûra	4, 5, 11, 12, 27, 29, 31, 42, 49, 53	10
42	63	43.Zuhruf	9, 10, 60, 82, 84, 85	6
43	64	44.Duhan	7, 29, 38	3
44	65	45.Casiye	3, 5, 13, 22, 27, 36, 37	7
45	66	46.Ahkaf	3, 4, 20, 32, 33	5
46	95	47.Muhammed	10, 22	2
47	111	48.Fetih	4, 7, 14	3
48	106	49.Hucurat	16, 18	2
49	34	50. Kaf	7, 4, 38, 44	4
50	67	51.Zariyat	20, 23, 48	3
51	76	52.Tur	36	1
52	23	53. Necm	31, 32	2
53	37	54.Kamer	12	1
54	97	55.Rahman	10, 29, 33	3
55	46	56.Vakıa	4	1
56	94	57.Hadid	1, 2, 4(2), 5, 10, 17, 21, 22	9
57	105	58. Mücadele	7	1
58	101	59.Haşr	1, 24,	2
59	109	61.Saff	1	1
60	110	62.Cuma	1, 10	2

61	104	63. Mūnafikun	7	1
62	108	64. Teğabun	1, 3, 4	3
63	99	65.Talak	12	1
64	77	67.Mūlk	15, 16, 24	3
65	78	69.Hakka	14	1
66	79	70.Mearic	14	1
67	71	71.Nuh	17, 19, 26	3
68	40	72. Cin	10, 12	2
69	3	73.Mūzzemmil	14, 20	2
70	33	77.Mūrselat	25	1
71	80	78.Nebe'	6, 37	2
72	81	79.Naziat	30	1
73	24	80.Abese	26	1
74	83	84.İnşikak	3	1
75	27	85.Buruc	9	1
76	36	86.Tarık	12	1
77	68	88. Ğaşıye	20	1
78	10	89.Fecr	21	1
79	26	91.Şems	6	1
80	93	99.Zelzele	1, 2	2
TOPLAM				461

BİBLİYOGRAFYA

ABDULAZİZ ed-Dûrî, **İlk Dönem İslâm Tarihi**, çev. Hayrettin Yücesoy, Endülüs Yayınları, İstanbul 1984

ACARTÜRK, Buket, “**Toprağın Binlerce Yıllık Macerası**”, Thousand Years of Clay, Acta Turcica-Kültürümüzde Toprak, yıl 4 (2012), sayı: 1, ss. 1-17

AHFES, Ebü'l-Hasen Saîd b. Mes'ade el-Mücâşî el-Belhî el-Basrî el-Ma'rûf el-Evsat, **Meanî'l-Kur'ân**, thk. Mahmud Karâe, Mektebetü'l-Hanci, Kahire 1411/1990

AİŞE ABDURRAHMAN Binti Şâtî', **et-Tefsiru'l-Beyânî li'l-Kur'âni'l-Kerim**, 7.bsm., Darü'l-Mearif, Kahire ty

AKDEMİR, Salih, **Son Çağrı Kur'ân**, Ankara Okulu yay., Ankara 2009

AKYÜZ, Vecdi (Editör), **Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadette İslam**, İstanbul 2007

ALBAYRAK, Halis, **Tefsir Usûlü**, Şule Yayınları, İstanbul 2011,

_____ **Kur'ân'ın Bütünlüğü Üzerine**, Şule yay., İstanbul 2011

ALTUNTAŞ, Mehmet, “**Kur'ân Perspektifinden Dünyanın Değeri**”, Doktora Tezi, Ankara 2008,

ANLI, Ömer Faik, “Levinas'ın Aşkınlık ve Yükseklik Kavramları Bağlamında 'Ben'in Monadlaşması ve Ontolojinin Şiddeti”, *Posseible Düşünme Dergisi*, I (2012), sayı 1, ss. 20

ANSCOMBRE Jean-Claude, DUCROT Oswald, **L'argumentation dans la langue**, Mardaga yayınevi, Liège 1983

ARSLAN, Hülya Erol, **Eski Türkçe'den Eski Anadolu Türkçe'sine Anlam Değişmeleri**, Türk Dil kurumu Yayınları, Ankara 2008

ASKERİ, Ebû Hilal, **el-Furûku'l-Lugaviyye**, thk. ve tlk. İbrahim Selim, Dârü'l-İlm-i ve's-Sekâfe, Kahire 1418/1997

ATSIZ, Hasan, "*Psikoanalitik Kuramda Dinin Kökeni ve Gelişimi*", Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi, IV (2004), sayı: 3, ss. 101

AŞÇI, Bahar, "*Medeniyetler İçin Coğrafya'nın Önemi ve 'Bereketli Hilal'*", 21.YÜZYIL, LIV (2013), 41-45

AYDIN, Mehmet, "*Din Felsefesi*", Dokuz Eylül İlahiyat Fakültesi Yayınları, IX. Baskı, İzmir 2001

BAŞ, Erdoğan, "*Sema*", DİA, İstanbul 2009, XXXVI, s. 453-455

BAŞKAN, Özcan, **Lingüistik Metodu**, Çağlayan Kitabevi, İstanbul 1967.

BAYRAM, Enver, "*Râzî'nin, Kur'an'daki Yeryüzü (Arz) Âyetleriyle İlgili Tefsir-i Kebir'deki Yorumları: Modern Jeoloji Biliminin Verileriyle Kısa Bir Mukayese*", Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi, 1 (2012), ss. 152, 153

BEYDÂVÎ, Nâsiruddin Ebi'l-Hayr Abdullah b. Ömer b. Muhammed eş-Şîrâzî eş-Şafîî, **Envaru't-Tenzîl ve Esraru't-Te'vil el-Ma'ruf bi Tefsiri'l-Beydavi**, Beyrut ty

BİRİŞİK, Abdulhamit, "*Tefsir*", DİA, İstanbul 2011, XXXX, 288-289.

BOLAY, Süleyman Hayri, **Felsefi Doktrinler ve Terimler Sözlüğü**, Akçağ yay., Ankara 1997

CERRAHOĞLU, İsmail, “*Kur’ân’da İnsanın Yaratılış Sahnesinin Düşündürdükleri*”, AÜİFD, XX (1972), sayı 1, ss. 89

_____ Tefsir Usulü, A.Ü. Basımevi, Ankara 1971

CEVAD, Ali, **el-Mufassal fi Târîhi’l-Arab Kable’l-İslam**, 4. Basım, Dârü’s-Sâkî 1422/ 2001

CEVHERÎ, İsmail b. Hammad, **Tâcü’l-Luğa ve Sihâhu’l-Arabiyye**, Thk. Ahmed Abdülgafur Attar, Dârü’l-İlmi li’l-Melâyîn, Beyrut 1990

CEVİZCİ, Ahmet, **Paradigma Felsefe Sözlüğü**, Paradigma yay., İstanbul 1999

CÜBRAN, Mesud, **er-Râid**, Beyrut 2005,

ÇAĞATAY, Neşet, **İslam’dan Önce Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı**, Ankara 1957

ÇAĞRICI, Mustafa, “*Arap*”, DİA, İstanbul 1991, III., s. 316-321

_____ “*Yaratma*”, DİA, İstanbul 2013, XLIII., s. 326

_____ “*Yer*”, DİA, İstanbul 2013, IVIII., s. 476-478;

ÇAKIR, Cemal, “*Anlamanın Bağlam Açısından İncelenmesi: Kökanlambilim ve Artanlambilim*”, GÜ, Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi, Cilt 24, Sayı 3 (2004), ss. 245-255

ÇELEBİ, İlyas, “*Gayb*”, DİA, İstanbul 1996, XIII., s. 404-409

ÇETİN, Nihad, “*Arap*”, DİA, İstanbul 1991, III., s. 276-302

ÇETİNER, Bedreddin, **Fâtiha'dan Nâs'a Esbâb-ı Nuzûl**, İstanbul 2016

ÇİĞ, Muazzez İlmiye, **Kur'ân, İncil ve Tevrat'ın Sümer'deki Kökeni**, 9.bsm., Kaynak yay., İstanbul 2005

DAĞ, Mehmet, **Kur'an'da Üslûp Diyalektiği: İltifat**, Salkımsöğüt Yay. Erzurum, 2008

DEMİRCİ, Kürşat, "*Kafdağı*", DİA, İstanbul 2001, XXIV, s. 144, 145

DERVEZE, İzzet, **Kur'ân'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı**, İstanbul 2015

ÖZLEM, Doğan, **Kültür Bilimleri ve Kültür Felsefesi**, Remzi Kitabevi, İstanbul 1986,

DÜZENLİ, Yaşar, **Üslub ve Semantik Açından Kur'an ve Şefaât**, Pınar Yayınları, İstanbul, 2008

EBÛ HAYYAN el-Endelûsî Muhammed b. Yusuf, **Tuhfetü'l-Erîb bimâ fi'l-Kur'ân-i mine'l-Garîb**, thk. Semir el-Meczûb, el-Mektebü'l-İslâmi, Beyrut 1403/1983

_____ Tefsirü'l-Bahri'l-Muhit, thk. Adil Ahmed Abdülmevcûd, Ali Muhammed Muavvid, Zekeriyya Abdülmecîd en-Nûtî, Ahmed en-Necûlî el-Cemel, Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1413/1993

EBÛ UBEYD Kasım b. Sallam el-Herevî, **el-Ğarîbu'l-Musannef**, Mektebetü Nizar Mustafa el-Bâz, Riyad 1418/ 1997

EBÛ UBEYDE Ma'mer b. El-Müsenna et-Teymî el-Basri, **Mecazü'l-Kur'ân**, thk. Muhammed Fuad Sezgin, Mektebetü'l-Hanci, Kahire 1381/1962

EBÛ ZEYD, Nasr Hamid, **İlahi Hitabın Tabiatı**, çev. M. Emin Maşalı, Kitabiyat yay., Ankara 2002

EKİN, Yunus, “*T. İzutsu’nun Kur’ân Çalışmaları Üzerine Bir Değerlendirme*”, İslami Araştırmalar, XVIII/1 (2005), ss. 96-107

_____ **Kur’an’a Göre İnançsızlık** (Küfür Kavramının Semantik Tahlili), Işık Yayınları, İstanbul 2001

EL-HEREVÎ, Ebû Ubeyd Ahmed b. Muhammed, **el-Garibeyn fi’l-Kur’ân ve’l-Hadis**, thk. Ahmed Ferid el-Mezîdî, Mektebetü Nizar Mustafa el-Bâz, Riyad 1419/1999

EL-MERZÛKÎ, Ebû Ali Ahmed b. Muhammed b. Hasan el-İsfehânî, **Şerhü Divani’l-Hamâse**, thk. Ğarid eş-Şeyh, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut 1424/ 2003,

EL-MEVDUDÎ, Ebu’l-A’lâ, **Kur’an’a Göre Dört Terim**, Çev. Osman Cilacı, İsmail Kaya, Beyan Yayınları, İstanbul, 1991

EMİL BEDÎ’ Ya’kûb, **el-Mu’cemü’l Mufasssal fî Şevâhidi’l-Luġati’l-Arabiyye**, Darü’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut 1417/1996

EMİN, Ahmed, **Fecrü’l-İslam**, Daru’l-Kitabi’l-Arabi, Beyrut 1969

_____ Fecrü’l-İslam, terc. Ahmed Serdaroġlu, Kılıç Kitabevi, Ankara 1976

EMİN EL-HÛLÎ, **Kur’ân Tefsirinde Yeni Bir Metod**, çev. Mevlüt Güngör, İstanbul 1995

ERDEN, Nazife Burcu, “*Anlambilim Çerçevesinde Kelime ve Çaġrışım İlişkisi*”, 1st International Conference on Foreign Language Teaching and Applied Linguistics, May 5-7 (2011), Sarajevo, 987-992

ERGAT, Emir Ali, **Felsefede Dil, Düşünce ve Varlık İlişkisi-J. Locke ve G. Berkeley Örneği**, Birey Yayıncılık, İstanbul 2008

ES-SADR, Muhammed Bâkır, **Kur'an Okulu**, (çev. Mehmet Yolcu), İstanbul tsz

FAHRÜ'DDİN ER-RÂZÎ, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer b. El-Hüseyn et-Teymi Hatibü'r-Rey, **Tefsir-i Kebir**, Beyrut 1420/1999

FERRÂ, Ebû Zekeriya Yahya b. Ziyad b. Abdullah b. Manzur ed-Deylemî, **Meâni'l-Kur'ân**, thk. Ahmet Yusuf en-Necati, Muhammed Ali en-Neccâr, Abdülfettah İsmail eş-Şelbî, 1. basım, Mısır ty

FÎRÛZÂBÂDÎ, Mecdüddin Muhammed b. Yakub, **el-Kâmûsu'l-Muhît**, thk. Muhammed Naim katkısıyla Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 2005

FOUCAULT, Michel, **İktidarın Gözü**, çev. Işık Ergüden, İstanbul 2012

_____ **Entelektüelin Siyasi İşlevi**, çev. Işık Ergüden, Osman Akınhay, İstanbul 2005,

GARRIC Nathalie, CALAS Frédéric, **Introduction à la pragmatique**, Hachette yayınevi, Paris 2007

GEZGİN, Ali Galip, “Kur'an'ı Anlamak İçin Hermenötik mi? Semantik mi?”, Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, sayı: 7, 2000

GUİRAUD, Pierre, **Anlambilim**, Çev. Berke Vardar, Kuzey Yayınları, Ankara 1984

GÜNER, Galip, “Yarat-Yaratmak, Halk Etmek Fiilinin Etimolojisi”, Erciyes Üni. Edebiyat Fak. Türk Dili ve Ed. Böl, , Ankara 2012, c. 7/3ss. 1415-1423

GÜNGÖR, Mevlüt, “*Kur’ân ve Kainat Kitabı*”, Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi, yıl: 7 [2006], sayı: 16, ss. 107-124.

GÜVEN, Mustafa, “*Kur’ân’ın Dili ve Anlatım Üslûbu Üzerine Bir Deneme*”, Hikmet Yurdu, Ocak – Haziran 2011, yıl: 4, c: 4, sayı: 7, ss. 135 – 151

HALÎL B. AHMED, Ebû ‘Abdurrahman el-Ferâhidî, **Kitâbu’l-‘Ayn**, tah. Mehdî el-Mahzûmî-İbrahim es-Sâmerrâî, Daru Mektebeti’l-Hilal, Beyrut, tsz

HARMAN, Ömer Faruk, “*İbrahim*”, DİA, İstanbul 2000, XXI, s. 270

_____ “*Dağ*”, DİA, İstanbul 1993, VIII, s. 400, 401

HASAN ES-SENDÛBÎ, **Şerhu Dîvânü İmruu’l-Kays ve Yelîhi Ahbâru’l-Mürâkasati ve Eş’âruhum ve Ahbâru’n-Nevâbiği ve Âsâruhum fi’l-Câhiliyyeti ve Sadri’l-İslam**, Dâru İhyâi’l-Ulûm, Beyrut 1410/1990

HÂZİN, Ali b. Muhammed b. İbrahim b. Ömer, **Lübâbü’t-Te’vil fi Meâni’t-Tenzîl**, Dârü’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut 1415/1995

IMRU’L-KAYS, b. Hacer b. el-Haris el-Kindî, **Dîvânu İmru’l Kays**, şrh. Abdurrahman el-Mustâvî, Daru’l-Ma’rife, Beyrut 1425/2005

IZUTSU, Toshihiko, **Kur’ân’da Allah ve İnsan**, çev. Süleyman Ateş, Ankara Ün. Basımevi, Ankara 1975

İBN EBİ HATİM, Ebû Muhammed Abdurrahman b. Muhammed b. İdris b. El-Münzir et-Temîmî el-Hanzalî er-Râzî, **Tefsîrü İbn Ebi Hatim**, thk. Esad Muhammed et-Tayyib, Mektebetü Nizar Mustafa el-Bâz, Riyad 1419/1999

İBN FARİS, Ahmed b. Faris b. Zekeriya el-Kazvîni er-Râzî Ebû'l-Hüseyn, **Mu'cemü Mekâyîsi'l-Luğa**, thk. Abdüsselam Muhammed b. Harun, Daru'l-Fikr 1979

İBN HALDUN, **Mukaddime**, haz. Süleyman Uludağ, Dergah yay., 5. Bsk., İstanbul 2007

İBN HURDAZBİH, **Yollar ve Ülkeler**, çev. Murat Ağarı, İstanbul 2008, s. 17

İBN İSHAK, **Siretü İbn İshak**, thk. Süheyl Zekkar, Darü'l-Fikr, Beyrut 1398/1978

İBN KESİR, Ebû'l-Fida İsmail b. Ömer b. Kesir el-Kureşi el-Basri, **Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm**, thk. Muhammed Hüseyin Şemsüddin, Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1419/1999

İBN MANZÛR, Ebû'l-Fadl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem, **Lisânü'l-Arab**, thk. Abdullah Ali el-Kebir, Muhammed Ahmed Hasebullah, Haşim Muhammed eş-Şâzeli, Daru'l-Mearif, Kahire

İBNÜ'L-CEVZÎ, Cemalüddin Ebû'l-Ferec Abdurrahman b. Ali b. Muhammed, **Tezkiretü'l-Erîb fi Tefsîri'l-Ğarîb**, thk. Tarık Fethi Seyyid, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1425/2004

_____ **Zâdü'l-Mesîr fi İlmi't-Tefsîr**, thk. Abdürrezzak el-Mehdî, Dâru'l-Kütübi'l-Arabî, Beyrut 1422/2001

_____ Nüzhetü'l-A'yüni'n-Nevâzirfi İlmi'l-Vücûh ve'n-Nezâir

İBNÜ'L-ESİR, Mecdüddin el-Mübarek b. Muhammed el-Cezeri (606/1210), **en-Nihaye fi Garibi'l-Hadis**, thk. Ahmed b. Muhammed el-Harrat, Katar, trsz.

İKBAL, Muhammed, **İslam'da Dini Düşüncenin Yeniden Doğuşu**, Çev. Ahmet Asrar, Birleşik Yay., İstanbul ty

KARAAĞAÇ, Günay, **Dil Tarih ve İnsan**, Akçağ Yayınları, Ankara, 2005,

KARAKAYA, Mehmet Murat, **Kur'ân'ın Anlaşılmasında Dil Problemi**, Marifet yay., İstanbul 2003

KARATAŞ, Ali, “*Endülüs Tefsir Geleneği ve Müfessir İbn Ebî Zemenîn (324-399/935-1008)*”, Atatük Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Erzurum 2013, sayı: 40, ss. 312 (295-318)

KASAPOĞLU, Abdurrahman, “*Kur'ân'ı Anlamada Semantik Yöntem*”, Hikmet Yurdu, yıl: 6, c. 6, Ocak – Haziran 2013/1, sayı: 11, ss. 117-120

KIRAN, Ayşe Eziler, “*Dilbilim, Anlambilim ve Edimbilim*”, Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, Volume 9/6 Spring 2014, p. 719-729, Ankara-Turkey

KOÇ, Zafer, **Kur'an Tefsirinde Yöntem Arayışları**, Basılmamış doktora tezi, Ankara 2007,

KOMİSYON, **Türk Dünyası Edebiyat Kavramları ve Terimleri Ansiklopedik Sözlüğü**, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Ankara 2001

KORKMAZ, Zeynep, **Gramer Terimleri Sözlüğü**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2007

KRAMER Samuel Noah, **Sümerler “Tarihleri Kültürleri ve Karakterleri”**, (Çev. Ö. Büze), Kabalcı Yayınevi, 1. Basım, İstanbul 2002

_____ **Tarih Sümer’de Başlar**, çev. Muazzez İlmiye Çığ, s. 64-69; TTK Basımevi, Ankara 1990

_____ **Sümer Mitolojisi**, çev. Hamide Koyukan, Kabalcı yay., İstanbul 199

KURŞUN, Zekeriya, “*Necid*”, DİA, İstanbul 2006, XXXII., s. 491

KURT, Halil, “*Suudi Arabistan*”, DİA, İstanbul 2009, XXXVII., s. 580, 581.

KURTUBÎ, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmet el-Ensârî, **el-Câmî li Ahkâmi'l-Kur’ân**, Beyrut, 1415/1995

KUZGUN, Şaban, “*Hanif*”, DİA, İstanbul 1997, XVI, s. 38

KÜÇÜK, Abdurrahman, “*Arz-ı Mev’ûd*”, DİA, İstanbul 1991, III., s. 442-444

LOUIS MA’LUF el-Yesûî, **el-Müncid fi’l-Lugati ve’l-A’lâm**, el-Matbaatu’l-Katulikiyye, 17. baskı., Beyrut

MCAULİFFE, Jane Dammen, **Encyclopaedia of the Qur’an**, Boston 2002,

MAHMUD, Esad, **İslâm Tarihi**, sadeleştiren: A.L.Kazancı, Osman Kazancı, Marifet Yay., İstanbul 1984

MATURÎDÎ, Ebû Mansur Muhammed b. Muhammed b. Mahmud, **Tefsîrü’l-Maturîdî**, thk. Mecdi Baslûm, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut 1426/2005

MENGÜŞOĞLU, Takiyettin, **Felsefeye Giriş**, İstanbul Matbaası, İstanbul 1958

_____ **İnsan Felsefesi**, Remzi kitabevi, İstanbul 1988,

MEVDÛDÎ, Ebu’l-A’la el-Mevdûdî, **Tefhîmu’l-Kur’an**, Trc. Muhammed Han Kayani ve Arkadaşları, İnsan Yayınları, İstanbul 1985

MUALLİM NACİ, *Lugat-ı Naci*, Asr Matbaası, İstanbul 1322

MUHAMMED FUAD ABDÜLBAKİ, **el-Mu'cemu'l-Müfehres li Elfâzi'l-Kur'ân'il-Kerîm**, Darü'l-Hadis, Kahire 1411/1991

_____ **Mu'cemu Garîbi'l-Kur'ân Mustahricen min Sahihi'l-Buhari ve Mesailü Nafi b. El-Azrak li İbn-i Abbas**, Mısır 1369/1950

MUKATİL B. SÜLEYMAN b. Beşîr Ebû'l-Hasen el-Ezdî el-Belhî, **Tefsîrü Mukâtil b. Süleyman**, thk. Abdullah Mahmut Şehhate, Dâru İhyâi't-Türâs, Beyrut 1423/2003

_____ **el-Vücûh ve'n-Nezâir fi'l-Kur'âni'l Azim**, thk. Dr. Hâtim Sâlih ed-Dâmin, Merkezü Cüm'ati'l-Mâcid li's-Sekâfe ve't-Türâs, Dubai 1427/2006

MÜTERCİM ASİM EFENDİ, **Kâmûs Tercümesi (el-Okyânûsü'l-basît fi tercemeti'l-Kâmûsi'l-muhît)**, Matbaatü'l-Osmaniyye, İstanbul 1889

NESEFÎ, Ebû'l-Berekât Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd el-Hanefî, **Medârikü't-Tenzîl ve Hakâikü't-Te'vil**, Pamuk yay., İstanbul ty.

ÖĞÜT, Salim, "*Harem*", *DİA*, 1997, XVI, s. 127-132

_____ "*Mikât*", *DİA*, İstanbul 2005, XXX, s. 48

ÖNLER, Zafer, "*Tarihsel Süreçte Anlam Değişmeleri*", Kur'an ve Dil –Dilbilim ve Hermenötik- Sempozyumu, 17-18 Mayıs 2001, Van

ÖZAFŞAR, Mehmet Emin, **Hadislerle İslam**, Ankara 2014

ÖZAYDIN, Abdülkerim, "*Arap*", *DİA*, İstanbul 1991, III., s. 322-324

ÖZCAN, Emine Sonnur, “İslâmiyet Öncesi (Câhiliye Devri) Arap Kültüründe Rivâyet ya da Tarih Bilinci”, Tarih Okulu Eylül-Aralık 2011, sayı XI, ss. 33-51.

ÖZEL, Ahmet, “Hicret”, DİA, İstanbul 1998, c. 17, s. 462-466

ÖZSOY, Ömer, **Sünnetullah**, Ankara 1994

ÖZTÜRK, Mustafa, **Kur’ân-ı Kerîm Meali**, Düşün yay., İstanbul 2012

PAÇACI, Mehmet, “Kur’ân’ın Neliğine Dair”, Bilimname XI, 2006/2, 13-32

_____ “Kur’ân ve Tarihsellik Tartışması”, Editör: Abdülhamit Birışık, Kurav yay., Bursa 2005, s. 21-33, [Kur’ân’ı Anlamada Tarihsellik Sorunu (Sempozyum Tebliğ ve Müzakereleri), Kur’an Araştırmaları Vakfı KURAV, 8–10 Kasım 1996, Bursa]

PAK, Zekeriya, “Kur’ân’ın Tarihselliği ve İbadetlerde Tarihsellik”, Dini Araştırmalar, Cilt: 8, s. 22, ss. 105-122.

PALABIYIK, Hanefi, “Deve ile İlgili Bir Kült’ün Mucizeye Dönüştürülmesi: Hz. Salih’in Devesi Örneği”, Journal of Islamic Research 2014;25(3):160-75

PALMER, Frank R., **Semantik Yeni Bir Anlambilim Projesi**, çev. Ramazan Ertürk, Kitâbiyât, Ankara 2001

PARLAK, Betül, “Dil Değişimi ve Türkçe Kullanımı Tartışmaları”, Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 2000

PERROT, Jean, **Dilbilim**, İletişim yay., İstanbul 1998

R. MARTİN Zammit, **A Comparative Lexical Study of Quranic Arabic**, Brill yay., Leiden, Noston, Köln 2002

RÂĞİB EL-İSFAHÂNÎ, **Müfredâtü Elfâzi'l-Kur'ân**, thk. Safvan Adnan Dâvûdî, Darü'l-Kalem, Dimeşk 2009

SAMUEL Noah Kramer, **Tarih Sümer'de Başlar** (History Begins at Sümer), çev. Muazzez İlmiye Çığ, Ankara 1990

SARIÇAM, İbrahim, **İlk Dönem İslam Tarihi**, Ankara 1999

SARITOPRAK, Zeki, “*Dâbbe*”, DİA, İstanbul 1993, VIII, s. 393-395

SCHULZ, Walter, **Philosophic in der veraenderten Welt**, Stuttgart 1993, s. 492.

SEBER, Abdülkerim, “*Semantik-Delâlet Kavramlarının Mukayesesi ve Anlambilim Kavramının Muhtevasının Tespiti*”, C.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2013, Cilt: XVII, Sayı: 2 Sayfa: 100

SERİNSU, Ahmet Nedim, **Kur'an Nedir?**, Şule yay., İstanbul 2009

_____ **Kur'ân ve Bağlam**, Şule yay., İstanbul 2012

SİCİSTANÎ, Ebû Bekir Muhammed b. Aziz, **Garîbu'l-Kur'ân** (Nüzhetü'l-Kulûb olarak maruftur), tsh. Mustafa Anani Bey, Matbaatü Rahmaniyye, Kahire 1355/1931, 2. Basım

SÜFYAN ES-SEVRÎ el-Kûfî, Ebû Abdullah b. Said b. Mesruk, **Tefsîrû's-Sevrî**, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1403/1983

ŞAHİN, Güven, “*Geçmişten Günümüze Türkiye'de Toprak Araştırmaları*”, Thousand Years of Clay, Acta Turcica-Kültürümüzde Toprak, yıl 4 (2012), sayı: 1, ss. 102-118

ŞAHİN, M. Abdülfettah, **İlim ve Bilim**, Töv Yayınları, İzmir, 1992

ŞATİBİ, **el-Muvafakat** (İslami İlimler Metodolojisi), çev. Doç Dr. Mehmet Erdoğan, İz Yayıncılık, 2. bsm., İstanbul 1999

TABERİ, Ebû Cafer Muhammed b. Cerir, **Milletler ve Hükümdarlar Tarihi** (5 cilt), çev. Zâkir Kadirî Ugan, Ahmet Temir, İstanbul 1991

_____ **Camiu'l-Beyan an Te'vil-i Âyi'l-Kur'ân**, thk. Abdullah b. b. Abdülmuhsin et-Türki, Dârü'l-Hicr,

TATLI, Bekir, “*Kur'ân'da 'Dünya' ve 'Arz' Kelimelerinin Kullanımı*”, AÜİFD XLVI (2005), sayı II, ss. 259-265

TOPALOĞLU, Bekir, “*Kıyamet*”, DİA, İstanbul 2002, XXV, s. 516-522

TÜCCAR, Zülfikâr, “*Nabiğa el-Ca'dî*”, DİA, İstanbul 2006, XXXII, s. 260, 261

ULUDAĞ, Süleyman, “*Dünya*”, DİA, İstanbul 1994, X., s. 22-25

UYANIK, Mevlüt, **Kur'an'ın Evrensel ve Tarihsel Okunuşu**, Fecr Yayınevi, Ankara 1997

UYGUN, Oktay, **İbni Haldun'un Toplum ve Devlet Kuramı**, On İki Levha yay., İstanbul 2008

UYSAL, Halil, **Kur'ân Semantiği Bağlamında Sentaks Farklılıklarının Anlama Etkisi**, Doktora Tezi, Sivas 2003

ÜLKEN, Hilmi Ziya, **Varlık ve Oluş**, Ankara Ü. Basımevi 1968

ÜNAL, Necdet, “*Kur'ân-ı Kerim'de Dâbbe*”, DEÜİFD, XXXI/2010, ss. 157-190

ÜNALAN, Şükrü, **Dil ve Kültür**, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara 2010

VÂNÎ Mehmet Efendi, Mehmed b. Mustafa, **Terceme-i Sıhah-ı Cevherî (Lugat-ı Vankulu)**, Daru't-Tibaati'l-Ma'mure, İstanbul 1729

VARDAR, Berke, **Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü**, Multilingual Yabancı Dil Yayınları, İstanbul, 2007

WATT, Montgomery, **Hız Muhammed Mekke'de**, çev. Rami Ayas, Azmi Yüksel, Ankara 1986

_____ **Kur'ân'a Giriş**, çev. Süleyman Kalkan, Ankara 1998,

YAHYA B. SALLAM, b. Ebi Sa'lebe et-Teymi el-Basri el-Afriki el-Kayrevani, **Tefsîrü Yahya b. Sallam**, thk. Dr. Hind Şelbi, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1425/ 2004

YAKUT b. Abdullah Şihabüddin el-Hamevi er-Rûmî el-Bağdâdî, **Mu'cemü'l-Büldân**, Dâru Sâdır, Beyrut 1397/1977

YAZICI, Talib, "Arap", DİA, İstanbul 1991, III., s. 309-316

YAZICIOĞLU, Mustafa Said, "Fiil", DİA, İstanbul 1996, XIII., s. 64

YILDIZ, Hakkı Dursun, "Arap", DİA, İstanbul 1991, III., s. 272-276

YILMAZ, İrfan, **Yeni Bir Bakış Açısıyla İlim ve Din**, Feza Gazetecilik A. Ş., İstanbul 1998,

ZAMMÎT, R. Martin, **A Comparative Lexical Study of Quranic Arabic**, Brill yay., Leiden, Noston, Köln 2002

ZEBÎDÎ, Muhammed Mürtezâ el-Hüseynî, **Tâcü'l-Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs**, Matbaatü Hükümeti'l-Kuveyt 1979

ZECCAC, Ebû İshâk İbrâhîm b. es-Serî b. Sehl el-Bağdâdî, **Meâni'l-Kur'ân ve İ'rabühü**, neşr. Abdülcelîl Abdüh Şelebî, Alemü'l-Kütüb, Beyrut 1408/1988

ZEMAŞERÎ, Carullah Ebû'l-Kasım Mahmud b. Ömer, **el-Fâik fî Garibi'l-Hadis**, thk. Ali Muhammed El-Bicavi, Muhammed Ebû'l-Fadl İbrahim, İsa el-Bâbi el-Halebi, Kahire 1971

_____ **el-Keşşaf an Hakaik-i Ğavâmidi't-Tenzil**, Beyrut 1407/1987

_____ **Esâsü'l-Belâğa**, thk. Muhammed Basil Uyûn es-Sûd, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1419/1998

ZEYD B. ALÎ Zeynelâbidîn b. el-Hüseyn b. Alî b. Ebî Tâlib el-Alevî el-Hâşimî el-Kureşî, **Tefsirü Garîbü'l-Kur'ân**, thk. Seyyid Muhammed Cevad el-Hüseyni el-Celali, Matbaatü Mektebi'l-İ'lâmi'l-İslâmiyyi, İran 1418/1997

ELEKTRONİK KAYNAKLAR

<http://kutsal-kitap.net/bible/tr/index.php?mc=1&sc=4> Erişim Tarihi: 29.04.2016, 22:35

<http://sedimantoloji.org/sedimantoloji-genel/sedimantoloji-nedir/> Erişim tarihi: 8.8.16 11:38

<http://sosyolojisi.com/ilk-yerlesimler-neolitik-yerlesimler-ve-kentler/1543.html>, Erişim tarihi: 26.05.2016, 19:16

<http://www.hidropolitikakademi.org/tr/insan-ve-toprak-arasindaki-iliskinin-onemi.html>. Erişim tarihi: 18.07.2016, 12:43

<http://www.sozce.com/nedir/202963-konum>. Erişim tarihi: 18.05.2016, 07:50

<http://www.tfv.org.tr/fizikyazilari.php> Erişim Tarihi: 10.05.2016, 17:57

https://tr.wikipedia.org/wiki/Tahta_kurdu, Erişim tarihi: 14.02.2016, 15:38

"Arabian Desert and East Sahero-Arabian xeric shrublands". Terrestrial Ecoregions. World Wildlife Fund. <http://www.worldwildlife.org/ecoregions/pa1303> Erişim tarihi: 22.02.2017, 19:05

Yazıcı, Tuğba, Kur'ân'da *Ard* Kelimesinin Semantik Tahlili, Doktora Tezi,
Danışman: Prof. Dr. Halis Albayrak, 377 s.

ÖZET

Değişken zaman ve mekân şartları, insan ve çevre faktörleri Kur'an'ın anlaşılmasında amil birer unsur olmuşlardır. Diğer taraftan Kur'ân'ı anlama çalışmasında yanlış anlamak ve yorumlamak, yanlışlıkları ve sapmaları doğuracağından; doğru anlama metodları ile yaklaşım Kur'ân'ın hedeflediği mutlu insan modeli için önemlidir. Ayetler, yer ve gök, su, bitkiler, hayvanlar, insanın kendisi ve benzeri konularda sık sık insanı düşünmeye buradan da Allah'a imana ve bağlılığa teşvik etmektedir. Çalışmada Kur'ân'da *Ard* kelimesi ontolojik-tarihsel-uhrevi yönleriyle birlikte ele alarak anlambilimsel açıdan tahlil edilmiştir.

Anahtar Sözcükler: Yeryüzü, *Ard*, Toprak, İnsan, Semantik, Kıyamet, Doğa, Yaşam

ABSTRACT

Yazıcı, Tuğba, The Semantic Analysis of the *Ard* Word in Qur'an, PhD,
Advisor: Prof. Dr. Halis Albayrak, 377 p.

Variable time and space conditions, human and environmental factors have become elements of understanding the Qur'an. On the other hand, misunderstanding and misinterpretation in the study of understanding the Qur'an leads to inaccuracies and deviations; The approach with correct understanding methods is important for the happy human model that the Qur'an aims. Verses, earth, and sky, water, plants, animals, human beings, and so on, often encourage people to think and to believe in Allah. In the Qur'an, the *Ard* word has been analyzed semantically by taking it together with the ontological-historical-uhrevi directions.

Key Words: Earth, *Ard*, Human, Semantic, Doomsday, Nature, Life